

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

“Till de unga,
till dem som ämna bliva
tidningsmän”

HANDBÖCKER I JOURNALISTIK

Inger Lindstedt

J M G

INSTITUTIONEN FÖR JOURNALISTIK OCH MASSKOMMUNIKATION · GÖTEBORGS UNIVERSITET

”Till de unga,
till dem som ämna bli tidningsmän”

Handböcker i journalistik

av

Inger Lindstedt

Akademisk avhandling
för avläggande av filosofie doktorsexamen i
journalistik och masskommunikation som med tillstånd
av Samhällsvetenskapliga fakulteten vid Göteborgs universitet
framläggs för offentlig granskning
lördagen den 7 november 1998 kl 13.15 i Dragonens hörsal,
Sprängkullsgatan 19, Göteborg

Doctoral dissertation presented at the Department of
Journalism and Mass Communication, Göteborg University

Abstracts

Inger Lindstedt, 1998. "*Till de unga, till dem som ämna bliva tidningsmän*". *Handböcker i journalistik*. ("To the young, to those who aim to be newspaper men). ISSN 1101-4652, ISBN 91-88212-31-9.

The primary purpose of this study is to investigate the linguistic norm in journalism and its codification in relevant handbooks. The linguistic norm consists of the advice and rules provided in handbooks for prospective journalists regarding the linguistic norm of the text. This in turn can be divided into two major components. The first deals with the text structure of the article and the second concerns the language. The material comprises all the handbooks in journalism published in Sweden during the period 1915-1996, a total of 17 publications.

The handbooks treat different types of text structure but focus particularly on the inverted pyramid. This text structure originated in American journalism and was in part introduced in Sweden with the first use of the lead in 1923. Only in 1944 was it in its entirety, and only then was it recommended as the preferred text structure.

The advice and rules concerning linguistic form follow the norms and rules of the official language. Examples of issues treated are the use of number in verb inflection, the choice of certain pronouns, e.g. *de/dem/dom* ('they/them'), and the use of the comma. The handbooks also focus on the incorrect use of various linguistic expressions. It is striking that stylistic figures of speech receive very scant attention. Linguistic details such as incorrect use and choice of pronoun are given large space in relation to text structure and sentence construction. The linguistic phenomena treated in the handbooks are the same issues that are found in the general debate on language engineering issues. Most of them have been thoroughly discussed in the language debate, e.g. in Erik Wellander's *Riktig svenska* (Correct Swedish) or the journal *Språkvård* (Language Engineering), before being treated in the handbooks. It appears that the journalistic handbooks lag one or more decades behind the general language debate.

Key words: journalism, norm, handbooks, history of the media, newspaper Swedish, text structure, inverted pyramid, language engineering, oral language – written language.

Till de unga,
till dem som ämna bliva tidningsmän
Handböcker i journalistik

RÄTTELSER:

---

sid. 23: fjärde stycket uppifrån, tredje raden.

Sven A. Hedin ändras till S.A. Hedin. Därefter sätts punkt. Resten av meningen, samt nästa mening strykes.

sid. 25: Rad 4 från slutet.

fyra kasus skall ändras till *tre genus*

sid. 62: i sjätte raden från slutet skall följande ändring göras:

I tre handböcker ändras till *I fyra handböcker,*
Westerberg 1967 skall läggas till efter *Nydahl 1956* på
nästa rad.

Till de unga,
till dem som ämna bliva tidningsmän
Handböcker i journalistik

Inger Lindstedt

Institutionen för journalistik och masskommunikation
Göteborgs universitet

Institutionen för journalistik och masskommunikation
Göteborgs universitet
© Inger Lindstedt
Omslag: Roger Palmqvist
Tryck: Livréna Grafiska AB, Kungälv 1998
ISSN 1101-4652
ISBN 91-88212-31-9

Innehåll

Kapitel 1 Språkliga normer, tidningsspråk och handböcker	11
1.1 Språkliga normer	11
1.2 Närspråk – fjärrspråk	14
1.3 Skriftspråk – talspråk	16
1.4 Studier i tidningsspråket	17
1.5 Vem skapar normerna?	24
1.6 Syfte och frågeställningar	29
1.7 Undersökningen	33
1.8 Bokens uppläggning	34
Kapitel 2 Handböcker i journalistik	37
2.1 Männen bakom verken	45
2.2 Handböckernas kontext	47
Kapitel 3 Handböckernas innehåll	51
3.1 Vad som behandlas i handböckerna	52
3.2 Produkten eller villkoren?	61
3.3 Vad som behandlas i huvudområdena – handböckerna som tidsspeglar	64
3.3.1 Lagstiftning/etik	64
3.3.2 Produktionsvillkor	65
3.3.3 Redigering	67
3.3.4 Materialinsamling	68
3.3.5 Övrigt	70
3.4 Handböckernas inbördes relationer	72
3.5 Behovet att vara först – inte bara med en nyhet	75
3.6 Sammanfattning	76
Kapitel 4 Konsten att berätta och andra textstrukturer	79
4.1 Textstrukturer och textmönster	82
4.2 Utländska handböcker	93
4.2.1 De amerikanska handböckerna	94
4.2.2 Engelska handböcker 1858-1922	101
4.2.3 Tyska handböcker	103

4.2.4	Danska handböcker	106
4.2.5	Sammanfattning utländska handböcker	107
4.3	De svenska handböckerna	108
4.3.1	Langlet 1915	110
4.3.2	Karlgren 1923	110
4.3.3	Olson 1935A	111
4.3.4	Olson 1935B	111
4.3.5	Grandien 1935	112
4.3.6	Sandler 1944	112
4.3.7	Poppius 1947	114
4.3.8	Sandstedt 1953	115
4.3.9	Nydahl 1956	116
4.3.10	Poppius & Jansson 1959	116
4.3.11	Westerberg 1967	116
4.3.12	Nerman 1973	117
4.3.13	Ågren 1981	117
4.3.14	Öijer 1981	118
4.3.15	Larsson 1985	119
4.3.16	Andersson-Ek mfl 1994	119
4.3.17	Andersson-Ek mfl 1996	120
4.4	När blev den inverterade pyramiden svensk?	121
4.5	Textstrukturens utrymme i handböckerna	124
4.6	Sammanfattning	126
 Kapitel 5 Hur skall jag börja		 127
5.1	Ingressens utrymme i handböckerna	129
5.2	Amerikanska handböcker	130
5.3	Engelska handböcker	133
5.4	Utländska handböcker som förebild	134
5.5	De svenska handböckerna	134
5.5.1	Inledning eller ingress?	135
5.5.2	Ingressen skall återge nyheten i ett nötskal, vara en sammanfattning	136
5.5.3	Ingressen skall konstrueras med det viktigaste först	137
5.5.4	Det viktigaste skall helst komma i den första meningen	138
5.5.5	Svar på frågorna: Vem, Vad, När, Var, Hur och Varför	139
5.5.6	Inledningen på ingressens första mening bör följa vissa språkliga råd	140
5.5.6	Sammanställning över ingresstekniken	142
5.5.7	Olika typer av ingress för olika typer av material	143
5.5.8	När blev ingressen allenarådande som inledning?	145
5.6	Sammanfattning	149

Kapitel 6 Att vårda sitt arbetsredskap	151
6.1 Verb	155
6.1.1 <i>Vi skrevo</i> eller <i>vi skrev</i> ?	156
6.1.2 <i>Ska</i> eller <i>skall</i> , <i>ta</i> eller <i>taga</i> ?	160
6.1.3 <i>Läses tidningen</i> eller <i>jag läser tidningen</i> ?	163
6.1.4 Övriga verbformer	164
6.1.5 Sammanfattning	165
6.2 Pronomen	166
6.2.1 Användningen av <i>vi</i>	166
6.2.2 <i>de</i> , <i>dem</i> eller <i>dom</i> ?	169
6.2.3 <i>sig</i> eller <i>sej</i> ?	172
6.2.4 Användningen av <i>man</i>	174
6.2.5 Sammanfattning	175
6.3 Negationer	176
6.4 Ord och stilfigurer	177
6.4.1 Bildspråket och stilfigurerna	182
6.4.2 Lånord och översättningsfel	187
6.4.3 Ord från kanslispråk, fackspråk, slang	189
6.4.4 Eufemismer, värdeladdade ord, ålderdomliga ord, modeord, abstrakta ord	191
6.4.5 Sammanfattning	193
6.5 Felkatalogen	194
6.6 Syntaktiska problem	200
6.6.1 Meningsbyggnad	203
6.6.2 Meningslängd	205
6.6.3 Inskjutna bisatser	206
6.6.4 Subjektsregeln	207
6.6.5 Ordföljd	207
6.6.6 Satsförkortning	208
6.6.7 Kongruensregeln	208
6.6.8 Satsfläta	209
6.6.9 Syftningsfel	209
6.6.10 Sammanfattning	210
6.7 Skiljetecken och andra skiljande tecken	211
6.7.1 Punkt, frågetecken och utropstecken	213
6.7.2 Kolon	213
6.7.3 Semikolon	214
6.7.4 Kommatering	215
6.7.5 Pratminus och citattecken	221
6.7.6 Bindestreck och tankstreck	224
6.7.7 Sammanfattning	225
6.8 Stavning	226

Kapitel 7 Den goda journalistiska texten	231
7.1 Definitioner av den goda journalistiska texten	233
7.1.1 Sammanfattning	238
7.2 Anpassning till läsaren och synen på läsaren	240
7.2.1 Sammanfattning	243
7.3 Skriftspråk – talspråk	243
7.3.1 Sammanfattning	247
Kapitel 8 Sammanfattning och slutdiskussion	249
8.1 Ämnesområden som behandlas i handböckerna	250
8.2 Den journalistiska språkliga normen	250
8.3 Handböckernas relation till det offentliga språket och andra språkvarianter och normer	256
8.4 Handböckerna och den allmänna språkvårdsdebatten – aktiva eller passiva?	257
8.5 Slutord	259
English Summary	265
Käll- och litteraturförteckning	281

Förord

Mitt intresse för den språkliga norm som handböcker i journalistik förmedlar väcktes för många år sedan. Många är också de personer som under denna tid funnits i min omgivning och som på olika sätt bidragit till att slutresultatet nu finns. Ett stort, varmt och kollektivt tack till er alla.

Wahlgrenska stiftelsen, Stiftelsen Gunnar Bjurmans Stipendiefond och inte minst ett generöst bidrag från Ridderstads Stiftelse för historisk grafisk forskning har gjort det möjligt att få tid att ägna sig åt avhandlingsarbetet.

Kent Asp, JMG, och Lars-Gunnar Andersson, Institutionen för svenska språket, har varit mina handledare. Tack för stöd, uppmuntran och inspirerande diskussioner kring den journalistiska språkliga normen.

Bo Reimer, Åke Pettersson och Lennart Weibull har läst avhandlingstexten och kommit med kloka synpunkter och goda råd.

Per Nilsson har gjort lay out, Steven Wentworth har översatt sammanfattningen till engelska och Sölve Ohlander har bistått med engelsk språkgranskning.

Ett stort och varmt tack vill jag också rikta till vännerna på humanistiska fakulteten vid Göteborgs universitet, till vänner och kollegor vid Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet, samt till vänner och kollegor vid Malmö högskola, särskilt området Konst och kommunikation.

Till sist vill jag rikta ett stort och varmt tack till mina båda söner Per Sandberg och Erik Pettersson som varit en ständig källa till glädje och avbrott i avhandlingsarbetet. Erik skall ha ett särskilt stort tack för att han med aldrig sinande tålmod tagit hand om mors krånglande datorer.

Malmö i augusti 1998

Inger Lindstedt

PS. Ett postumt tack till Valdemar Langlet. Titeln på boken är ett citat ur förordet till hans handbok *Pressen och tidningsmännen*, publicerad 1915 och den första svenska handboken i journalistik.

Språkliga normer, tidningsspråk och handböcker

Tidningsläsningen vid frukostbordet är inte bara ett inhämtande av nyheter utan kan på samma gång vara en studie i det samtida språkbruket. Inte alltid, men tillräckligt ofta iakttar läsaren språkbruket och noterar avvikelser från "det riktiga bruket", vilket inte minst kan avläsas i tidningarnas insändarspalter. Tidningsartiklarna är således både förmedlare av ett innehåll och på samma gång förmedlare av en språklig form.

Språket är ett redskap för tolkning och förståelse av innehållet. Att läsaren skall kunna tolka och förstå den språkliga utsagan ställer krav på språket. Det gäller att undvika att språket blir en barriär för förståelsen. Den språkliga formen ska vara sådan att innehållet går fram till läsarna, men den ska samtidigt vara sådan att den inte försvårar eller stoppar innehållet från att gå fram genom att "reta upp" läsarna med någon språklig formulering som uppfattas som ett brott mot "det korrekta språkbruket". Språket ska således underlätta kommunikationen av ett budskap men måste på samma gång vara sådant att det inte försvårar eller hindrar denna kommunikation. Denna dubbelhet är ett skäl till att tidningsledningarna ofta fäster stor vikt vid språket i tidningen.

Tidningsspråket spelar också en central roll inom språkvetenskapen. Det finns en lång tradition inom språkvetenskapen att studera och beskriva faktiskt språkbruk utifrån iakttagelser i tidningsspråket. Det innebär att uttalanden och konstateranden om svenska språket och språkbruket i stor utsträckning baseras på språkanvändningen inom pressen, framför allt är det dagspressen som utgjort det empiriska materialet.

1.1 Språkliga normer

Att iaktta språkbruket och notera överensstämmelse eller avvikelse från språkregler är givetvis inget som utmärker enbart språkforskare eller läsare av morgontidningen. Det gör alla språkbrukare, mer eller mindre medvetet. Det är en förutsättning för att vi ska lära oss ett språk. Att språkbrukarna i gemen också gör det framgår inte minst, som tidigare nämnts, av tidningarnas

insändarspalter där läsarna ofta kritiserar ett språkbruk som de finner mindre bra eller helt felaktigt. Teleman (1979) menar att detta språkintresse från allmänheten är både glädjande och trist. Glädjande eftersom språket är ett socialt normsystem och det är normerna som avgör vad som är rätt eller fel. Trist därför att man ofta inte ser att det finns olika normsystem som konkurrerar med varandra. Man ser bara en norm, eller rättare sagt bara avvikelserna från den snäva norm som är mest upptagen med språkets sociala etikett, inte den form av språkriktighet som rör klarheten och tydligheten i meddelandet.

I vårt samhälle är det offentliga språket det egentliga språket säger Teleman (1979, sidan 37). När man menar att en text är avfattad på korrekt språk så menar man att skribenten har följt det offentliga språkets normer (Teleman 1979). Det är det offentliga språket som lärs ut i skolan och som finns kodifierat i bland annat grammatikor, stilhandledningar och läroböcker.

Tidningarnas språk är en del av det offentliga språket och är därmed underkastat samma värdering och kritik som annat offentligt språk. Det ställer också krav på den som vill kommunicera i denna offentlighet. För att kunna göra det måste man anpassa sitt språk till det offentliga språket och de eventuella särkrav som kan höra till den givna kontexten. Att följa språkliga normer för en given kontext ger språkutövaren både frihet och begränsningar. Språkliga normer inskränker till viss del den individuella friheten, men ger inom dessa ramar på samma gång möjlighet att uttrycka sig fritt.

Språket är, i likhet med andra sociala system, således föremål för olika former av normering. Den första normen vi som språkbrukare kommer i kontakt med är den *faktiska normen*, vilken styr språkbruket och som kommer till uttryck i användningen av språket. Det språk som återfinns i tidningarnas spalter återspeglar därmed den faktiska normen. Den faktiska normen är för de flesta språkbrukare "osynlig" (Teleman 1979, sidan 14). Den finns och den används men språkbrukarna är sällan medvetna om att den existerar. Den faktiska normen, vad språkbrukarna gör, står i kontrast mot två andra normer när det gäller språkbruket och det är viktigt att skilja dessa normer från varandra eftersom de har helt olika funktioner.

Den faktiska normen måste för det första skiljas från den *kodifierade normen*, menar Teleman (Teleman 1979, sidan 15 ff.). Den kodifierade normen är en beskriven norm. Den är därmed synlig och fastlagd. Kodifierade normer är resultatet av medvetet normeringsarbete. Exempel från andra områden på kodifierade normer är lagstiftning och trafikregler. Handböcker i olika ämnen eller för en yrkesverksamhet är också exempel på kodifierade normer. På det språkliga området motsvaras kodifieringen av ordböcker, grammatikor, läroböcker, skrivhandledningar och andra beskrivningar av språket. I en grammatik, skrivhandledning eller lärobok har författaren beskrivit och kodifierat vilka regler som gäller för språkbruket. Någon heltäckande kodifiering av ett enskilt språk återfinns inte, delvis beroende på att språket är en oerhört komplex social kon-

struktion som i likhet med andra sociala system ständigt förändras. Vad som kodifieras kan variera med ändamålet med beskrivningen och över tid. Oftast utgörs urvalet av frågor som vid en given tidpunkt anses centrala och viktiga och därmed i behov av att beskrivas och kodifieras. Det finns dock inget som säger att man som språkbrukare måste följa den kodifierade normen.

Den faktiska normen måste också för det andra skiljas från den *upplevda normen*, vad Teleman också benämnt normföreställning (Teleman 1991). Den upplevda normen kan skilja sig från den faktiska på flera olika sätt. Den upplevda normen är en medveten föreställning om hur språket borde vara eller om hur det goda, vårdade, egentliga språket är, menar Teleman (1991). Den upplevda normen omfattar bara en liten del av det offentliga språkets samlade normer och det behöver inte heller särskilt väl avspegla de normer som faktiskt bestämmer hur det offentliga språket skrivs. Den upplevda normen proklamerar en norm som korrekt i förhållande till en annan, felaktig norm, exempelvis "Det heter *före jul* och inte *innan jul*." (Teleman 1991, sidan 215).

Normer omfattar inte bara enskilda språkliga uttryck utan även textens uppbyggnad, dess struktur. I den språkliga repertoaren för texter har språkbrukaren normalt tillgång till flera olika textmönster för olika typer av text och språkliga situationer.

I många sammanhang har under senare tid det journalistiska mönstret för textproduktion uppmärksammats (se exempelvis Svensson 1993; Svensson 1995). Textmönstret har uppmärksammats eftersom det tenderar att sprida sig till andra språkliga sammanhang och där konkurrera ut andra existerande textstrukturer. Det journalistiska, *emfatiska*, textmönstret som ursprungligen är förknippad med skriftspråket har också fått stor spridning inom den talade delen av journalistiken, exempelvis televisionen. Men textmönstret har också spritt sig till områden som har sina rötter i den klassiska retoriken. Den så kallade löpsedelstekniken har fått stor spridning inom muntlig framställning, eller vad som numera brukar betecknas som muntlig presentationsteknik. Löpsedelstekniken bygger på den *emfatiska* principen, att först nämna det viktigaste och därefter resten av innehållet i fallande viktighetsordning (se exempelvis Hemlin 1997).

Det är uppenbart att ett textmönster, i likhet med andra språkliga fenomen, kan spridas från en given kontext till andra kontexter. Orsaken till sådana "överspridningar" kan vara många. När det gäller det journalistiska textmönstret är sannolikt orsaken att mönstret förknippats med information och nyhetsförmedling. Det har fått hög prestige genom att det varit så dominerande inom just journalistiken. Eftersom det förknippats med information och nyheter har det också framstått som föredöme för andra typer av informativa texter. Textstrukturens spridning till andra kontexter är därmed en del av medialiseringen av det offentliga språket (Svensson 1993; Svensson 1995). Vilka konsekvenser det får på sikt att ett textmönster på allvar börjar konkur-

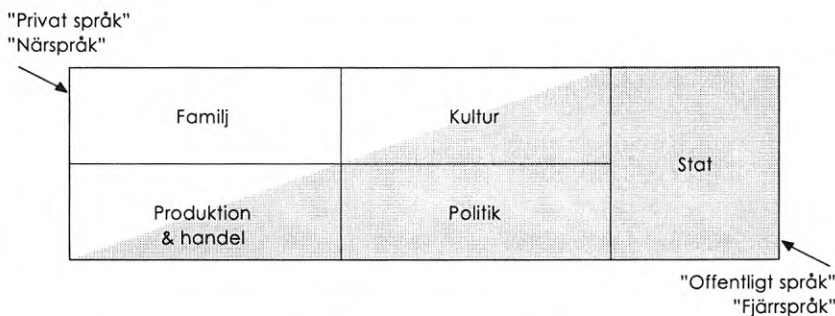
rera ut andra existerande mönster är svårt att bedöma. Det är dock intressant att notera att det samtidigt kommer undersökningar som visar att det journalistiska textmönstret inte är så väl ägnat för informations- och kunskapsinhämtning som tidigare kanske ansetts (se exempelvis *Ways with Words* 1993).

Det journalistiska textmönstret har också använts som indikator på språkbrukarnas kompetens när det gäller textproduktion (Josephson 1996). Inte oväntat visar det sig att få språkbrukare, i det här fallet sökande till en språkonsultlinje, klarade av att utforma en text som uppfyllde kraven på en journalistiskt utformad text.

1.2 Närspråk – fjärrspråk

För att kunna diskutera det offentliga språket och dess normer måste dess relation till de andra icke-offentliga språkliga normsystemen klarläggas menar Teleman (1979). Teleman utgår från Jürgen Habermas teori om det borgerliga samhället men förenklar Habermas modell. Från språklig synpunkt menar Teleman att den avgörande skiljelinjen går mellan familjens språkbruk i hemmet och språkbruket i den politiska offentligheten. Teleman kallar det förra för *närspråk*, eftersom det gäller nära människor och nära ting, och det senare för *fjärrspråk* eftersom det används om generella företeelser. Man ser bort från det individuella och konkreta och går på avstånd från de enskilda människorna och tingen. Bilden av gränsen mellan privat och offentligt blir då något annorlunda än Habermas modell enligt Teleman.

Figur 1.1 Telemans modell över närspråk och fjärrspråk (Källa: Teleman 1979, sidan 32)

Det offentliga språkbruket menar Teleman (1979) gäller planläggning, analys och kontroll. Det är det språk som politiska och ekonomiska diskussioner förs på i statliga organ, i partierna, i tidningarna, vid företagsledningarnas samman-

träden. Det är också på det språket som majoriteten av befolkningen får speglingar av politiska och ekonomiska diskussioner och beslut, förhållningsregler, världsförklaringar, framtidsvisioner så att de kan och vill fungera som goda medborgare, producenter och konsumenter.

Men inom familjen och på fritiden används framför allt det privata språket. Här är språkets uppgift att brukas för samvarons skull, det uttrycker stämningar för stunden eller känslor hos enskilda individer gentemot andra individer eller förhållanden i särskilda situationer. Det används för att skapa trygghet. När-språket, det privata språket, duger bra för att återge något upplevt. Även på arbetsplatserna används det privata språket, av dem som arbetar där men som inte har makten att planlägga och styra produktionen, köpen och försäljningen. Det privata språket, när-språket, återfinns också i den kulturella sfären. Fiktionslitteraturen avbildar ofta intimsfären, den privata sfären, och det sätter sin prägel på språket. Men språkbruket blir ändå annorlunda än familjens eftersom den litterära kommunikationen har helt andra villkor och traditioner än kommunikationen inom familjen och i arbetslaget.

Villkoren för det offentliga språkbruket leder till ett system av språknormer som avviker från de privata språkens normer. En förutsättning för det offentliga språket är att det kan användas oberoende av tid och rum, därför blir skriften dess viktigaste uttrycksform. Det offentliga språket är överregionalt standardiserat menar Teleman. Det är dialektfritt och opersonligt. Det personliga tonfallet är olycksfall i arbetet.

I när-språken spelar de konkreta, existentiella orden den viktigaste rollen, i det offentliga språket är det de abstrakta, analytiska orden som är viktigast. Många av olikheterna mellan det offentliga språket och de privata språken beror på att språken används i olika sammanhang.

Det är inte alldeles självklart hur det journalistiska språket skall kategoriseras utifrån en uppdelning mellan det privata och det offentliga språket. I viss mening måste det journalistiska språket tillhöra det offentliga språket och vara underkastat och följa dess normer. Men det ligger i det journalistiska uppdraget att omforma det abstrakta, allmängiltiga innehållet till något konkret och vardagsnära för att närma sig läsarna. Samhälleliga problem privatiseras och översätts till personliga relationer. Det kan därför beskrivas och kommenteras i ett språkbruk som liknar privatsfärens.

Jan Svensson (1993) pekar på det motsägelsefulla inom det offentliga språkbruket. Språket anses ha förenklats, till och med förflackats, det sker också en informalisering och intimisering i språkbruket. Samtidigt ökar abstraktionsgraden och teknifieringen i det offentliga språket. Det har blivit mer fakta-späckat. Jan Svensson konstaterar också att alla dessa påståenden inte kan stämma samtidigt för ett och samma språkbruk.

1.3 Skriftspråk – talspråk

Uppdelningen mellan det offentliga språket och det privata språket ger uttryck för ett perspektiv på språkets normer och användning. Ett annat perspektiv på språkliga normer är uppdelning mellan skriftspråk och talspråk. Både skriftspråk och talspråk kan förekomma både som offentligt språk och som privat språk. Skriftspråkets norm är dock det offentliga språket.

Skillnaderna mellan de språkliga strukturerna i skriftspråk och talspråk har tidigt uppmärksammats. Gustaf Cederschiöld belyser skillnaderna och likheterna mellan skriftspråkets och talspråkets utveckling i *Om svenskan som skriftspråk*, utgiven 1897. Cederschiöld menar att skriftspråket har blivit stelt och krångligt; det måste närma sig det bildade talspråket för att verkligen bli ett fullgott språk.

Men vid vårt skriftspråks – och särskildt vår normalprosas – utveckling hafva de skrivande alltför litet aktat på, hvad som föll sig naturligast och ledigast i talspråket, och hvad som alltså företrädesvis kunde anses tillhöra det *levande* språkets väsen. Man påträffar därför stundom i skriftspråket ett skematiskt mekaniserande, som ingalunda har rotfäste i det levande språkets natur, och hvilket mer, än nödvändigt vore, ökat olikheten mellan det språk, vi tala och det, vi tvingas att skriva. (Cederschiöld 1897, sidan 284)

Skriftspråket måste därför närma sig det bildade talspråket, menar Cederschiöld, skolan och därmed utbildningen i svenska språket spelar en viktig roll.

Det är därför högst viktigt, att skolans språkreglerande verksamhet utöfvas efter sunda grundsatser och ej med trångsynt pedanteri. Men den naturliga riktningen för regleringsarbetet inhämtas just genom studiet af talspråkets utveckling. Att närma skriftspråket till det bildade talspråket, ej att fjärma det därifrån, bör alltså blifva uppgiften. Skriftspråket behöfver moderniseras, ej arkaiseras. (Cederschiöld 1897, sidan 294)

Drygt 70 år senare konstaterar Carl Ivar Ståhle (1970), efter 1963 års bibelkommittés arbete, att mycket har hänt inom skriftspråket. En viktig sådan förändring är förskjutningen i förhållandet mellan stilarterna. Den skillnad mellan olika stilarter som Cederschiöld diskuterade 1897 har i stor utsträckning upplöst. Den traditionella indelningen i "högprosa", "mellanprosa" eller "normalprosa" och "lågprosa" är inte användbar längre. Klassificeringen menar Ståhle måste nu ske efter andra linjer men dessa är fortfarande oklara och svårbeskrivna.

En påfallande förändring mellan det slutande 1800-talet och 1960-talets sakprosa är meningsbyggnaden, menar Ståhle. Idealet med den periodiskt byggda meningen, bildad efter latin-tyska förebilder, har fått ge vika för en meningsbyggnad som ligger närmare talspråket. När det gäller grammatiska

förändringar pekar Ståhle bland annat på verbböjningen som har förenklats, det gäller kongruensböjningen liksom kortformerna.

Ståhle menar att talspråk och skriftspråk är två skilda språkarter med olika uppgifter. Skillnaderna i uppgift och funktionssätt medför också skillnader i språkbyggnad. Men de är också två arter av samma språk och därför är det både ett socialt och pedagogiskt intresse att de överensstämmer med varandra så långt som detta är möjligt utan att någon av dem bli oanvändbar för sin speciella uppgift. Därför råder det också ett ständigt spänningsförhållande mellan dem. Under de senaste århundradena har de båda språkarterna först fjärrat sig från varandra för att sedan åter närma sig, med den ena eller den andra som riktpunkt.

Det finns få beskrivningar som sammanfattar förändringarna i svenskans utveckling under efterkrigstiden konstaterar Eva Mårtensson (1988) i en litteraturgenomgång, utvecklingen har dock fortsatt under resten av 1900-talet. Den svenska syntaxen utvecklas mot kortare uttrycksätt och större enkelhet i många sammanhang. Men samtidigt finns också den motsatta tendensen. Parallellt med det övergripande närmandet mellan tal och skrift framträder också tecken på en tilltagande stildifferentiering. Sakprosa tenderar att inom vissa områden byggas upp av långa specialord i stället för att moduleras med hjälp av syntaktiska uttrycksmedel, vilket kräver större bakgrundskunskaper av läsarna.

Språkbrukarna riskerar att förlora om korthet vinnas på bekostnad av klarhet och om resonemang får stå tillbaka för välpackade fakta. (Mårtensson 1988, sidan 205)

Det mesta pekar i riktning mot en större enkelhet i språket, menar Jan Svensson (1988). Meningarna har blivit kortare, bisatserna har blivit färre, avancerade inbäddningar och framförställda attribut har blivit ovanligare. Det offentliga språket har fått en mer talspråklig karaktär.

Svensson menar att klyftan mellan det privata och det offentliga språket har minskat. Detta beror förmodligen delvis på en allmän förändring av språkbruket i samhället, men delvis också på en medveten strävan från myndigheternas sida att använda ett så begripligt språk som möjligt. Men samtidigt finns det tecken som tyder på att det offentliga språket också förändras åt andra hållet, vilket diskuterades tidigare (Svensson 1993).

1.4 Studier i tidningsspråket

Språket och stilen i tidningarna har uppmärksamrats tidigt, framför allt utifrån det antagandet att tidningarnas språk utövar ett stort inflytande på läsarna. För många är tidningen den enda läsningen och "På grund af denna sin ställning

utgöra tidningarna också en i språkligt hänseende ytterligt viktig faktor.” (Berg 1916, sidan 341). Även senare forskare har utgått från antagandet att språket i massmedierna har en stor inverkan på allmänspråket (se exempelvis Dahlstedt 1970; Grahn 1971 (1965); Strand 1989). Det är en uppfattning som verkar vara grundmurad och som tas för självklar, även inom den internationella forskningen. Arten och omfattningen av denna påverkan på språket är dock inte utforskad, däremot är påverkan på åsikter och attityder betydligt mera studerad (Dahlstedt 1970). Dahlstedt menar att massmedierna tillhandahåller ett språk-mönster och att de bidrar till att detta mönster inlärs passivt, som språkförståelse (Dahlstedt 1970, sidan 40). Mottagarna behöver dock inte aktivt använda detta mönster. Inflytandet från språket i massmedierna har överbetonats menar Dahlstedt, framför allt är hela problemkomplexet när det gäller påverkans omfång, innebörd, enskilda variationer i olika grammatiska delar kopplade till masskommunikationens olika komponenter helt outforskad (Dahlstedt 1970, sidan 41).

Tidningsspråket eller, för att vidga begreppet, språket i media har tilldragit sig språkforskarnas intresse av flera olika skäl. En sammanfattning av huvudskälen har gjorts av journalisten och språkforskaren Allan Bell i hans *The Language of News Media* (Bell 1991, sidan 4). Det finns anledning att studera dessa något närmare. För att underlätta genomgången längre fram är huvudskälen nummerade. Enligt Bell har forskare studerat språket i medierna på grund av:

1. accessibility of media as a source of data for some language feature they want to study
2. interest in some aspect of media language in its own right, such as headline language
3. interest in the way the media use some language feature also found in ordinary speech
4. taking advantage of how the media communication situation manipulates language in a revealing way, for instance in news copy editing
5. interest in media's role in affecting language in wider society
6. interest in what language reveals about the media's structure and values
7. interest in what media language reveals as a mirror of the wider society and culture
8. interest in how media language affects attitudes and opinions in society through the way it presents people and issues (Bell 1991, sidan 4)

Bells utgångspunkt är forskning som publicerats inom framför allt den engelskspråkiga världen. En stor del av den forskningen är också relevant för undersökningen kring den journalistiska språkliga normen. Mitt syfte är att studera den journalistiska språkliga normen i Sverige. Av det skälet blir det en naturlig sarspråklig avgränsning. I det följande kommer jag i första hand att

göra en genomgång av forskningen kring journalistiken inom språkvetenskapen på svensk botten utifrån de huvudskäl som Bell anför.

1. Ett viktigt skäl till att språket i media har uppmärksammat av språkforskare är tillgängligheten till data. Språket i media erbjuder lätt åtkomliga data över det nutida men även det äldre språket. Det går således att både studera språket synkront och diakront med hjälp av språket i medierna. Språket i medierna är också numera lätt tillgängligt för större, kvantitativa studier över exempelvis ordförrådet. Den första studien av det slaget genomfördes av Sture Allén och forskningsgruppen Språkdata och resulterade i *Nusvensk frekvensordbok I-IV* (Allén 1970; Allén 1971; Allén 1975; Allén 1980).
2. Ibland har intresset för någon speciell aspekt av språket i medierna stått i centrum, exempelvis rubrikspråket. På svenskt område kan denna forskning representeras av Lars Conon (1973; 1976) som bland annat undersökt rubrikspråket på Dagens nyheters förstasidor 1910-1960.
3. Att studera hur något språkdrag eller språkelement som förekommer i allmänspråket används och hanteras i språket i medierna är också ett huvudskäl. Att döma av mängden litteratur så är det här som forskarna främst koncentrerat sig. Användningen av metaforer (Danell 1962a; Danell 1962b), lånord (Tingbjörn 1968), ordbildning (Åkermalm 1956), affektiva namn (Lindstedt 1989a) är bara några exempel på vad som intresserat forskarna.
4. Språkforskarna kan också dra fördel av att mediernas kommunikations-situation på ett ganska uppenbart sätt manipulerar och påverkar språket, till exempel när det gäller nyhetsartiklar. Valet av språkligt tecken är alltid ett uttryck för en åsikt, uppfattning, värdering eller ståndpunkt, vare sig den är medveten eller inte. En mycket intressant och belysande genomgång av problemet med utgångspunkt i journalistiken gör de norska forskarna Heradstveit och Bjørge i sin bok *Politisk kommunikation* (1996). Även svenska forskare, bland annat Håkan Hvitfelt (1989), har studerat denna form av språkanvändning. Hur själva arbetssituationen på en svensk tidningsredaktion påverkar språket har undersökts av Oestreicher (1991).
5. En starkt bidragande orsak till att språkforskare studerar språket i medierna är antagandet att det påverkar och influerar allmänspråket. Denna uppfattning och att journalisterna därmed också har ett större ansvar för språket och språkets vård återfinns redan i de allra tidigaste studierna (se exempelvis Berg 1916; Berg 1924; Grahn 1971 (1965)). Det finns dock, som nämnts tidigare, inga studier som bekräftar eller vederlägger antagandet att språket i medierna påverkar språket, vare sig i Sverige eller internationellt.

6. Ett av skälen som Bell anför varför mediernas språk har studerats är ett intresse för vad språket avslöjar om mediernas struktur och värderingar. Här närmar sig forskningen både det tidigare nämnda området med värdeomdömen i språket och språksociologisk forskning som studerar attityder till språkliga fenomen. Detta område har främst fokuserats av forskare som behandlat etermediernas språk (se exempelvis Jonsson 1989). När det gäller pressen har jag inte kunnat finna någon svensk undersökning om eventuella språksociologiska skillnader mellan medier. Däremot har bland annat Bell (1991) visat på vissa skillnader när det gäller dagspressen i Storbritannien.
7. Språket i medierna som en spegel av det omgivande samhället och dess kultur har också intresserat forskarna. Detta perspektiv har exempelvis undersökts genom att se vilka ämnesområden som bidrar med metaforer i mediernas språk (Danell 1962a; Danell 1962b) och vilka samhällsord som återfinns i mediespråket (Allén m.fl. 1989).
8. Det sista huvudskälet som Bell anför är ett intresse för hur mediespråket påverkar attityder och åsikter i samhället genom det sätt som personer och ämnen presenteras på. Genom rekommendationer om lämpliga ord och uttryck för företeelser i samhället har både journalisterna och språkforskarna försökt hantera besvärliga situationer. En viss självcensur har säkerligen förekommit inom medierna när det gäller vissa ord och uttryck som uppfattats som stötande eller sårande för enskilda eller en grupp av individer. Visserligen diskuteras med jämna mellanrum det ojämliga i att använda ord som 'justeringsman' och liknande; vi har dock ännu inte nått lika långt som i USA med språkvarianten som benämns 'politically correct' där vissa ord är stigmatiserade (se exempelvis Beard och Cerf 1992). Faran med att journalisterna övertar myndighetsspråk och så kallade samhällsord och använder dessa i sina texter har tidigt uppmärksammats av språkforskarna.

Språket är också ett kommunikationssystem där det många gånger anläggs rent estetiska synpunkter på dess uttrycksformer. Det finns i vårt språk normer, etikettsregler, för vad som är "fint" respektive "fult" språk (se exempelvis Andersson 1985). Det är därför sannolikt att en del språkvetenskapliga undersökningar av journalistiken har haft sådana syften, att vara normerande utifrån mer estetiska skäl eftersom massmediespråket som tidigare nämnts av många anses påverka det allmänna språkbruket och det offentliga språket (se exempelvis Strand 1989).

År 1970 utkom boken *Massmedierna och språket* skriven av Karl-Hampus Dahlstedt, professor i allmän språkvetenskap. Det är den första mera utförliga beskrivningen av det svenska massmediespråket. Dahlstedts bok kan samtidigt

ses som en programskrift för forskningen kring massmediespråket eftersom Dahlstedt inte bara diskuterar den forskning som är gjord utan också vilka uppgifter som föreligger den lingvistiskt inriktade massmedieforskningen.

Forskningen kan vara av två slag. Den första är traditionell grundforskning som dels kan avse språket i massmedierna i sig självt, dels kan försöka utröna hur och i vilken mån detta språk påverkar allmänspråket (Dahlstedt 1970). Den andra är tillämpad språkvetenskap, som bland annat kan ha som syfte att göra språket i massmedierna så effektivt som möjligt, läsbart för så många som möjligt. Det kan också ha ett rent språkvårdande syfte.

Det kanske mest elementära – men kanske också det svåraste – är att definiera vad som ska avses med massmediespråk, eller språket i massmedierna. Hans Strand urskiljer åtminstone tre tolkningar av begreppet *massmediespråk* (Strand 1989, sidan 7).

- 1) Det språk som förekommer i våra massmedier.
- 2) Det språk som producerats i och/eller för en massmedial kontext.
- 3) Det språk som har vissa specifika massmediala kännetecken.

Av dessa är (1) den vidaste och (3) den snävaste tolkningen medan (2) intar en mellanställning.

En genomgång av den språkvetenskapliga forskningen kring språket i massmedier visar att de flesta forskare tolkat begreppet massmediespråk utifrån tolkning nummer (2). Vidare har man ytterligare inskränkt begreppet till att framför allt gälla press, radio och TV, det vi traditionellt menar med massmedier.

I fortsättningen kommer i denna genomgång att med *massmediespråk endast avses språk som är producerat i och/eller för press*. Jag har valt att i den kommande översikten helt utelämna språkvetenskaplig forskning kring etermedia eftersom denna undersökning omfattar handböcker i journalistik med fokus på dagspress.

Forskningen kring journalistik inom språkvetenskapen har haft olika undersökningsobjekt. Språk är ett teckensystem som i likhet med andra teckensystem arbetar med flera nivåer. Av tradition när det gäller språkliga ut-sagor brukar inom språket urskiljas nivåerna text, mening, sats, ord, morfem (orddel) och fonem (ljud). Dessutom finns det inom varje språk regelsystem som styr varje nivå. Syntax, grammatik, fonologi är sådana regelsystem. Eftersom språket opererar på dessa olika nivåer och styrs av de olika regelsystemen följer ofta undersökningarna dessa nivåer och system inom språket. Det är därför av intresse att se vad forskningen har studerat och om den har ägnat någon av nivåerna eller systemen större uppmärksamhet än de övriga. Den fonologiska nivån är inte medtagen i den följande genomgången.

Textnivå – textstruktur

När det gäller textstrukturen i olika typer av journalistiska texter är det mycket lite undersökt när det gäller svenska förhållanden. De undersökningar som finns är Ledins (1995) undersökning av nyhetsartiklar och texttypens förändring i tidiga socialdemokratiska och borgerliga tidningar. Notisens förändring mellan 1746 till 1997 har undersökts av Gunilla Byrman (1998).

Meningsnivå; syntax, satser och fraser

Den syntaktiska strukturen i tidningstexter har behandlats av flera forskare. Lars Grahn (1971 (1965)) har bland annat studerat och jämfört tidningstexter från 1890 och 1964. Några syntaktiska drag har valts ut som kriterier för en texts svårlesthet. Det är särdrag som traditionellt anses vara specifikt skriftspråkliga och "tunga". Den syntaktiska strukturen i ledare och nyhetsartiklar behandlas utförligt av Jan Svensson (1993).

Till den här nivån har också förts fraser och idiomatiska uttryck eftersom även de är uttryck för relationer mellan ord och där betydelsen av kombinationen, i likhet med en sats, blir större än de enskilda delarna. *Idiomatiska uttryck* skulle även kunna föras till nästa nivå, ordnivån, eftersom de är lexikaliserade fraser och språkbrukaren måste, i likhet med övriga begrepp, lära in betydelsen av frasen. Det går ju inte att av delarna i den idiomatiska frasen förstå betydelsen. Att frasen 'vara torr bakom öronen' betyder att man har uppnått en viss i sammanhanget betydelsefull ålder framgår inte av de enskilda ordens betydelse. De idiomatiska uttrycken är omvittnat svåra när det gäller språkinläring. Det är dock ytterst få forskare som studerat just idiomatiska fraser annat än ur ren språkriktighetsaspekt. När de behandlas är det i form av påpekanden om sammanblandning eller felaktigt bruk av de idiomatiska uttrycken (se exempelvis Hedin 1917 (1905)).

Prepositionella fraser, exempelvis *i förhållande till*, *i händelse av*, som fungerar som relationsord vilka uttrycker en vagare koppling än de traditionella prepositionerna har undersökts av Martin Gellerstam (1976). De prepositionella fraser är en rätt avancerad form av språklig användning och sammanhänger med att skribenterna inom journalistiken förväntas objektivt sätta sina åsikter. Sådana fraser kan därmed användas för att undertrycka information menar Gellerstam.

Kent Larsson (1976) har anlagt ett rent språkriktighetsperspektiv. Han tar upp exempel på felaktiga, krångliga, olämpliga och dåliga meningskonstruktioner och ger förslag på hur man skulle kunna skriva.

Lexikal nivå; ord och ordbildning

De allra flesta studierna av journalistiken som gjorts av språkforskare har behandlat den lexikala nivån. Det rör sig om bruk och missbruk av ord, samt om ordbildning.

Vokabulären, *ordförrådet*, inom dagspressen har bland annat undersökts av Martin Gellerstam (1969). Undersökningen syftar till att göra en kvantitativ jämförelse mellan tidningarnas ordförråd. Skillnaderna belyses på två plan, dels en betydelsenivå där frekventa, karaktäristiska ord speglar innehållet, dels en formell nivå där enstaka frekventa formord undersöks. Nusvenskt tidningsspråk har, som tidigare nämnts, undersökts av Institutionen för språkvetenskaplig databehandling (Språkdata) vid Göteborgs universitet. Numera är Språkdata en del av Institutionen för svenska språket.

Språkbruket i morgon-, kvälls- och veckotidningsreportage har undersökts av Hans Strand (1984). Övriga forskare har koncentrerat sig på valda delar av ordförrådet och behandlat dessa mer eller mindre ingående.

Ett karaktäristiskt drag för tidningsspråket har tidigt ansetts vara dess flitiga bruk av *lånord*. Detta bruk, av många också påtalat som ett missbruk, uppmärksammades redan 1905 i en artikel, tryckt först 1917, av Sven A. Hedin, legendarisk chefredaktör för *Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning*. Hedin är visserligen inte språkforskare, men tillsammans med Viktor Rydberg drev han ett mycket aktivt språkvårdsarbete i GHT. Hedin uttryckte saken så här.

Begärelsen att använda främmande ord, äfven eller just de allra onödige, är simpel, ty den vitnar om skrytsamhet. (Hedin 1917 (1905), sidan 186)

Det som bland annat uppmärksammats är att de främmande orden, lånorden, "översatts" till svenska utan kunskap om vare sig svenska språkets ordförråd eller vad det lånade ordet egentligen betyder i sitt ursprungsspråk. Den här typen av felaktiga översättningar vilseleder ofta läsaren. Under första hälften av 1900-talet är det framför allt lånord från danskan och norskan som kritiseras, vilket kanske beror på att de är så näraliggande att det är lätt att övertolka likheter mellan språken. Mycket av nyhetsmaterialet i tidningarna kom via utländska tidningar och nyhetsbyråer och fick "snabböversättas" på tidningsredaktionen.

Problemen med lånord har också behandlats av Ruben G:son Berg (1916; 1924). De engelska lånorden inom sportsspråket har behandlats av Gunnar Tingbjörn (1968).

Engelskans inflytande på svenskan under 1980-talet har undersökts av Magnus Ljung (1988). De huvudsakliga källorna i undersökningen är tidningstext. Ljung visar att inflödet av engelska lånord inte är så stort som kritikerna påstår, utan är ganska beskedligt i pressen och är koncentrerat till vissa ämnesområden, exempelvis populärmusik och datorer.

Bruket att använda *affektiva namn* i stället för eller tillsammans med de officiella namnen har egentligen bara tillåtits på tidningarnas sportsidor och eventuellt i kåserier. Detta stildrag har uppmärksammats av Berg redan 1924. Den hittills mest omfattande studien av de affektiva namnens bruk på tidningarnas sportsidor samt de språkliga ordbildningsregler som använts har gjorts av Lindstedt (1989a; 1989b). Affektiva namn är ett så utmärkande drag för sportspråket att det även uppmärksammats av forskare från andra discipliner, till exempel Henrik Sandblad, professor i idé- och lärdomshistoria (Sandblad 1976).

Idrottspråket eller sportjournalistiken har också ansetts ha som typiskt kännetecken det ymniga bruket av *metaforer*. Kritikerna har ofta lyft fram de krigiska metaforerna som ett kännetecken. Idrotten har dock också i sin tur fått låna ut många metaforer till andra områden inom journalistiken. Bruket av idrottsmetaforer inom det politiska språket har undersökts av framför allt Jan Danell (1962a; 1962b).

Till språkets mera formella sida hör grammatiska former och ordbildning. En av de frågor som livligt diskuterades i pressen och där faktiskt dagspressen var betydligt mera konservativ än språket i övrigt var användningen av *plurala verbformer*. Övergången från plurala verbformer till singulara verbformer i pressen har undersökts av Lars Alfvégen (1983).

Behovet av att finna korta, slående ord och uttryck, samt rubrikernas krav på koncentration och uttrycksfullhet har lett till att språket i massmedierna också varit föregångare i vissa fall när det gäller *ordbildning*. En mycket effektiv sådan möjlighet har varit att göra retrograda avledningar, av substantivet *atombombning* görs verbet *atombomba*. Ordbildningstypen har behandlats av Åke Åkermalm (1952; 1956).

1.5 Vem skapar normerna?

När man började skriva grammatikor under antiken var det som en del av filosofin. Men grammatikböckerna hade också ett vidare syfte, ett mera praktiskt syfte som lärobok eller som rättesnöre för språkbrukare som ville tala och skriva korrekt. Retorikens råd och regler dokumenterades också i form av handböcker och kompendier (Cassirer 1997). Handböcker har med andra ord gamla anor och en tvåtusentårig historia. Under århundradena har det också vuxit fram en flora av handböcker för olika ändamål. Det finns skriftställare för olika typer av offentliga texter, men också för mer specifika typer av texter, exempelvis brev. Handböcker i journalistik har med andra ord sina rötter i denna tradition men är utformade för ett specifikt användningsområde.

Precis som det nya mediet bär det gamla inom sig är handböcker en länk i en kedja där de nya bygger på redan existerande kunskap. De första doku-

mentationerna av språket och språkets regelsystem blev i sin tur normgivande för efterkommande handböcker.

Vad som är särskilt intressant med handböcker i stilistik och språk är att de ingår i vad Deborah Cameron (1995) kallar "endless circle" eller "feedback loop". Det är en konstant interaktion mellan kunskapsmassan och de beslut som görs av enskilda individer. På ena sidan finns beslutsfattare inom journalistik och förlag som konsulterar existerande auktoriteter för att ta reda på vad som kan anses vara ett acceptabelt språkbruk. På den andra sidan finns exempel som i morgondagens handböcker illustrerar acceptabelt språkbruk. Dessa exempel kommer till övervägande del från dagens språkbruk i tryckta källor. Så när en ordbok eller annat referensverk hävdar att de beskriver "språkbruket" så är mycket av det språkbruk som beskrivs format av föreskrifter som exempelvis handböcker i journalistik.

Det skulle innebära att handböcker för språkets användning i olika situationer spelar en viss roll för språkets utformning och utveckling om man för Camerons tanke vidare. Innehållet och föreskrifterna, det vill säga de råd och regler som ges, är både en spegling av rådande språkbruk men också en spegling av tidigare språkbruks föreskrifter. Varför handböckerna ser ut som de gör och hur urvalet av innehållet har gjorts är givetvis då frågor som får stor relevans. Handböckernas innehåll ser inte heller likartat ut utan förändrar sig över tid. Varför förändras de, vilka faktorer påverkar urvalet av språkliga fenomen som behandlas och hur utformas råden och reglerna?

I likhet med andra mänskliga, sociala normer förändras även språket. Sett i ett historiskt perspektiv är det lätt att konstatera stora, genomgripande språkliga förändringar som givetvis måste påverka handbokens innehåll och handbokens rekommendationer för språkbruket. Efterhand kan råd och regler uppfattas som konservativa och komma att förknippas med stelbent, tung språkbehandling. Vad som under en epok uppfattas som god och korrekt meningsbyggnad kan av senare generationer uppfattas som oerhört invecklad och komplicerad meningsstruktur.

Ämnesvalet i handböckerna kan förklaras på flera olika sätt. Olika frågor står i fokus under olika perioder. Syftet med att behandla ett språkligt fenomen ur ett visst perspektiv kan ha andra syften än att beskriva det aktuella språket. I nutidssvenskan har vi två genus, reale och neutrum, vad som ofta kallas n-genus och t-genus. Trots det har man länge i svenska grammatikor talat om fyra genus, maskulinum, femininum, reale och neutrum. Skälet som anförts för detta har varit att det är lättare när man lär sig främmande språk. Att så kan vara fallet gäller bara om det språk som man ämnar lära sig också har fyra kasus, som exempelvis tyskan. Men har det som franskan bara två, eller som engelskan bara ett, underlättar det inte. Motivet avspeglar dock att tyskan länge var det dominerande främmande språket ur svenskt perspektiv; ända fram till efter an-

dra världskriget var tyska det första främmande språk som man lärde sig i skolan.

De frågor som behandlas och de råd och regler som anges kan dock ha andra, bakomliggande faktorer än de rent språkliga. Det kan således handla om att uppnå ett mer "könsneutralt" språk och mönstra ut ord och uttryck som är könsrelaterade, att exempelvis i stället för *justeringsman* använda *justeringsperson*. Det kan också vara beteckning på olika grupper i samhället där det är politiskt korrekt att använda vissa ord eller fraser (se exempelvis Beard och Cerf 1992), ett fenomen som har beröringspunkter med exempelvis eufemismer. Samhällsförändringar och förändrade synsätt kan således påverka innehållet.

Förändringar inom organisationen, bland annat orsakad av ny teknik, kan också påverka innehållet i handböckerna. Gammal teknik ersätts av ny och gamla råd och regler behövs inte längre utan ersätts av nya som bättre svarar mot den nya tekniken. Den gamla blytekniken där olika funktioner inom tidningen kom i kontakt med vad som slutligen skulle bli färdig text har med dagens datateknik där journalisten själv direkt skriver in sin text på angivet utrymme skapat helt olika behov och förutsättningar för vad som uppfattas som centralt att behandla. Vilka krav på textstruktur och språklig utformning den nya tekniken ställer är tämligen utforskat.

En enskild redaktör för en specifik tidning har möjlighet att föreskriva ett språkbruk som samtliga medarbetare måste följa. Ofta kodifieras sådana föreskrifter i interna regelsamlingar. Dessa handböcker får många gånger en vidare publik och påverkar därigenom fler skribenter, just i kraft av att råden och reglerna ges av en "auktoritet" på området. Många av de stora engelska och amerikanska dagstidningarna och nyhetsbyråerna har exempelvis gett ut egna "house style booklets", exempelvis The Times, Reuters och United Press International (UPI). Den senare handboken anger också att den är "The Authoritative Handbook for Writers, Editors & News Directors". På svensk botten har Anton Karlgrens *Journalistik i Dagens Nyheter*, som från början var avsedd endast för journalisterna på Dagens Nyheter, fått en stor spridning utanför den ursprungliga kontexten. Tidningarnas Telegrambyrå har sedan 1965 gett ut en egen handbok för sina medarbetare, *TT-språket*. Även denna skrift har fått en vidare spridning och har sannolikt spelat en viss roll för tidningarnas interna språkliga regler. För att inte olika språkliga varianter skall förekomma i tidningen har det varit enklare för tidningarna att anpassa sina språkliga rekommendationer till de regler som formar nyhetstelegrammen från Tidningarnas Telegrambyrå.

Det intressanta menar Cameron (1995) är att dessa "auktoriteter" inte uppfattar sig själva som normsättare och regelskapare. De ser sig själva som återgivare av traditionell vishet eller förnuft och de anger inget eller ytterst lite om skälen bakom reglerna.

Stylistic authority is thus presented as a seamless consensus, maintained over decades or even centuries, and its precise character is felt to need little elaboration. (Cameron 1995, sidan 54)

Cameron hävdar att det är i tryckt text, exempelvis tidningar och böcker, och inte i något allmänt språkbruk som normerna uppehålls eller modifieras.

När man kodifierar det språkliga systemet kan man välja ett deskriptivt eller ett normerande/preskriptivt perspektiv. Man kan således som författare välja att beskriva språket så som det är, deskriptivt, eller att föreskriva, normera, hur det borde vara. I det senare fallet ställer man således upp en norm mot vilken språkbrukarna skall sträva för att uppnå ett "så gott och funktionellt språk" som möjligt. Gränsen mellan vad som är deskriptivt och preskriptivt är dock inte alltid så lätt att dra och är dessutom ofta kopplat till syftet med texten. Ett rimligt antagande är att vetenskapliga texter om språk har en större benägenhet att ha ett deskriptivt syfte – att försöka beskriva språket och specifika språk som de är, medan exempelvis handböcker i språk har ett tydligare preskriptivt syfte. De är avsedda att vara rättesnören för språkbrukarna i korrekt språkbruk.

Forskningen kring det journalistiska språket har i första hand baserats på tidningstext. Även språkvetenskaplig forskning i allmänhet har till allra största delen studerat språkliga utsagor, även här utgör tidningstext en stor del av det empiriska materialet. Forskningen har i ytterst begränsad omfattning studerat föreskrifter, råd och regelverk för språkets användning. När det gjorts har det som regel varit i syfte att skriva nya grammatikor och nya anvisningar för hur språket skall hanteras på ett korrekt sätt.

Enligt Cameron spelar handböcker i journalistik en viktig roll i det normsystem som språket utgör. Handböckerna utgör en grogrund för regelstyrning och normering, ofta utan djupare reflektion kring varför normerna återges eller finns. Det är därför intressant att notera att handböckerna, det vill säga de normer och regler som kan antas styra det journalistiska språkbruket, inte finns med i den kategorisering av olika forskningsperspektiv som Bell behandlat och som tidigare diskuterades.

Handböcker i journalistik är dock bara en del av alla de handböcker för språkets användning som skrivits under åren. Även andra typer av handböcker skulle säkerligen också kunna tillmätas stor vikt utifrån samma resonemang som Cameron för. Journalisterna och redaktörerna har i sin språkutveckling och skolgång läst och kommit i kontakt även med andra typer av handböcker, de flesta av mera övergripande och generell karaktär. Men inte heller dessa finns undersökta i någon större utsträckning.

Att undersöka handböcker har således sällan stått i fokus för forskningen. De studier som gjorts har oftast fokuserat på språkbruket i en bestämd typ av handböcker, exempelvis Karin Mårdsjö's undersökningar om tekniska och husliga handböcker (Mårdsjö 1992; Mårdsjö 1996), eller en bestämd del av exem-

pelvis textens struktur som Siv Strömquists undersökning av styckeindelningen (Strömquist 1987). Inom projektet Svensk sakprosa har några studier kring handböcker gjorts. Ulla Ekvall (1997) har undersökt texten i läroböcker för barn med tonvikt på faktaurval och struktur samt författarens framtoning i texten. Björn Melander (1996) har undersökt *Läsebok för folkskolan* och dess innehåll, Luis Ajagán-Lester (1997) hur befolkningen i det så kallade "mörka Afrika" har blivit gestaltad i pedagogiska texter.

Lena Lötmarker har undersökt läroverkens skrivundervisning under 1800-talets andra hälft (Lötmarker 1997). Lötmarker studerar vilka texter eleverna fick skriva och hur de fick lära sig hur de skulle gå tillväga i skrivandet. Undersökningen behandlar således vad lärjungen i läroverket skulle lära sig när det gällde att framställa texter. Ur det perspektivet är den intressant för föreliggande undersökning eftersom den behandlar de grundläggande färdigheter som skolan förväntas lära ut, det som varje blivande journalist har med sig i "bagaget" och som ingår i en sorts allmän kunskap bland språkbrukarna vid en given tidpunkt. Tyvärr täcker den bara in andra hälften av 1800-talet och ligger i tid därför något för tidigt för denna undersökning.

Det som hittills finns skrivet om handböcker i journalistik har gjorts av Per Rydén. I en översiktlig artikel gör Rydén (1990; 1991) nedslag i några av handböckerna som utkommit under 1900-talet och ger en bred målning över handböckerna sett ur en litteraturvetares och pressforskares perspektiv. Artikeln har varit ett incitament till denna undersökning av handböckerna i journalistik eftersom den väckte fler frågor än den besvarade.

Det är således ingen som fokuserat på själva råden och reglerna som återfinns i handböckerna i journalistik. De undersökningar som gjorts hittills har studerat den journalistiska texten – inte de råd och regler som är med och formar texten.

Handböcker är vidare intressanta ur ett helt annat perspektiv. Hur lär man sig ett yrke? Vägen in i journalistiken kan man gå på flera sätt. Ett är praktiskt, via "trial and error", att utöva yrket. Genom att skriva och bli bedömd av andra yrkesverksamma så lär man sig hantverket. Den andra vägen är genom självstudier, genom att läsa sig till hur yrket skall utövas i en (eller flera) handböcker. Ett tredje sätt är att utbilda sig genom någon utbildning som specialiserat sig på journalistyrket. Det finns en viss kronologi i dessa vägar. Den traditionella har varit att genom praktisk erfarenhet lära sig yrket. Svenska handböcker i journalistik har funnits sedan 1915. Det är värt att notera att flera av de tidiga handböckerna ingår i olika serier med handböcker för självstudier. Utbildning som en väg in i yrket har bara varit möjlig så länge som det funnits journalistutbildningar i Sverige. Idag kan dock alla tre vägarna vara lika framkomliga och leva sida vid sida, eftersom de alla tre står den blivande journalisten till buds. Handböcker kan således för den enskilde journalisten ha varit vägen in i yrkeslivet. I handboken kan man inhämta råd och regler för hur den

goda journalistiska texten skall utformas. Handböcker används också inom utbildningsväsendet.

Slutligen finns det ett inomvetenskapligt skäl för att undersöka handböckerna i journalistik. De utgör i många vetenskapliga undersökningar utgångspunkt för olika slag av definitioner och ofta även modell för textstrukturens konstruktion, exempelvis vid Per Ledins (1995) undersökning av den socialdemokratiska pressen 1892-1912 (Öijer 1981), Gunilla Byrmans (1998) undersökning av tidningsnotisen 1746-1997 (Öijer 1981, Larsson 1985) och Olle Josephsons (1996) undersökning av presumtiva språkkonsulters behärskning av det journalistiska sättet att skriva text (Öijer 1981, Larsson 1985). Särskilt intressant blir det när man utgår från handböcker skrivna på 1980-talet för att undersöka texter från 1700-talet eller 1800-talet. Det kan vara värt att notera att författarna använder handböckerna som utgångspunkt utan någon diskussion om deras tidsbundenhet. Det kan uppfattas som att författarna utgått från att bland annat textstrukturen är konstant inom journalistiken. Journalistiken har sannolikt, i likhet med annat offentligt språk, förändrats på mångahanda sätt under 1900-talet.

1.6 Syfte och frågeställningar

Språkbrukarna inom en givet samhälle följer faktiska språkliga normer, oftast utan att vara medvetna om normerna eller ens vara i stånd att urskilja normerna. Normalt har de tillägnat sig reglerna genom att delta i språklig kommunikation med sin omgivning och inte genom medveten inläring. Få språkbrukare, om man inte tillägnat sig kunskapen teoretiskt, kan redogöra för regler för språket, och kan man redogöra för några regler är det i ytterst begränsad omfattning. Det är därför ofta intressant att studera vilka regler som språkbrukarna kan redogöra för. Det kan blottlägga samhällets språknormer och också visa på det faktiska språkbruket. Regeln att det i korrekt svenska heter *han är större än jag* är ett utmärkt exempel på en sådan regel. De flesta språkbrukare kan förklara den, trots att den regel de anger långt ifrån är självklar (se exempelvis Andersson 1985).

Inom ett givet användningsområde uppstår oftast normer för språkets användning som språkbrukarna i större eller mindre grad gör bruk av. Dessa normer kan följa det offentliga språket eller skilja sig från det. Subkulturer utvecklar ofta egna lexikala system och tillåter andra grammatiska former än de som förekommer i det offentliga språket, i det standardiserade språket (se exempelvis Labov 1972; Keenan 1974; Labov 1974; Halliday 1976).

Det offentliga språket kodifieras i ordböcker, handböcker och läroböcker. Endast undantagsvis återfinns det privata språket, närspråket, i denna typ av

litteratur. Det som förekommer är exempelvis slangordböcker, som tydligt visar att den lexikala förändringen inom talspråkliga subkulturer är stor. När ett sådant närspråk kommer i tryck är den tryckta varianten redan föråldrad.

I handböcker för skrivande är det på samma sätt det offentliga språkets normer som kodifieras. Retoriken lade stor tonvikt vid att språket skulle vara korrekt, och med det avsågs det offentliga språkets norm. Allt sedan de första läroböckerna och kompendierna i retorik har det varit det offentliga språket som varit förebild och riktmärke för språkets användning.

Det är dock viktigt att skilja på den språkliga norm som kodifierats i handböcker, ordböcker och liknande, och det språk som medlemmar i ett samhälle gör faktiskt bruk av. De flesta språkbrukare har tillgång till både ett privat språk och ett offentligt språk och gör också skillnad på när respektive variant skall användas. Det innebär att språkbrukarna mycket väl medvetet kan låta språkliga fenomen från den privata sfären blandas in i det offentliga språket och vice versa.

I en given kontext växer det fram normer för textens utformning, både det innehållsliga och det språkliga. Journalisten som skriver text arbetar inom vissa givna ramar, det gäller både textens innehåll och textens utformning. För att bli delaktig i denna kontext måste den blivande journalisten tillägna sig sättet att presentera ett innehåll så att det motsvarar det journalistiska sättet.

Det övergripande syftet med denna undersökning är att studera den journalistiska språkliga normen och dess utveckling över tid. Hur skall då denna norm studeras empiriskt?

Ett sätt är att utgå från faktiskt språkbruk, vad journalisterna gör, och utifrån det försöka generalisera och abstrahera fram normen. En komplikation blir då om syftet är att beskriva normens utveckling och förändring över tid. Det krävs ett oerhört stort empiriskt material för att kunna blottlägga den journalistiska språkliga normen utifrån faktiskt språkbruk.

Ett annat sätt att närma sig problemet är att studera det regelverk som beskriver språkbruket, att i likhet med språket i övrigt utgå från de existerande kodifieringar som finns. Den journalistiska språkliga normen skulle med andra ord empiriskt kunna studeras med utgångspunkt från den kodifiering som under olika tidsskeden skett i olika handböcker i journalistik. Kodifiering av språket i olika typer av handböcker innebär en normering av språkbruket. Den som skriver en handbok gör ett urval av vad som skall behandlas och intar också ett förhållningssätt till enskilda språkdrag.

Genom att använda handböcker i journalistik som en empirisk indikator på den journalistiska språkliga normen uppnås flera fördelar. Genom handböckerna kan en kodifiering av språkbruket för en given kontext undersökas. Kodifieringen innebär också att författaren gjort ett urval av vad som bör behandlas när det gäller att producera journalistisk text. Urvalet i sig kan således ge upplysningar om vad som under olika perioder ansetts vara viktigt att ge

råd och regler för inom den givna kontexten. Utifrån handböckerna är det också möjligt att studera förändringar över mycket långa tidsperspektiv när det gäller den journalistiska språkliga normen.

Handboken kan utgöra normen för en enskild språkbrukare om han eller hon väljer det. Det finns omvittnat att handböcker har spelat rollen av just norm och regelverk för personer som är på väg in i det journalistiska yrket (se exempelvis Larsson 1985, sidan 52; Mencken citerad i Mirando 1993, sidan 9). Vidare har många av handböckerna också använts i undervisning i journalistik vid olika utbildningar i Sverige.

Samtidigt är givetvis varje författare angelägen om att handboken skall köpas och läsas av blivande journalister eller redan yrkesverksamma. Annars vore det meningslöst att skriva en handbok. Den fråga som man då kan ställa sig är givetvis i vilken utsträckning författaren kodifierar det rådande språkbruket eller om författaren har ett mer "visionärt" syfte med sin handbok. Kodifierar man ett existerande språkbruk eller försöker man påverka och utveckla språket i en bestämd riktning?

I mina studier av den journalistiska språkliga normen kan tre syften urskiljas. För det första vill jag beskriva den språkliga normen i handböckerna och dess utveckling över tid. För det andra är syftet att klarlägga hur den journalistiska normen förhåller sig till den allmänna språknormen. För det tredje är syftet att försöka förklara varför de språkliga normerna i handböckerna förhåller sig till andra normer som de gör.

Beskrivningen av den språkliga normen i handböckerna och dess utveckling över tid görs med utgångspunkt från tre olika frågeställningar.

Vilka konkreta råd och regler ges i specifika språkvårdsfrågor?

Ett syfte med undersökningen blir således att beskriva hur den journalistiska språkliga normen ser ut i handböckerna, vilka råd och regler som ges till den blivande journalisten eller redan yrkesverksamma när det gäller textens utformning. Den journalistiska språkliga normen omfattar dels textens struktur, dels den språkliga dräkten.

Vilka ämnesområden behandlas i handböckerna?

Textproduktion är ett av de ämnesområden som kan behandlas i en handbok för blivande journalister eller redan yrkesverksamma. Andra ämnesområden är lagstiftning och etiska regler, produktionsvillkor, redigering och materialinsamling. Det utrymme ett ämnesområde ägnas kan ses som en måttstock på hur pass stor vikt författaren/författarna lägger vid området.

Vilka förändringar sker över tid?

Råden till den blivande journalisten kan också förändra sig över tid och anpassas till den språkförändring och språkutveckling som sker. Det journalistiska textmönstret förekommer numera även i texter som inte är journalistiska. Den fråga som då givetvis kan ställas är om detta mönster för skriftlig framställning tillhör de grundläggande textstrukturerna eller om den vuxit fram ur journalistikens villkor. Även här är utveckling och förändring över tid en viktig faktor. Språket är en social norm och som sådan utsatt för ständig förändring. Vilka råd och regler ges i handböckerna när det gäller språkets utformning och vilka förändringar i språket avspeglar sig i handböckerna?

När man skriver en handbok gör man ett medvetet val när det gäller de olika ämnesområdena, dels vilka ämnesområden som skall behandlas, dels vilket utrymme respektive område skall ges. Detta kan givetvis skifta över tid och det är därför särskilt intressant att undersöka vilket utrymme textproduktionen ägnats i handböckerna.

Det andra syftet är att klargöra hur den journalistiska normen förhåller sig till den allmänna språknormen och det tredje syftet är att försöka förklara varför de språkliga normerna i handböckerna förhåller sig till andra normer som de gör. Det leder till två grundläggande frågeställningar.

Hur förhåller sig handböckerna i journalistik till det offentliga språket och andra språkvarianter och normer?

Följer de råd och regler som ges till den blivande journalisten det offentliga språkets norm eller tillåts en inblandning av språkliga fenomen från exempelvis det privata språkets normer? I vilken utsträckning tillåter och rekommenderar handböckerna exempelvis språkliga fenomen från talspråket? Handböckerna som står i centrum för denna undersökning riktar sig till en specifik yrkesverksamhet och ett tydligt avgränsat användningsområde. De skulle därför kunna tillåta sig en större grad av tolerans gentemot avvikelser från det offentliga språkets norm just i avsikt att försöka närma det offentliga språket till ett språk som ligger mera "nära" läsarna, det vill säga en form av intimisering av språkformen.

Pressen är en del av den arena där det offentliga samtalet äger rum. Det journalistiska språket bör därför i samma utsträckning också tillhöra det offentliga språket, men det är inte helt lätt att avgöra om det journalistiska språket också befinner sig inom privatspråkets normer. Undersökningen av handböckerna i journalistik täcker nästan hela 1900-talet. Under denna period har stora samhällsförändringar ägt rum, samhällsförändringar som också påverkat pressen och journalistiken. Dessa förändringar pågår just nu och därför verkar det så motsägelsefullt vad som karakteriserar det offentliga språket (se exempel-

vis Svensson 1993). Språket är också stätt i en ständig förändring. Över tid kan gränserna mellan det offentliga och det privata förändras. Vad som tidigare uppfattades som klara och tydliga gränser kan också komma att bli allt mer vaga och otydliga. Vid 1900-talets början var gränsen mellan den offentliga och den privata sfären i samhället tydlig och klart definierad. Det är därför ett rimligt antagande att vid seklets början var det journalistiska språket mycket tydligt inom det offentliga språkets sfär. Har den utveckling och förändring som skett inom samhället sedan dess också påverkat journalistiken och det journalistiska språket mot en större acceptans för det privata språket?

Följer handböckerna den allmänna språkvårdsdebatten eller är de aktiva och pådrivande i språkvårdsfrågor?

Tidningsspråket är en del av det offentliga språket och avspeglar därigenom det offentliga språkets utveckling och förändring. Det finns en vedertagen uppfattning att tidningsspråket har påverkat övrigt skriftspråk och gått i bräschen för att närma skriftspråket till talspråket. Eftersom språket är en social norm är det också utsatt för kritik, förändring och omvårdnad. Den fråga som kan ställas är givetvis om handböckerna ligger före, i takt med eller kommer efter den allmänna språkriktighetsdebatten? Kodifierar handböckerna rådande praxis eller försöker man aktivt påverka och utveckla den journalistiska språkliga normen? Handböckerna i journalistik skulle exempelvis kunna peka på talspråkliga fenomen som föredömen för det journalistiska språket. Det skulle också kunna innebära att man pekar ut typiskt skriftspråkliga drag som mindre lämpade för det journalistiska språket.

Om det är så att närmandet av skriftspråket till talspråket är något som tidningsspråket medverkat till bör det också rimligen avspegla sig i handböckernas råd till den blivande journalisten. Det skulle innebära att man i dessa handböcker skulle kunna förvänta sig en mera radikal hållning till olika språkliga drag som hör hemma i talspråket.

1.7 Undersökningen

För att besvara frågeställningarna har jag gjort två slag av innehållsanalyser. Den första har till syfte att undersöka vilka områden som handböckerna behandlar och vilket utrymme respektive område ges. Den andra innehållsanalysen utgår från traditionell språkvetenskaplig analys för att kartlägga vilka språkliga fenomen som handböckerna behandlat och vilka råd och regler de ger för dessa.

Den språkvetenskapliga analysen utgörs av två delar. Den första delen behandlar textstrukturer och textmönster där syftet dels är att kartlägga hur handböckerna behandlar textmönster och vilka råd de ger, dels att försöka kartlägga nya strukturer och varifrån impulser hämtas. Den andra delen omfattar olika språkliga företeelser som handböckerna ger råd och regler för när det gäller användning. I denna del är det språkets enskilda delar som står i fokus.

Inom tidningsspråket finns det flera olika texttyper, eller genrer. Klassificeringen av dessa har skett på lite olika grunder. Att använda rätt texttyp för rätt sammanhang och vilka krav respektive typ ställer på både innehåll och språklig utformning kan ses som en del av det som den blivande journalisten måste lära sig att behärska. Det skulle därmed kunna utgöra en del av den journalistiska språkliga normen. Det är dock få handböcker som behandlat frågan om olika texttyper, användningsområden och krav på utformning i någon större omfattning. Jag har därför valt att inte behandla texttyper och olika genrer i denna undersökning av den journalistiska språkliga normen.

1.8 Bokens uppläggning

Boken *Till de unga, till dem som ämnar bli tidningsmän* är upplagd på följande sätt.

Kapitel 1, *Språkliga normer, tidningsspråk och handböcker*, behandlar språkets normer inom den offentliga och den privata sfären, förhållandet mellan tal-språk och skriftspråk, samt journalistikens förhållande till dessa olika normer. Därefter följer en genomgång av olika studier av tidningsspråket. Vem som skapar normerna och handböckers roll i sammanhanget diskuteras likaså. Kapitel avslutas med undersökningens syfte och frågeställningar.

En genomgång av urvalet för materialet till undersökningen behandlas i kapitel 2, *Handböcker i journalistik*. Där beskrivs också författarna bakom verken.

Textproduktion är ett av de ämnesområden som behandlas i handböckerna och som står i fokus för denna undersökning. Textproduktionen sker dock i ett givet sammanhang som kan förändras över tid. Innehållet i handböckerna kan omfatta hela processen vid tidningens produktion, från "ax till limpa" eller rikta in sig på valda delar av produktionsprocessen. Det är därför nödvändigt att ställa textproduktionens omfattning och betydelse i relation till övriga delar som behandlas i handböckerna. Detta behandlas i kapitel 3, *Handböckernas innehåll*.

Textmönster och textstrukturer behandlas i kapitel 4, *Konsten att berätta – och andra textstrukturer*. Där görs också en genomgång av det journalistiska textmönstrets utländska förebilder. Genom en analys av handböckernas behandling av textmönstret är det möjligt att följa dess introduktion i Sverige.

En viktig del av det journalistiska textmönstret är inledningen till en tidningsartikel. Det har därför fått bilda ett eget kapitel. I kapitel 5, *Hur ska jag börja*, studeras dels de specifika krav som ställs på inledningen, dels hur handböckerna behandlat de nya sättet att utforma inledningen på tidningsartiklar.

Den språkliga utformningen av texten fokuseras i kapitel 6, *Att vårda sitt arbetsredskap*. I detta kapitel behandlas de råd och regler som handböckerna ger kring språkets användning och utformning. Både råd kring bruk och missbruk belyses, liksom de språkriktighetsfrågor som handböckerna behandlar speglade mot den språkvårdsdebatt som stått i centrum för språkvården under 1900-talet.

I kapitel 7, *Den goda journalistiska texten*, diskuteras handböckernas övergripande syn på den journalistiska textens utformning och deras allmänna råd för att uppnå den goda journalistiska texten, liksom synen på läsaren och vilken språklig anpassning som behöver göras. Handböckernas behandling av varianterna skriftspråk-talspråk och vilken variant de rekommenderar diskuteras sist i kapitlet.

Arbetet sammanfattas i kapitel 8, *Sammanfattning och slutdiskussion*. I detta kapitel sammanfattar och redovisas de väsentligaste svaren utifrån frågeställningarna. Här förs också en övergripande diskussion om handböckernas kodifierade norm.

Kapitel 2

Handböcker i journalistik

Syftet med undersökningen är att studera den journalistiska språkliga normen och dess kodifiering i handböcker i journalistik. Avsikten är också att följa utvecklingen av denna norm och om möjligt spåra eventuella influenser från andra länder och andra språkområden. För att kunna göra detta är det nödvändigt att systematiskt undersöka de handböcker som har getts ut i Sverige.

För detta ändamål har jag systematiskt gått igenom Svensk bokkatalog (SB) från 1866 fram tills dess LIBRIS tar över. I SB har förtecknats de tryckta alster som lämnats till universitetsbiblioteken i Lund, Uppsala och Kungliga biblioteket i Stockholm. Sedermera har även Göteborgs universitetsbibliotek omfattats av SB när det fått status med pliktleveranser. Det finns givetvis en möjlig felkälla här. Om någon pliktleverans inte fullgjorts av ett tryckeri kan ett tryckt verk komma att saknas i Svensk bokkatalog. Det kan därför finnas tryckta handledningar som på detta sätt ej kommit med vid materialinsamlandet eftersom de saknas i SB. Stickprovskontroll har dock inte gett vid handen att så skulle vara fallet. LIBRIS har funnits sedan 1979 och täcker på motsvarande sätt svenskt tryck efter 1979.

Ytterligare en felkälla kan uppstå genom val av ämnesord vid genomgången. Tidskrifter, tidningar, press och motsvarande ämnen räknades i början till ämnesområdet Litteraturhistoria. Så småningom har det förts över till Blandade ämnen med undergruppen Publicistik, sedermera Masskommunikation och Journalistik. Hänsyn har tagits till detta vid genomgången och kringliggande ämnesområden har därför också systematiskt genomgått. Eftersom det handlar om skrivhandledningar har också ämnesområdet Filologi/Språkvetenskap genomgått på motsvarande systematiska sätt.

Den journalistiska språkliga normen finns kodifierad i handböcker i journalistik, men den finns också dokumenterad i andra former, till exempel i skrifter som behandlar presskontakter, stilistiska handböcker och läroböcker i stilistik, debattskrifter kring utbildningsbehov och utbildningsanstalter, samt i skrifter som tar upp yrkesval och därvid beskriver krav på utbildning, förutsättningar med mera för yrket journalist.

Dessa skrifter har dock olika målgrupper, olika syften samt olika perspektiv. Med dessa utgångspunkter kan tre kriterier formuleras som i sin tur kan ligga till grund för en noggrannare indelning av skrifter som behandlar den journa-

listiska språkliga normen. De tre kriterierna är *målgrupp*, *syfte* samt *perspektiv*, och utifrån dem kan sex olika grupper urskiljas.

Den första gruppen skrifter har yrkesverksamma och/eller personer under utbildning till yrket som målgrupp. Syftet med skriften är att utbilda i den journalistiska språkliga normen. Den journalistiska språkliga normen står i centrum och perspektivet är riktat mot denna norm.

Den andra gruppen skrifter har som målgrupp personer som i sitt arbete har nära kontakt med pressen. Syftet med skriften är att läsaren ska kunna, utan att vara yrkesverksam som journalist, skriva på ett sådant sätt att texten följer den journalistiska språkliga normen. Perspektivet är även här riktat mot den journalistiska språkliga normen.

Den tredje gruppen skrifter har en målgrupp som ligger ytterligare ett steg längre ut från de yrkesverksamma journalisterna. Det är skrifter som riktar sig till personer som i egenskap av representanter för en intressegrupp, exempelvis inom folkrörelserna, vill förse tidningarna med material. Syftet är även här att lära ut hur texten skall formas för att följa den vedertagna journalistiska språkliga normen. Perspektivet är således även här riktat mot själva normen.

I de tre följande grupperna byts perspektivet helt och hållet. Från att tidigare ha varit riktat mot själva den journalistiska språkliga normen för att kunna forma en text efter denna, byts nu perspektivet åt andra hållet. Perspektivet vänds utåt och journalistikens stildrag och egenheter beskrivs.

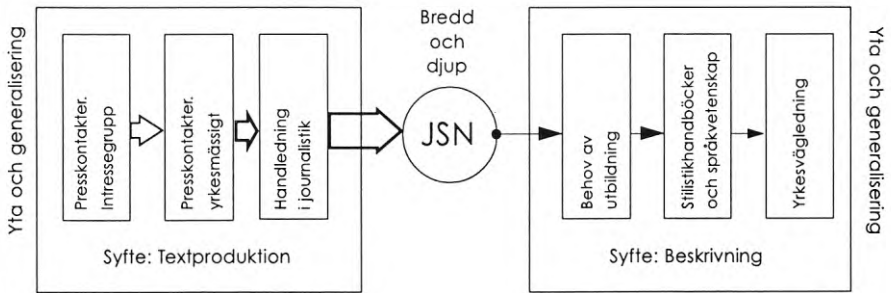
Den fjärde gruppen skrifter är skrifter som debatterar behovet av utbildning för journalister samt behovet av formella utbildningsmöjligheter för de som önskar vara verksamma inom yrket. I detta sammanhang behandlas den journalistiska språkliga normen som en del av utbildningens innehåll. Målgrupp för dessa skrifter är bland annat verksamma inom yrket, tidningsutgivare, politiker med flera. Hit hör också skrifter som i allmänna ordalag beskriver produktionen av en tidning.

För den femte gruppen är både målgrupp och syfte med skriften betydligt mer opreciserat. Till den här gruppen hör stilistiska handböcker och läroböcker i stilistik som vänder sig till "den intresserade allmänheten". Journalistik är här bara en av många beskrivna stilar och genrer. Syftet är därmed inte att lära ut hur texten skall formas utan snarare att beskriva karaktäristiska drag hos den specifika genren tidningssvenska och dess eventuella underavdelningar.

Den sjätte gruppen skrifter behandlar olika yrken och yrkesval. Målgrupp är oftast ungdomar och syftet är att kortfattat beskriva vad ett yrke innebär samt vilka krav som ställs på personer som tänkt sig vara yrkesverksamma inom området.

Utifrån detta kan skrifterna som behandlar den journalistiska språkliga normen beskrivas i nedanstående modell.

Figur 2.1 Modell över skrifter som behandlar den journalistiska språkliga normen (JSN)

I centrum står den Journalistiska språkliga normen (JSN). Skrifterna kan där- efter fördelas i två stora block. Den ena där målet är *textproduktion* och perspektivet är riktat mot JSN. Det andra blocket har som mål *beskrivning* av JSN och perspektivet är riktat från JSN.

Vardera blocket har ytterligare en dimension. På ena sidan av axeln står bredd och djup mot den andra sidans yta och generalisering. Det innebär att ju längre bort från JSN en skrift befinner sig i modellen desto mer översiktligt behandlar den normen. Ju närmare den befinner sig centrum, desto mer innehållsrikt, fylld och detaljrikt behandlar den JSN.

Syftet med undersökningen är som nämnts tidigare att studera den journalistiska språkliga normen så som den är kodifierad i handböcker i journalistik. Det innebär att skrifterna till höger i modellen endast blir aktuella i den mån de kan kasta ljus över olika problem kring den journalistiska språkliga normen. De kommer således inte att höra till undersökningsmaterialet.

Skrifterna till vänster i modellen har alla som syfte att leda till textproduktion. De befinner sig dock på lite olika förhållanden till den journalistiska språkliga normen. Något förenklat kan det uttryckas så att de handledningar som riktar sig till exempelvis personer inom olika intressegrupper som vill nå ut med sitt budskap i media är en ren avspiegling av normen. Här gäller det att skriva så "journalistiskt" som möjligt och anpassa sig till den rådande normen. Här finns inte plats för nytänkande och kreativitet, snarare tvärt om. Dessa skrifter är i sig därför intressanta eftersom de bör avspiegla den journalistiska språkliga normen i en mycket renodlad form. Samma diskussion kan föras om de handledningar som riktar sig till personer som i sin yrkesverksamhet har presskontakter. Dessa handledningar har dock inte som mål att utbilda för journalistisk yrkesverksamhet utan journalistik är en sidoverksamhet. De kommer därför att finnas med just som avspieglingar av den journalistiska språkliga normen och i den mån det behövs kommer de att lyftas in.

Det primära undersökningsmaterialet är de handböcker och handledningar som hittills tryckts på svenska där målgruppen är yrkesverksamma journalister eller personer under utbildning till yrket. Det är således läroböcker, handledningar och liknande typer av skrifter. Av förordet eller titeln på skrifterna framgår det att avsikten med skriften är att rikta sig till yrkesverksamma kollegor eller att vara en lärobok/handledning i ämnet. Att dra en gräns mellan vad som skall betraktas som handbok, handledning eller motsvarande är förstas inte helt lätt. Det saknar dessutom betydelse för denna undersökning. De kommer därför att hädanefter kollektivt benämnas med beteckningen *handbok*.

Trots denna avgränsning återstår en del problem. Som vanligt låter sig verkligheten inte alltid grupperas i prydliga kategorier. År 1956 utkom en liten skrift med titeln *Journalistik*. Den är utgiven i serien *Yrke och Hobby* av Scoutförlaget och skriven på Stockholms-Tidningen. Tanken med skriften är att seniorscouter ska lära sig mer om hur man skriver tidningsartiklar och hur man redigerar en tidning. Avsikten med skriften är att scouterna ska kunna avlägga ett specialmärke – journalistmärket. I kraven för detta märke ingår följande:

- 1) Under en dag på en tidningsredaktion följa arbetet fram till färdig tidning.
- 2) Skriva intervju med en vuxen person utanför scoutrörelsen.
- 3) Referera ett sammanträde eller diskussion, där vuxna personer deltar.
- 4) Skriva reportage från sportevenemang (valfritt).
- 5) Skildra en hembygdsfest eller liknande.
- 6) Rätt kunna använda de vanliga korrekturtecknen.
- 7) Redigera minst ett nummer av kårtidning (ev. avdelnings- eller lagtidsning) om minst 8 sidor i A 5-format (skall mångfaldigas och delas ut inom kåren). (*Journalistik* 1956, sid. 27)

Som synes är kraven för journalistmärket uppgifter som tillhör en normal tidningsredaktion. Givetvis kan det diskuteras i vad mån sådana skrifter skall ingå i undersökningsmaterialet. Ambitionen med skriften är följande: "Kan läsningen av häftet hjälpa Dig till 'journalistmärket' har det fyllt sin uppgift." (*Journalistik* 1956, sid. 3)

Jag har valt, liksom med andra handledningar av typen *Vi gör en tidning*, riktad till skolungdomar, att inte räkna med den i undersökningsmaterialet. Utgångspunkten för ställningstagandet har varit att denna typ av handledningar inte riktar sig till yrkesverksamma eller personer som utbildar sig till yrket.

Den första skrift som i sin titel anger att det handlar om en handledning i hur man skriver för tidningar är P.O. Berglunds *Konsten att hålla tal och föredrag, uppläsa värs och skriva tidningsartiklar*. Den utkom första gången 1913 och har underrubriken *Råd, upplysningar och anvisningar för föreningsmedlemmar m.fl.* (Berglund 1913). Den är intressant ur flera aspekter. För det första är det,

som nämnts ovan, den första som i sin titel anger att det handlar om att skriva tidningsartiklar. Berglund behandlar ämnet ytterst kortfattat i den första upplagan. I andra upplagan, tryckt två år senare, har ämnet fått en egen rubrik och utvidgats från några rader till att omfatta två och en halv sida. För det andra är anledningen till varför man skall skriva tidningsartiklar kanske något speciell. Under rubriken "Föredragets väsen. Dess framträdande i skrift." behandlar Berglund föredragets språkliga utformning och hur man kan förbättra sin språkbehandling.

Ett sätt att skaffa sig utbildning i svenska språket, att praktisera dess skriftliga behandling, är att lemna meddelanden till tidningarna. Man börjar med notiser, referat från möten, skriver på "allmänhetens" avdelning o.s.v. Ett annat i många avseenden tacksamt område, som tidningarna också vanligen värdera, är sagor och historier i folkets mun. Att uppteckna sådana är vanligen jämförelsevis lätt, då man ju ej själv behöver skapa utan endast grammatikaliskt och formellt riktigt har att återge ett episkt eller dramatiskt förlopp. (Berglund 1913, sid. 24)

Att skriva i tidning betraktas här som ett sätt att lära sig skriva god svenska. Frågan är om Berglund med det menar att kraven på språket i tidningarna är högt eller lågt. Det är dock inte särskilt rimligt att föreslå en sådan verksamhet som skola och träning i att lära sig något om det inte var ett föredöme. Berglund har sannolikt menat att tidningarna ställer krav, i och för sig ett gott betyg.

Klart är att ingen med tillhjälp blott av våra anvisningar kan lära sig konsten att skriva tidningsartiklar, men genom dem blir han uppmärksamgjord *på vad han har att göra* – och det är gott nog. Nutidens folkskolor äro dess bättre sådana att vilken som hälst intelligent och intresserad ungdom i och med undervisningen där inhämtar åtminstone några av de viktigaste förutsättningarna för ett författarskap "till husbehov". (Berglund 1916, sid. 30)

I den andra upplagan har, som nämnts ovan, avsnittet om att skriva tidningsartiklar utvidgats betydligt (Berglund 1916). Fortfarande uppfattar inte Berglund tidningsspråket som en egen genre utan hänvisar till att samma krav ställs på tidningsspråk och föredragsspråk. Samma berättarstruktur gäller också.

Därefter ger Berglund några rent praktiska råd hur man hanterar manuskript, till exempel lämnar en marginal och att man skall använda svart bläck. Berglund är den första skrift på svenska som behandlar hur man skriver tidningsartiklar. Bara av det skälet vore det motiverat att ta med den i undersökningen. Å andra sidan vänder sig Berglund inte uttryckligen till blivande journalister eller yrkesverksamma utan till föreningsmedlemmar och liknande. Av detta senare skäl har handledningen inte tagits med i undersökningen.

År 1994 utkom Per Amnestål med *Klar text. Att handskas med det skrivna ordet*. Syftet med boken är enligt förordet

Tanken är främst att ge inspiration och råd till alla som har med en tidnings texter och språkliga presentation att göra och att stimulera språkdialogen på redaktionerna. (Amnestål 1994, sidan 4)

Boken behandlar endast språkriktighetsfrågor och är samma typ av vägledning som *Skrivregler*, utgiven av Svenska språknämnden, och skriften *TT-språket*, utgiven av Tidningarnas Telegrambyrå. Ingen av dessa skrifter är en handbok i journalistik, även om de behandlar en viktig del av textproduktionen inom journalistiken. Av detta skäl har dessa skrifter inte räknats in i undersökningsmaterialet.

TT-språket som utkom första gången 1965 har således inte räknats in i undersökningsmaterialet, men den skall här helt kort kommenteras. *TT-språket* bygger på de regler som ges i *Skrivregler* med vissa tillägg som är specifika för tidningskontexten. Regelsamlingen skrevs ursprungligen för medarbetarna på Tidningarnas Telegrambyrå, men har sedermera fått stor spridning till andra tidningsredaktioner. Många tidningar har anpassat sina egna regler till *TT-språket* för att underlätta det dagliga arbetet och slippa "tvätta" TT:s telegram. Det medför också att det underlättar för läsarna att uppfatta språket som enhetligt. Den behandlar dock som nämndes ovan bara språkriktighetsfrågor.

Primärmaterialet i undersökningen omfattar således skrifter som har yrkesverksamma eller blivande journalister som målgrupp. Handboken skall behandla dagspressjournalistik i första hand. Syftet med skriften är produktion av journalistiska texter, både när det gäller berättarstruktur och språkriktighet. Avsikten med skriften är att vara en handledning i denna produktion av texter.

Många tidningar har och har haft egna handledningar, "katekeser", för journalister som skriver i tidningen. Syftet med sådana handledningar är ofta att definiera krav och riktlinjer, samt underlätta arbetet för sättnings- och korrektur. I så gott som samtliga fall har dessa handledningar endast använts inom en bestämd redaktion och inte spritts till någon större krets utanför respektive tidning. Undantaget är Anton Karlgrens *Journalistik i Dagens Nyheter*. Karlgrens skrift har sedermera omtryckts i flera upplagor (Rydén 1991) och fått en stor spridning utanför Dagens Nyheter. Karlgrens skrift har av Rydén kallats "Den kanoniska skriften", och Rydén menar att den satt märken i fler journalister än någon annan skrift (Rydén 1991, sidan 261). Inte minst av det sista skälet vore det svårt att underlåta att ta med Karlgrens skrift i undersökningen. De interna katekeserna finns normalt inte heller med i Svensk bokkatalog, vilket däremot Karlgrens skrift gör liksom ytterligare en intern katekes.

År 1964 utkom skriften *Journalistik. Ett konsthantverk*. Den är skriven av Tore Sandvall och ingår i en skriftserie som heter NA-information. Det är en intern "katekes", för på försättsbladet anges uttryckligen att den endast är avsedd för internt bruk. Den är därför inte medtagen i undersökningsmaterialet.

Slutligen finns det en del speciallitteratur i ämnet, exempelvis handböcker som *Berättande journalistik* av Sören Larsson (1994), *Att skriva och resa* av Stig Hansén och Clas Thor (1992). Sådana handböcker behandlar ett avgränsat område inom journalistiken, en form av specialisering. Avsikten med denna undersökning är att kartlägga den journalistiska språkliga normen i de handböcker som riktar sig till blivande eller yrkesverksamma journalister. Det är således den breda, allmänna introduktionen och beskrivningen som är objektet för undersökningen. Den speciallitteratur som finns inom området av den ovan nämnda typen är därför inte medtagen i undersökningsmaterialet. Av samma skäl är böcker som *Tidningsboken* av Thelma Kindsjö och Per Stening (1987) inte heller medtagna eftersom den uttryckligen vänder sig till "...journalister som arbetar utanför dagstidningarnas värld."

Utifrån dessa kriterier och den tidigare diskussionen kring olika typer av publikationer som behandlar den journalistiska språkliga normen kommer materialet att utgöras av följande publikationer. Skrifterna är förtecknade i kronologisk ordning (tabell 2.1).

Björn Öijer utkom 1985 med en ny upplaga av *Så snickrar du en tidningsartikel*. Skillnaderna mellan upplagorna är marginella när det gäller textproduktion och påverkar inte denna undersökning. Jag har därför endast tagit med första upplagan. *Att skriva i tidning* har också utkommit i en ny upplaga. I den nya upplagan har de pressetiska spelreglerna uppdaterats. Inte heller detta påverkar denna undersökning och den nya upplagan är därför inte heller medtagen. Anton Karlgrens *Journalistik i Dagens Nyheter* har kommit i flera nytryck som är faksimil av den första upplagan. År 1970 kom den med kommentarer av Axel Wennerling. Visserligen gör Wennerling en del påpekande om förändringar som skett i det journalistiska språket, men även här har jag valt att inte ta med den. I förekommande fall kommer den att användas för att just belysa förändringar som skett. Ågren 1981 är den fjärde upplagan av handboken, eller kompendiet som Ågren kallar skriften. Det är dock den första upplaga som ges ut på förlag och som finns med i Svensk bokförteckning. Det är också denna upplaga som sedan nytryckts ett antal gånger. Att den nu förekommer i tryckt version får väl ses som ett uttryck för att författaren sanktionerat den för en vidare spridning. Därför har jag också använt upplagan Ågren 1981.

Sammantaget utgörs undersökningsmaterialet av 17 handböcker som utkommit i Sverige under perioden 1915-1996. Samtliga behandlar dagspressjournalistik och riktar sig till blivande eller redan yrkesverksamma journalister. Handböckerna är antingen avsedda för självstudier och/eller som kurslitteratur i samband med utbildning.

Tabell 2.1 Undersökningsmaterialet

Utgivningsår	Författare	Boktitel
1915	Valdemar Langlet	<i>Pressen och tidningsmännen</i> . Ett ord till ämnessvennerna och allmänheten.Handledning för självstudier. Tidskrift för det svenska folkbildningsarbetet. Stockholm. 60 s.
1923	Anton Karlgren	<i>Journalistik i Dagens Nyheter</i> . Dagens Nyheter. Stockholm. 51 s.
1935	Erik Wilhelm Olson	<i>Journalistik</i> . I:1. Pennan. Skola för amatörförfattare. Tryckeri AB Thule. Stockholm. 32 s.
1935	Erik Wilhelm Olson	<i>Journalistik</i> . Nyhetstjänsten. I:2. Pennan. Skola för amatörförfattare. Tryckeri AB Thule. Stockholm. 31 s.
1935	Alf Grandien	<i>Journalistik</i> . Tidningens opinionsbildande arbete. I:3. Pennan. Skola för amatörförfattare. Tryckeri AB Thule. Stockholm. 37 s.
1944	Åke Sandler	<i>Hur man blir journalist</i> . Handbok i journalistik och reportage. Natur och kultur. Stockholm. 154 s.
1947	Set Poppius	<i>Journalisten</i> . En orientering i modern dagsjournalistik under medverkan av ett flertal specialister utarbetad av Set Poppius, rektor för Poppius Journalistskola. Sohlmans förlag. Stockholm. 336 s.
1953	Sven Sandstedt	<i>Hur man blir journalist</i> . Strömbergs. Stockholm. 99 s.
1956	Gustav Nydahl	<i>Vi i redaktionen</i> . En handledning för volontärer och korrespondenter. Föreningen Högerpress. Skara / Stockholm. 111 s.
1959	Set Poppius och Sven Jansson	<i>Journalistik</i> . En orientering i tidningsarbete. Rabén & Sjögren. Stockholm. 149 s.
1967	Erik Westerberg (red.)	<i>Journalist i press, radio och TV</i> . Bonniers. Stockholm. 293 s.
1973	Bengt Nerman	<i>Massmedieretorik</i> . AWE/Gebbers. Stockholm. 174 s.
1981	Sigge Ågren	<i>För läsarnas skull</i> . Förlags AB Marieberg. Stockholm. 27 s.
1981	Björn Öijer	<i>Så snickrar du en tidningsartikel</i> . LiberFörlag. Stockholm. 178 s.
1985	Sören Larsson	<i>Att skriva i tidning: om grunderna för reporterens arbete</i> . Legenda. Stockholm. 211 s.
1994	Per Andersson-Ek, Kenth Andréasson, Åke Edwardson	<i>Göra tidning</i> . Ordfront. Stockholm. 235 s.
1996	Per Andersson-Ek, Kenth Andréasson, Åke Edwardson	<i>Börja skriva</i> . Ordfront, Stockholm. 240 s.

2.1 Männen bakom verken

Flera faktorer påverkar givetvis utformningen av en handbok och det perspektiv som handboken förmedlar. Författarens ålder, kön, utbildning och erfarenhet från journalistikens område är några sådana faktorer.

Sverige är ett avlångt land med tidningsutgivning på ett stort antal orter. Vem är det som skriver en handbok i journalistik, är det landsortspressen eller är det storstadspressen som utgör erfarenhetsramen?

Uppgiften om författarnas anknytning till olika tidningar baseras i de flesta fall på uppgifter som återfinns i respektive handbok. Uppgifter i handboken om författarnas journalistiska erfarenhet används för att skapa vad som inom retoriken benämns *ethos*, trovärdighet, hos läsaren för författaren/författarnas ståndpunkter och uppgifter. Finns det ingen uppgift i handboken har uppslagsverk och andra register konsulterats. När det gäller födelseår har uppslagsverk och andra register varit främsta källa, särskilt Pressarkivets signaturregister.

Tabell 2.2 Författarnas födelseår, ålder vid utgivningen och anknytning till tidningar.

Utgivningsår	Författare	Tidning	Födelse-år	Ålder vid utgivning
1915	Valdemar Langlet	Stockholms Dagblad Svenska Turistföreningen Utrikesdep. hemliga presstjänst Svenska Dagbladet Aftonbladet	1872	43
1923	Anton Karlgren	Dagens Nyheter	1882	41
1935	Erik Wilhelm Olson	Jämtlands Dagblad Svenska Dagbladet	1891	44
1935	Erik Wilhelm Olson	Jämtlands Dagblad Svenska Dagbladet	1891	44
1935	Alf Grandien	Söderhamnstidningen Stockholms Dagblad Svenska Dagbladet	1887	48
1944	Åke Sandler	Los Angeles Examiner, USA	1913	31
1947	Set Poppius	Dagens Nyheter Nya Dagligt Allehanda Aftonbladet Mitropress rektor för Poppius Journalistskola.	1885	62
1953	Sven Sandstedt	Svenska Dagbladet	1897	56

Tabell 2.2 Fortsättning.

Utgivningsår	Författare	Tidning	Födelse-år	Ålder vid utgivning
1956	Gustav Nydahl	Härnösands Posten Vetlanda Tidning Vetlanda Nyheter Härnösands Posten/ Sollefteåbladet Örnsköldsviks-Posten Aftonposten Nordsvenska Dagbladet	1916	40
1959	Set Poppius	Dagens Nyheter (se ovan)	1885	62
	Sven Jansson	Dagens Nyheter	1897	74
1967	Erik Westerberg (red.)	Åhlén & Åkerlund, Veckans affärer	1915	52
	Lars Alfvägren	docent nordiska språk, rektor Journalisthögskolan, Gbg	1925	42
	Carl-Adam Nycop	SE, Expressen	1909	58
	Bengt-Olof Heldt	Dagens Nyheter, Idun/Veckojournalen, Veckans affärer	1924	43
	Stig Nordfelt	Aftonbladet, Idun/Veckojournalen	1921	46
1973	Bengt Nerman	Universitetslektor Journalisthögskolan, Sthlm	1922	51
1981	Sigge Ågren	Expressen	1910	71
1981	Björn Öjjer	Växjöbladet Svenska Dagbladet Dagens Nyheter Länstidningen i Södertälje	1949	32
1985	Sören Larsson	Norrtälje Tidning Journalisthögskolan, Sthlm Poppius Journalistkola	1925	60
1994	Per Andersson-Ek	Göteborgs-Posten	1949	45
	Kenth Andréasson	Göteborgs-Posten	1947	47
	Åke Edwardson	Göteborgs-Posten	1953	41
1996	Per Andersson-Ek	Göteborgs-Posten	1949	47
	Kenth Andréasson	Göteborgs-Posten	1947	49
	Åke Edwardson	Göteborgs-Posten	1953	43

Hittills är det bara män som har skrivit handböcker i journalistik; om man undantar *Tidningsboken* där Thelma Kindsjö är medförfattare och som inte ingår i denna undersökning. Hösten 1996, för sent för att kunna ingå i denna undersökning, kom det första bidraget från en kvinna, Anneli Ahlmér, *V som i vinkel* (1996).

Bokens utgivningsår är inte någon säker garant för vilken språksyn som handboken förmedlar. Låt mig ta Poppius 1947 som exempel. Set Poppius började 1910 sin bana som journalist på Dagens Nyheter som teaterreporter. 1947 utkommer hans handbok. Då har Poppius varit verksam inom journalistiken i 37 år och han är rektor för Poppius Journalistskola som han startade samma år som handboken utkom. Den fråga som man då kan ställa är givetvis, vilken språksyn representerar boken 1947? Speglar den de rådande uppfattningarna i slutet på 1940-talet eller är det en tidigare språkuppfattning som avspeglar sig i handboken? Det är därför av vikt vid bedömningen av handböckernas språksyn att ta hänsyn både till bokens utgivningsår och till författaren/författarnas ålder. Det är rimligen också en viss skillnad om man skriver en handbok efter ett långt yrkesverksamt liv inom journalistiken och om man skriver den i början på sin yrkeskarriär.

När det gäller utbildning hade exempelvis både Valdemar Langlet och Anton Karlgren akademisk examen. Valdemar Langlet blev 1932 universitetslektor i svenska i Budapest, där han verkade i 14 år. Anton Karlgren lämnade Dagens Nyheter 1923 för att tillträda en professur i slavisk filologi vid Köpenhamns universitet. Lars Alfvegren är docent i nordiska språk och rektor för Journalisthögskolan i Göteborg vid bokens tillkomst.

Förutom att det är män bakom verken är två saker påfallande. För det första har de flesta av författarna varit verksamma i storstadspress. De allra flesta har dessutom anknytning till tidningar i Stockholm. Den som skiljer sig är Gustav Nydahl, vars erfarenhet är baserad på landsortspress. Det innebär att det är en klar dominans bland författarna för erfarenheter från storstadspress. Landsortspressens perspektiv finns bland författarna egentligen bara representerat hos Nydahl.

För det andra är det deras ålder vid tidpunkten för bokens publicering. Författarnas ålder grupperar sig runt två punkter. Antingen är man runt 40 år eller också s.k. 50+, det vill säga runt 60 år. Genomsnittsåldern för de 26 författare som finns med i uppställningen ovan är 49 år.

2.2 Handböckernas kontext

En fråga som givetvis kan ställas är till vilken kontext handböcker i journalistik skall hänföras.

När man studerar faktisk tidningstext är givetvis kontexten av stor betydelse, i synnerhet om man gör en studie som spänner över en längre period eller undersöker äldre tidningsmaterial. Förutsättningarna och villkoren för tidningarna kan ha förändrats på ett sådant sätt att det påverkar både innehåll och form.

Undersökningsperioden för föreliggande studie sträcker sig från 1915 fram till 1996. Under denna period har stora förändringar skett inom dagspressen, bland annat "tidningsdöden", partipressens uppluckring och artiklarnas längd. Den omfattande nedläggningen av dagstidningar och partipressens uppluckring är givetvis stora och viktiga strukturförändringar inom mediebranschen, men i vilken utsträckning sådana förändringar påverkar kodifieringen av den journalistiska språkliga normen är kanske mera tveksamt. Genom nedläggningarna sjönk antalet arbetstillfällen för journalister och det är möjligt att det indirekt haft en positiv inverkan på tidningstexten genom att tidningarna behöll de "bästa pennorna". Men eftersom undersökningsobjektet här inte är den faktiska tidningstexten utan handböckerna i journalistik är ett samband mera tveksamt.

De flesta tidningar har deklarerat sin partipolitiska färg, men det betyder inte att journalisterna behöver omfatta samma politiska uppfattning annat än på ledarsidorna. Det finns heller inga undersökningar i Sverige på eventuella språkliga skillnader mellan dagstidningar baserade på politisk eller social skiktning. Eftersom författarna skriver en handbok som är riktad till en vid och öppen läsekrets, de rena interna "katekeserna" ingår inte i undersökningsmaterialet, har man sannolikt vinnlagt sig om att bortse från eventuella sådana skillnader. Att döma av titlarna och förorden finns det inga tecken på att någon speciell läsekrets har avsetts. Det kan vara värt att notera i sammanhanget att framför allt de tidigare handböckerna ingår i serier med skrifter för självstudier, exempelvis Langlet och Grandien.

Det journalistiska textmönstret bygger på att det skall vara möjligt att korta texterna från slutet. Med en sådan struktur och teknik blir längden på artikeln av underordnad betydelse. Jag konstaterade tidigare att jag i undersökningen av den journalistiska språkliga normen inte behandlar texttyper och genrer. Orsaken till detta är att få handböcker behandlat området. Jag har därför valt att bortse från i vilken utsträckning förändringar rörande artiklar och notiser skulle påverka den journalistiska språkliga normen. Det gäller omfattning både i längd och antal.

En faktor som skulle kunna avspegla sig i handböckerna är eventuell formell utbildning. Först från och med 1962 var det möjligt att skaffa sig en formell utbildning till journalist i Sverige. Det är därför ytterst få av författarna som kan ha haft denna möjlighet. En av författarna har fått sin formella utbildning i USA, nämligen Åke Sandler. Några av författarna har en akademisk utbildning, bland annat inom det språkliga området. Sådana faktorer är givetvis av betydelse.

Författarna som har skrivit handböckerna är, som ovan diskuterats, i de allra flesta fall yrkesverksamma journalister. Det innebär att de normalt skriver tidningstext. Nu har de i stället valt att skriva *om* tidningstext. De skriver om hur man skriver tidningstext. För många är detta sannolikt en helt ny genre. Vilka

förebilder utgår man i sådana fall ifrån? Tidigare handböcker i journalistik, om det finns några, är givetvis en högst relevant förebild och här bör man också inbegripa handböcker från andra länder. Men även andra typer av handböcker kring skrivande och språk som författarna stött på tidigare, bland annat under sin skolgång, kan givetvis också utgöra förebilder. Sannolikt ingår handböckerna i journalistik i en större kontext av handböcker för skrivande.

Kapitel 3

Handböckernas innehåll

Handböcker för en yrkesprofession kan ses som en dokumentation över yrkets krav på sina yrkesutövare. Även journalistiken har tagit handboken i sin tjänst för att definiera och formulera de specifika krav som det journalistiska yrket ställer på sina presumtiva yrkesutövare. När man formulerar dessa krav kan man som författare välja olika perspektiv och infallsvinklar på yrket, allt från att ge en beskrivning av hur produktionen går till i alla dess aspekter, hur material samlas in, hur texter skall skrivas och utredigas till att bara fokusera en eller ett par delar i hela produktionsprocessen.

Vilka områden som behandlas kan också skifta från tid till annan. En viktig fråga är givetvis också att se om och i så fall vilka förändringar som kan urskiljas under den undersökta perioden.

Det övergripande syftet med denna undersökning är att studera den journalistiska språkliga normen. Undersökningen är fokuserad på produktionen av text. Detta är en del av produktionsprocessen inom journalistiken, och som sådan är textproduktionen givetvis relaterad till övriga delar av processen.

Detta resonemang leder till tre övergripande frågor kring handböckernas innehåll.

- Vilka ämnesområden i produktionsprocessen har behandlats i handböckerna i journalistik?
- Går man från en allmän beskrivning av produktionsprocessen till att mer specifikt specialisera sig på ett eller ett par områden?
- Vilken roll spelar textproduktionen i handböckerna och förändras detta över tid?

Inom journalistikforskningen brukar man urskilja tre centrala studieobjekt: journalistiken som produkt, journalistiken som arbetsprocess och journalistiken som samhällsfenomen (se exempelvis Asp 1992). Journalistiken som samhällsfenomen studerar hur journalistiken påverkar sin omgivning och det faller utanför denna undersökning eftersom man inte kan studera det i handböckerna. Journalistiken som produkt studerar innehåll och form, medan journalistiken som arbetsprocess studerar hur journalistiken skapas och hur den påverkas av sin omgivning. Båda dessa är relevanta för undersökningen.

Ytterligare frågor kan ställas rörande handböckernas innehåll.

- Vad fokuserar handböckerna på, produkten eller arbetsprocessen?
- Kan man spåra några förändringar över tid, och i så fall vilka?

För att kunna besvara samtliga dessa frågor behövs en genomgång av innehållet i handböckerna. En innehållsanalys utifrån vissa definierade ämnesområden bör därför kunna ge svar på frågan om vilka områden som behandlats och i vilken omfattning. En sådan innehållsanalys kan också ge svar på frågor om förändringar över tid. Undersökningen täcker samtliga handböcker som utkommit under perioden 1915-1996 vilket ger möjlighet att se om det sker några förändringar och i så fall vilka förändringar som skett.

3.1 Vad som behandlas i handböckerna

Handböckerna behandlar journalistik i vid mening, vilket innebär att en rimlig utgångspunkt för att definiera aktuella ämnesområden är den journalistiska produktionsprocessen. Till denna process brukar räknas förutsättningarna för mediet, det vill säga tidningens produktionsvillkor och de lagar och förordningar som styr arbetet samt etiska frågor. Till processen hör också materialinsamling och produktion av texter. Slutligen ges allt en form, det vill säga redigeras. Innehållet i handböckerna kan därmed fördelas på fem huvudområden, i den ordning de ingår i processen :

- a) Produktionsvillkor
- b) Lagstiftning/etik
- c) Materialinsamling
- d) Textproduktion
- e) Redigering

Det finns även andra ämnen som kan behandlas i handböckerna. Man kan också välja att sätta in journalistiken i ett historiskt perspektiv genom att göra historiska tillbakablickar på utvecklingen som lett fram till den samtida pressen. Behovet av en utbildning för journalister kan också diskuteras, liksom mer personliga kvalifikationer hos den som vill bli journalist. Detta hör inte till arbetsprocessen utan ligger utanför denna. För ämnen som inte direkt går att hänföra till de ovan nämnda fem huvudområdena har en kategori Övrigt skapats.

Till *Produktionsvillkor* har förts sådant som behandlar teknik, ekonomi, distribution, marknad, annons, arbetsvillkor, arbetssätt på redaktionen och dess or-

ganisation, sätteriets arbete samt samspelet mellan redaktion och sätteri. Redaktionen arbetsvillkor kan delvis överlappa vad som hänförs till Materialinsamling. Till produktionsvillkor har förts hur redaktionen är organiserad och till Materialinsamling har förts hur journalisten samlar in materialet.

Till *Lagstiftning och etik* har förts, förutom ren lagstiftning och pressens etiska regler, ansvarig utgivare samt meddelarskydd. Hit har också exempelvis förts diskussion om det lämpliga för en sportjournalist att vara medlem i en idrottsförening. Samma fråga har vid några tillfällen förts till olika huvudområden. Det som fällt utslaget har varit vilket syfte författaren haft med att behandla frågan.

Den så kallade lunchcensorn kan få illustrera detta. Sven Sandstedt (1953) behandlar ämnet snarast som ett arbetsproblem.

Huvudstadens morgontidningar har sen några år en institution, lunchcensorn, som bestämmer om man ska gå på den eller den mottagningen i förening med lunch eller middag. Det är en bra institution som varje vecka räddar dyrbar tid åt tidningen och dess medarbetare. Det går minst lika bra och framför allt snabbare att få uppgifterna utan vidhängande matbit. Det där lunchätandet är emellertid envist. Säkerligen tror inte värdfolket att man kan "smörja" pressen. Troligare är att en sedvänja från affärsvärlden bara förs över slentrianmässigt också vid samvaron med pressen.

[.]

Lunchätandet stjälar. F.ö. inte bara tid, det kan också inverka menligt på arbetsförmågan. Det är inte alltid så gott att efter en välsmakande och stark lunch sätta sig ner och skriva ut ett korrekt reportage. Överhuvud bör en journalist försöka vara försiktig med spriten i yrket. I högre grad än i många andra fall är han beroende av att hjärnan är i högsta trim. (Sandstedt 1953, sidan 56-57)

För Sandstedt är alltså huvudfrågan snarast inriktad mot förmågan att skriva och alkoholkonsumtion över huvud taget. I detta fall har det därför hänförs till Övrigt som bland annat behandlar krav på journalisten som person.

Tre år senare utkommer Gunnar Nydahl (1956) som också behandlar fenomenet. Där är perspektivet annorlunda och helt inriktat på att hålla en klar skiljelinje mellan textreklam och redaktionell text. I detta fall har det hänförs till Lagstiftning och etik.

Några ord också om *pressluncherna*. Många tidningsledare anser att de är av ondo och bör motarbetas. Den inställningen får inte insmyga sig att det går lättare att få textreklam i en tidning för den som bjuder på lunch.

[.]

Ju förr den uppfattningen vinner allmänt insteg att tidningarna är absolut oemottagliga för mer eller mindre förtäckta "mutor" desto bättre. På många

håll förekommer också att tidningarna sinsemellan rådgör med varann om de skall låta sig representeras vid de luncher eller middagar till vilka de inbjudits. (Nydahl 1956, sid 36-37)

Området *Materialinsamling* omfattar hur redaktionen arbetar för att samla in material, olika arbetsmetoder för detta, exempelvis intervjuteknik, noggrannhet med sakuppgifter, diskussioner kring saklighet – opartiskhet – objektivitet, samt nyhetsvärdering.

Till området *Textproduktion* har förts allt som behandlar att skriva texter. Dit hör exempelvis språkteori, språksociologi, textlingvistik, retorik, stil, textstruktur, genre, grammatik, språkriktighet, stavning, interpunktion, bildspråk. Hit har också räknats bearbetning och omskrivning av text, korrekturläsning och textarbete i stort. Språket i rubrikerna har dock inte räknats till Textproduktion, vilket diskuteras nedan.

Till området *Redigering* har förts allmän typografisk kunskap, bild, bildbeskrivning, illustrationer, användning av signatur eller inte, löpsedel, samt rubrikskrivning.

Utformningen av rubriker är inte bara en typografisk fråga. Minst lika mycket handlar det om hur man rent språkligt utformar en rubrik för att den ska väcka läsarens intresse att gå vidare i artikeln. Att skriva rubriker ställer specifika krav på språket; småord som hjälpverb, bestämd och obestämd artikel är exempelvis sådant som utelämnas i rubriker men som skall vara med i vanligt skriftspråk. Eftersom rubrikspråket redan är studerat (se exempelvis Åkermalm 1965; Conon 1973; Conon 1976) och mitt huvudsakliga intresse är fokuserat på den journalistiska språkliga normen vid textproduktion, det vill säga artiklarna, har jag valt att föra rubrikskrivning till området Redigering. Det medför således att språket i rubrikerna inte behandlas i denna undersökning.

Allt som behandlas i handböckerna rymms dock inte inom dessa områden. Det har förts samman i en grupp benämnd *Övrigt* som därmed blir en diversehandel. Hit har förts sådant som inte går att hänföra till någon av de fyra övriga grupperna. Det är samhällskunskap, medieorganisationer, mediehistoria, behov av utbildning, krav på kunskaper hos journalisten, krav på egenskaper hos journalisten, samt vad yrket innebär.

I beskrivningen av yrket och kraven på en god journalist kan en viss överlappning ske med områdena produktionsvillkor och materialinsamling. I de beskrivningar av journalisten och yrket och hur journalisten bör arbeta ingår ibland också hur man samlar in material m.m. Det är i vissa fall en idealiserad bild av Journalisten, och beskriver ett idealförhållande eller idealtillstånd och en idealfigur. I de fall där dessa beskrivningar också innehåller hur man arbetar, oavsett vad det gäller har det förts till *Övrigt*. En beskrivning som Sandler ger i sin bok om hur journalisten ska vara är ett exempel på detta.

Förmågan att kvickt bli förtrogen med en obekant person är den intervjuande tidningsmannens största tillgång. Det är det bästa sättet att öka möjligheterna för en pålitlig nyhetsinsamling. (Sandler 1944, sidan 32)

Till detta område har också förts litteraturförslag, litteraturlistor samt i förekommande fall ordförklaringar, eftersom de täcker flera av områdena.

I de fall det förekommer övningsexempel i handböckerna så har de förts till respektive område, liksom eventuella noter.

Omfånget är beräknat på den rena textytan. Det innebär att rubriker och "luft" inte är medräknat. Modeller och liknande är medräknat eftersom de utgör en viktig del av resonemangen. Illustrationer som inte är kopplade till bilder och bildbehandling är inte medräknade, en teckning över exempelvis Expressens redaktion är således inte med, liksom inte heller bilder från redaktioner i seklets början. Med textyta avses således hur stort omfång ett område behandlas på uttryck i cm². För jämförelsens skull är sedan alla tal omräknade i procent.

Tabell 3.1 Huvudområden som behandlas i handböckerna 1915-1996.

År	Handbok	Lag-		Redigering	Material- insamling	Text- produktion	Övrigt	n-tal cm ²
		Produktions- villkor	stiftning/ etik					
1915	Langlet	27	4	4	28	11	26	6 779
1923	Karlgren	12	0	32	0	57	0	6 386
1935 A	Olson 1:1	11	0	14	26	40	9	3 711
1935 B	Olson 1:2	1	0	19	48	19	13	3 349
1935 C	Grandien	13	0	12	38	37	0	4 025
1944	Sandler	3	0	6	31	33	27	15 140
1947	Poppius	22	1	5	11	15	46	34 184
1953	Sandstedt	22	12	2	19	4	41	10 304
1956	Nydahl	16	15	3	38	11	16	11 620
1959	Poppius & Jansson	16	4	19	14	24	23	21 454
1967	Westerberg (red)	13	8	8	19	14	39	31 834
1973	Nerman	0	0	6	4	88	2	26 824
1981	Ågren	0	0	31	0	68	1	8 158
1981	Öijer	0	0	30	16	47	6	24 436
1985	Larsson	1	6	8	4	66	15	28 897
1994	Andersson-Ek mfl	7	10	51	6	12	14	35 079
1996	Andersson-Ek mfl	2	14	9	14	52	8	31 775

Kommentar: I Westerberg 1967 är inte kapitlet Journalistik i television och radio av Håkan Unsgaard medräknat. Denna handbok är den enda som behandlar journalistik i radio och television. För att underlätta jämförelsen med övriga handböcker har detta kapitel därför helt lyfts ut och ingår inte i undersökningen.

Vid en gruppering av handböckerna utifrån var de lagt tonvikten på de fem områdena Produktionsvillkor, Lagstiftning/etik, Redigering, Materialinsamling samt Textproduktion fördelar sig handböckerna på fyra grupper. Det finns dock viss överlappning och några av handböckerna skulle kunna föras till mer än en grupp. En av handböckerna passar inte in i någon av dessa fyra grupper utan bildar en helt egen grupp. Det är Andersson-Ek 1994 där den största och helt dominerande andelen utgörs av området Redigering.

Den första gruppen har en relativt jämt fördelning över samtliga fem områden. Dessa handböcker behandlar således *tidningsproduktionen* i alla dess aspekter. Hit hör Langlet, Poppius, Sandstedt, Nydahl, Poppius & Jansson samt Westerberg. När det gäller Övrigt så behandlar Langlet behovet av utbildning. Hos Poppius och Westerberg utgörs Övrigt till mycket stor del av presshistoria, medan Sandstedt till största delen behandlar journalistyrket och vägar in i yrket.

Den andra gruppen utgörs av Karlgren, Ågren och Öijer. Handböckerna lägger här tonvikten vid Redigering och Textproduktion. I samtliga tre fallen utgörs området Redigering till allra största delen av hur man skriver rubriker. Författarna fokuserar således på "*hela*" artikeln, det vill säga både rubrik och text.

Ett annat perspektiv är att fokusera både *form och innehåll*, det vill säga områdena Materialinsamling och Textproduktion står i centrum. Det är ju ett klassiskt betraktelsesätt att form och innehåll är intimt förknippade med varandra. Innehållet ger i vissa fall upphov till formen. Visst innehåll förutsätts också skrivas i en bestämd form och läsarna förväntar sig också utifrån formen ett viss innehåll. De handböcker som hör till denna grupp är Olson 1935 A, Olson 1935 B, Grandien och Sandler.

Till den här gruppen har också förts Andersson-Ek 1996. Området Textproduktion omfattar visserligen mer än 50% och det innebär att handboken skulle kunna föras till nästa grupp, de som helt domineras av textproduktion. Vid en genomgång av vad området Textproduktion omfattar hos Andersson-Ek 1996 visar det sig dock att hälften av området utgörs av övningsexempel med lösningsförslag. Av den återstående delen av Textproduktion handlar en stor del om hur det är att skriva:

Det är mycket viktigt att du börjar så fort som möjligt. Även om du, efter en stunds funderande, inte finner den infallsvinkel du är ute efter måste du ändå sätta igång. Låt texten växa fram, även om du vet att den inte kommer att se ut så här till slut.

Undvik att skriva din artikel för hand först. Det är ett vanligt sätt för nybörjare, men det tar onödigt mycket tid och du undviker det underbara och eggande smattret av tangenter när du skapar din text! (Andersson-Ek m.fl. 1996, sid. 88)

Det innebär att färre områden behandlas i en större utsträckning i denna handbok genom att övningar i att skriva notiser och artiklar utgör hälften av andelen Textproduktion. Andelen Textproduktion är således i realiteten innehållsligt inte lika omfattande som handböckerna som förts till den fjärde gruppen.

Det område som, av naturliga skäl, hos en stor del av författarna tilldragit sig störst intresse är Textproduktion, hur man skriver goda journalistiska texter. Hos nio av handböckerna är detta det största området. Men mellan dessa nio finns det dock mycket stora skillnader. Hos Nerman är det exempelvis mer än tre gånger så omfattande som hos Poppius & Jansson, och det är det område som får störst utrymme hos båda. Hos Nerman utgör det 88% och hos Poppius & Jansson 24%.

Till den fjärde gruppen, *goda journalistiska texter*, har förts de handböcker där Textproduktion ensamt svarar för mer än hälften av den totala tryckytan. Till denna grupp hör Nerman och Larsson. Hit skulle också som tidigare nämnts Karlgren och Ågren kunna föras.

Nerman är den handbok som skiljer sig helt från de övriga när det gäller området Textproduktion. Handboken är intressant därför att här behandlas textproduktion ur ett betydligt mera teoretiskt perspektiv. Nerman beskriver inte så mycket hur man i detalj skall göra. Tonvikten är helt lagd på analys och förståelse av de processer som ligger bakom textskapande och textförståelse. Språk teori, retorik, semiotik och textlingvistik är därför huvudområdena i handboken. Bakgrunden till boken är ämnet "Språkvård och stilistik" vid dåvarande Journalisthögskolan i Stockholm, och målsättningen med boken är att "... nå fram till en helhetssyn på å ena sidan skrivandet som en skapande handling och å den andra textens funktion för läsaren." (Nerman 1973, sidan 6). Syftet med boken är att den skrivande journalisten skall vara medveten om de redskap som språket tillhandahåller och själv kunna ta ställning till vad denna användning får för konsekvenser i den faktiska språkanvändningen i massmedierna.

Boken är sannolikt unik i sitt slag. Det är den enda bok i massmedieretorik som hittills utkommit på svenska. Det är också den enda av handböckerna som i någon större omfattning behandlar språk teori, språksociologi, semiotik och den teoretiska sidan av språket som arbetsredskap. Den återfinns däremot som referens i efterkommande handböcker om än ytterligt reducerat. Hela detta stora komplex är exempelvis hos Öijer reducerat till följande:

Språk är sätt att handskas med tillvaron, skriver *Bengt Nerman* i boken "Massmedieretorik". Det är nog den finaste definition jag vet. Den fyller mig med respekt för språket som verktyg.

Respekten för språket kräver att du känner de grammatiska grunderna, att du stavar rätt och att du undviker de falska genvägarna (schablonerna) till verkligheten.[...]

Här finns inte plats att diskutera grammatik. Den lär man sig. Om den inte redan sitter i fingertopparna. Vi ska i stället ta upp ordvalets betydelse för de verklighetsbilder journalisterna dagligen producerar i sina textfabriker. (Öijer 1981, sidan 132)

Därefter följer hos Öijer en traditionell genomgång av olika språkriktighetsfrågor, som i stor utsträckning bygger på innehållet i skriften *TT-språket*, utgiven av Tidningarnas Telegrambyrå, och som innehåller språkriktighetsregler för TT-telegrammen. Jag skall återkomma till detta längre fram. I det ovanstående citatet är 'schabloner', 'verklighetsbilder' och 'textfabriker' uttryck som hämtats från Nerman. Särskilt de två första är utmärkande för Nermans resonemang och diskussioner.

Jag nämnde ovan att både Karlgren och Ågren skulle kunna föras till denna grupp. I båda handböckerna är Textproduktion det klart dominerande området och det finns vissa likheter i deras behandling av området, men framför allt skillnader, jag skall återkomma till det senare. Båda behandlar under Redigering till allra största delen hur man skriver rubriker och det talar för den tidigare grupperingen dit de också hänförts.

Hur stämmer då denna analys över handböckernas huvudområden och den inriktning som handboks författarna medvetet eller omedvetet signalerar genom val av namn på handboken? Bokens titel leder ju den presumtive läsaren i en viss riktning vid tolkningen av innehållet. Vilka bilder skapas hos läsaren i mötet med boktiteln, för att använda Nermans begreppsapparat? För att få en uppfattning om detta har jag gjort nedanstående sammanställning av handböckerna och deras titel inom respektive grupp.

Grupp 1: Tidningsproduktionen i alla dess aspekter

År	Författare	Titel
1915	Langlet	<i>Pressen och tidningsmännen</i> . Ett ord till ämnessvennerna och allmänheten.Handledning för självstudier.
1947	Poppius	<i>Journalisten</i> . En orientering i modern dagsjournalistik under medverkan av ett flertal specialister...
1953	Sandstedt	<i>Hur man blir journalist</i> .
1956	Nydahl	<i>Vi i redaktionen</i> . En handledning för volontärer och korrespondenter.
1959	Poppius & Jansson	<i>Journalistik</i> . En orientering i tidningsarbete.
1967	Westerberg (red.)	<i>Journalist i press, radio och TV</i> .

Av titlarna framgår det tydligt att man tänkt sig det breda, allomfattande perspektivet. Skulle läsaren inledningsvis gå åt ett håll så förtydligar underrubriken att det handlar om tidningsarbete i vid mening.

Grupp 2: "Hela artikeln"; rubrik och text

År	Författare	Titel
1923	Karlgren	Journalistik i Dagens Nyheter.
1981	Ågren	För läsarens skull.
1981	Öijer	Så snickrar du en tidningsartikel.

I den här gruppen är sambandet inte lika tydligt. Karlgrens titel ger begreppet journalistik en mer inskränkt betydelse. Den är dessutom specificerad för en utpekad tidning. Ågrens titel är betydligt oklarare. "För läsarens skull" kan innebära mycket när det gäller textarbete. Implicit ligger också en uppfattning om läsarens förmåga att tillgodogöra sig text. Öijer använder i titeln något som många av handboks författarna varnar för, nämligen yrkesjargong. Titeln signalerar också en viss syn på textproduktion – ett rent mekaniskt hantverk.

Grupp 3: Form och innehåll; Textproduktion och Tidningens innehåll

År	Författare	Titel
1935A	Olson 1:1	<i>Journalistik</i>
1935B	Olson 1:2	<i>Journalistik. Nyhetstjänsten</i>
1935C	Grandien	<i>Journalistik. Tidningens opinionsbildande arbete.</i>
1944	Sandler	<i>Hur man blir journalist. Handbok i journalistik och reportage.</i>
1996	Andersson-Ek mfl	<i>Börja skriva.</i>

För fyra av handboks författarna innebär begreppet journalistik både textens språkliga utformning och tidningens innehåll. Den femte, Andersson-Ek, har jag tidigare kommenterat. Ur titelsynpunkt kunde den lika gärna höra hemma i nästa grupp. Olson 1:1 och 1:2 samt Grandien ingår alla tre i skriftserien *Penna. Skola för amatörförfattare*. De behandlar lite olika delar av journalistiken, vilket också avspeglar sig i underrubrikerna. Grandien behandlar framför allt ledare, vilken roll dessa spelar i opinionsbildningen, samt hur de ska utformas språkligt; Olson 1:2 behandlar framför allt insamlandet av material till tidningen, medan Olson 1:1 till största delen koncentrerar sig på själva textproduktionen.

Grupp 4: "Goda journalistiska texter"; Textproduktion

År	Författare	Titel
1973	Nerman	<i>Massmedleretorik</i>
1985	Larsson	<i>Att skriva i tidning.</i>

I den fjärde och sista gruppen är perspektivet helt klart; text och textproduktion står i centrum. De enda handböckerna i undersökningen som helt specialiserat sig på textproduktionen, är Nerman och Larsson. Nermans bok är, som nämnts tidigare, ett konkret resultat av undervisningen på dåvarande Journalisthögskolan i Stockholm. Larsson har i många år undervisat i textskrivande, bland annat på Poppius och Journalisthögskolan i Stockholm. Intressant nog kompletterar de varandra. Nerman är den teoretiskt inriktade handboken och behandlar språket som redskap, förutsättningarna för detta och vilka konsekvenser bruket får; Larsson är den praktiskt inriktade handboken och behandlar själva produktionen av texten, textstruktur och språk.

Ställer man samman dessa grupper för att få en överblick över undersökningsperioden fördelar sig grupperna på följande sätt.

Tabell 3.2 Handböckerna fördelade på de fyra grupperna samt redigering.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981Å	1981Ö	1985	1994	1996
	Langlet	Karlgren	Olson 1:1	Olson 1:2	Grandien	Sandler	Poppius	Sandstedt	Nydahl	Poppius & Jansson	Westerberg (red)	Nerman	Ågren	Öljer	Larsson	Andersson-Ek mfl	Andersson-Ek mfl
Tidningsproduktion	•						•	•	•	•	•						
Rubrik och text		•												•	•		
Form och innehåll			•	•	•	•											•
Goda journalistiska texter													•			•	
Redigering																	•

Kommentar: Resultat från handböckerna presenteras genomgående med årtal i tabellens huvud och respektive ämne i vänsterkolumnen. I de kommande tabellerna anges dock inte namnen på respektive författare utan årtalet för representera handboken.

Handböcker som behandlar hela tidningsproduktionen utkommer året 1915, och under en period på 20 år, 1947–1967. Behovet av en allsidig, allmän beskrivning där journalistyrket sätts in i hela produktionsprocessen borde rimligen vara större så länge utbildningen mer eller mindre skedde på egen hand eller i form av volontär-tjänstgöring. Men det stämmer inte riktigt med den bild som framtonar i uppställningen. Under perioden 1923–1944 har handböckerna framför allt inriktat sig på rubrik, text och innehåll.

En utbildning för journalister hade diskuterats och behandlats i olika fora under många år i Sverige (SOU 1975:25). Den första statliga journalistutbildningen startades 1962 i form av journalistinstitut (SOU 1975:25). Från början var det en ettårig utbildning, för att några år senare bli tvåårig. 1967 omvand-

lades instituten till journalisthögskolor och gavs därmed en mer akademiskt inriktad definition. Det förekom dock viss journalistutbildning i statlig regi tidigare. Redan 1938 gavs det en möjlighet att få sin filosofie kandidat-examen tillrättalagd för journalistyrket vid Göteborgs högskola. Den första egentliga journalistkursen anordnades läsåret 1946-47 vid Göteborgs högskola (SOU 1975:25).

Innan journalistutbildningarna i statlig regi kom till startades i Stockholm Poppius journalistiska skola 1947.

Efter 1967 är bilden mer splittrad. Att beskriva tidningsproduktionen i alla dess aspekter står inte längre i fokus, i stället är det rubrik, text och innehåll som fokuseras. Men någon tydlig tendens kan inte urskiljas.

3.2 Produkten eller villkoren?

Inom journalistikforskningen brukar man urskilja, som nämndes inledningsvis, tre centrala studieobjekt: journalistiken som produkt, journalistiken som arbetsprocess och journalistiken som samhällsfenomen. Där konstaterades också att journalistiken som samhällsfenomen, som studerar hur journalistiken påverkar sin omgivning, faller utanför denna undersökning och därför lämnas utanför. Däremot är de två andra studieobjekten, journalistiken som produkt och journalistiken som arbetsprocess intressanta att undersöka i ljuset av hur de behandlas i handböckerna. Journalistiken som produkt studerar innehåll och form, medan journalistiken som arbetsprocess studerar hur journalistiken skapas och hur den påverkas av sin omgivning.

I inledningen till kapitlet ställdes också frågan vad handböckerna fokuserar på, produkten eller arbetsprocessen och om man kan spåra några förändringar över tid, och i så fall vilka? För att kunna svara på dessa frågor får den hittills gjorda uppdelningen i huvudområden fördelas på produkten och arbetsprocessen.

I den uppdelning på olika områden som hittills gjorts motsvarar Produktionsvillkor och Lagstiftning/etik arbetsprocessen. De behandlar hur journalistiken skapas i ett industriellt företag och de villkor som omgivningen ställer för denna speciella produktion. Det är därför lämpligt att föra samman dem under den gemensamma rubriken Villkor.

När det gäller journalistiken som produkt är en fördelning inte helt oproblematiske. Journalistiken som produkt är både innehåll och form. Innehållet återspeglar sig i denna undersökning inte i vilket innehåll som återfinns i tidningarna, utan i hur detta innehåll behandlas i produktionsprocessen, det huvudområde som benämnts Materialinsamling. Det innebär att man i handböckerna behandlar frågor om nyhetsvärdering, objektivitet, materialinsamling

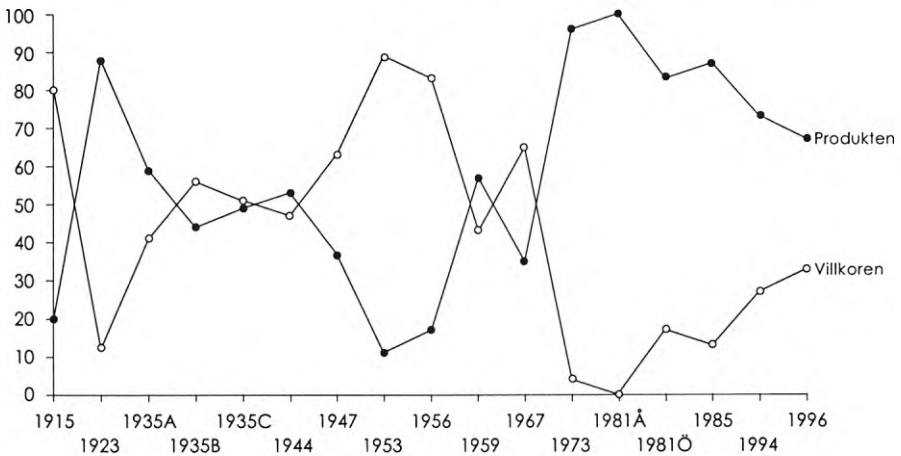
och liknande frågor, det vill säga fokus ligger på processen innan innehållet kommit i slutprodukten Tidningen. Vad som slutligen blir tidningens innehåll kan man däremot inget säga om. Eftersom handböckerna fokuserar på arbetet med att skapa ett innehåll i tidningen har jag valt att föra materialinsamling till Villkor eftersom det snarast behandlar förutsättningarna för tidningens innehåll.

När det gäller form kan två av huvudområdena sägas höra hit, nämligen Redigering och Textproduktion. Textproduktion, huvudföremålet för denna undersökning, är en del av journalistiken som produkt, dess språkliga utformning, medan redigering är dess grafiska utformning.

Avsikten är att se vad handböckerna fokuserat, produkten eller villkoren för produktionen. Jag har därför valt att endast föra Textproduktion och Redigering till en kategori, Produkten. Handböckernas behandling av Produkten och Villkoren återfinns i nedanstående figur.

Kategorin Övrigt som fick härbargera ämnen som inte hörde till produktionsprocessen har i det följande inte medtagits.

Figur 3.1 Kategorierna Villkoren och Produkten, baserade på andelen av handböckernas totala innehåll, med Övrigt frånräknad.

Produkten och villkoren får ungefär lika stort utrymme i fem av handböckerna, Olson 1935 A och B, Grandien 1935, Sandler 1944 samt Poppius & Jansson 1959. I tre handböcker har villkoren ägnats mest utrymme, Langlet 1915, Sandstedt 1953 samt Nydahl 1956. För dessa handboksörfattare har således villkoren för tidningsproduktionen varit det väsentligaste i en handbok i journalistik. I återstående handböcker har produkten varit det väsentligaste.

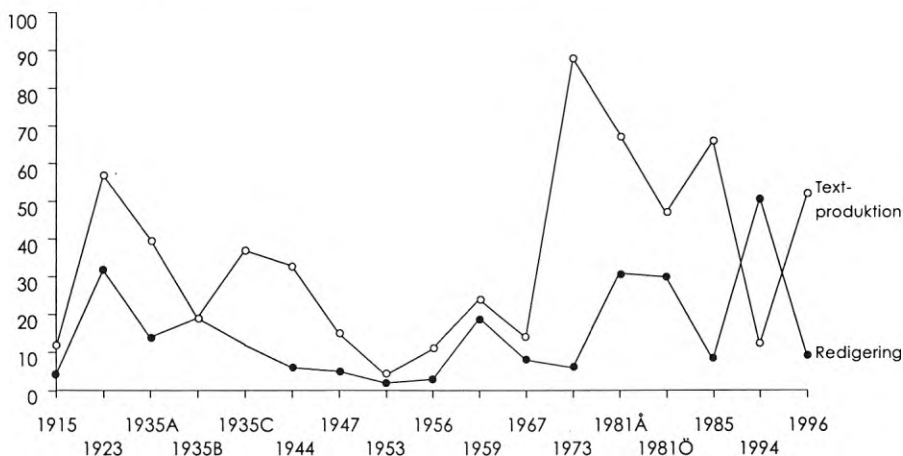
Sker det några förändringar över tid? Om man ser till hela undersökningsperioden så har produkten en stark ställning under hela perioden. Den föränd-

ring som sker inträffar under en period på 10 år då villkoren lyfts fram på ett helt annat sätt. Från Poppius 1947 till och med Nydahl 1956 så lyfts hela produktionsprocessen fram. Det intressanta är dock att man återgår till att återigen fokusera på produkten efter detta. Till bilden hör också att den första handboken, Langlet 1915, ägnar största delen av utrymmet åt villkoren.

Vad finns det för förklaringar till en sådan utveckling? En möjlig förklaring kan vara att just Poppius är den första handboken som skrevs för utbildningsändamål i institutionaliserad form. Samma år som handboken utkom hade Poppius startat sin journalistiska skola. Här fanns förmodligen ett behov av att ge en bred och ganska heltäckande beskrivning av hela processen "från ax till limpa". Även de andra handböckerna inom denna period är handböcker som täcker in hela tidningsproduktionen. Det som kanske förvånar något är att när en statlig journalistutbildning så småningom etablerats, så sjunker återigen intresset för att behandla villkoren i produktionsprocessen. Langlet 1915 behandlar framför allt Villkoren. Även här spelar utbildningsbehovet en viss roll. Langlet var mycket engagerad i att få till stånd en journalistutbildning, och gjorde här det första försöket att i handboksform ge möjligheter till en utbildning i självstudieform.

Textproduktion är huvudföremålet för denna undersökning. Vilken roll spelar textproduktionen i handböckerna och förändras detta över tid? För att belysa det har i nedanstående figur Produkten delats upp i Redigering och Textproduktion.

Figur 3.2 Kategorin Produkten fördelat på Redigering och Textproduktion, baserat på andelen av handböckernas total innehåll, med Övrigt frånräknad.

Det finns en viss följsamhet mellan kurvorna, med en större andel för Textproduktion, ända fram till 1994 då de helt byter plats för att sedan återigen skifta tillbaka. Andersson-Ek 1994 har tidigare kommenterats. Boken heter Göra tidning och ägnar mer än hälften av sitt utrymme åt redigering.

Ur en aspekt kunde man kanske ha förväntat att Redigering skulle uppta en större andel av handböckernas innehåll. Mats Ekdahl menar i boken Tidningsmakarna (Ekdahl 1996, sidan 324), att dagens svenska tidningar i alltför stor grad har ägnat sig åt typografin och layouten. Denna sida av tidningsverksamheten måste idag, efter 350 års utveckling, betraktas som näst intill fulländad enligt Ekdahl.

3.3 Vad som behandlas i huvudområdena – handböckerna som tidsspegel

Handböckerna speglar de rådande uppfattningarna, både i samhället i stort men framför allt inom tidningsvärlden i en rad skilda frågor. Handböckerna kan därför ses som exponenter för sin samtid. Till sist tänkte jag därför i all korthet kommentera innehållet i handböckerna utifrån områdena Produktionsvillkor, Lagstiftning/etik, Redigering, Materialinsamling samt Övrigt, eftersom de inte kommer att vara med i den resterande undersökningen. Undersökningen behandlar Textproduktionen i alla dess aspekter, men de övriga områdena kan ge en viss bakgrund och en djupare förståelse för den kontext där handböckerna verkat. Genomgången illustreras med citat ur handböckerna för att i någon mån belysa just handböckernas tidsspeglning.

3.3.1 Lagstiftning/etik

Det område som tilldragit sig minst intresse från handboks författarna är *Lagstiftning/etik*. Det är intressant att notera att hälften av handböckerna inte berör området över huvud taget. Sandstedt, Nydahl, Poppius & Jansson, Larsson, samt båda Andersson-Ek mfl har samtliga med de etiska reglerna in extenso, oftast som en bilaga. Den enda handbok som återger själva lagtexten är Nydahl. Övriga handböcker återger den i omskriven form. I Andersson-Ek 1996 återfinns de etiska spelreglerna både in extenso och omskrivna. I handboken ges övningsuppgifter kring olika fall där läsaren skall göra en bedömning av publicera eller inte publicera och sedan kommenteras dessa fall av författarna. Därutöver återges sedan spelreglerna i sin helhet.

Handböckernas behandling av lagtext och etiska spelregler återges i nedanstående tabell.

Tabell 3.3 Lagstiftning och etiska spelregler i handböckerna 1915-1996.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981Å	1981Ö	1985	1994	1996
Lagtext									•								
Lagtext omskriven		•					•	•		•	•				•	•	•
Etiska regler								•	•	•					•	•	•
Etiska regler omskrivna		•					•				•					•	•

3.3.2 Produktionsvillkor

Vad är ett tidningsföretag? och Under vilka förutsättningar arbetar det? är frågor som hör till produktionens villkor. Ibland ger handböckerna en definition av vad som karaktäriserar ett tidningsföretag.

Det ständiga samspelet mellan det maskinella och det personliga sätter sin särprägel på tidningen som industriellt företag. En tidning är en industri med andligt inslag. (Poppius 1947, sidan 267)

Produktionsvillkor är ett område som handboks författarna visat ett mindre intresse för om man utgår från om det är behandlat eller inte. Produktionsvillkor omfattar således hela tidningsproduktionen, "från ax till limpa". En vanlig indelning av tidningens områden är Ekonomi, Distribution, Marknad/annons, Teknik samt Redaktion. Givetvis kan det finnas gränsdragningsproblem, exempelvis mellan Ekonomi och Marknad/annons, men för mitt syfte är det de stora linjerna som är intressanta, så därför har jag valt att utgå från denna något schematiska men vedertagna indelning. Det är också en indelning som avspeglar sig i handböckerna, där man använder denna uppdelning. Till Redaktion har förts det som behandlar hur redaktionen arbetar, olika typer av journalister, organiserandet av en lokalredaktion och liknande frågor.

Finns det då skillnader mellan handböcker i vilka områden som behandlas och finns det skillnader över tid? För att belysa den frågan har jag gjort nedanstående tabell 3.4. För att ett område skall räknas som behandlat räcker det inte med att det är omnämnt i handboken, utan området skall behandlas mer utförligt.

De olika handboks författarna skiljer sig åt när det gäller vilka delar av tidningsproduktionen som behandlats. Alla utom två, Nerman och Ågren, har behandlat redaktionens organisering och arbetsvillkor. Att redaktionens arbetsvillkor visats störst intresse är givetvis naturligt, eftersom det är intimt förknipat med journalistiken och textproduktionen.

Tre handböcker behandlar hela produktionsprocessen, nämligen Poppius, Poppius & Jansson samt Westerberg. Langlet hör till den grupp som behandlar samtliga huvudområden, men har dock inte behandlat delområdet distribution.

Tabell 3.4 Handböckernas behandling av de olika delarna i produktionsprocessen.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981Å	1981Ö	1985	1994	1996
Ekonomi	•				•		•			•	•						
Distribution							•	•		•	•						
Marknad/annons	•						•		•	•	•						
Teknik	•				•		•		•	•	•					•	•
Arbetsplats/redaktion	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•			•	•	•	•

Distribution är ett ämne som utöver de tre som behandlar samtliga delområden bara behandlas av Sandstedt.

Delområdet teknik visar ett blandat intresse. Vad detta beror på kan ha många förklaringar. En orsak kan vara att det tidigare fanns en mycket skarp gräns mellan teknik och redaktion, vilket flera av de tidiga handböckerna kommenterar.

”Nu går jag ner i maskinrummet” är ett journalistuttryck med fast förankring i verkligheten. Det präglades på en tid då maskinerna ännu befann sig i portgången, ännu av gamla konstförvanter betraktades med en skepsis som inte var befogad. Den maskinella utvecklingen har gått fort. (Poppius och Jansson 1959, sidan 106)

Handböckerna som utkom under 1970-talet och 1980-talet har alla fokuserat på textproduktionen. Under denna period har också tekniken i sig förändrats radikalt; hela verksamhetsområden och yrkesgrupper har försvunnit från tidningsproduktionen.

En intressant skillnad finns mellan handböckerna sett över tid. Fram till och med 1960-talet behandlas i de flesta handböckerna mer än bara redaktionen. Området Ekonomi tilldrar sig exempelvis ett visst intresse. Man pekade bland annat på vikten av ekonomiskt oberoende och redaktionens arbete.

Den tidning, som bär sig själv och förräntar sitt kapital, är i regel den mest självständiga. Därav följer att den, som arbetar på en tidnings opinionsbildande avdelning, varken får förakta eller försumma redaktionens övriga avdelningar, på vilka framgången hos publiken i regel beror. Ju bättre dessa sköta sin uppgift, desto friare står han själv gent emot tidningens ägare. (Grandien 1935, sidan 8)

Grandien pekar också på andra aspekter på de ekonomiska förhållandena.

En tidning kan köpas och säljas. Redaktionen kan följa den nya ägaren eller lämna honom. Men läsekretsen ingår aldrig i ett köp. (Grandien 1935, sidan 9)

En annan fråga som också diskuterades var vikten av att marknads/annonsavdelningen och redaktionen samarbetar, liksom att redaktionen samarbetar med distributionen. Nydahl formulerar det på följande sätt.

Den journalist som vill bli läst har all anledning att samarbeta med distributionsavdelningen. Har han ett bra reportage från ett samhälle bör han meddela detta så att distributionsavdelningen kan se till att tidningen finns att köpa i det samhället i tillräckligt antal exemplar.

Journalisten bör också samarbeta med annonsavdelningen. Det är annonserna som till stor del finansierar tidningen. Har han ett reportageuppdrag, som kan tänkas bilda underlag för annonsackvisition så bör han se till att annonsavdelningen underrättas. (Nydahl 1956, sidorna 25–26)

Från 1970-talet och framåt har man enbart inriktat sig på redaktionen och arbetsorganisationen. De övriga avdelningarna på en tidning har man helt förbigått. I de två sista (senaste) handledningarna har dock tekniken återkommit. Men nu är det en helt ny teknik som beskrivs; datoriseringen är genomförd, vilket medfört nya produktionssätt och produktionsvillkor för redaktionen.

Att Nerman, Ågren och Öijer bara behandlat redaktionen av Produktionsvillkoren beror givetvis också på att dessa handböcker, som tidigare konstaterats, framför allt inriktat sig på textproduktionen.

3.3.3 Redigering

Redigering är ett område som behandlas av samtliga handboks författare. Framför allt är det rubrikskrivning som tilldrar sig intresset.

Rubrikskrivandet är en särskild konst, som erfordrar både talang och övning – parade med kunskap och erfarenhet om sätteriets resurser och de typografiska skönhetsfordringarna – samt även mera tid och övervägande, än vad som vanligen ägnas däråt. (Langlet 1915, sidan 23–24)

Karlgren ägnar exempelvis så gott som hela utrymmet åt konsten att skriva rubriker. Hans idéer var för sin samtid nya. Under Karlgrens ledning hade man på Dagens Nyheter i flera år arbetat med rubriksättningen, och ämnet krävde därför givetvis en extra noggrann genomgång. När Dagens Nyheter historia skrivs 1952 (Ljungquist 1952) berättar Karlgren om handboken.

I Dagens Nyheter gömmer lär det [...] ännu i dag finnas en liten broschyr som jag skrev min sista sommar i tidningen. Den heter Journalistik i Dagens Nyheter och utgör en sammanfattning av mina åsikter om hur journalistiskt nyhetsmaterial bör insamlas, behandlas, utredigas och utstyras, det hela baserat på mina fjorton års erfarenheter av både svensk och utländsk, bl.a. amerikansk journalistik. (Karlgren 1952, sidan 231)

Men Karlgren var inte den som startade moderniseringen på Dagens Nyheter. Arbetet hade redan påbörjats av Oscar Hemberg.

Bland annat hade han [Oscar Hemberg] fått artiklarna, som dittills brutits in som det fallit sig i spalterna, placerade med rubrikerna överst på sidorna och satt lite fason på rubriceringen, som han ägnade en alldeles särskild omsorg: vikten av att rubrikerna var träffande och intresseväckande formulerade och samtidigt typografiskt verkningfulla var bland det första som nybörjaren i Dagens Nyheter fick lära sig i hans skola. (Karlgren 1952, sidan 202)

Här är inte avsikten att göra någon längre utläggning om rubrikskrivandet, men det är påfallande hur nära Karlgren de efterföljande handböckerna som behandlar rubrikskrivandet ligger.

3.3.4 *Materialinsamling*

Nyhetsvärdering, hur materialet kommer till tidningen, olika arbetsmetoder för en journalist, noggrannhet med sakuppgifter är ämnen som förts till *Materialinsamling*. Detta område behandlas dock inte av samtliga författare. Karlgren och Ågren talar inte om det över huvud taget. Båda dessa ägnar sig uteslutande åt rubrikskrivning och textproduktion.

Det finns dock stora skillnader mellan handböckerna när det gäller omfånget på området Materialinsamling. Störst andel tar det hos Olson 1935B, vars undertitel på handboken mycket riktigt heter Nyhetstjänsten. Minst andel utgör det hos Nerman och Larsson vilka i likhet med Karlgren och Ågren har textproduktion som huvudområde.

Vad som är en nyhet är föremål för diskussion i många av handböckerna.

En god journalist måste självfallet ha sinne för proportioner, men dessa proportioner kunna ofta vara något annorlunda än de filosofiskt bestämda. En naturkatastrof på Kamschatka, vilken krävt många människoliv, är naturligtvis i och för sig en händelse av mycket större vikt än att Hitler kommit till Malmö och inkognito ätit lunch på Savoy eller Kramer. Men den svenska publiken intresserar sig oändligt mycket mera för sistnämnda händelse än för den förra, och därför är det journalistiskt riktigt att mer uppmärksamhet ägnas i de svenska tidningarna åt den senare än åt den förra. (Olson 1935 B, sidan 13)

Vad tidningen skall innehålla diskuteras också ...

Överhuvudtaget är det en god journalistisk regel att ägna ett speciellt intresse och en speciell omvårdnad åt det lokala. (Olson 1935 B, sidan 13)

Det sensationella och skandalbetonade kan med fördel hållas en smula tillbaka till förmån för det verkligen väsentliga. (Olson 1935 B, sidan 14)

Ibland har kampen om läsarna tagit sig mindre trevliga uttryck. Ett slag rådde uppfattningen att "sex säljer". Följaktligen slog en del tidningar upp artiklar om våldtäkter, homosex och dylikt i tidningsrubriker och på löpsedlar. Att sådana saker nu i allmänhet behandlas mer besinningsfullt beror inte minst på att det kunnat konstateras att sexnyheterna visst inte säljer så bra som det antagits tidigare. (Nydahl 1956, sidan 78)

liksom att olika målgrupper kanske önskar en viss typ av material.

Kontakten med hemmet och frun vid spisen har ingalunda slappnat. Den hålls levande med matrecept, barnavård, husgeråd, heminredning etc. Lika välkommen läsning för många är modeartiklar. (Poppius och Jansson 1959, sidan 36)

Insamling av material och arbetsmetoder, exempelvis enkäter i någon fråga, behandlas också.

Konstnärer och författare m.fl. svara gärna på frågor av mera personlig art – "tycker ni om att er hustru rödlackerar naglarna?" – vilka exempelvis ämbetsmän, affärsmän och vetenskapsmän helst vilja slippa. Frågor som personligt och ömtåligt beröra en människa bör dock man helst bespara henne. (Olson 1935 B, sidan 12)

Många av författarna pekar på att intervju är en av den moderna svenska journalistikens viktigaste nyhetsmetoder, men det kan också ha andra sidor.

Intervjuandet är journalistens dagliga övning i att bekämpa sina mindervärdeskomplex. (Poppius 1947, sidan 181)

Noggrannhet med källor och vid intervjuer betonas av många författare, liksom att den intervjuade bör få kontrollera texten efteråt.

Skulle Ni vid utskrivningen upptäcka en lucka i Er framställning, så ring och komplettera Ert stoff! Fabulera inte på fri hand. Om det också bara är tio läsare som kunna avslöja Er (och icke ens bry sig om att göra det) så är det tio för många, och deras kunskap om Er artikels svaghet är otrevlig och onödig. (Olson 1935 B, sidan 22)

Det är klok intervjutaktik att kollationera en intervju före publiceringen genom att sända den intervjuade ett avdrag av artikeln eller i brådskande fall läsa den för honom i telefon. (Poppius 1947, sidan 189)

Intervjun bör alltid avslutas med att intervjuaren föreslår kollationering av intervjun. Denna kontroll bör helst ske från intervjuarens manuskript. Änd-

ringar i korrekturet försinkar arbetet i sätteriet. (Poppius och Jansson 1959, sidan 18)

Ska ip få läsa manus innan intervjun går i tryck? Absolut *ja*, om ip har ställt detta som villkor för att bevilja intervjun. Ja, också om ip efter intervjun ber att få läsa manus. Av tidsskäl går det kanske inte att visa upp manuset för ip, men det går alltid att läsa upp texten i telefon. Det är inte givet att journalisten läser hela texten. Men sakuppgifter och pratminus är viktigt att få kontrollerade.

[.]

Reportrarnas rädsla för att ip ska gnälla och vilja ändra i texten är för det mesta obefogad. (Öijer 1981, sidan 129-130)

Det sista citatet kräver en kommentar; förkortningen ip står här för intervju-person. Men samtidigt speglar det också Öijers syn på journalisten och intervju-personen. Tidigare i avsnittet om intervjuteknik säger Öijer:

Själv använder jag inte ordet 'intervjuoffer'. Dels ger det en onödigt negativ bild av yrkesutövningen, dels kan det lika gärna vara journalisten som är offret (i händerna på en slipad, PR-medveten ip). (Öijer 1981, sidan 121)

I avsnittet om intervjuteknik använder Öijer förkortningen ip mer än 40 gånger, ibland pronomenet *han* som ersättning för *ip*. Men när han talar om intervjuaren använder han uttrycken *journalist*, *reporter*, *skribent* i klartext eller pronomenet *du*. Den viktigaste personen i en intervju, den intervjuade, är reducerad till en bokstavskombination. När Öijer någon gång använder ord så benämns intervju-personen "Pratkvarnen", "Muslan" och "Den osäkre ip".

Tomas Andersson Odén (1996) menar att ordet objektivitet dyker upp först efter andra världskriget i de svenska journalisthandledningarna. Det är inte helt korrekt. Redan i den första handboken utgiven 1915 diskuterar Langlet objektivitet. På alla typer av referat och reportage kan man ställa tre huvudfordringar menar Langlet.

Återgivandet skall vara *riktigt* och *objektivt*, det skall taga sikte på det *väsentliga* och det skall göras i en tilltalande *form*. (Langlet 1915, sidan 23)

Langlet för sedan en diskussion kring dessa frågor och menar att det syndas mot objektiviteten och riktigheten i sensationens, partinitets och konkurrensens intresse.

3.3.5 Övrigt

Det sista området *Övrigt* är som tidigare nämnts en diversehandel. De stora områden som behandlas här är presshistoria, krav på utbildning, krav på journalisten som person, samt vad yrkesrollen innebär.

Att kraven på utbildning för journalister är vanligt förekommande i de tidiga handböckerna är inte oväntat. Det fördes i Sverige länge en diskussion om hur en sådan utbildning skulle se ut och vem som skulle ansvara för den (se exempelvis SOU 1975:25). I avvaktan på att någon utbildning kom till stånd skrevs bland annat handböcker i journalistik.

Kanske skall man en gång inse att ett *av de viktigaste kraven i vår tid är höjandet av pressens nivå*. Mycket vatten skall ha runnit utför Norrström innan den meningen slår igenom. I avvaktan därpå och i fast, innerlig förtröstan på att detta krav dock mögnar skall här göras ett första, mycket anspråkslöst försök att komma de unga till hjälp. (Langlet 1915, sidan 6-7)

Att vara journalist är ett ansvarsfullt yrke.

Utan att kunna skriva bättre än vem som helst annan, utan att veta mera än varje helt ytligt bildad människa åtar han sig att ge rätta formen åt och ta ut väsentliga innehållet i dagens viktigaste nyheter, att påverka allmänheten i den ena eller andra riktningen. (Langlet 1915, sidan 4)

Ingen bör tänka sig att beträda tidningsmannabanan utan att ha förvärvat tillräcklig andlig underbyggnad för att kunna utföra ett moget intellektuellt arbete. (Poppius 1947, sidan 66)

Citatet från Poppius bör ses i ljuset av att Poppius själv började på Dagens Nyheter som teaterreporter 1910. Då var han 25 år gammal.

Kraven på journalisten i sin yrkesutövning behandlas också.

Det har slutgiltigt demonstrerats, att den värdige, affärsmässige, taktfulle reportern med verkligt mod och självrespekt vinner den största framgången. Genom takt och hänsynsfullhet i umgänget med allmänheten vinner reportern respekt åt sig själv och tidningen. Inte minst från andra tidningsmän, som förstår att uppskatta denna sida av yrkesskickligheten, och han vinner läsekretsens beundran för sin hederlighet och för sitt rena spel. (Sandler 1944, sidan 43)

”Sumpa aldrig ett uppdrag” är yrkesjournalistens främsta grundregel. Ett givet uppdrag electricerar honom, sätter hans energi på högspänn, fångar honom helt. För det får allt annat vika, främst hans personliga intressen. Att försumma ett uppdrag är en dödssynd för en journalist. (Poppius 1947, sidan 81)

Volontären bör helst vara ogift och betrakta sig som gift med yrket. (Poppius och Jansson 1959, sidan 12)

3.4 Handböckernas inbördes relationer

Det nya mediet bär det gamla mediet inom sig, är ett påstående som framförs vid diskussioner om exempelvis ny teknik. På samma sätt hävdas ofta att uppslagsverk, lexikon och grammatikor är självgenererande i den bemärkelsen att det nya verket "bär" det gamla inom sig, eftersom varje nytt uppslagsverk, lexikon eller ny grammatik bygger vidare på redan existerande kunskap som kontrolleras och uppdateras.

Varken journalister eller handboks författare lever i ett socialt eller språkligt vakuum. Både journalistens och handboks författarens språksyn och språkkunskap har formats i den språkgemenskap som han eller hon ingår i. På samma sätt ingår både journalisten och handboks författaren i en journalistisk tradition av yrkesregler och yrkeskunskap.

Ett rimligt antagande skulle därför kunna vara att handboks författarna bygger vidare på vad tidigare författare skrivit i ämnet. Detta kan rent explicit komma till uttryck i litteraturlista och referenser. Det kan också mer implicit komma till uttryck i att man kan spåra samma eller likartade exempel och likartade formuleringar, utan att författaren anger källan. Författaren kan också explicit ange om en handbok är en länk i en kedja eller inte.

I figur 3.3 har jag därför lagt in samtliga handböcker, vilka anges med tryckår. Uppställningen skall läsas så att Referensen går från handboken i vänsterspalt till handbok i höger kant. Referensen är här uttryckt i form av litteraturlista eller referens i texten.

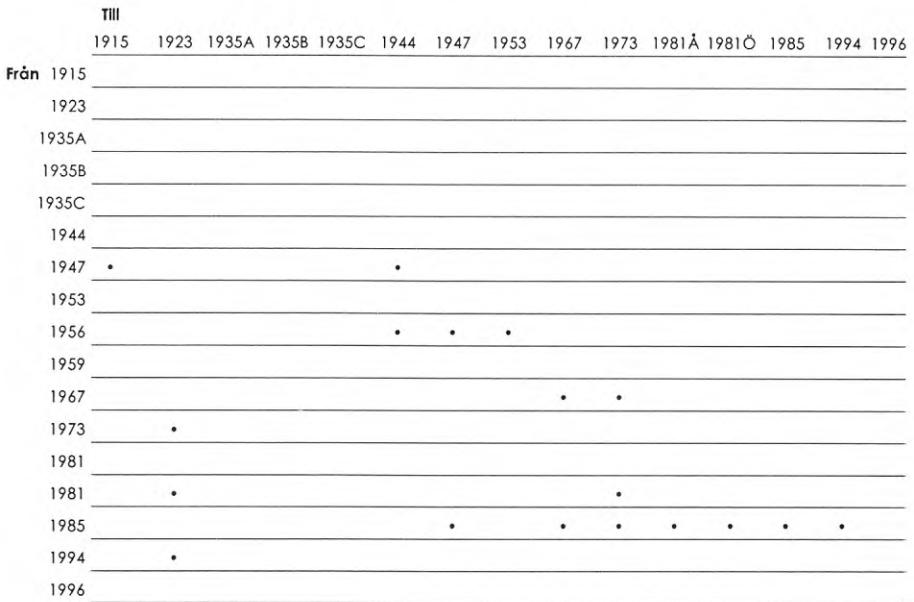
Tre av handböckerna refererar inte till någon annan handbok och blir inte heller refererade till. Sex av handböckerna refererar inte heller till någon annan men blir å andra sidan refererade av efterkommande handboks författare. Det är Langlet, Karlgren, Sandler, Sandstedt, Poppius & Jansson, samt Ågren.

Den första handbok som refererar till en tidigare handbok är Poppius 1947, som refererar till Langlet och Sandler. Nästa handbok som redovisar sina influenser är Nydahl 1956, som refererar till Sandler, Poppius och Sandstedt. I Westerberg 1967 refereras endast till Nydahl 1956 och Poppius & Jansson 1959. Nerman refererar till Karlgren. Det är värt att påpeka att Nerman är kritisk gentemot en del av Karlgrens teser, bland annat hans nyhetsvärdering. Även Öijer refererar till Karlgren 1923, Poppius & Jansson 1959 samt Nerman. I motsats till Nerman ifrågasätter inte Öijer Karlgrens teser utan ser dem som förebilder, värda att ta efter.

Den som refererar till flest andra handböcker är Larsson 1985. Här går trådarna tillbaka till Öijer, Ågren, Nerman, Westerberg, Poppius & Jansson, Nydahl samt Poppius 1947. Andersson-Ek 1994 har referenser till Ågren och Karlgren.

Detta är således referenser som författarna redovisar. Det finns dock även andra kopplingar mellan handböckerna. Till att börja med kan man konstatera

Figur 3.3 Handböckernas referens till varandra 1915-1996 genom litteraturlista eller referens.

att eftersom Andersson-Ek 1994 har referenser till Ågren och Karlgren så har författarna i sin nästa bok, Andersson-Ek 1996, sannolikt också kopplingar till dessa böcker även om det inte sägs explicit.

Anmärkningsvärt kan det kanske tyckas att Poppius inte refererar till Karlgren. Frågan är om Poppius känt till Karlgrens skrift. Sannolikt har Poppius åtminstone kommit i kontakt med Karlgrens idéer eftersom Poppius som tidigare nämnts arbetade på Dagens Nyheter under åren 1910-1915 (Ljungquist 1952). Karlgrens skrift var visserligen ursprungligen skriven för internt bruk på DN, men det finns i andra sammanhang omvittnat att den spreds även till andra journalister.

Det finns också vissa likheter mellan handböckerna. Poppius använder hur man skriver en artikel om en eldsvåda som exempel på artikelns disposition. Detta exempel hos Poppius har mycket stora likheter med Karlgrens beskrivning av hur man skriver en artikel som också handlar om en eldsvåda. Vissa smärre olikheter finns, men i det stora hela är exemplen likartade. Både när det gäller själva ingressens innehåll och artikelns struktur. Detta kan givetvis vara ett standardiserat exempel, som båda inspirerats av från andra håll, exempelvis amerikansk handbokslitteratur (se exempelvis Hyde 1912; Rydén 1988). Sandler använder också eldsvådan som exempel och återger exempelvis en

anekdot om en journalist som sänts till en närbelägen stad för att skildra en eldsvåda. Branden rasade; journalisten var förvirrad om vad han skulle göra och telegraferade till redaktionen efter råd. Redaktionssekreteraren svarade: "Sök ut det ställe där branden rasar som häftigast och hoppa in." (Sandler 1944, sidan 70-71).

Det skiljer sex år mellan Poppius och Sandstedts handbok. Sandstedt hade i många år talat om behovet av en handbok i ämnet. I sina efterlämnade handlingar, förvarade i Pressarkivet, finns ett manuskript till ett anförande hållet vid Nordiska pressmötet i Oslo 1950. I manuskriptet berör Sandstedt behovet av en handbok.

Slutligen är det ett väsentligt önskemål som står ouppfyllt i svensk press. För studier av yrket behövs det en handbok. Vi har visserligen en smula litteratur på området, men inte läroboken, som för både nybörjaren och de mera erfarna in på yrkets olika områden. Vi känner behovet av en sådan bok allt starkare, och det lär väl bli en uppgift för de tre stora pressorganisationerna att få fram den. (Sven Sandstedts samlingar, Vol. 3.)

När han sedan skriver en själv har den ingen litteraturlista. Men det finns kopplingar till andra handböcker. I ett annat odaterat manuskript tillhörigt handlingar från 1946-1953, plats eller sammanhang anges dock inte, står det: "Berör handbokens betydelse. Poppius har en, nu inte helt aktuell." (Sven Sandstedts samlingar, Vol. 3). Sandstedt måste med andra ord vara väl förtrogen med Poppius bok och dessutom haft ett förhållningssätt till bokens innehåll.

Även en annan handbok har sannolikt kopplingar till Karlgren, dock via Poppius. Larsson bekänner i sin handbok vad Poppius betytt för honom.

Jag läste den boken om och om igen, och den blev som en bibel för mig. Jag upptäckte i mitt ungdomliga övermod att jag minsann kände till saker som mina garvade kollegor på redaktionen knappast hade en aning om för de hade inte läst BOKEN. (Larsson 1985, sidan 52)

Den här formen av indirekt referens till tidigare författare kan bli en hel kedja. Har man en referens till exempelvis Poppius 1947 så finns det även en koppling tillbaka till Langlet 1915. Poppius å sin sida ingår i Nydahls 1956 referenser som i sin tur återfinns hos Westerberg 1967, vilken refereras av Larsson 1985. Det finns således fog för att hävda att de nya handböckerna bär de gamla inom sig, även om handboks-författarna kanske inte var medvetna om det.

Förutom referenser till svenska handböcker har några av författarna också refererat till handböcker som utgivits i Amerika, Danmark och England.

3.5 Behovet att vara först – inte bara med en nyhet

Att Langlets handbok var den första handboken i journalistik som utkom i Sverige har vi redan konstaterat. Den utkom dessutom på förlag och var till skillnad från Karlgren tillgänglig för var och en som var intresserad av att bli journalist och lära sig skriva på ett journalistiskt sätt. Men även senare handböcker gör anspråk på att vara först.

Langlet hade flera år tidigare argumenterat för att en journalistutbildning skulle skapas i Sverige och skrev redan 1906 ett diskussionsinlägg *Om pressens uppgift och tidningsmannens utbildning*, publicerat i tidskriften *I vår tids livsfrågor* (Langlet 1906). I avvaktan på att en sådan utbildning skulle komma till stånd skrev han sin handbok "...till de unga, till dem som ämna bli tidningsmän..." (Langlet 1915, Förordet). Där skriver han vidare

Försöket, ty det är blott ett första försök och knappt ens början till en "handbok", skall säkert mötas av kritik. (a.a., förordet)

Nästa handboks författare Olsson 1935 B gör också anspråk på att vara först.

Före Pennans tillkomst saknades i Sverige all annan journalistisk utbildning än den, som består i det praktiska arbetet på en tidningsredaktion. (Olson 1935 B, sidan 3)

På ett sätt har Olson rätt. Någon formell, institutionaliserad utbildning fanns fortfarande inte i Sverige. Men *Pennan* är en serie skrifter för självstudier, *Skola för amatörförfattare*, precis som Langlets skrift är en *Handledning för självstudier* som ingår i skriftserien *Tidskrift för det svenska folkbildningsarbetet*. Både Langlet och Olson avsåg således med utbildning även självstudier.

Men om man inskränker vad man gör anspråk på så kan man hävda att man är först. Sandstedt 1953 menar i förordet till sin handbok:

Det finns ännu ingen uttömmande bok på svenska om journalistiken som yrke eller om allt vad man fordrar av en journalist. (Sandstedt 1953, Företal, sidan 4)

Här ligger betoningen på yrkesroll och fordringarna på en journalist, samt att boken skall vara uttömmande. Först var inte Sandstedt och han var dessutom väl förtrogen med Poppius bok från 1947. Om man jämför Sandstedt och Poppius så fördes de till samma grupp tidigare, de som behandlar hela tidningsproduktionen. Skillnaden mellan Sandstedt och Poppius är att Sandstedt behandlar Lagstiftning/etik i större utsträckning och Poppius Textproduktionen i större utsträckning. I övrigt är de ganska likvärdiga.

År 1973 utkom Nerman med *Massmedieretorik*. I förordet Till en undervisande kollega säger Nerman:

Veterligt är denna massmedieretorik den första i sitt slag. (Nerman 1973, sidan 5)

Som tidigare påpekats var den först och är fortfarande den enda i sitt slag inom det svenska språkområdet.

Larsson 1985 gör inte själv anspråk på att vara först, han är den som har flest referenser till tidigare handböcker. Men i förlagstext på bokens baksida anges

Att skriva i tidning är den första svenska bok som enkelt och rakt på sak lär ut det centrala i journalistens yrkeskunskap: skrivandet. (Larsson 1985)

Ett påstående som "den första svenska bok som enkelt och rakt på sak lär ut" är en jämförelse med alla tidigare handböcker som då inte är det som hävdas i påståendet. De tidigare handböckerna på svenska har inte lärt ut skrivandet enkelt och rakt på sak. Däremot finns det handböcker på andra språk som gör det, och varifrån man kanske hämtat inspiration.

Handboken som utkom därefter, Andersson-Ek 1994, skulle däremot mycket väl kunna hävda att den var först i sitt slag. Ingen av de tidigare handböckerna behandlar redigering på motsvarande sätt och i så många olika aspekter.

3.6 Sammanfattning

Sammanfattningsvis kan man konstatera att handböckerna har behandlat samtliga områden i produktionsprocessen. Vissa har behandlat hela produktionsprocessen medan andra inriktat sig på delar av den. Minst intresse har visats området Lagstiftning/etik, därefter Produktionsvillkor. Materialinsamling har behandlats av samtliga handböcker utom två, Karlgren och Ågren. Samtliga handböcker har behandlat Redigering och Textproduktion. Vilken omfattning man ägnat ett område skiljer mellan handböckerna.

Det går inte att spåra någon tydlig utveckling i behandlingen av huvudområdena. Den första handboken, Langlet 1915, ger en allmän beskrivning av hela produktionsprocessen, som därefter återkommer under en period på 20 år, 1947-1967. Därefter inriktar man sig på olika områden. Det mönster som framträder är att produktionsvillkoren får en allt mindre roll i handböckerna. Författarna inriktar sig i större utsträckning på produkten, det vill säga form och innehåll.

Textproduktionen ägnas mer uppmärksamhet under två perioder. Den första 1923-1944 och den andra 1973-1996, med undantag för Andersson-Ek 1994 som bryter mönstret. Det skulle kunna tyda på en tendens att produktionen av text fått en större betydelse under de senaste 25 åren. Det kan bero på

många olika faktorer. En förklaring skulle kunna vara att texten satts i centrum därför att texten anses viktig för läsarens förståelse av innehållet i tidningen. Det skulle i så fall ligga i linje med den debatt som förts från och med 1970-talet om det offentliga språket och medborgarnas problem och svårigheter att förstå "byråkratsvenska" och "krångelsvenska". Vissa indikationer på detta finns i materialet, exempelvis Ågrens titel "För läsarnas skull". En annan förklaring skulle kunna vara att en språklig osäkerhet breder ut sig. De blivande journalisterna anses av handboks författarna behöva råd och hjälp att forma sitt språk, och detta sker bäst i form av regelsamlingar och handfasta råd. Handboks författarna litar inte längre på att den blivande journalisten har tillräckliga förkunskaper i grammatik, textstruktur, textproduktion och liknande.

Handböckerna har sammantaget ägnat produkten större intresse än villkoren, det vill säga de villkor och ramar som styr produktionen av tidningen. Under perioden 1947-1967 har dock villkoren fått en större uppmärksamhet, den högsta nivån återfinns hos Sandstedt 1953.

Kapitel 4

Konsten att berätta och andra textstrukturer

Varje dag produceras en oerhört stor mängd text i vårt industrialiserade samhälle, det som ibland benämns informationssamhället. Texterna är både i muntlig och i skriftlig form och vi förväntas var dag ta del av en stor mängd av denna information. Det finns undersökningar som tyder på att allt mer av kanske framför allt den skriftliga informationen tvingas in i vad som brukar benämnas ett journalistiskt mönster för textproduktion (se exempelvis Svensson 1995). Med det journalistiska mönstret avses då att det viktigaste lyfts fram och kommer i början av texten, samt att övrigt stoff arrangeras efter dess viktighet. Att det journalistiska mönstret på detta sätt blir allt vanligare även i icke-journalistisk text får till följd att andra typer av textmönster undanträngs.

Anledningen till att det journalistiska mönstret får så stor genomslagskraft anses ha flera orsaker (Svensson 1995). En är läsarnas tidsbrist och det höga tempot i vår tillvaro. Det andra är just mängden information som vi måste skaffa oss en överblick över. Det tredje är kraven på enkelhet i text- och meningsbyggnad. Svensson menar också att det även har att göra med krav från journalistiskt inriktade språkanvändare (Svensson 1995). Medialiseringen av vårt samhället har således också drabbat produktionen av texter som därigenom blir allt mer likriktade och inriktade på det journalistiska mönstret för texter.

Det är dock intressant att notera att man sällan diskuterar om detta textmönster är effektivt för informationsinhämtning. Det tas uppenbart för givet att det är bra eftersom det förekommer i medierna. Det finns dock undersökningar av just tidningstext som visar att detta journalistiska textmönster är sämre än andra mönster när det gäller informationsinhämtning och förståelse (Ways with Words 1993). I en undersökning genomförd av American Society of Newspaper Editors i samarbete med The Poynter Institute for Media Studies visade det sig att framför allt välutbildade och trogna läsare tyckte uppfatta att texter med denna struktur hade hög kvalitet, och orsaken antas vara att läsarna är vana vid detta textmönster och dessutom är väl rustade att tolka det. För lågutbildade, ungdomar eller ovana läsare innebar textstrukturen uppenbara problem (a.a., sidan 18 ff.).

Det övergripande syftet med föreliggande undersökning är att studera den journalistiska språkliga normen, det vill säga vilka råd och regler handböckerna ger till den blivande journalisten när det gäller den språkliga utformningen av texten. Detta kan i sin tur delas upp i två huvuddelar. Den första är struktureringen av artikeln och den andra är utformningen av språket. I det här kapitlet är det textens struktur som står i fokus.

Inom skriftställning i allmänhet, som företrädesvis sysslar med vad som ofta benämnes sakprosa, används ofta termen *disposition* som term för planeringen av strukturen i en viss text. Disposition går tillbaka till retorikens *Rhetorices partes*, som är en praktisk arbetsgång när man skall utforma sitt tal eller sin text (Hellspong 1992). *Dispositio* är den del där man ordnar innehållet på ett sådant sätt att det skall få den avsedda effekten på lyssnarna eller läsarna. Retoriken behandlar framför allt texter som inte är litterära. Det handlar således om domstolsförhandlingar, tal i folkförsamlingar, information och liknande.

Narratologi är en nyare term för det vetenskapliga studiet av berättarkonsten, narrationen (NE, band 14, sidan 32). Berättarkonsten, eller konsten att berätta en historia, har studerats mycket framför allt inom litteraturvetenskapen. I exempelvis Vladimir Propps berömda studie av de ryska undersågorna (Propp 1971 (1928)), har framför allt personernas funktion i en berättelse undersökts. Funktionen är ett konstant element, en invariabel, medan den enskilda textens egna version av motivet är en variabel. Enkelt kan man uttrycka det så att det finns ett begränsat antal historier att berätta, men de kan berättas på ett oändligt antal olika sätt. Propp urskilde exempelvis 31 skilda funktioner i undersågorna; de behöver inte alla finnas med men de som finns med har alltid samma inbördes ordning.

Termen *narrativ* kommer av latinets *narro*, 'berätta', 'omtala', 'meddela' (NE, band 14, sidan 32). Enligt definitionen i NE används termen *narrativ* framför allt om texter som framställer händelserna i ett verkligt eller påhittat förlopp i tidsordning.

Den fråga som då kan ställas är vilken terminologi som skall användas för att beteckna textstrukturer i en undersökning som behandlar handböcker för framställning av tidningstexter. Disposition används för att beteckna den plan man gör för sin text, den förknippas med sakprosa och dit brukar också tidningstext räknas. Disposition har ingen inskränkning i vad det är som skall meddelas. Begreppet disposition förknippas framför allt med den enskilde språkbrukarens arbete med att planera och ordna sitt stoff på ett för läsaren och lyssnaren logiskt sätt utifrån den givna kommunikationssituationen. Begreppet *narrativ* har framför allt använts för texter som utgörs av verkliga eller påhittade händelser. Dessutom skall de framställas i tidsordning. Denna tidsordning kan dock vara mer eller mindre komplex. *Narrativ* förknippas ofta med litterära texter.

Om man vänder på problematiken kan det formuleras på följande sätt. Tidningstext återger händelser, verkliga och sällan påhittade, beslut, resultat, åsikter och mycket annat. Ibland uppfyller de således kraven på att vara i den bemärkelsen narrativa eftersom de handlar om en händelse. Ibland uppfyller de inte händelsekravet men innefattas ändå av begreppet narratio 'meddela'. Till denna bild kan läggas att forskningen inom journalistik visat på den stora likheten mellan nyhetsrapportering och dramaturgi. Man talar även om nyheternas dramaturgi, att nyheterna bygger på motsättningar mellan personer. Det blir således dramats antagonist och protagonist som spelas upp av journalisterna på nyhetens arena.

Men allt som trycks i dagstidningarna är inte nyheter. Inte ens om man med nyheter avser allmänspråkets vida betydelse som den återfinns i Svensk ordbok 'något som inte tidigare varit känt men som nu kan förväntas väcka intresse'. Och alla nyheter är inte händelser.

Jag har därför valt att använda begreppen *textstruktur* och *textmönster* som övergripande beteckningar på de strukturer som används för att producera tidningstexter. Begreppen motsvarar varandra men avspeglar två olika perspektiv. Textstruktur fokuserar på blottläggandet av den inre struktur som finns i en text medan textmönster fokuserar på språkbrukarens repertoar av möjliga sätt att strukturera en text utifrån vissa givna förutsättningar. I de fall det förekommer textstrukturer med karaktäristiska egenskaper kommer de att betecknas på motsvarande sätt, exempelvis narrativ struktur för en berättande struktur som uppfyller vissa krav.

Det journalistiska textmönstret ingår i en repertoar av textmönster för skriftlig framställning som vi som språkbrukare har tillgång till. I vilken grad språkbrukarna i allmänhet uppfattar och behärskar olika textmönster kan givetvis diskuteras. Det är en sak att uppfatta och urskilja ett textmönster och något annat att behärska det (Josephson 1996). Vilka övriga textmönster går att urskilja när det gäller skriftlig framställning? För att kunna ställa det journalistiska mönstret i relation till övriga mönster är det nödvändigt att definiera vad detta textmönster egentligen innebär. Finns det ett enhetligt journalistiskt mönster som förekommer i alla journalistiska texter eller finns det flera mönster? Finns det textmönster som är gemensamma med övriga textmönster för skriftlig framställning? Vilka mönster uppmärksammas och hur behandlar handböckerna dessa textmönster? Vilka råd och regler ger handböckerna till den blivande journalisten när det gäller textens struktur?

4.1 Textstrukturer och textmönster

När det gäller forskning kring skriftlig framställning kan den grovt delas upp i två grupper. Den ena behandlar producerade texter, det vill säga den utgår från faktiska språkprov och vad språkanvändarna gör. Den andra behandlar skrivprocessen och exempelvis barns språktilläggnan med fokus på behärsknigen av det skrivna ordet. Båda dessa inriktningar är intressanta ur perspektivet att de kan kasta ljus över frågan om vilka textmönster som språkbrukarna har tillgång till när det gäller skriftlig framställning.

Tor Hultman (1989) har i en artikel behandlat språkutvecklingen utifrån frågan vilka grundläggande textmönster som finns och när man skall lära sig dessa under skoltiden. Hultman bygger vidare på Jan Anwards *Språkbruk och språkutveckling i skolan*. Anward menar att det finns tre grundläggande nivåer för skriftlig framställning, som han också kallar genrer. Den första, som också är den första vi som språkbrukare tillägnar oss, är *ingripande/kommentar*. Den andra är *berättelse*, och den tredje är *framställningen*, även kallad *diskursiv text*. Dessa tre bildar individens språkutveckling när det gäller skriftlig framställning och de bygger vidare på varandra. Texttyperna förekommer genom hela vårt liv som språkbrukare.

Ingripande/kommentar är den enklaste texttypen. Den förekommer rikligt i det talade språket. Det är yttranden som förekommer i en gemensam kommunikationssituation för deltagarna, men den förekommer också i skrift där språket används i samspel med den konkreta omgivningen. Det kanske mest typiska exemplet är arbetsbeskrivningar, exempelvis kokböcker.

Berättelse i Anwards mening är inte litterära texter som novell eller roman, som kan innehålla stora inslag av reflexion och resonemang, utan snarare ett återgivande av något som inträffat.

Framställningen, den *diskursiva texten*, är intimt förknippad med skriftspråket. Vissa former av muntlig framställning kan ofta karaktäriseras som uppläst skriftspråk. Framställningen har dock några av sina viktigaste rötter i en ursprungligen muntlig tradition, den antika retoriken.

Detta skulle ge tre slag av grundläggande textmönster: ingripande/kommentar, berättelse och diskursiv text. Jag kommer i fortsättningen att använda beteckningen diskursiv text eftersom begreppet framställning ingår som en övergripande beteckning i uttrycket 'skriftlig framställning'.

Jan Svensson, som också bygger på Hultman och Anward, utvecklar den diskursiva texttypen och menar att den bör vara: *explicit, genomskinlig, kontextoberoende, strukturerad* och *analyserande*, och den bör bära *sanningsanspråk*. Svensson fördjupar resonemanget kring den diskursiva texten. Att texten är explicit innebär att man inte ska behöva läsa mellan raderna och att texten inte skall vara uppenbart vinklad. Att texten är kontextoberoende innebär att man som läsare ska ha en möjlighet att sätta sig in i sammanhanget, även om man inte

känner till saken på förhand. Att texten är strukturerad innebär att vi ska kunna skönja något slags princip för hur informationen är organiserad. Hultman menar att "Texten ska disponeras på olika nivåer, så att stycken och meningar hänger logiskt samman och läsaren kan följa med i framställningen." (Hultman 1989, sidan 136). Att texten är analyserande innebär att författaren markerar ett slags förhållningssätt till verkligheten, att han försöker tolka den. Att texten bär sanningsanspråk innebär att författaren gör en utsaga om verkligheten som han ställer sig bakom.

Kan den journalistiska texten hänföras till den diskursiva texttypen? Svaret på den frågan är: Ja, delvis. Vilka är då skillnaderna och likheterna mellan det ovan nämnda journalistiska mönstret och den diskursiva texten? I vilken utsträckning den journalistiska texten är beroende eller oberoende av kontexten kan givetvis diskuteras. Den är inte strukturerad "så att meningar och stycken hänger logiskt samman", vilket forskning har påvisat (se exempelvis van Dijk 1988; Bell 1991). Jag kommer att behandla detta längre fram. När det gäller kravet att texten skall vara analyserande och att författaren markerar ett slags förhållningssätt till verkligheten är det inte helt enkelt att ge ett entydigt svar på det uppställda kriteriet. Det kan under vissa förutsättningar komma på kollisionskurs med journalistikens krav på objektivitet. Kravet på sanningsanspråk är däremot relevant även för journalistiska texter. Den journalistiska texten tillåts vara vinklad, vilket betyder att journalisten fokuserar på det tema som uppfattas som huvudpoängen och som lyfts fram i ingressen till artikeln.

Det journalistiska mönstret och den diskursiva texten uppvisar således både likheter och olikheter. Den stora skillnaden ligger i struktureringen av innehållet. Skillnaderna innebär att det journalistiska mönstret inte kan betraktas som en diskursiv text.

Frågan är då i vad mån det journalistiska mönstret går att hänföra till mönstret berättelse eller om det är ett eget textmönster.

Det grundläggande textmönster som benämns berättelse bygger på att texten framställer händelserna i tidsordning, i en kronologisk ordning. Denna ordning kan givetvis vara mer eller mindre komplex, men läsaren eller lyssnaren ska uppfatta tidsordningen. Berättelsen ska ha en poäng och den ska leda fram till denna poäng på ett någorlunda medryckande sätt menar Hultman (Hultman 1989, sidan 124). Det finns givetvis journalistiska texter som är berättelser, strukturerade runt tidsordningen; det journalistiska textmönstret bygger dock inte på en kronologisk ordning utan på en emfatisk struktur.

Det som kanske mest framstår som typiskt för läsaren av dagens press är det likartade sättet att presentera nyheter. Det textmönster som hittills benämnts det journalistiska mönstret. Tekniken kallas ibland den inverterade pyramiden, ibland den spetsställda triangeln. Den journalistiska utgångspunkten är att informationen skall berättas i viktighetsordning. Det som är viktigast skall komma först och det minst viktiga sist. Som orsak till denna princip anges of-

tast redigeringstekniska; det ska gå att stryka en nyhetsartikel bakifrån. Ett annat skäl som anges är läsarens tidsbrist. Textstrukturen för nyheter är idag så allmänt vedertagen att den även enligt vissa forskare (van Dijk 1988; Bell 1991) blivit globalt förhärskande. Så ser det alltså ut idag. En intressant fråga är då givetvis när, var och hur har denna textstruktur uppstått eller om det möjligen är ett universellt fenomen som vi bär med från den förlitterära tiden, att berätta nyheter med det viktigaste först.

I samhällen som inte har skrift utan helt och hållet är hänvisade till muntlig berättarteknik spelar nyheter också en viktig roll (Stephens 1988). Det finns omvittnat i historiska källor liksom från samhällen som även i modern tid har saknat skrift (a.a.). Nyheter är således inte något som enbart är förknippat med det tryckta eller skrivna ordet. Det har i alla tider funnits ett behov av att förmedla ny information och att få information. Människan har i alla tider varit intresserad av *nyheter* (Stephens 1988).

Nyheter har fyllt många funktioner, bland de viktigaste är att hålla medlemmarna i ett samhälle informerade om vad som händer, att hålla makthavare informerade om händelser som berör själva samhället och dess existens. Samhället behöver nyheter om brott mot lagarna för att stärka förståelsen för dem och inpränta hot om straff; det behöver få kunskap om det ovanliga för att kunna förstärka känslan för det vanliga. Nyheter binder också samman och förstärker ett samhälles gemensamma värderingar (Manoff och Schudson 1986; Stephens 1988).

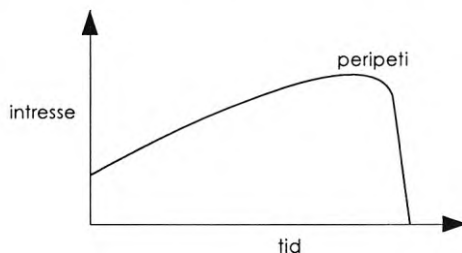
Enligt Stephens (1988) var det samma företeelser som hade nyhetsvärde i det förlitterära samhället som har nyhetsvärde i vår tid. *Vad* som är en nyhet har således inte förändrats mycket över årtusenden enligt Stephens (1988), snarare är det sättet att berätta som förändrats. I det muntliga samhället fanns det kunskap om hur man berättade "goda nyheter" och hur man berättade "dåliga nyheter". Det var lätt att förknippa budbäraren med innehållet i nyheterna, det kunde, om det ville sig illa, kosta budbäraren livet att berätta dåliga nyheter. Under mänsklighetens historia utvecklades berättartekniker för hur bland annat nyheter skulle presenteras. Många av dessa berättargrepp inom den västerländska kulturen har kodifierats inom retorikens teoretiska ram.

I primärt talspråkliga kulturer skiljer sig berättandet på vissa fundamentala punkter från berättandet i skriftspråkligt präglade kulturer enligt Ong. Den berättarstruktur som vi är vana vid - det medvetet uttänkta berättandet - kräver ett skriftspråk (Ong 1990 (1982), sidan 165). Den ursprungligen muntliga berättartekniken var episodisk. Ongs forskning har framför allt koncentrerats kring strukturen i berättelser som *Odysseen*, vilken består av många mindre händelser som bildar en större berättelse. För en talare utan möjlighet att i förväg planera sitt berättande, att organisera stoffet och utforma en inledning, mittparti och avslutning, blev berättarstrukturen med nödvändighet episodisk, menar Ong (1990 (1982), sidan 166). Den inbördes ordningen mellan händel-

serna spelade en mindre roll. Det var viktigare att centrala och viktiga händelser kom med och belystes i berättelsen än att man följde någon kronologisk ordning. I en talspråklig kultur har man således ingen erfarenhet av romanens och epikens långa, linjära intrig. Man kan inte heller, enligt Ong (1990 (1982), sidan 166) organisera stoffet så att det stegras mot ett klimax. Den linjära klimax-intrigen infördes med det grekiska dramat och förutsatte utnyttjandet av ett skriftspråk. Berättarstrukturen stegras hela tiden mot ett obevekligt klimax där berättelsen efter sin höjdpunkt, peripeti, åter vänder nedåt. Ong menar att dagens människor som lever i en skrift- och boktryckspräglad kultur tänker sig det medvetna berättandet som en stegrad, linjär intrig, någonting som liknar 'Freytags pyramid'. Denna berättarstruktur, en uppförlutning som följs av en utförlutning beskrevs av den tyske författaren och kulturhistorikern Gustav Freytag i hans dramateoretiska studie *Die Technik des Dramas*, 1863. (Freytag var politiskt liberal och starkt engagerad i sin samtids problem, vilka han bland annat skildrat i komedien *Die Journalisten*, 1864.)

Enligt Ong har alla längre berättelser, i hela världen så vitt man vet, varit mer eller mindre episodiska i sin uppbyggnad. Den längre klimax-intrigen uppstod först med skrivkonsten och i dramat. Där fanns det ingen berättare. Och först 2.000 år senare kommer den in i de längre berättelserna i och med Jane Austen och hennes samtids romaner. Ong menar vidare att den linjära klimax-intrigen når sin fulla utveckling i detektivberättelsen, vilken anses ha uppstått med Edgar Allan Poes *The Murders in the Rue Morgue*, 1841 (Ong 1990 (1982), sidan 166).

Figur 4.1 Grafisk framställning av *linjär-klimax intrig* så som den numera ofta framställs med axlarna intresse och tid.

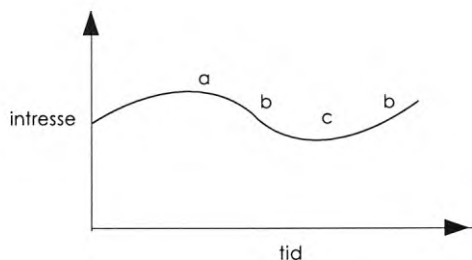
Ong menar att retoriken, denna minutiöst utarbetade vetenskap, är det mest betydande akademiska ämnet i hela den västerländska kulturen under två tusen år. Retoriken behandlar det talade ordet men kräver och förutsätter i likhet med annan vetenskap ett skriftspråk för att kunna göra abstrakta, logiska, klassificerande och förklarande undersökningar (Ong 1990 (1982), sidan 21). Retoriken lade också stor tonvikt vid dispositionen, organiserandet av stoffet i

en text, och utarbetade genom iakttagelser och studier modeller för hur man som talare borde disponera stoffet för att uppnå den effekt man eftersträvade. I den västerländska kulturen blev under två tusen år retoriken paradig för alla sorters framställningar, även för dem om skrivandet (Ong 1990 (1982)).

I den klassiska retoriken var dispositionen uppbyggd kring *exordium* (inledning; väcka uppmärksamhet och skapa välvilja), *narratio* (bakgrund), *propositio* (sammanfattning av tesen), *argumentatio* (argumentationen) och *peroratio/conclusio* (avslutning/sammanfattning) (se exempelvis Hellspong 1992; Rydstedt 1993).

Nästa steg var att organisera argumenten för att uppnå bästa effekt. Ett vanligt sätt var vad Rydstedt kallar *behållningskurvan* (Rydstedt 1993). Det innebär att man börjar med det som skall fastna allra bäst (a). Därefter kommer sådant som skall fastna bra (b). Det som skall fastna minst skall komma en bit från slutet (c). Till sist skall man avsluta med något som skall fastna bra (b) (a.a. sid. 83). Grafiskt kan det framställas på nedanstående sätt.

Figur 4.2 Grafisk framställning av *behållningskurvan* enligt den klassiska retoriken så som den numera ofta framställs med axlarna intresse och tid.

Skriften ger, som nämnts ovan, människan en helt ny möjlighet att planera och strukturera utformningen av sitt budskap och sin information. Den övergripande strukturen i den skriftliga berättartekniken i den klassiska retoriken kan således återges i två skilda "modeller". Den ena är *linjär-klimax intrig* och den andra är *behållningskurvan*.

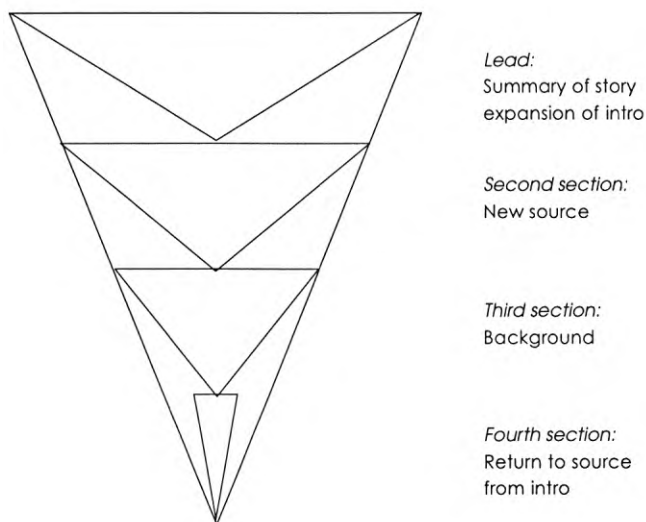
Den textstruktur som idag är globalt erkänd för nyhetsmaterial i pressen, den inverterade pyramiden, förekom således inte vare sig i den muntliga traditionen eller i klassisk retorik. Textstrukturen är därmed inget arv från förlitterär tid och kan därmed väl inte heller på sådana grunder anses vara universell. Att den sedan har kommit att bli förhärskande i de flesta tryckta nyhetsmedier och även i etermedier måste därför ha andra orsaker och förklaringsgrunder.

Den idag dominerande principen är att strukturera nyheterna i viktighetsordning för att det när tidningen redigeras skall vara möjligt för redigeraren att

stryka artiklarna från slutet. Med en sådan princip är det nödvändigt att ingenting viktigt står i slutet, allra minst nyhetens poäng, för då riskerar det att försvinna vid redigeringen. Principen skulle därmed vara en produkt av redaktionella arbetsvillkor och kan man förmoda tidspresen på en tidningsredaktion. Frågan är givetvis då om detta är den verkliga orsaken till att en sådan radikalt annorlunda textstruktur etableras. En textstruktur som dessutom bryter mot det som varit förhärskande i över två tusen år när det gäller struktur för berättande.

En annan egenhet hos den inverterade pyramiden är att textstrukturen är rekursiv (van Dijk 1988). I inledningen, det som benämns ingressen, skall nyheten presenteras i ett sammandrag och läsaren få svar på frågorna ”vem, vad, när, var, hur och varför”. I brödtexten, som därefter följer, startar berättelsen om från början och bryts ner i mindre sektioner som var och en blir en mininyhet i sig, med samma textstruktur, en inverterad pyramid.

Figur 4.3 Den inverterade pyramidens koncept enligt Keeble (1994, sidan 130).

En sådan uppbyggnad av textstrukturen tenderar lätt att bli episodisk. Det är också påfallande att nyhetsstrukturen har lämnat det linjära berättandet.

Flera forskare har pekat på att dagens journalistik är koncentrerad på fakta och inte på idéer eller orsakssamband (se exempelvis Stephens 1988; Bell 1991).

The inverted pyramid organizes stories not around ideas or chronologies but around facts. It weighs and shuffles the various pieces of information,

focusing with remarkable single-mindedness on their relative news value.
(Stephens 1988, sidan 254)

Det som är betydelsefullt är nyhetsvärdet hos faktauppgifterna, inte deras förmåga att förklara eller beskriva. Något som också skiljer den från traditionella berättartekniker. I nyhetsartiklar råder den omvända kompareringsprincipen: viktigast, viktigare, viktigt.

Skillnaden mellan nyhetstext och annan text är bland annat ordningen av fakta i text. I nyhetstext följs normalt inte den kronologisk-logiska ordningen (van Dijk 1988), vilket är det normala i andra berättande texter. I nyhetstext kommer konsekvens före händelse och händelse före villkor. I annan berättande text kommer normalt orsak, villkor, omständigheter, iscensättning före handling och händelsen i sig, därefter anges konsekvenserna (van Dijk 1988). Vidare finns det en diskontinuitet i nyhetstextens berättande, vilket innebär att samma tema återkommer flera gånger i texten i fallande ordning.

Nyhetstext har en hierarkisk struktur som baseras på rangordning av faktauppgifterna, vad van Dijk kallar 'relevance structure', och en linjär struktur vilket innebär, som nämndes ovan, att exempelvis konsekvens kommer före händelse.

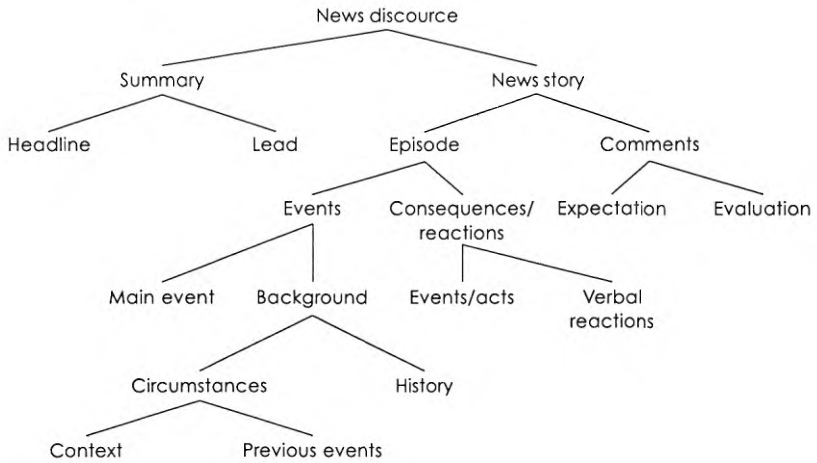
van Dijk (1988) har undersökt nyhetsartiklar från flera olika länder som behandlade en och samma händelse. Undersökningen visar att textstrukturen och nyhetsvärderingen i stort sett är likadan oavsett vilket land artikeln var producerad i. Den skillnad som van Dijk fann var mellan kvalitetspress och populärpress. I det senare fallet fanns en tendens att mer strukturera i kronologisk ordning. van Dijk har utifrån denna undersökning gjort nedanstående teoretiska schema över nyhetstexten (figur 4.4).

Strukturen i en nyhetstext går enligt van Dijk uppifrån och ner och från höger till vänster. Annan berättande text går från vänster till höger och följer inte heller ordningen uppifrån och ner i schemat.

Schemat fungerar som produktionsstrategier för journalisten, vad som skall komma först, hur mycket information som skall vara med från varje tema eller kategori. Ett schema för textstrukturen och hur man presenterar nyheter underlättar givetvis för den enskilde journalisten att strukturera virrvarret och komplexiteten i informationen (van Dijk 1988). Det här sättet att konstruera text, att ha en så bestämd textstruktur, innebär att produktionen av text fokuseras före konsumtionen, journalisten blir viktigare än läsaren (van Dijk 1988). Även om läsaren är medveten om strukturen och också läser nyhetstext på motsvarande sätt, det vill säga läser en artikel så långt som det är intressant och när som helst kan lämna den, innebär det inte att strukturen i sig underlättar för läsarens förståelse och informationsinhämtning.

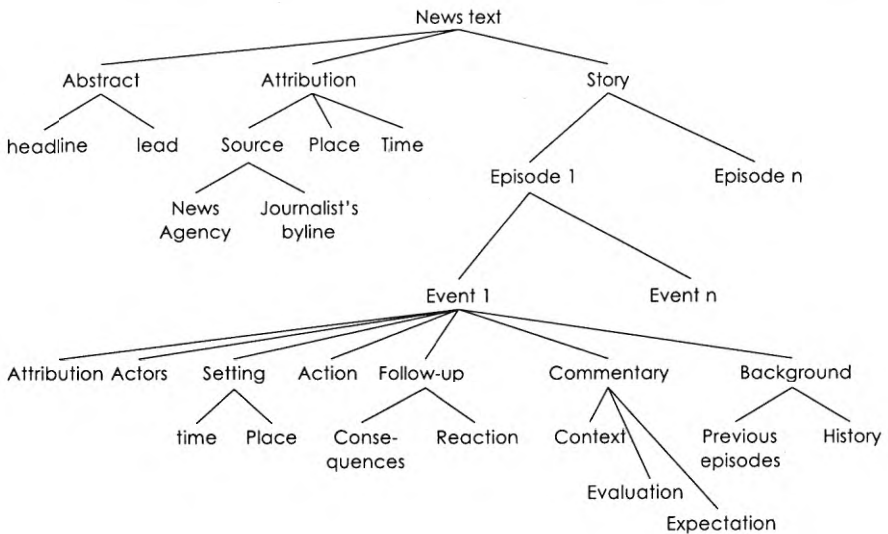
Bell (1991) har byggt vidare på van Dijks schema och kompletterat det med kategorier från undersökningar av Labov och egna studier kring nyhetsmate-

Figur 4.4 Teoretiskt schema över nyhetstextens struktur enligt van Dijk (1988).

rial från olika delar av världen. Utifrån detta har Bell konstruerat nedanstående översiktsmodell av nyhetstexternas struktur.

Figur 4.5 Översiktsmodell av strukturen i nyhetstext. (Källa: Bell 1991, sid 171)

Det mest slående enligt Bell är den icke-kronologiska ordningen av nyhets-textens olika delar, ingressens uppbyggnad, tidsstrukturen och rekursiviteten. Bell menar att den komplexa tidsstrukturen som så helt bryter mot normen vid andra typer av berättande, är en konsekvens av att nyhetstext fokuserar nyhetsvärdet före vanlig berättarstruktur. I nyheter "... order is everything, but chronology is nothing." (Bell 1991, sid 172). Som nyhetskonsumenter är vi så vana vid detta grepp att vi glömmer bort hur avvikande det är i jämförelse med andra berättargenrer (a.a). Den ideala nyhetstexten går, som tidigare nämnts, att stryka efter varje stycke.

Denna textstruktur kan enligt Stephens (1988) föras tillbaka till det amerikanska inbördeskriget (1861-1865) och införandet av telegrafan under andra hälften av 1800-talet. Under det amerikanska inbördeskriget strävade journalisterna efter att försöka förmedla den mest nyhetsmässiga informationen så snabbt som möjligt via telegraflinjer som ofta var opålitliga. Det var dyrt att telegrafera och dessutom osäkert hur mycket som nådde tidningen eller nyhetsbyrån. Därför växte det fram en vana att komprimera texterna och sända

[...] the most crucial facts into short, paragraph-long dispatches, often destined for the top of a column of news, as in this dispatch printed in the *New York Tribune*:

To the Associated Press

WASHINGTON, Friday, April 14, 1865

The President was shot in a theater to-night
and perhaps mortally wounded.

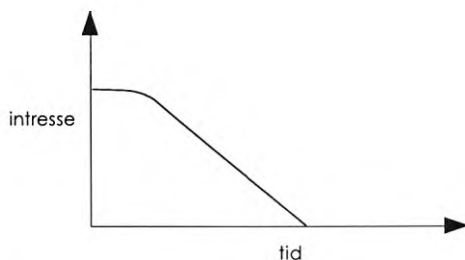
(Stephens 1988, sidan 253-254)

Historien kunde sedan byggas ut i takt med varje telegram som skickades iväg. Redaktionen kunde dessutom ta med precis så mycket som man hade plats med och strunta i resten. Man visste att man alltid hade fått med det viktigaste. Det var heller ingen katastrof om något telegram kom på avvägar; historien höll ändå ihop. Härifrån var inte steget långt att det första stycket reserverades för de mest nyhetsmässiga faktauppgifterna och att sedan organisera det resterande materialet i fallande nyhetsordning (Stephens 1988, sidan 254). Vid den här tiden var det vanligt att dagstidningarna hade en spalt med överrubriker som 'Telegram', 'Telegraph news' som fylldes allt eftersom telegramnyheterna strömmade in till tidningen under dagen och kvällen.

Denna nya textstruktur tog givetvis tid på sig att etablera sig och att bli den dominerande för nyhetsmaterial. Journalisten Theodore Dreiser har berättat att han introducerades i denna stil, inklusive "vem, vad, när, var och hur" när han fick sitt första arbete inom journalistiken på *Chicago Globe* år 1892 (citerad i Stephens 1988, sidan 254).

I en grafisk framställning framgår olikheterna mellan de tre textstrukturer som hittills diskuterats tydligt. Behållningskurvan och linjär-klimax intrig har tidigare visats grafiskt, se figur 4.1. och figur 4.2. Om den inverterade pyramiden ritas in i samma koordinatsystem med intresse i den lodräta axeln och tid i den vågräta axel blir kontrasten tydlig.

Figur 4.6 Grafisk framställning av den *inverterade pyramiden* med axlarna intresse och tid.

De textstrukturer som hittills har diskuterats har perspektivet riktat mot effekten och utgår från var i texten som det viktigaste placeras, i början som hos den inverterade pyramiden, vad som ibland benämns emfatiskt, i slutet som hos linjär-klimax intrig eller fördelat på början och slutet som i behållningskurvan.

Utifrån ett annat perspektiv kan textstruktur utgå från hur man komponerar delarna i texten. Här finns det flera olika sätt, exempelvis att utgå från den ordning i vilken saker och ting inträffar, deras rumsliga förhållanden till varandra eller jämförelse mellan olika objekt. I den klassiska retoriken urskiljs olika möjligheter att komponera delarna i en text. Vanligen brukar de betecknas på följande sätt:

<i>temporalt/kronologiskt</i>	tidsföljd
<i>spatialt</i>	utifrån en placering i rummet
<i>kausalt</i>	i en orsakskedja
<i>logiskt</i>	som steg i en slutledning
<i>komparativt</i>	som led i en jämförelse med tonvikt på likheter eller olikheter
<i>tematiskt</i>	som olika aspekter av samma överordnade ämne (Hellspong 1992)

De tre tidigare diskuterade textstrukturerna utgick från var huvudpunkten ligger och vilken effekt man vill åstadkomma. Dessa kan givetvis kombineras med de ovan nämnda möjligheterna att komponera delarna i en text. Det finns

dock vissa självklara möjliga och omöjliga kombinationer. En kronologisk berättelse kan exempelvis vara utformad som en linjär-klimax intrig. Det går dock inte att utnyttja strukturen med den inverterade pyramiden. Ett försök att se vilka möjliga kombinationer som finns återges i nedanstående figur.

Figur 4.7 Ett försök att kombinera de tre textstrukturerna med de olika möjligheterna att kombinera delarna i en text.

	Behållningskurvan	Linjär-klimax intrig	Inverterad pyramid
Kronologiskt	X	X	
Spatialt	X	X	X
Kausalt	(X)	X	
Logiskt	(X)	X	
Komparativt	X	X	X
Tematiskt	X	X	X

I de fall markeringen är satt inom parentes är det tveksamt om det går att kombinera de olika indelningarna.

Problemet med dessa indelningar är åtminstone två. För det första att de, i likhet med många andra taxonomier som behandlar språkliga fenomen inte alltid är baserade på en genomtänkt systematik, utan de har ofta, synes det, växt fram ur ett behov av att försöka förklara, beskriva samt sortera språkliga enheter. Dessa indelningar har ofta också gjorts utifrån andra perspektiv. Ett annat problem med dessa indelningar är att det ibland är svårt att sortera empiriskt material i entydiga kategorier. Det senare skapar dock inga problem för föreliggande undersökning, eftersom jag här inte kommer att försöka klassificera producerad text. Det första innebär dock vissa problem som kräver en del överväganden.

Tidigare diskuterades de tre grundläggande textmönster som Anward urskiljt: ingripande/kommentar, berättelse och diskursiv text. Hur förhåller sig då dessa tre textmönster till de tre textstrukturer som baseras på var i texten det viktigaste placeras: i början, den inverterade pyramiden, i slutet, linjär-klimax intrig, eller i början och slutet, behållningskurvan? Berättelse följer sannolikt i de flesta fall linjär-klimax intrig. Så återger de flesta av oss en händelse, så ser strukturen ut för vad som brukar benämnas 'roliga historier'. Den diskursiva texten, som har anor från den antika retoriken, följer sannolikt i de flesta fall behållningskurvan. Men det är också möjligt att utnyttja linjär-klimax för en diskursiv text. Men den inverterade pyramiden återfinns inte bland de tre grundläggande textmönster som Anward urskiljde utan är en textstruktur som är specifik för den journalistiska kontexten.

Hur ska man klassificera de textstrukturer som behandlas i handböckerna? En möjlighet vore givetvis att försöka arbeta fram en teoretisk modell där kategoriseringen var entydig och konsekvent. Ett sådant arbete måste då också

ta i beaktande alla typer av textstrukturer och sätt att komponera delarna i en text. För att det ska bli en heltäckande modell får man ta ställning till om både litterära texter och sakprosatexter skall ingå i modellen. Detta ligger dock inte inom denna undersöknings syfte, varför jag har valt en annan väg.

Vid klassificeringen och undersökningen av vilka textstrukturer som behandlas i handböckerna har jag således utgått från de beteckningar som fokuserar på var det viktigaste i texten skall placeras. Det faller sig naturligt eftersom just detta drag är det som utmärker den textstruktur som vuxit fram inom journalistiken. Det innebär att jag utgår från att det finns tre grundläggande textstrukturer: den inverterade pyramiden, linjär-klimax intrig samt behållningskurvan.

Vid innehållsanalysen av handböckerna har jag därmed räknat in de textmönster och textstrukturer som handböckerna behandlar i någon av dessa tre kategorier. I de fall författarna använt en metafor för att beteckna en gängse textstruktur har jag klassificerat det som den gängse. Jag har således inte skapat nya kategorier utifrån författarnas mer eller mindre fantasifulla egna metaforer.

4.2 Utländska handböcker

Denna nya textstruktur för nyhetsmaterial, den inverterade pyramiden, har således fått fotfäste i den amerikanska pressen under andra hälften av 1800-talet. Den fråga som då kan ställas är givetvis hur de amerikanska handböckerna har behandlat textstruktur, inte bara den nya för nyheter utan också de traditionella för övrigt material i tidningen. Från Amerika spreds den nya textstrukturen till andra länder, bland annat Sverige. När och på vilket sätt tog de svenska handböckerna upp den nya textstrukturen och hur behandlas textstruktur i allmänhet? Överförs tekniken i sin helhet eller anpassas den till svenska förhållanden? Principen är visserligen amerikansk, men en fullt tänkbar möjlighet är att de svenska handboks författarna fått influenserna via något annat land. Går det att klarlägga om influenserna kom direkt från USA eller via något annat språkområde?

För att kunna besvara dessa frågor är det nödvändigt att gå tillbaka till de amerikanska handböckerna i journalistik, där de första publicerades redan i slutet av 1800-talet. Det utkom även handböcker i journalistik i England, som i tid ligger före de svenska och därmed skulle kunna vara inspirationskällor. Det finns i andra sammanhang omvittnat att influenser kom även från Tyskland och Danmark när det gäller dagspressen. Det är därför nödvändigt att se hur disposition och textstruktur behandlas i engelska, tyska och danska handböcker som tidsmässigt ligger i anslutning till början av 1900-talet. Jag kommer här att behandla varje land för sig.

4.2.1 De amerikanska handböckerna

Att den inverterade pyramiden hade fått ett starkt fäste inom den amerikanska journalistiken framgår också av handledningen *Steps into journalism; Helps and hints for young writers*, av Edwin Llewellyn Shuman, publicerad första gången 1894, således bara två år efter den tidigare nämnde Dreisers inträde i journalistiken.

Edwin Llewellyn Shuman var 'literary editor' på Chicago Tribune och handledningen *Steps into Journalism* var ett resultat av Shumans undervisning på en kurs i journalistik vid Chautauquan assembly, Bay View, Michigan (Mirando 1993). *Steps into Journalism* är enligt Mirando den första amerikanska läroboken i journalistik. Tidigare skrifter på området hade mer karaktär av pamfletter eller frilansguider i allmänhet. Shumans bok blev oerhört populär. År 1899 trycktes den i en ny upplaga med titeln *The Art and Practice of Journalism*. Shuman omarbetade, uppdaterade och döpte om boken till *Practical Journalism*. Den publicerades 1903 och omtrycktes både 1912 och 1920 (Mirando 1993) samt även 1914 enligt det exemplar (från Holy Cross College, Worcester, Massachusetts) jag haft tillgång till. Den kände amerikanske journalisten och kritikern H.L. Mencken har beskrivit hur inflytelserik boken var.

When I was a young reporter, in the declining years of the last century, the only existing textbook of journalism that had any practical value was the "Steps into Journalism" of Edwin L. Shuman, then literary editor of *The Chicago Tribune*. The more ancient journalists of the time disdained it, as they did, indeed, all other books. But we younger fellows gave it hard study, and took to heart its doctrine, and presently the sniffish ancients were working for us. (citerad i Mirando 1993, sidan 9)

Enligt Mirando (1993) är det i *Steps into Journalism* som tekniken för den inverterade pyramiden för första gången beskrivs i en amerikansk journalistik-handbok. Tidigare handböcker, bland annat *Haney's Guide to Authorship* av Jesse Haney, utgiven 1867, och *Hints to Young Editors*, utgiven 1872 av pseudonymen An Editor, nämner den inte alls. I den senare påpekas bara att

The long essay seldom finds many readers among the busy purchasers of a daily journal, and the much cherished editorial very rarely finds the value in the reader's eye which it has in the writer's. (An Editor 1872, sidan 14)

Författaren påpekar vidare att alla nyheter strikt skall behandlas som nyheter och klart skiljas från redaktionens åsikter. Skrivregeln är kort och koncis.

Every report should be written with unclouded fairness, presenting records to fact in the clearest and most concise form. (An Editor 1872, sidan 17)

Tjugotvå år skiljer *Hints to Young Editors* och Shumans *Steps into Journalism*. På de åren hann uppenbart mycket att hända inom den amerikanska journalis-

tiken. Under dessa år hade också ett stort antal kurser i journalistik startats vid olika universitet i USA (Mirando 1993).

Shumans instruktioner till läsaren är klara och entydiga. Han använder ett helt kapitel, "Plan of an article", i boken till att behandla textstrukturen i en nyhetsartikel. Det viktigaste och mest sensationella ska komma först. Nyhetens kärna ska komma i första stycket.

The style followed almost universally in large American newspaper offices at present is to put the most important and startling point first. Not only this, but the marrow of the whole story, whether the latter be two inches or two columns in length, should be told in the first paragraph, and the briefer the paragraph the better. This is the rule, though in its application it is subject to a hundred variations to avoid stereotyped forms. (Shuman 1894, sidan 22-23)

Shuman fortsätter med att detta är en säker och trygg regel som nybörjaren kan hålla sig till när det gäller något så osäkert och regellöst som den amerikanska pressen. Textstrukturen är enkel och Shuman ger konkreta råd för hur den ska se ut.

Put your best, strongest, most startling statement first. Get the pith and point of your whole article into the first sentence, or at least into the first paragraph, so that the rest of the story might be 'killed' and the news would still be 'covered'. Shun longwinded introductions as you would a palsy. Give the point first and leave the introduction and explanation to come afterward. (Shuman 1894, sidan 23)

Detta är journalistens första och viktigaste budord enligt Shuman och fortsätter

[...] and the penalty for breaking it is the wastebasket and swift oblivion. (Shuman 1894, sidan 23)

I sin tredje upplaga av boken har Shuman byggt ut budordet.

Every newspaper reporter should answer the questions, What? Who? Where? When? Why? and should do it in the first paragraph as nearly as possible. This is the first and greatest commandment in the matter of journalistic style, and the penalty for breaking it is the wastebasket and swift oblivion. (Shuman 1903 (1914), sidan 60)

Shuman diskuterar också strukturen på nyhetsartikeln. Den klassiska kronologiska ordningen som bygger upp mot ett klimax passar inte. Ovanligt nog är det motsatsen som gäller menar Shuman.

Do not make the fatal error of thinking that a newspaper story must be told in chronological order, beginning in the once-upon-a-time-there-was-a-little-boy style, and leading up in dear old granny crescendo, to the thrilling

climax in which the wayward youngster is devoured by the retributive bear. The proper newspaper order is unusually the exact reverse of that. (Shuman 1894, sidan 24)

När journalisten skall återge en tragisk historia om en kvinna som misshandlats av sin man, drivits ut på gatan, kämpat mot fattigdom och förödmjukelser och som slutligen tar sitt liv menar Shuman att man ska börja med det sista – självmordet.

Don't begin back at the first drink that was the beginning of the whole tragedy and work up to the climax as you would and should in an oration or sermon; but put your climax first, follow it with a résumé of the whole sad story in the next half-dozen lines, then begin a new paragraph and tell the whole narrative from the beginning, taking care, wherever possible, to put the best and freshest matter to the front, and to crowd the parts of the story already known into the background toward the end of the article. (Shuman 1894, sidan 24-25)

Shuman har här blottlagt alla delarna i den inverterade pyramiden. Det viktigaste först, sedan en kort resumé av nyheten, läsaren ska få svar på frågorna "vem, vad, när, var och hur". Att berätta "storyn" efter klassisk kronologisk modell mot ett klimax gäller inte för nyhetsartiklar. I dessa gäller den omvända ordningen, det vill säga klimax först. Det intressanta är också att Shuman pekar på rekursiviteten i nyhetsstrukturen – efter inledningen ska man börja om på historien från början.

Shuman pekar också på att den enskilda artikeln kan brytas ner till mindre delar och egentligen kanske borde betraktas som en serie mini-artiklar; något som nutida handboks författare, utgivna exakt 100 år senare, också pekar på, vilket tidigare konstaterats (se exempelvis Keeble 1994, illustrationen återgiven tidigare i kapitlet).

You will have little trouble in knowing how to paragraph your matter if you remember that every paragraph is a little article in itself, written on some subdivision of the topic in hand. Each paragraph could have a headline over it and stand alone. (Shuman 1894, sidan 37)

Redigeringsprincipen att stryka en artikel från slutet tar Shuman upp som skäl för struktureringen av nyheten. Nyhetsmaterialet kortas ner i brist på utrymme, men uppenbart görs det även efter rent mekaniska principer enligt Shuman. Längre fram i handledningen, i kapitlet "How to get started", ger han den unge, blivande journalisten rådet att

If your 500 words come in late only 200 or 300 of them will be likely to go into print, and that is all that you will be able to get pay for; furthermore, if the article is not written so that it can be condensed by merely dropping off

the last part, you may look in vain for so much as a stickful of it when the paper comes out – unless the matter was of extraordinary importance. (Shuman 1894, sidan 101)

Två skäl anger Shuman för denna textstruktur. Det första är den stora mängden nyheter som trängs om utrymmet på tidningen. Det andra är önskan att fånga läsarens uppmärksamhet, och ge honom en chans att få nyheten i ett nötskal.

It is the ideal plan of construction for a newspaper article, from a business man's standpoint, and can never be improved upon the purposes of men who have only twenty or thirty minutes a day to give to newspapers, and yet who must keep posted on the run of the world's events. (Shuman 1894, sidan 25-26)

Shumans beskrivning av uppbyggnaden av en nyhetsartikel liksom hans övriga beskrivning av journalistiskt arbete är påfallande likt en nutida handledning (Mirando 1993).

Den tredje upplagan av boken *Practical Journalism* har undertiteln *A complete manual of the best newspaper methods*. Den utkom som tidigare nämnts första gången 1903 och trycktes sedan om i flera upplagor. Shuman har utvidgat de allmänna beskrivningarna av journalistiken som yrke och kraven på journalisten. Han har också förkortat kapitlet 'Plan of an article' något, från 20 sidor till 14 sidor och döpt om det till 'Plan of a news story'.

Shuman ger i koncentrerad form en beskrivning av hur en nyhetsartikel skall vara strukturerad och följer samma principer som i sin första handbok. Shuman menar också att ju närmare en tidning kan följa denna stil när det gäller nyhetsartiklar, desto större möjlighet har den att nå framgång och så skärper han omdömet om denna struktur.

It is a plan that never can be improved upon for suiting the purposes of the hurried business man, who has only twenty to thirty minutes a day to give to newspapers, and yet is anxious to keep the run of the world's events. (Shuman 1903 (1914), sidan 62)

Shuman menar att detta sätt att presentera nyheter är "typical Yankee newspaper style". Det är absolut nödvändigt att texten formas på ett sådant sätt att den kvickt kan förkortas även efter det att den är satt, och denna struktur uppfyller dessa krav.

This inverted pyramid form – this trick of serving the desert first and the soup last – meets the requirements of the case. (Shuman 1903 (1914), sidan 62)

Här kallar Shuman strukturen för 'inverted pyramid form'. Om detta är det första belägget på användningen av termen *inverterad pyramid*, låter jag vara osagt,

det är dock det första belägget i de handböcker jag har kunnat spåra upp. Shuman refererar i sin litteraturlista till "All available magazine articles on journalism printed in the last decade.", så det är möjligt att begreppet har använts någon annanstans tidigare.

År 1911 utkommer ytterligare två handböcker i USA. Den ena handboken är *The Practice of Journalism. A treatise on Newspaper Making* av Walter Williams och Frank L. Martin. Walter Williams var professor of the History and Principles of Journalism in the School of Journalism of The University of Missouri och Frank L. Martin var assistant professor of the Theory and Practice of Journalism in the School of Journalism of The University of Missouri. Walter Williams var också dekan vid fakulteten vid den här tiden.

Den andra handboken är *The Writing of News. A Handbook with chapters on newspaper correspondence and copy reading* skriven av Charles G. Ross, assistent professor of journalism vid The University of Missouri. Ross hade varit lärare vid universitetet i tre år och samtidigt varit editor vid dagstidningen som gavs ut vid Missouri's School of Journalism. Alla tre var således lärare vid The University of Missouri. Ross bok utkom i november 1911 enligt förlagsuppgifterna i boken. Williams och Martins bok utkom med all sannolikhet tidigare under året. På bokens insida i exemplet från University of South Dakotas bibliotek, som jag haft tillgång till, finns en namnteckning och datumangivelsen 'July 27, 1919'. De båda böckerna har olika inriktning; innehållsligt överlappar de inte varandra utan kompletterar varandra.

The Practice of Journalism fokuserar på yrket, tidningens organisation, ledare, nyhetsinsamling, intervjuteknik och i mindre utsträckning på själva textproduktionen. När det gäller artikelns inledning är författarna kortfattade. Det viktigaste skall komma i ingressen och detta fungerar som grunden för resten av artikeln. Författarna pekar också på vad som skiljer nyhetsartiklar från annan text.

As an illustration of the difference, the climax (important, startling or unusual features) is not hidden in the body of the story or reserved for the end, and events or facts do not necessarily follow in chronological order, but more often in their order of importance as news feature. (Williams och Martin 1911, sidan 294)

Nyhetsstext skiljer sig från 'editorials' menar författarna.

The news-story and the editorial are constructed on different lines and the skillful journalistic style is different for each. (Williams och Martin 1911, sidan 44)

När det gäller stilen i ledarna är det viktigaste noggrannhet och omsorg om språket.

Good editorial style, therefore, argues and persuades where conversion is desired, as it sparkles where entertainment is the object. (Williams och Martin 1911, sidan 46)

Som ett sammanfattande råd till den blivande journalisten ger författarna följande:

Never write anything as a journalist that you would not write as a gentleman. The best style has conscience in it and heart and the fine courtesy of the real gentleman. It does not wound unnecessarily, it does not cause women to blush. (Williams och Martin 1911, sidan 47)

Några råd för dispositionen i 'editorials' ger inte författarna. Strukturen i denna typ av artiklar var sannolikt så självklar att den inte behövde förklaras. Vad som däremot måste beskrivas, om än ytterst kortfattat, är nyhetsartiklarnas struktur eftersom de skiljer sig från övriga typer av texter och vad blivande journalister hittills varit vana vid.

The Writing of News ägnar sig däremot nästan uteslutande åt textproduktionen, men inte bara åt nyhetsartiklar utan även feature-artiklar. Det underliggande temat i Ross handbok är att studiet av journalistik måste baseras på en anslutning till tidningarnas vedertagna bruk (Mirando 1993). Eftersom den därigenom får antas beskriva och definiera detta vedertagna bruk inom den amerikanska journalistiken vid den här tiden är den extra intressant för denna undersöknings syften.

Ross skriver i förordet att det finns några väl definierade regler, framför allt av teknisk natur, som skiljer ut nyhetsartikeln som en distinkt textstruktur. Ross ägnar också ett helt kapitel åt hur man skriver ingress, men det skall jag återkomma till längre fram. Ross har utvecklat ingresstekniken men avviker inte från de regler som Shuman angav 1894.

De flesta nyhetsartiklar arbetar bakifrån, från resultat till orsak (Ross 1911, sidan 79). Vanligtvis ordnas fakta efter deras betydelse, oviktiga detaljer sparas till sista paragrafen.

In any case the story begins with the main fact and moves toward the contributory incidents. Keeping his lead in mind, to avoid needless repetition, the writer expands his story to the required length by the addition of details. (Ross 1911, sidan 80)

Den ideala nyhetsartikeln kan strykas från slutet menar Ross, vid var sagt varje paragraf, och fortfarande vara fullt begriplig för läsaren (Ross 1911, sidan 84). På det sättet är författandet av brödtexten en anpassning till de mekaniska begränsningarna hos tidningen. Fördelen med detta system för läsaren är att man inte behöver läsa hela historien, man får ändå en komplett bild av vad som hänt.

När det gäller feature-artiklar gäller dock inte samma regler som för nyhetsartiklar.

It is therefore not subject to the same rules that govern the writing of the news story. Indeed it can hardly be said that the feature story is subject to any rules, except those that apply to composition in general. (Ross 1911, sidan 98-99)

Dispositionen av en nyhetsartikel är således även hos Ross en speciell form av struktur, övriga artiklar i tidningen följer de allmänna reglerna för textstruktur, det vill säga den klassiska retorikens regler.

Den moderna tidningens huvudsyfte är fortfarande att informera, men den blir allt mer också en källa för underhållning menar Ross (Ross 1911, sidan 100 f.). Målet är att informera men på ett sådant sätt att läsaren inte blir uttråkad. I handboken ges också exempel på olika typer av feature-artiklar.

Amerikanen Grant Milnor Hyde har bidragit med två handböcker i journalistik. Den första utkom 1912, *Newspaper Reporting and Correspondence. A manual for reporters, correspondents, and students of newspaper writing*. Här beskriver Hyde hur den amerikanska journalistiken ser ut och vad som kännetecknar inledningen på artikeln. Råden och reglerna för nyhetsartiklar finns här, men är betydligt mer explicit utformade i hans nästa handbok.

Den andra boken utkom 1921 och titeln: *Handbook for Newspaper workers, treating grammar, punctuation, English, diction, journalistic structure, typographical style, accuracy, headlines, proofreading, copyreading, type, cuts, libel, and other matters of office practice*. Undertiteln ger en god bild av bokens innehåll.

De amerikanska dagstidningarna har utvecklat en karaktäristisk struktur för praktiskt taget alla nyhetsartiklar menar Hyde. Det är inte någon speciell engelsk-språkig variant utan snarare en speciell metod att organisera fakta i en artikel. Följande definition ger Hyde på denna nyhetsstruktur.

Its chief characteristics are: (1) a "summary lead", or introductory paragraph, presents the gist of the news story in a brief, bulletin form with answers to the reader's questions who, when, where, etc.; (2) the "news feature", or most interesting aspect of the news or fact in the story, is emphasized in the lead, usually in the first line; (3) an "inverted pyramid" order in the rest of the story places the more interesting facts early in the story and the less interesting at the end; (4) short, unified paragraphs are used, each making a particular point and usually presenting a "high light" of interest in its first line; and (5) an impersonal point of view is adopted to present the facts without the writer's opinion. (Hyde 1921, sidan 92)

Hyde har här gett hela strukturen, samtliga karaktäristiska element i nyhetsartikeln, och han kallar den också "inverted pyramid".

Hyde anger också som ett av nyhetsartikelns kriterier att den är opersonlig och neutral, skribentens åsikt får inte finnas med. Den beskrivning som Hyde ger gäller alltså för nyhetsartiklar.

”Inverted pyramid or Dwindling-Interest Structure”, rubriceras kapitlet där Hyde behandlar strukturen lite mer ingående. En nyhetsartikel konstrueras normalt ”wrong-end-to” enligt Hyde. Det börjar med klimax och detaljer och förklaringar arrangeras efter deras intresseordning, med de mest intressanta först och de minst intressanta sist.

It is thus an inverted pyramid of interest. (Hyde 1921, sidan 99)

Skälet för detta sätt att skriva är redigeringstekniska enligt Hyde. Det ska gå att korta en artikel efter varje paragraf, och det måste skribenten tänka på när artikeln skrivs. En nyhetsartikel avslutas inte, den stoppar.

Hyde daterar denna nyhetsform till knappt 60 år, och menar att den utvecklades under Amerikanska inbördeskriget, vilket stöds av andra undersökningar (se inledningen till kapitlet). Nyhetsformen är en så integrerad del av nutidens uppfattning av nyheter att journalister ofta inte är medvetna om att det är en speciell form av struktur skriver Hyde (1921, sidan 93) vidare. Hyde menar också att den används i all viktig nyhetsrapportering, men inte särskilt ofta i feature-artiklar eller ”human interest stories”.

Med denna genomgång som bakgrund kan man konstatera att den inverterade pyramiden hade funnit sin form och fått den kodifierad i en handbok 1894 och sin beteckning åtminstone år 1903 i Amerika. En viss reservation får givetvis göras för det senare årtalet, eftersom beteckningen kan vara nämnd i någon amerikansk handbok utgiven före detta år eller i något annat sammanhang och som jag inte haft tillgång till. De amerikanska handböcker som jag här har gått igenom skulle alla ha kunnat ingå i den hyllmeter av amerikanska handböcker som Karlgren enligt egen uppgift hade i sin bokhylla (Karlgren 1952, sidan 229 f.).

4.2.2 Engelska handböcker 1858-1922

I Storbritannien utkom 1909 en handbok med titeln *Modern Journalism. A Guide for Beginners* by A London Editor (A London Editor 1909). Det är dock inte den första handbok som utkommit i Storbritannien. Det finns åtminstone en som är betydligt äldre än de amerikanska handböckerna. År 1858 utkom *Aids to Reporting; or, The Student's Guide to Press Occupation* by A Parliamentary Veteran (A Parliamentary Veteran 1858). Denna handbok behandlar i stor utsträckning hur referatarbetet i parlamentet skall organiseras och hur journalisten skall arbeta i parlamentet. Om det är den första engelska handboken har inte kunnat verifieras, det faller dessutom lite utanför denna undersökning och

större efterforskningar har därför inte ägnats åt att undersöka frågan. I denna handbok behandlas inte textmönster till en artikel.

I handboken *Modern Journalism* behandlas däremot artikelns struktur och inledning. Här ges rådet att göra inledningen, liksom även avslutningen så intressant och attraktiv som möjligt annars riskerar man att läsaren, och redaktören, snabbt lämnar artikeln.

Rådet att både inledningen och avslutningen måste vara intressanta går tillbaka till den klassiska retoriken. Inledning och avslutning är båda mycket viktiga enligt retoriken. Inledningen därför att det är den som avgör om lyssnaren, läsaren blir intresserad och välvilligt inställd. Avslutningen därför att det är den som läsaren, lyssnaren minns bäst. Det motsvarar således den struktur som tidigare benämndes behållningskurvan.

Handboken har två kapitel som behandlar amerikansk och fransk journalistik. Författaren beskriver dock inte den journalistik med ingress och ny typ av textstruktur som företräds av Shuman, Ross eller Hyde. Här behandlas i stället hur engelska tidningsutgivare hämtar idéer från Amerika och vilka skillnader som finns mellan brittisk och amerikansk press och mellan britter och amerikaner.

While it is true that English journalism has its own traditions and ideals entirely different from those across the Atlantic, yet the editors and newspaper proprietors of our own country are ever on the lookout for the newest methods and ideas brought into use in the United States. (A London Editor 1909, sidan 173)

De amerikanska journalisterna arbetar också på ett annat sätt och deras sätt att samla in material till sin tidning rymmer många historier som kommer att gå till journalistikens historia enligt författaren, som också exemplifierar med anekdoter från den amerikanska tidningsvärlden. Intresset ligger således snarare på materialinsamlingen än på textproduktionen.

Ytterligare en handbok utkom i Storbritannien några år senare. Low Warren utkom 1922 med handboken *Journalism*, som enligt förordet är resultatet av 30 års yrkesverksamhet som journalist (Warren 1922). Den ger många rent språkliga råd och behandlar inledningen till artiklar mycket summariskt. Ett av de fem gyllene råd som den unge, blivande journalisten har att följa är:

Begin an article with a short, arresting sentence, and always aim at an effective finish. (Warren 1922, sidan 56)

Detta råd, en intressant inledning och en effektiv avslutning tillhör också den klassiska retoriken, det som benämns behållningskurvan.

Warren kommenterar dock det amerikanska inflytande i brittisk press på rubriksättningens område, där brittiska tidningar har gått en lagom medelväg och inte hängivit sig åt amerikanarnas feta, svarta rubriker (Warren 1922, sidan 150).

De engelska handböckerna håller sig, åtminstone de som jag haft tillgång till för undersökningen, fortfarande till den klassiska retoriska stilen med en inresseväckande inledning och en bra avslutning. Inledningen är en klassisk inledning, och artikelns konstruktion är snarast av typen där man långsamt närmar sig kärnan. Det är ju möjligt att de engelska handböckerna är konservativa och beskriver en journalistik som man kanske håller på att överge i Storbritanien. I synnerhet den sist nämnda handboken, Warren, ger intryck av att egentligen beskriva en journalistik längre bakåt i tiden. Att de engelska tidningarna de facto har gjort något annat, finns det andra vittnesmål som pekar på. I sin beskrivning över den engelska pressens utveckling och förändring efter sekelskiftet 1900 anger Harold Herd (1927) vad som utmärker den moderna engelska pressen, det vill säga dagspressen i slutet på 1920-talet. Rubriksättning och innehåll som vänder sig till en betydligt bredare läsekrets är något som bland annat förändrats. När det gäller nyheterna säger Herd:

The news is presented so that the busy reader can grasp the main facts at once. Formerly reports were written in strictly chronological order; now the salient points are summarized in the "lead" or opening. (Herd 1927, sidan 101)

4.2.3 Tyska handböcker

När det gäller handböcker utgivna i Tyskland har jag inte funnit några utgivna före 1923. Den tidigaste som jag funnit är *Zeitungslehre* av Emil Dovifat, professor i Zeitungswissenschaft vid Universität Berlin, utgiven 1937. Det första bandet har underrubriken *Theoretische Grundlagen; Nachricht und Meinung; Sprache und Form*. Handboken är således förhållandevis sen i jämförelse med de amerikanska. Dovifat var också föreståndare för Deutschen Instituts für Zeitungskunde.

Dovifat urskiljer tre olika stilformer för journalistiken:

Die Nachrichtenform, die Meinungsstilform und die Unterhaltungsstilform. [nyhetsformen, åsiktsformen och underhållningsformen (min övers.)] (Dovifat 1937)

Vi ska här framför allt undersöka nyhetsformen närmare. Nyhetsstilen kräver tre egenskaper enligt Dovifat: "Kürze, Klarheit, spannenden Aufbau." [korthet, klarhet, spännande uppbyggnad (min övers.)] (Dovifat 1937, sidan 122). Kort-het åstadkommes genom:

[.] ruhige, sachliche aber starke Darstellung geschaffen. Man lasse die Kraft der Tatsachen wirken, wobei der einfachste Satsbau immer die höchste Wirkung tut.

[...lugn, saklig men stark framställning. Man låter huvudsakens kraft verka, varvid den enklaste meningsbyggnaden alltid skapar den kraftigaste verkan. (min övers.)] (Dovifat 1937, sidan 123)

Klarheten åstadkommes genom den korta satsen.

Der lange Satz ist, in der Zeitung, nirgends, am wenigsten in der Nachricht am Platze. Je mehr geschachtelt wird, um so unklarer wird der Ausdruck, auch dann, wenn die Schachtelung grammatisch richtig ist und dem Schachtelstilisten Behagen bereitet. Das Unbehagen des Lesers ist um so grösser.

[Den långa satsen är, i tidningen, ingenstans, allra minst i nyheten på sin plats. Ju mer invecklad meningsbyggnaden blir, desto oklarare blir uttrycket, även om underordningen är grammatiskt korrekt och bereder underordningsstilisten behag. Läsarens obehag är desto större. (min övers.)] (Dovifat 1937, sidan 123)

”Der spannende Aufbau” i nyhetsstilen har klarhet som första förutsättning. Det viktiga är var poängen ligger. Enligt Dovifat är det tekniskt sett mest ändamålsenligt att placera den i den första delen av nyhetsartikeln. Det mindre viktiga läggs gradvis till, så att vid en nödvändig kortning av artikeln, som sker från slutet, kan det umbärliga strykas.

Es hängt alles davon ab, wohin die *Pointe* gerückt wird, die auch in einer Dreizeilennachricht an der richtigen oder an der falschen Stelle stehen kann. Technisch zweckmässig ist es immer, die *Pointe* möglichst in der *ersten* Zeile zu geben. Das weniger Wichtige wird dann gradweise angefügt, so dass bei notwendigen Kürzungen, die im Umbruch unerlässlich werden, von hinten her gekürzt werden kann.

[Allt hänger på var poängen blir förlagd, vilken också i en treradig nyhet kan bli förlagd på det riktiga eller det felaktiga sättet. Tekniskt ändamålsenligt är det alltid att om möjligt ge poängen i den första raden. Det mindre viktiga fogas därefter gradvis till så att vid en nödvändig förkortning, som vid ombrytning är absolut nödvändig, kan den kortas från slutet. (min övers.)] (Dovifat 1937, sidan 124)

Men har man en längre artikel kan poängen lika gärna ligga i slutet av artikeln, vilket då skulle motsvara en klimax-uppbyggnad av strukturen, och strukturen närmar sig berättelsen.

Wo längerer Raum gegeben ist, kann die *Pointe* auch in den Schluss der Nachricht gelegt werden. Sie nähert sich damit dem Aufbau der Erzählung. [När längre utrymme finns kan poängen också förläggas till slutet av nyheten. Den närmar sig därmed berättelsens uppbyggnad. (min övers.)] (Dovifat 1937, sidan 124)

Därefter gör Dovifat ett intressant konstaterande. Denna struktur med poängen i första halvan av artikeln är ovanlig i tyska nyhetsartiklar. Däremot har amerikanerna utvecklat detta till en konst.

Der spannenden Aufbau der Nachricht haben die Amerikaner zu einer Disziplin eigener Art entwickelt. Sie kennen mehr als 18 verschiedene Spannungsformen des Nachrichtentextes.

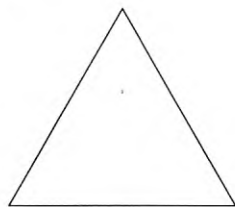
[Den spännande uppbyggnaden av nyhten har amerikanerna utvecklat till en egen konst. De känner mer än 18 olika spänningsformer för nyhetstexten. (min övers.)] (Dovifat 1937, sidan 124)

10 år tidigare, 1927, hade Dovifat utkommit med boken *Der amerikanische Journalismus*. Här beskriver Dovifat ingående hur amerikanska journalister och nyhetsbyråer arbetar. Han beskriver också den amerikanska nyhetsformen, där det viktigaste ska komma först, helst i första meningen. I den första paragrafen ska man också få svar på frågorna: what, who, where, when, why.

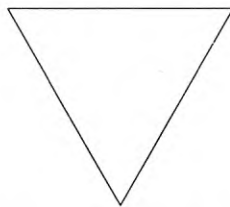
Här får man också förklaringen till de 18 olika spänningsformer som finns för nyhetstexter. Med det avser Dovifat olika sätt att utforma ingressen, eller "lead" som han benämmer det. Det är alltså olika sätt att inleda artikeln som avses, inte strukturer. Är det inte en högaktuell nyhet kan man lätta på den tvingande plikten att berätta nyhetens kärna i början, menar Dovifat. Den struktur som Dovifat sedan beskriver skiljer sig dock från den inverterade pyramiden, den är närmast en beskrivning av klimax-strukturen, där artikeln hela tiden bygger på en dramatiska uppbyggnad och stegring.

Även illustrationen är intressant. Den amerikanska nyhetsstrukturen med ett sammandrag av huvudhändelserna i inledningen av artikeln återger Dovifat med en rättvänd triangel och det han menar är artikel med huvudpoängen i slutet illustrerar han med en upp och nervänd triangel.

Figur 4.8 Grafisk framställning av textstruktur med huvudhändelsen i inledningen respektive slutet enligt Dovifat. Källa: (Dovifat 1927, sidan 121)

Nachricht mit dem zusammenge-
drängten Hauptereignis in der
Einleitung.
[Nyhet med den sammanfattade
huvudhändelsen i inledningen. (min
övers.)]

Nachricht mit ausholender Einlei-
tung und dem Hauptereignis im
Schluss.
[Nyhet med utdragen inledning och
huvudhändelsen i slutet. (min
övers.)]

4.2.4 Danska handböcker

Til Trods for, at Danmark – og de øvrige skandinaviske Lande med – har en gammel og højt udviklet Dagspresse, der spiller en meget betydelig Rolle i det offentlige Liv, har der ikke hidtil herhjemme foreligget noget Værk, hvori Principper og Metoder for journalistisk Arbejde er blevet behandlet. (Cavling 1928, sidan 11)

Så inleder Ole Cavling förordet till sin handbok *Journalistik. Kortfattet vejledning i moderne journalistik*, utgiven i Köpenhamn 1928. Enligt Cavling är det således den första handboken i journalistik som utgivits i Danmark. I mina efterforskningar har jag inte funnit någon tidigare utgiven handbok.

Ole Cavling var son till Henrik Cavling, legendarisk chefredaktör för Politiken. Henrik Cavling redigerade sin tidning efter moderna amerikanska metoder. Politiken har bidragit till den modernisering som bland annat Dagens Nyheter genomgick i början av 1900-talet (Ekdahl 1996). Ole Cavling hade studerat pressförhållanden i Amerika och arbetade i några år som korrespondent i England. År 1924 knöts han till Ekstrabladet som medredaktör och var med och gjorde om tidningen. Ekstrabladet började ges ut 1904 som eftermiddagstidning till Politiken i Köpenhamn. Den blev redaktionellt självständig året efter.

Den danska tidningen Politiken har genom Oscar Hemberg och Anton Karlgren varit förebild för omgörningen av Dagens Nyheter i början på 1900-talet. Av det skälet är det av särskilt intresse att se hur nyhetsartikelns struktur definieras av en redaktör som på olika sätt varit knuten till just Politiken, även om handboken tidsmässigt inte kan ha påverkat exempelvis Karlgren. Ole Cavling hade också ganska nära kontakter med Dagens Nyheter. I boken nämner han apropå sportens ställning och utveckling i pressen att han diskuterat frågan med redaktör Sten Dehlgren på Dagens Nyheter i Stockholm.

När det gäller dispositionen av nyhetsartikeln ger Cavling rådet

Hvad man i et hvert Tilfælde maa sørge for under Udformningen af Nyheden, er den logiske Rækkefølge. [...] Lad der gennem Reportagen gaa en rød Traad og fortæl, hvorledes Begivenhederne har udviklet sig, og hvilke særlige Omstændigheder der knytter sig til den foreliggende Sag. (Cavling 1928, sidan 26)

Den textstruktur som Cavling här beskriver är den klassiska retorikens kronologiska berättelse, där man beskriver händelserna i den ordning de inträffar och hur det hela utvecklar sig.

Sedan beskriver Cavling den journalistiska grundprincip som han menar att amerikanska och engelska reportrar följer. Cavling ger här en översiktlig beskrivning av den inverterade pyramiden, utan att använda begreppet. Han beskriver olika ingresser, vad Cavling benämner 'Resumeet', därefter följer den

detaljerade beskrivningen. 'Resumeet' ska omfatta högst 15-20 rader, ska fånga läsarens intresse, och ska som regel besvara frågorna: "Naar, Hvor, Hvorledes, Hvorfor og Hvem" (Cavling 1928, sidan 27). Orsaken till att den anglosaxiska pressen delar upp nyhetsartikeln i två delar är, enligt Cavling, att det skall vara lättare att bryta om texten och att det ska gå att enkelt korta artikeln utan att själva nyheten försvinner.

Cavling konstaterar slutligen att detta system givetvis är svårt att införa där medarbetarna får betalt per rad. Därför borde alla journalister ha fast lön, det lönar sig i det långa loppet.

4.2.5 Sammanfattning utländska handböcker

Sammanfattningsvis kan man konstatera att de amerikanska handböckerna, allt från Shuman 1894 till Hyde 1922, har en mycket stor överensstämmelse när det gäller nyhetsartikelns struktur och utformning. Samtliga beskriver den inverterade pyramidens struktur: det viktigaste skall komma först – i ingressen, helst i första meningen, resten av informationen kommer därefter i fallande viktighetsordning, med det viktigaste först och det minst viktiga sist. En nyhetsartikel skall gå att stryka bakifrån utan att läsaren förlorar själva nyheten. I ingressen skall också själva nyheten sammanfattas. I motsats till andra berättelser så skrivs inte en nyhetsartikel i kronologisk ordning.

Det finns också en mycket tydlig korrespondens mellan de amerikanska handböckernas beskrivning av nyhetsartikelns struktur och konstruktion och senare vetenskapliga undersökningar av den numera globalt förhärskande nyhetsstrukturen. De vetenskapliga undersökningarna bygger på nutida empiriskt material, vilket innebär att denna textstruktur för nyheter, som här finns kodifierad i handböckerna, har fått ett oerhört genomslag när det gäller nyhetspress. Har handböckerna eller praktiskt arbete på tidningsredaktion varit främsta lärokälla för journalister? Det är givetvis svårt att bedöma utan ingående studier av amerikansk journalistik. Sannolikt har det rent praktiska arbetet på redaktion och studium av existerande, etablerad tidningstext varit den största drivkraften. När väl textstrukturen börjat användas på dagspress med hög prestige blir de i sig en förebild för andra tidningar.

De engelska handböckerna håller sig, åtminstone de som jag haft tillgång till för undersökningen, fortfarande till den klassiska retoriska stilen. Det är möjligt, som tidigare nämnts, att de engelska handböckerna är konservativa och beskriver en journalistik som redan mer eller mindre övergetts i England.

Textstrukturen, som kommit att kallas för den inverterade pyramidens, har vunnit burskap i den amerikanska storstadspressen under den andra halvan av 1800-talet. I början på 1900-talet var den standard. Men att döma av de tyska och danska handböckerna har den inte fått fotfäste i dessa länder än.

Den enda utländska handbok som återfinns i någon av de svenska handböckerna före 1947 är den engelska *Modern Journalism* av A London Editor från 1909. Den finns med i litteraturlistan till Langlet 1915. Ole Cavlings *Journalistik* återfinns hos Poppius 1947, och är den enda utländska referens som Poppius har.

En slutsats som därmed skulle kunna dras är att införandet av den nya strukturen för nyhetsartiklar har kommit direkt från amerikansk press, amerikanska handböcker och möjligen engelsk press. Engelska, tyska och danska handböcker i journalistik har inte varit de förmedlande källorna till den svenska pressen. Det finns ytterligare skäl som styrker detta och vi skall återkomma till detta längre fram. Om den kommit via dansk press är svårt att avgöra eftersom det saknas undersökningar om nyhetsartiklarnas struktur i dansk press på 1920-talet. Däremot ger inte Cavlings råd i sin handbok från 1928 intryck av att den nya nyhetsstrukturen skulle ha fått särskilt stort fotfäste i dansk press.

När textstrukturen väl fått fäste i storstadspressen har den givetvis också spritt sig till övriga tidningar i USA och så småningom även till Europa och Sverige. En bidragande orsak till att textstrukturen fick så starkt fäste var sannolikt att den visade sig praktisk i det dagliga redigeringsarbetet, men också att den förekom i telegramnyheterna som i sig var viktiga nyheter med hög prioritet. De svarade ofta mot journalistikens krav på aktualitet, vad Shuman kallar 'timeliness'.

Textstrukturen med den inverterade pyramiden är således allmänt utbredd inom den amerikanska pressen i början på 1900-talet. En intressant fråga är då när och hur den introduceras i Sverige. Införlivades textstrukturen i sin helhet eller inleddes bit för bit av den i den svenska journalistiken?

4.3 De svenska handböckerna

Att det fanns en uppfattning i slutet på 1800-talet i Sverige att olika länders press skrev på olika sätt är klart. I en av de tidigaste yrkesvägledningarna där också journalistens yrke, på den tiden kallad litteratör, behandlas pekar författaren på de tre skilda stilarna för pressen: den tyska, den engelska och den franska. Han ger dessutom en kort karakteristik av varje och motiverar sitt val.

Hufvuddelen af vår kultur och särskildt af den litterära bildningen har kommit från Tyskland, men för tidningsmannen går det dock ej an att bilda sig efter den tunga tyska stilen med dess långa meningar och talrika bisatser. Den engelska tidningsstilen med dess märkligt lösliga satsbyggnad är å sin sida än mindre att följa. Nej, mönstret är gifvet, det är den lätta och klara, från sträng tukt dock härflytande franska stilen, som verkligen ganska all-

mänt följes. Vi med vår öfvervägande estetiska bildning finna de politiska, sociala, ekonomiska frågorna i sig sjelfva oftast tråkiga, och dess nödigare är att de behandlas stilistiskt väl. (Hubendick 1884, sidan 118)

Textstrukturen i den svenska pressen vid sekelskiftet följde principerna för berättande i allmänhet. Dessa principer följde i sin tur den klassiska retoriken, vare sig författaren var medveten om det eller ej. Enligt Rubén G:son Berg (1916; 1924) förekommer det i en dagstidning "ledarna och de allvarliga redaktionsartiklarna", notiserna som kan indelas i "de ordknappaste meddelandena" och "de bredare skrifna", samt till sist "de lättare artiklarna". Berg menar att ledarna och de allvarliga redaktionsartiklarna närmar sig det högtidligare föredraget och när det gäller polemik det offentliga diskussionsinlägget. Att föredragets struktur är ett föredöme för tidningstext framhålls också av Berglund i sin skrift *Konsten att hålla tal och föredrag, uppläsa värs och skriva tidningsartiklar* från 1913.

Textstrukturer med hemvist i den klassiska retoriken är således en integrerad del av tidningarnas stil vid sekelskiftet och dessutom den vedertagna även för nyhetsartiklar.

De allmänna regler och föreskifter som finns kodifierade inom retoriken och som också avspeglar sig i olika typer av skrivhandledningar var det som lärdes ut primärt i vårt västerländska samhälle. Även journalisterna har i första hand lärt sig dessa mönster under sin skolgång och vidareutbildning. Det är först i kontakt med pressen och yrket som eventuellt andra textstrukturer och för pressen speciella regler lärts in. Det är således journalistiken som skiljer ut sig och är det markerade fallet.

Det är därför också rimligt att anta att journalisterna har en grundkunskap i de allmänna reglerna och föreskrifterna kring skrivande generellt och att de också tillämpat dem.

Eftersom dessa textstrukturer kan anses ha varit allmänt bekanta för alla kan de också ha tagits för givna och författarna till handböckerna har inte ansett att de behövt någon närmare beskrivning. Att textstruktur i allmänhet inte behandlas i en handbok behöver därför inte betyda att handboks författaren fäst mindre vikt vid det. Det kan i lika hög grad bero på att de tagits för givna och det som behöver en genomgång och förklaring är det nya och det som skiljer sig från det man redan kan. Detta framgår tydligt i de amerikanska handböckerna som diskuterats tidigare. Det är det nya, den inverterade pyramiden för nyhetsartiklar som behandlas. Övriga typer av textstrukturer belyses ytterst kortfattat om de alls behandlas.

Hur har då de svenska handböckerna behandlat textstruktur i allmänhet, och den nya strukturen för nyheter, den inverterade pyramiden?

4.3.1 Langlet 1915

Den första handboken, Langlet 1915, behandlar inte textstruktur över huvud taget, och således inte heller den inverterade pyramiden.

4.3.2 Karlgren 1923

När det gäller textstruktur behandlar Karlgren framför allt sättet att skriva nyhetsartiklar. Artikelns skall börja med en ingress, och Karlgren ägnar stort utrymme åt att förklara hur den skall skrivas och vad som skiljer den från den traditionella inledningen. Jag kommer att behandla detta utförligare i nästa kapitel.

Det intressanta är dock att Karlgren mycket kort beskriver den inverterade pyramiden, utan att använda beteckningen, och anger att detta är en regel som gäller inom amerikansk journalistik. Men Karlgren förkastar denna metod; den passar inte svensk press.

Regeln är dock nästan ogenomförbar och tillämpas därför knappast håller i praktiken; för svensk press är den i varje fall ej lämplig. (Karlgren 1923, sidan 18)

Nyhetsartikelns struktur är enligt Karlgren följande: en ingress där man gett artikelns innehåll i koncentrerad form, därefter övergår man till kronologisk framställning.

Sedan man i artikeln [det framgår av sammanhanget att Karlgren menar ingressen] givit artikelns innehåll i koncentrerad form, kan man tryggt övergå till en kronologisk framställning. (Karlgren 1923, sidan 18)

Karlgren gjorde en studieresa till USA 1918 och kom då i kontakt med amerikanska tidningar och amerikansk journalistik. Men Karlgren var inte särskilt imponerad. Allt som fanns av intresse hade Dagens Nyheter redan tagit vara på. Och journalistiken gjorde uppenbarligen inget större intryck så som det beskrivs i minnesanteckningarna kring införandet av en ny förstasida i Dagens Nyheter.

Mötet på nära håll med de amerikanska tidningarna, kontakten med amerikanska pressmän, studiet av arbetets gång på de amerikanska redaktionerna och av den rika amerikanska litteraturen om journalistik – bortåt en hyllmeter i mitt bibliotek utgörs än idag av amerikanska journalistiska handböcker – var naturligtvis intressant men gav mig inte särskilt mycket i utbyte. Den amerikanska journalistmentaliteten verkade främmande på mig; något för svensk press föredömligt kunde jag inte finna i USA-tidningarnas redaktionella organisation, i vilken det på den tiden bland annat ingick att artik-

larna i stor utsträckning skrevs av folk som satt stilla på redaktionerna och fick sitt material av reporters, som visserligen var duktiga nyhetsjägare men som inte kunde släppas lösa i spalterna. Och det bästa som den amerikanska pressen hade att lära ut i tidningstekniskt avseende hade Dagens Nyheter redan tillägnat sig. Vad jag hade med tillbaka i min amerikanska koffert var därför inga märkliga ting. (Karlgrén 1952, sidan 229 f.)

Karlgrén kommenterar också sin handbok från 1923. Den skrevs hans sista sommar på DN och utgör en sammanfattning av hans uppfattning om hur "...journalistiskt nyhetsmaterial bör insamlas, behandlas, utredigas och utstyras...". Han menar också att handboken bär vittnesbörd om att han i mycket ringa grad var bergtagen av amerikanska journalistik (Karlgrén 1952, sidan 231).

Den inverterade pyramiden som föredöme för nyhetsartiklar förkastar Karlgrén. I stället gör han en anpassning av den till svenska förhållanden. Han pläderar för att beskriva nyheten i koncentrerad form i ingressen, därefter övergår man till det traditionella sättet att berätta – i kronologisk ordning. Det blir således en kombination av den nya nyhetsstrukturen och klassisk retorik.

4.3.3 Olson 1935A

Den första handboken av Olson bär titeln *Journalistik* och ingår i serien *Pennan, Skola för amatörförfattare*. Här behandlar Olson mycket kortfattat textstruktur. Han behandlar ingressen som ger en sammanfattning av de viktigaste faktauppgifterna. Detta är en amerikansk metod meddelar Olson och beskriver ytterst summariskt hur man i amerikansk journalistik hanterar fakta så att oväsentligheter kommer på slutet. Vid ombrytning kan man då kasta slutet utan men för artikelns form eller läsarens krav på att få veta det viktigaste. Olson vare sig rekommenderar eller förkastar textstrukturen. Någon annan textstruktur behandlar Olson inte.

4.3.4 Olson 1935B

I sin nästa handbok i serien som har underrubriken *Nyhets tjänsten*, behandlar Olson också textstruktur. Här är det helt inriktat på nyheter. Först skriver man en liten sammanfattande ingress, sedan är den kronologiska dispositionen en användbar form för nyheter. Det är således samma rekommendation som Karlgrén gör. Textstruktur behandlas mycket kortfattat även i denna handbok.

4.3.5 Grandien 1935

Grandien 1935 ingår också i serien *Pennan, Skola för amatörförfattare*. Handboken har titeln *Tidningens opinionsbildande arbete* och behandlar till allra största delen ledarnas utformning. Den textstruktur som behandlas är den klassiska argumentationen med exordium, propositio, argumentatio och conclusio, dock utan att använda dessa termer. Det intressanta är dock här att Grandien använder begreppet ingress om inledningen. Jag skall återkomma till detta när ingressen behandlas.

4.3.6 Sandler 1944

Sandler utbildade sig till journalist i USA och arbetade på en amerikansk tidning innan han skrev sin handbok. Detta sätter givetvis sin prägel på boken och Sandler pekar också flera gånger på vad som skiljer mellan amerikansk och svensk press. Genom dessa jämförelser ges glimtar och beskrivningar av hur den samtida svenska pressen hanterar olika frågor.

Sandler ägnar stort utrymme i handboken till att beskriva hur nyhetsartiklar skall skrivas. Stort utrymme ägnas därmed åt strukturen i den inverterade pyramiden. Men han behandlar också andra typer av textstrukturer.

Nyhetsartikeln har följande sex kännemärken enligt Sandler:

1. En summarisk ingress, som innehåller nyhetens kärna.
2. Nyhetens "feature" betonas i ingressen, vanligtvis i första meningen.
3. En upp och nedvänd pyramidordning skapas, i motsats till vad som är fallet t.ex. i en roman, på så sätt att de viktigaste fakta och upplysningar placeras först – pyramidens spets – medan övriga detaljer kommer i den ordning deras inbördes betydelse avgör.
4. Korta, sammanhållna stycken med starkt betonad början, vart och ett tillförande viktiga detaljer, allt efter deras inbördes betydelse.
5. När alla betydande fakta är nämnda är storyn slut. Någon särskild avslutning är onödig.
6. Kommentarer och meningsyttringar är inte tillåtna annat än där det är fråga om direkt citering. (Sandler 1944, sidan 87)

När det gäller textstrukturen i nyhetsartikeln har reportern enligt Sandler fyra olika metoder att välja på: den berättande, den beskrivande, den exponerande och den dramatiserande (med en klimax).

Den berättande metoden, så som den definieras av Sandler, motsvarar den klassiska kronologiska strukturen. Det innebär att efter ingressen kommer nyheten i kronologisk ordning. Det är för övrigt samma sätt att skriva nyhetsartiklar som rekommenderades av Karlgren.

Den beskrivande metoden används när man exempelvis beskriver en scen och det inte är en händelse som återges. Enligt Sandler är den ofta effektiv tillsammans med den berättande nyhetsartikeln.

Den exponerande metoden är enligt Sandler "en förklaring av de olika sidorna och ämnesobjekten i storyn". Det framgår av exemplen att strukturen motsvarar den inverterade pyramiden. Den innebär således att fakta efter fakta läggs till, inte i kronologisk ordning utan i viktighetsordning. Enligt Sandler är det en metod i vilken skribenten försöker tolka kända fakta eller utreda en komplicerad situation.

Den fjärde metoden som Sandler behandlar är klimax-metoden. Detta motsvarar den klassiska retorikens linjär-klimax intrig. Sandler menar att detta är den svåraste metoden. Även erfarna skribenter, menar Sandler, finner det svårt att ordna händelserna i en nyhet så att varje händelse leder fram till och förklarar händelserna i fortsättningen, samtidigt som de bidrar till att öka läsarens intresse (Sandler 1944, sidan 99). Denna textstruktur som bygger upp händelserna mot en klimax är en klassisk struktur. Den är också rikligt förekommande i vårt vardagliga berättande, exempelvis roliga historier, där berättelsen byggs upp mot poängen. Vi har till och med ett begrepp för när struktureringen blir fel. När poängen kommer för tidigt så blir det en "västgötaklimax".

Sandler beskriver metoden som om den vore ett brott mot det vanliga sättet att berätta.

Klimaxmetoden kastar om de vanliga reglerna, enligt vilka de betydelsefullaste detaljerna placeras först och de minst betydelsefulla sist. Enligt klimaxmetoden placeras endast sådana detaljer först, som kommer att fånga läsarens uppmärksamhet. Storyns egentliga poäng kommer i slutet, ofta i sista meningen. Händelserna arrangeras så, att läsaren hålles i spänning tills han upptäcker utgången i den sista eller de två sista meningarna. (Sandler 1944, sidan 99)

Den inverterade pyramiden och klimaxmetoden, eller linjär-klimax intrig, är varandras motsatser. Det går givetvis inte att utnyttja denna textstruktur där poängen ligger i slutet och samtidigt uppfylla de fem första kännetecknen på en nyhetsartikel som Sandler tidigare definierade. Men för Sandler verkar detta inte vara något problem.

Den inverterade pyramidens struktur är klar: viktigaste fakta och upplysningar först och de minst viktiga sist. Sedan kan man givetvis diskutera vilka fakta och upplysningar som är viktigast. Den bedömningen kan skilja sig från journalist till journalist, och från tid till tid. De ovan nämnda sex punkterna är utmärkande för en nyhetsartikel enligt Sandler. Trots detta föreslår han fyra olika metoder att skriva en nyhetsartikel, varav tre i första hand *inte* bygger på den inverterade pyramiden. Han gör detta också utan att reflektera eller disku-

tera om dessa metoder eventuellt är oförenliga med de sex kännetecken han gett för nyhetsartikeln.

Sandler berör dock helt omedvetet här en av de viktigaste punkterna när det gäller textstrukturer, nämligen kopplingen mellan innehåll och struktur. Ingen av de tidigare nämnda amerikanska handböckerna diskuterar om den inverterade pyramiden passar för *alla* sorters nyheter. Det är också intressant att konstatera att Sandler tycker att klimaxmetoden bryter mot de vanliga reglerna och att den därmed skulle vara någonting nytt.

4.3.7 Poppius 1947

Poppius handbok utkom 1947, samma år som han startade sitt utbildningsinstitut i Stockholm för journalister. Även Poppius ger rådet att redan i de första raderna av artikeln ska nyheten komma i starkt koncentrat, i en ingress.

Poppius nämner inte och beskriver inte heller den inverterade pyramidens struktur. Däremot talar han om den amerikanska regeln, vilken innebär att läsaren av rubriken skall få första signalen att läsa artikeln och de första raderna skall vara signal nummer två. Det här är enligt Poppius en allmänt införd regel också i svensk press.

Denna överensstämmelse i innehåll mellan rubrik och ingress är ett viktigt krav i den amerikanska dispositionsregeln och iakttas också i mycket stor utsträckning i svensk journalistik. (Poppius 1947, sidan 209)

Efter en ingress som återger fakta i koncentrat kan man gärna övergå till att berätta nyheten i kronologisk ordning eller motsvarande.

Han [journalisten] börjar alltså artikeln med sådana detaljer som han bedömer som förstahandsintresse för läsaren. Men därmed måste graderingen av detaljmaterialet ur intressesynpunkt upphöra, och de stilistiska kraven och hänsynen till sammanhangets kronologi – ofta också andra faktorer – blir avgörande för artikelns uppläggning i fortsättningen. (Poppius 1947, sidan 213)

Poppius råd, först ingress sedan gärna kronologi, är således desamma som Karlgren angav 1923.

Poppius uppehåller sig också vid jämförelser mellan svensk och andra länders, framför allt tysk, press sätt att presentera nyheter. Den gamla klassiska artikelstilen, som tydligt funnits kvar till 1940-talet, och som också till Poppius förvåning kunnat dyka upp i engelsk press, har helt övergetts av modern svensk journalistik. Det utmärkande för denna stil var att man långsamt närmade sig kärnpunkten, själva nyheten. Det gjorde att erfarna redaktörer läste tyska tidningars artiklar och telegram på ett särskilt sätt.

När den erfarna utrikesredaktören under krigsåren tog itu med en politisk artikel i en tysk tidning, hoppade han instinktivt över artikelns första hälft och brukade då kunna hamna ungefär rätt in i vad författaren egentligen hade att komma med av intresse. Klassisk tysk journalistik ansåg det vara en skyldighet mot läsaren att börja en artikel med att "sätta honom in i det allmänna sammanhanget" och först därefter presentera själva saken. Modern journalistik sparar däremot "det allmänna sammanhanget" som ett sekundärt intresse till artikelslutet och placerar det mest uppseendeväckande, själva nyheten, i artikelns början. (Poppius 1947, sidan 205-206)

Ingressen är det område av textstruktur och textmönster som Poppius behandlar utförligast. Ytterst kortfattat berör han kronologisk struktur och textstruktur i allmänhet.

4.3.8 Sandstedt 1953

Sandstedt ägnar ett visst utrymme åt att diskutera textstruktur i allmänhet. Därutöver behandlar han ingress och den inverterade pyramiden. Ingressens syfte är "[...] att fånga läsarens intresse och snabbast möjligt leda in på ämnet. Den skall vara kort och slående och gärna ge en sammanfattning av artikelns innehåll." (Sandstedt 1953, sidan 44).

Hur man sedan vill fortsätta artikeln är en smaksak och en fråga om redaktionell praxis, menar Sandstedt. I vissa tidningar praktiseras det amerikanska systemet att samla alla viktiga fakta i artikelns början. Sedan bygger man ut artikeln med allt fler detaljuppgifter. Artikeln kan då strykas från slutet. På andra redaktioner är praxis att journalisten bör ta så god tid på sig att han hinner bygga upp artikeln till en lagom lång och sluten enhet. Det senare sättet skulle dels kunna vara retorikens behållningskurva eller linjär-klimax intrig. I detta fall liknar artikeln nästan en essä menar Sandstedt.

Sandstedts råd till den blivande journalisten är intressanta. De tyder på att det vid den här tiden, 1953, fortfarande finns svenska tidningar vars praxis när det gäller textstruktur och sättet att presentera nyheter följer det klassiska berättandet. Samtidigt fanns det svenska tidningar som övergått till det "amerikanska sättet" att skriva nyhetsartiklar. I vilken utsträckning det innebär att dessa tidningar använde sig av den inverterade pyramiden i sin helhet eller bara hade tillägnat sig principen med att nyhetsartiklar skall inledas med en ingress, skriven utifrån vissa givna regler, är svårt att avgöra utifrån Sandstedts råd och rekommendationer.

4.3.9 Nydahl 1956

Nydahl ägnar mycket lite utrymme åt textstruktur. Helt kort ges rådet till den blivande journalisten att läsa den egna tidningen mycket noga – då får man en uppfattning om vad tidningen vill ha och hur nyheterna skall serveras. Något utförligare behandlas ingressen. Nydahl menar att redan i ingressen skall läsaren få det väsentligaste i koncentrerad form.

4.3.10 Poppius & Jansson 1959

Poppius & Jansson behandlar endast en textstruktur, nämligen den inverterade pyramiden, men kallar den inte för vare sig detta eller någonting annat. Textstruktur ägnas ett mycket litet utrymme i handboken. Författarna menar att

Dispositionen ska följa *omvänd komparation*: viktigast, viktigare, viktigt, mindre viktigt, minst viktigt – oviktigt utesluts. (Poppius och Jansson 1959, sidan 70)

Den gamla skolordningen med inledning, avhandling och avslutning gäller inte tidningsartiklar, något som också Karlgren påpekade. Artikeln skall också teoretiskt vara konstruerad så att den går att stryka från slutet utan att huvudinnehållet går förlorat.

Det är värt att notera att Poppius & Jansson inte reserverar denna textstruktur för bara nyhetsartiklar. De beskriver strukturen under rubriken 'Artikeln disposition' och talar ömsom om *tidningsartikel*, *artikel* och *reportage*.

4.3.11 Westerberg 1967

Handboken består av ett antal artiklar som behandlar olika aspekter på journalistiken. De artiklar som främst är aktuella när det gäller textstruktur är *Språket i tidningen* av Lars Alfvegren, *Att vara reporter* av Bengt-Olof Heldt och *Journalisten som specialist* av Stig Nordfeldt. Den förstnämnda artikeln behandlar uteslutande språkriktighetsaspekter, några textstrukturer diskuteras över huvud taget inte artikeln. Textstrukturer behandlas däremot i de båda övriga artiklarna.

Heldt beskriver kortfattat nyhetsartikelns struktur, den upp och nervända pyramiden och att ingressen skall innehålla artikelns viktigaste fakta. Övriga fakta presenteras därefter i ordningen med det viktigaste först och de "umbärliga detaljerna" på slutet.

I allmänhet har nyhetsartikeln en okomplicerad, relativt schematisk form.

[.]

När det gäller nyhetsartiklarnas utformning finns det en klassisk mall, som brukar kallas den upp och nervända pyramiden. (Westerberg 1967, sidan 228)

Heldt menar dock att det varken är möjligt eller önskvärt att man slaviskt följer denna mall. Ibland är en kronologisk struktur lämpligare.

När det gäller nyhetsfeature menar Heldt att den textstrukturen radikalt avviker från nyhetsartikelns grundregler. När det gäller feature är det den klassiska dramaturgiska principen, det som tidigare benämnts linjär-klimax intrig, som beskrivs.

Det viktigaste krav som kan ställas på en artikel av detta slag är att den verkligen är berättad med utnyttjande av stoffets alla möjligheter till stegring, förväntan och överraskning. (Westerberg 1967, sidan 239)

Nordfeldts artikel behandlar specialiseringen inom journalistiken och i mindre utsträckning den rena nyhetsförmedlingen. Nordfeldt berör textstruktur i allmänhet och ingressen. Jag skall återkomma till det senare i nästa kapitel. Den textstruktur som förespråkas av Nordfeldt är inte den inverterade pyramiden utan snarare den klassiska retorikens berättande.

4.3.12 Nerman 1973

Bengt Nermans handbok *Massmedieretorik* behandlar inte textstruktur i den bemärkelsen att olika typer av strukturer eller mönster beskrivs. Däremot utgår Nerman från analys av faktisk text för att belysa hur urval av fakta och perspektiv skapar och etablerar mönster och schablonbilder i mediernas texter.

4.3.13 Ågren 1981

En nyhetsartikel skall börja med en ingress där läsaren får "det dramatiska i en händelse, det viktigaste i en utredning, de mest intressanta av det en intervjuad person har att säga." (Ågren 1981, sidan 11). Artikeln ska således börja med det viktigaste, det mest intressanta, men om det är en ren nyhetshändelse är det lämpligt att efter ingressen fortsätta i kronologisk ordning. Ågren menar att detta är den vanligaste tekniken vid händelser. Vidare menar Ågren också att det kan ge god effekt om man frångår detta mönster och i stället berättar "en story". Denna senare teknik, att berätta "en story", bygger på en fördröjd effekt, en poäng i slutet. Denna struktur motsvarar den dramatiska linjär-klimax intrigen.

Ågren är oklar när det gäller nyhetsartikelns struktur. Å ena sidan talar han om att den vanligaste tekniken är att efter ingressen berätta händelsen i krono-

logisk ordning. Å andra sidan ger han en helt annan struktur som kontrast till "en story", vilken berättas i linjär klimax-intrig. Ågren kallar den "den raka nyhetsartikeln" och den textstruktur som han här använder är den inverterade pyramiden, trots att exemplet handlar om en händelse.

När det gäller referat måste man enligt Ågren disponera materialet i viktighetsordning. Den textstruktur som Ågren här förordar är den inverterade pyramiden, även om Ågren inte säger det explicit.

Sammanfattar man Ågrens råd när det gäller textstruktur så ger han följande råd.

- 1) *Händelseberättelsen* bygger på en dramatisk ingress, följd av kronologisk struktur.
- 2) *Händelseberättelsen* kan varieras med ett dramatiskt berättande med fördömd effekt – vad som tidigare benämnts en linjär-klimax intrig.
- 3) *Referat* följer strukturen med det viktigaste först, minst viktiga sist – den inverterade pyramiden.
- 4) *En rak nyhetsartikel* har det viktigaste först och det minst viktiga sist – den inverterade pyramiden, även om det är en händelse.

4.3.14 Öijer 1981

När det gäller textstruktur ägnar sig Öijer framför allt åt ingressen. Ingressen skall vara kort och koncentrerad men "inte en trist sammanfattning av brödtexten." (Öijer 1981, sidan 77). Kortfattat behandlar Öijer textstruktur i allmänhet. När det gäller textstrukturer behandlar Öijer summariskt två stycken. Den första är den inverterade pyramiden, som passar nyhetstexter, och "fisken", som passar reportageskrivande.

Strukturen för fisken är följande.

Den ska börja bitskt, hugga tag i läsaren och sedan inte släppa greppet. Brödtexten ska hålla sig kring ryggraden och vara stadig i köttet. Slutet ska vara snärtigt! (Öijer 1981, sidan 101).

Denna beskrivning av textstrukturen kan jämföras med den klassiska retorikens argumentationsstruktur, det som tidigare benämnts behållningskurvan. I den klassiska retoriken skulle inledningen gripa tag i läsaren, skapa intresse och få lyssnaren/läsaren välvilligt inställd, därefter kom argumentationen och man avslutade med något som grep tag i läsaren/lyssnaren, något att minnas.

Den inverterade pyramiden börjar med att berätta det viktigaste och slutar med sådan information som snabbt kan strykas om det är ont om plats i tid-

ningen. Öjjer påpekar också att denna struktur är raka motsatsen till noveller, uppsatser eller avhandlingar som bygger upp mot det viktigaste.

4.3.15 Larsson 1985

När det gäller textstruktur behandlar Larsson framför allt nyhetsartiklar och notiser, som skrivs på samma sätt. Larsson behandlar också reportage som texttyp men väljer att inte beskriva hur man kan disponera ett reportage, däremot beskriver han en del av de ingredienser som bör finnas med i ett reportage.

Nyhetsartikeln har en enkel form menar Larsson.

Den som skriver om nyheter behöver inte fundera mycket över artikelns form. Alla nyhetsartiklar utformas i stort sett på följande sätt:

1. Börja med det intressantaste.
2. Sluta med det minst intressanta.
3. Ge svar på frågorna vem, vad, när, var, hur och varför.
4. Skriv kort. (Larsson 1985, sidan 12)

Larsson är den enda av handboks författarna som försöker systematisera och diskutera när olika textstrukturer är användbara i en nyhetsartikel. Att artikeln inleds med en ingress är gemensamt för alla texttyper, och i ingressen ska man lyfta fram det viktigaste. Larsson gör följande uppdelning av nyhetsartiklar.

Figur 4.9 Uppdelning av textstrukturer på olika typer av nyhetsartiklar enligt Larsson.

Typ av nyhet	Inledning på artikel	Brödtext
Händelse	ingress	kronologisk
Åsikt	ingress	inverterade pyramiden
Fakta	ingress	inverterade pyramiden

Larsson ägnar också stort utrymme till att beskriva hur man kan skriva ingressen, men det behandlas utförligare i nästa kapitel.

4.3.16 Andersson-Ek mfl 1994

När det gäller textstruktur ägnar sig Andersson-Ek mfl enbart åt inledningen på artikeln, och till allra största delen åt ingressen. Jag återkommer till detta i nästa kapitel. Ingen textstruktur, vare sig den inverterade pyramiden för nyheter eller någon textstruktur för reportage, behandlas.

4.3.17 Andersson-Ek mfl 1996

I sin nästa bok behandlar författarna däremot textstrukturer – om än ytterst marginellt. Helt kort beskrivs den inverterade pyramiden, dock utan att använda begreppet. I stället kallas den ”rak nyhetsrapportering” (sidan 34). En ”rak” notis är skriven med det väsentligaste först, medan en ”vinklad” lyfter fram något intressant som ska locka till läsning av hela notisen (Andersson-Ek m.fl. 1996, sidan 183).

Författarna menar att det finns paralleller mellan den raka nyhetsrapporteringen och samtalet.

Samtalet inleds direkt med vad som hänt. Det är naturligt att återge något vi uppfattar som dramatiskt och uppseendeväckande genom att gå direkt på kärnan. Vi sammanfattar händelsen, väcker ett intresse och utvecklar berättelsen genom att gå in i detaljer.

Ingen normal människa skulle berätta händelsen som en kronologisk skoluppsats. (Andersson-Ek m.fl. 1996, sidan 34)

Redan i ingressen ger reportern svar på flera av de sex grundfrågorna menar författarna. I en dagstidning går nyhetstexterna rakt på sak. Men helt klar blir man ändå inte över vad som menas med en ”rak” struktur. Ibland innebär ”rak” att efter ingressen övergår man till kronologiskt berättande.

Är det en ”rak” notis måste man starta med att tala om vad som hände, med den nyhet som vi ska berätta för läsaren. Därefter beskrivs händelseförloppet. (Andersson-Ek m.fl. 1996, sidan 77)

Men ”rak” kan också motsvara den inverterade pyramiden, det vill säga att man strukturerar efter viktighetsordning. Ovanstående citat fortsätter nämligen:

Notisen skrivs med det viktigaste först och det minst viktiga sist. Skulle det bli ont om plats på den sida där notisen ska publiceras kan redigeraren tvingas att ta bort något ur texten, och i de flesta fall stryks texten bakifrån. (Andersson-Ek m.fl. 1996, sidan 78)

Begreppet *händelseförlopp* har i Svensk ordbok från 1990 definitionen ‘kedja av händelser som följer naturligt på varandra’. Strukturen i den inverterade pyramiden är raka motsatsen till kronologisk beskrivning och som tidigare konstaterats har forskningen visat att strukturen i nyhetsartiklar inte är uppbyggd kring kronologi eller händelseförlopp.

Det är inte heller helt klart vad författarna avser med att benämna textstrukturen ”rak”. Nyhetsstrukturen bygger ju inte på att berätta en händelse i rak ordning. Däremot är principen för nyhetsartiklar numera att gå rakt på sak utan några långa inledningar där man långsamt närmar sig kärnan. Nyhets-

artiklar bygger på den stilistiska figuren 'in medias res'. Redan Karlgren påpekade att ingressen och därmed också artikeln ska börja i själva händelsen. Ur den synvinkeln kan man givetvis benämna nyhetsstrukturen "rak" – om det nu varit författarnas avsikt.

4.4 När blev den inverterade pyramiden svensk?

Den inverterade pyramiden är en ny textstruktur som vid sekelskiftet 1900 hade slagit igenom i den amerikanska storstadspressen. Svenska tidningsmän och journalister kom tidigt i kontakt med det nya sättet att berätta nyheter. En intressant fråga är när och hur den introduceras i Sverige. Införlivades textstrukturen i sin helhet eller inleddes bit för bit av den i den svenska journalistiken?

Den frågan kan besvaras på många sätt. Ett vore givetvis att gå till faktisk tidningstext och undersöka när, var och hur den nya textstrukturen börjar införlivas i den svenska pressen. Ett annat sätt är att se vad handböckerna kan ge för upplysningar i frågan. Jag skall här i första hand använda mig av det senare sättet, eftersom handböckerna är huvudföremålet för min studie.

Den inverterade pyramidens struktur bygger på två saker. För det första ska artikel inledas med en ingress som är konstruerad efter vissa givna förutsättningar. För det andra ska resten av artikeln, själva brödtexten, vara strukturerad efter principen med det viktigaste först och det minst viktiga sist. Artikeln skall därigenom gå att stryka från slutet. Båda dessa villkor måste vara uppfyllda för att textstrukturen skall benämnas den inverterade pyramiden. Det räcker således inte med att bara börja artikeln med en ingress för att sedan övergå till kronologiskt berättande.

Som tidigare konstaterats skriver Karlgren 1923 uttryckligen i sin handbok för journalisterna på Dagens Nyheter att den amerikanska strukturen inte passar för svenska tidningar. Däremot lanserar han och införlivar med den svenska repertoaren tekniken att skriva och börja en artikel med en ingress. När det gäller själva ingressen kommer den att behandlas utförligare i nästa kapitel.

Vid genomgången av de svenska handböckerna är det två faktorer som framstår som klara. Det första är att man i likhet med Karlgren utan diskussioner anammar ingress-tekniken. Det andra att man uppenbart länge uppfattade textstrukturen som främmande. Detta framgår tydligt av handboks författarnas sätt att beteckna textstrukturen. En beteckning på en företeelse avslöjar givetvis både direkt och indirekt hur pass integrerad företeelsen är med en bestämd kultur. Så länge den benämns på något sätt som markerar dess främmande ursprung, uppfattas den också som främmande. I samma stund som beteckningen blir "neutral", det vill säga inte säger något om dess ursprung är företeelsen

införlivad med kulturen, och betraktas som en integrerad och självklar del av den. Efter hand kan den givetvis också ändra beteckning som då markerar andra perspektiv på företeelsen. I nedanstående uppställning har handböckernas beteckning på den inverterade pyramiden förtecknats.

Tabell 4.1 Handböckernas beteckning på den inverterade pyramidens struktur.

År	Handbok	Amerikansk modell	Klassisk	Inverterad*	Rak nyhet	Inget namn
1915	Langlet					
1923	Karlgren	•				
1935 A	Olson 1:1	•				
1935 B	Olson 1:2					
1935 C	Grandien					
1944	Sandler	•		•		
1947	Poppius	•				
1953	Sandstedt	•				
1956	Nydahl					
1959	Poppius & Jansson					•
1967	Westerberg (red)		•	•		
1973	Nerman					
1981	Ågren				•	
1981	Öijer			•		•
1985	Larsson					•
1994	Andersson-Ek mfl					
1996	Andersson-Ek mfl				•	

* Beteckningen är 'inverterad pyramid', 'upp och nervänd pyramid' eller motsvarande

Att döma av beteckningen på textstrukturen uppfattades den som främmande långt in på 1950-talet. Ända fram till och med Sandstedt 1953 betecknas strukturen som amerikansk. 14 år senare, i Westerberg 1967, har den övergått till att bli "en klassisk" modell.

Den som först använder beteckningen "rak nyhetsartikel" är Ågren 1981. Möjligen är det en direktöversättning av det engelska ordet 'straight'. Ågren hänvisar till Harold Evans verk *Editing and Design* som han anser vara en guldgruva. Ågren har bland annat lånat och översatt exempel ur Evans bok som han använder som illustrationer till hur artiklar och ingresser skall skrivas. Det amerikanska uttrycket 'tell the story straight' betyder exempelvis 'berätta historien rakt upp och ner'. Att nyhetsartikelns struktur inte är "rak" har tidigare diskuterats. Sandler använder uttrycket 'den direkta nyhetsstorn' som svenskt uttryck för det amerikanska begreppet 'the straight news story' (Sandler 1944, sidan 77).

Det finns också andra indikationer på att den inverterade pyramiden långsamt kom in i svensk press. Tidigare kommenterades Sandstedts råd till den blivande journalisten. Råden tyder på att det 1953 fanns svenska tidningar vars praxis när det gäller textstruktur och sättet att presentera nyheter fortfarande följer det klassiska berättandet. Samtidigt fanns det svenska tidningar som övergått till det "amerikanska sättet" att skriva nyhetsartiklar.

Samtliga handboks författare utom två är yrkesverksamma journalister. Dessa två är Alfvegren och Nerman. Det är intressant att konstatera att ingen av dem heller har behandlat textstruktur. Eftersom handboks författarna som behandlat textstruktur själva har erfarenhet av redaktionellt arbete och vilka krav som de svenska tidningarna ställer på de journalistiska texterna, kan man med visst fog hävda att de bör vara tillförlitliga när det gäller kraven på de journalistiska texterna.

Om man väger samman handböckernas beteckning på textstrukturen och Sandstedts uppgifter om de svenska tidningarna, så bör en rimlig slutsats vara att det tog ganska lång tid för den inverterade pyramiden att etablera sig i svensk press. Det första som införlivades var tekniken med ingress. Att sedan strukturera materialet i viktighetsordning har behövt betydligt längre tid på sig för att etableras. Det finns också indikationer på att handboks författarna egentligen inte är riktigt på de klara med vilken textstruktur som är att föredra. Ibland är uppgifterna motsägelsefulla, exempelvis hos Ågren 1981 och Andersson-Ek mfl 1996.

Tidigare diskuterades skillnaden mellan det som tas för givet och vad som skiljer ut sig, och att det ofta är det skiljande som behandlas i handböcker. Det är det markerade fallet. En möjlig förklaring till att definitionerna och råden när det gäller textstruktur i allmänhet och den inverterade pyramiden i synnerhet, är att den har börjat uppfattas som så självklar och förgivettagen i de senare handböckerna att den inte heller behöver behandlas och beskrivas i någon större omfattning.

En bidragande orsak till osäkerheten runt den inverterade pyramiden är troligen också själva beteckningen på textstrukturen – metaforen leder associationerna åt fel håll.

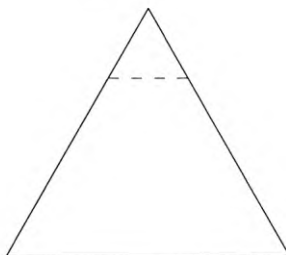
Sandler (1944) pekar på att metaforen *den spetsställda triangeln* eller *den inverterade pyramiden* inte är riktigt bra. Sandler beskriver textstrukturen så här:

Storyns konstruktion utmärker sig genom placeringen av fakta. Det viktigaste ska placeras först. Hos storyn kommer klimax i början, varifrån den utvecklas "nedåt". Storyn skall vara uppbyggd på samma sätt som en pyramid: toppen utgör ingressen, och basen utgör anhopningen av detaljer som sedan följer. (Sandler 1944, sidan 86)

Skulle man illustrera detta grafiskt blir det således följande modell.

Figur 6.10 Grafisk illustration av den inverterade pyramiden enligt Sandler (1944).

I detta sammanhang är det värt att notera att även Dovifat, som i sin bok från 1924 behandlade det amerikanska sättet att återge nyheter, beskriver den inverterade pyramiden på samma sätt som Sandler. Toppen utgörs av ingressen och basen av de olika detaljerna. Dovifat illustrerar också vanligt berättande med en pyramid som står på sin spets, se genomgången tidigare i kapitlet.

Under hand har uppenbart metaforen tolkats på ett annat sätt och tonvikten lagts vid inverterad, ty i senare handböcker, exempelvis Keeble (1994) illustrerar nyhetsstrukturen, den inverterade pyramiden just som en pyramid som står på sin spets. Även Öijer använder sig av bilden med triangeln stående på sin spets för att illustrera nyhetsstrukturen som kan strykas bakifrån (Öijer 1981, sidan 102).

4.5 Textstrukturens utrymme i handböckerna

Slutligen skall här helt kort beröras det utrymme som textstrukturer och dess ingående delar får i handböckerna. Indelningen av textstrukturer har tidigare diskuterats. Utifrån detta har handböckernas behandling av strukturerna fördelats på de kategorier som behandlats i handböckerna. Det innebär i praktiken att det blev följande fem kategorier: behållningskurva, linjär-klimax intrig, inverterad pyramid, kronologisk, deskriptiv. Tekniken med en ingress som inledning på en artikel är det som först införlivas av den inverterade pyramiden. Därför är det av särskilt stort intresse att se vilket utrymme denna teknik får i handböckerna. Jag kommer dock att behandla den frågan i nästa kapitel. Det utrymme som ägnas åt ingressen ingår i den nedanstående uppställningen i den inverterade pyramiden. Vidare har handböckernas behandling av textstruktur i allmänhet förts till en egen kategori, eftersom det inte går att hänföra till någon specifik textstruktur.

Tabell 4.2 Olika textstrukturers andel av den totala utrymmet för textstruktur i handböckerna.

År	Handbok	Behålln. kurva	Linjär- klimax	Inverterad pyramid	Krono- logisk	Deskrip- tiv	Allm. textstrukt.	Summa	n-tal cm2
1915	Langlet								0
1923	Karlgren	0	0	72	1	0	28	100	2590
1935 A	Olson 1:1	0	0	88	0	0	12	100	90
1935 B	Olson 1:2	0	0	30	23	0	47	100	219
1935 C	Grandien	60	0	40	0	0	0	100	356
1944	Sandler	0	12	54	9	7	19	100	4391
1947	Poppius	0	0	69	8	0	23	100	1853
1953	Sandstedt	0	0	21	0	0	79	100	269
1956	Nydahl	0	0	82	0	0	18	100	169
1959	Poppius & Jansson	0	0	38	0	0	62	100	467
1967	Westerberg (red)	0	12	27	1	0	60	100	1119
1973	Nerman								0
1981	Ågren	0	8	52	21	0	20	100	1361
1981	Öijer	4	0	86	0	0	9	100	3352
1985	Larsson	0	1	77	21	0	1	100	2746
1994	Andersson-Ek mfl	0	0	100	0	0	0	100	2048
1996	Andersson-Ek mfl	0	0	69	0	0	31	100	2285

Tretton av de sjuutton handböckerna talar om textstruktur i allmänhet och att det är viktigt att planera ordningen på de ingående delarna. Det är bara en handbok, Grandien 1935, som behandlar behållningskurvan i större omfattning. Denna textstruktur är den som ibland också benämns som den argumentativa textstrukturen. Det är inte förvånande. Grandiens bok behandlar tidningens opinionsbildande arbete och hur man skriver ledare och andra åsiktsartiklar, därav ensidigheten i textstrukturer.

Den dramatiska textstrukturen, linjär-klimax intrig, behandlas av några stycken. Betydligt fler behandlar det kronologiska berättandet, som ibland också kan fungera som en form av dramatiskt berättande. Den deskriptiva införs av Sandler och behandlas också bara av honom. Den har fått utgöra en egen kategori därför att den utifrån Sandlers beskrivning skulle kunna utnyttja både linjär-klimax intrig och behållningskurvan. Eftersom det inte går att avgöra vilket, har den fått utgöra en egen kategori.

Den inverterade pyramiden behandlas i 15 av handböckerna. Det bör kanske påpekas att det avgörande här inte har varit om beteckningen använts, utan att handboken behandlat hela eller delar av textstrukturen. Om man undersöker vad inom den inverterade pyramiden som behandlats – och skiljer mellan ingressen och själva textstrukturen – så finns det stora skillnader mellan handböckerna. Samtliga 15 behandlar själva ingressen medan 5 av dessa inte beskriver själva textstrukturen. Det är också stora skillnader mellan handböckerna i vilket utrymme som respektive del får. Det finns därför allt anledning att ägna ingressen en mer ingående undersökning.

4.6 Sammanfattning

I handböckerna behandlas ett antal textstrukturer som ingår i allmänspråkets repertoar. Dit hör behållningskurvan, linjär-klimax, kronologisk samt deskriptiv struktur. Många av handböckerna för också diskussioner om textens struktur och uppbyggnad i allmänhet. Den textstruktur som får störst uppmärksamhet är den inverterade pyramiden, både när det gäller utrymme och antal handböcker som behandlar den.

Den inverterade pyramidens struktur är specifik för den journalistiska kontexten och en ny struktur som införs i den svenska journalistiken. Strukturen har sin upprinnelse i amerikansk journalistik och finns beskriven första gången 1894 i en amerikansk handbok. Beteckningen den inverterade pyramiden används första gången i en amerikansk handbok 1903.

I de första amerikanska handböckerna finns hela strukturen beskriven. I det första stycket, det som på svenska betecknas med ingress, skall det viktigaste komma, helst i första meningen. I detta första stycke ska läsaren också få svar på frågorna vem, vad, när, var, hur och varför. Efter det första stycket startar historien om. Varje stycke ska utgöra ett avslutat helt så att det går att stryka texten efter varje sådant stycke utan att helheten går förlorad. Innehållet i artikeln ska sorteras i viktighetsordning. Det innebär att det viktigaste kommer först och det minst viktiga sist. Den inverterade pyramidens struktur är inte kronologisk utan episodisk och fragmentarisk. De olika delarna av informationen kommer i den ordning som de bedöms ha intresse och nyhetsvärde. Ju längre man läser en artikel med denna struktur ju mer detaljer får man veta. Läsaren kan också lämna artikeln var som helst utan att gå miste om själva huvudnyheten.

Denna nya textstruktur har kommit in i den svenska journalistiken via amerikansk press, amerikanska handböcker och eventuellt engelsk press. Engelska, tyska eller danska handböcker har inte bidragit med influenserna.

Den inverterade pyramidens struktur beskrivs första gången av Karlgren 1923. Han rekommenderar dock inte strukturen eftersom han menar att den inte passar för svenska förhållanden. Efter ingressen, som Karlgren propagerar för, kan man lugnt övergå till att återge händelsen i kronologisk ordning.

Strukturen beskrivs i sin helhet och rekommenderas till den blivande journalisten av Sandler 1944. Sandler menar att det är det textmönster som journalisten skall använda för nyheter.

I takt med att den nya textstrukturen började användas av journalister i svensk press, blev dessa i sin tur förebilder för andra svenska journalister.

Att döma av beteckningen på textstrukturen uppfattades den som främmande långt in på 1950-talet. Ända fram till och med Sandstedt 1953 betecknas den som amerikansk. I Westerberg 1967 har den dock övergått till att bli klassisk. Det finns tidningar som fortfarande har som praxis att följa det klassiska berättande, det vill säga den kronologiska strukturen, dels tidningar som övergått till det "amerikanska" sättet menar Sandstedt.

Kapitel 5

Hur skall jag börja

I den traditionella skriftställningen med rötter i den klassiska retoriken var det inledningens uppgift att göra varje läsare och lyssnare uppmärksam, välvillig och läraaktig (Hellspong 1992, sidan 98). Det innebär att man närmar sig ämnets huvudpunkt efter att ha förberett lyssnarna och läsarna på vad som skall komma. När det gäller journalistik och tidningsartiklar talar man numera dock inte om inledningen på en artikel utan om ingress. Rent typografiskt har ingressen under en lång följd av år markerats med särskild stil, oftast fet och ibland även större grad.

Begreppet *ingress*, av latinets *ingressus*, har sitt ursprung inom retoriken och betecknar: början, inledning, 'ingång'. Svenska Akademiens Ordbok definierar begreppet sålunda: "början, inledning; särskilt om början av en muntlig eller skriftlig framställning; även om särskild formel varmed en skrivelse eller en författning inledes; även om yttrande varmed man avser att inleda ett samtal" (SAOB, band 12, spalt 1504, tr. 1933). Begreppet återfinns också i A.F. Dalins ordbok (tryckt 1850-55) i betydelsen: inledning, början. I Östergrens Svensk Ordbok (tr. 1931) ges definitionen "inledning, 'ingång', början(sformel)", och som exempel på ingress anges *Ingressen »Vi Gustaf, med Guds nåde, Sverges, Götas och Vendes konung, göra veterligt» är med ingången av 1922 avskaffad.*

Begreppet används i en svensk handbok i journalistik första gången av Anton Karlgren 1923, se nedan, och Karlgren skiljer mellan ingress och traditionell inledning. I en traditionell inledning närmar man sig långsamt ämnets kärna, medan man i en ingress går rakt på det viktigaste. Det är intressant att Karlgren valde ett begrepp hämtat från den allmänna skriftställningen som förknippades med formelartad inledning. Genom att Karlgren så tydligt anger villkoren för en ingress skiljer han också ut den från en traditionell inledning när det gäller tidningsartiklar. Därmed uppstod efter hand en begreppsskillnad mellan *ingress* och *inledning*. Som kommer att framgå av genomgången nedan så använde Karlgren begreppet ingress när det gäller att skriva nyhetsartiklar. Sedermera har begreppet fått en mera utvidgad betydelse och betecknar idag inledningen på en tidningsartikel i allmänhet.

Det skulle vara önskvärt om det hade gått att upprätthålla denna distinktion och låta *ingress* fortfarande beteckna inledning på en nyhetsartikel och *inledning* beteckna alla andra typer av inledningar, såväl tidningsartiklar som andra

texttyper. Det låter sig dock svårligen göra eftersom handböckerna använder begreppet ömsom för nyhetsartiklar och ömsom för inledningar till tidningsartiklar i allmänhet. Jag följer därför i detta fall handböckernas begreppsanvändning.

I Nationalencyklopedien anges att ingressen behandlar det viktigaste eller nyaste i en kort sammanfattning, således en helt annorlunda inledning än den traditionella med rötter i retoriken och med en helt annat uppgift gentemot läsaren än den traditionella inledningen. Ingressens uppgift blir med denna teknik att läsaren skall få hjälp att avgöra om artikeln är intressant för vidare läsning (NE, band 9, sidan 464).

Den främste pionjären på området anses vara Anton Karlgren (NE, band 9, sidan 464). Rydén (1991) menar att Karlgrens handbok är den viktigaste och att "... direkt eller indirekt har den påverkat skrivsättet för flera svenskar än kanske någon annan enskild skrift." (a.a., sidan 261). Denna nya teknik att utforma inledningar till tidningsartiklar anses ha införts i Sverige i början av 1900-talet efter mönster från USA och Storbritannien (NE, band 9, sidan 464). Som tidigare diskuterats finns tekniken väl beskriven och kodifierad redan i den första amerikanska handboken i journalistik. De engelska handböckerna behandlar inte den inverterade pyramidens struktur. Det behöver dock inte innebära att de inte fångat upp delar av den och särskilt det nya sättet att skriva inledningen till nyhetsartiklar. Som tidigare diskuterats kan det också finnas en diskrepans mellan vad som föreskrevs i handböckerna och vad som användes i praktiskt journalistiskt arbete. Motsvarande engelska handböcker kommer därför att genomgå ur just ingressteknikens perspektiv.

Det svenska begreppet ingress motsvaras av det amerikanska *lead* eller *intro*. Enligt den amerikanska tekniken för att skriva ingresser, finns det vissa givna regler som man skall följa som journalist. Som kommer att framgå av genomgången leder alla dessa föreskrifter och regler till en formelartad framställning. Det innebär att det finns ett samband mellan begreppet *ingress* betydelse av "särskild formel varmed en skrivelse eller en författning inledes" och vad som kommit att ligga i betydelsen av begreppet inom journalistiken. Måhända är det detta formelartade sätt, vilket är noga specificerat i råd och regler för hur inledningen skall utformas, som varit skälen bakom Karlgrens bruk av begreppet för det nya sättet att skriva inledningen till nyhetsartiklar.

Flera frågor reses utifrån detta. Hur ser den amerikanska ingresstekniken ut? Vilka krav ställs på struktur, innehåll och språk? Hur behandlar de svenska handböckerna inledningen på en tidningsartikel? Sker det några förändringar över tid och vilka är det i så fall? Vad består den nya ingresstekniken av och vilka råd och regler skall journalisten följa?

Anton Karlgren anses vara pionjär när det gäller att införa ingress som inledning till en tidningsartikel. Har de efterkommande handboks författarna gått i Karlgrens spår och i så fall på vilket sätt?

Att inleda en tidningsartikel med en ingress är en ny teknik inom journalistiken, och rimligen bör den därför ha ägnats ett visst utrymme i handböckerna. Hur stort är detta utrymme och hur förhåller det sig till utrymmet för hela den inverterade pyramidens textstruktur?

För att besvara dessa frågor skall jag börja med att besvara den sista, vilket utrymme ingressen ägnas i handböckerna.

5.1 Ingressens utrymme i handböckerna

I föregående kapitel diskuterades det utrymme som de olika handböckerna ägnat åt textstrukturer, samt vilka textstrukturer de behandlat. Tekniken med att skriva ingress är från början en del av den inverterade pyramidens struktur. För att få en uppfattning om vilket intresse som ägnats själva ingress-tekniken i handböckerna måste det utrymme som ägnats åt den inverterade pyramidens delas upp. Jag har därför fördelat det på Ingress, som då självklart behandlar själva ingressen, och Struktur, som omfattar resten av utrymmet för den inverterade pyramidens. Det innebär att under Struktur faller sådant som behandlar textstrukturens uppbyggnad, hela artikelns disposition och eventuella redigeringsargument för strukturen.

Tabell 5.1 Den inverterade pyramidens utrymme fördelat på behandlingen av ingress och struktur.

År	Handbok	Ingressen	Strukturen	Summa	n-tal cm2
1915	Langlet				0
1923	Karlgren	92	8	100	1 861
1935 A	Olson 1:1	24	76	100	79
1935 B	Olson 1:2	100	0	100	65
1935 C	Grandien	100	0	100	144
1944	Sandler	52	48	100	2 353
1947	Poppius	100	0	100	1 286
1953	Sandstedt	32	68	100	56
1956	Nydahl	100	0	100	138
1959	Poppius & Jansson	66	34	100	178
1967	Westerberg (red)	90	10	100	306
1973	Nerman				0
1981	Ågren	77	23	100	703
1981	Öjjer	96	4	100	2 886
1985	Larsson	81	19	100	2 101
1994	Andersson-Ek mfl	100	0	100	2 048
1996	Andersson-Ek mfl	98	2	100	1 587

Av handböckerna är det 15 som behandlar ingressen men fem av dessa ägnar inget utrymme åt att beskriva den inverterade pyramidens struktur. Handböckerna har också ägnat ett i de flesta fall förhållandevis stort utrymme åt att beskriva hur man skriver ingress. Spännvidden mellan handböckerna är dock stor, från 100% till 24% av det utrymme som ägnas åt den inverterade pyramiden utgörs av beskrivning av ingresstekniken.

Ett rimligt antagande kunde vara att handböckerna ägnat ett större utrymme åt att beskriva ingresstekniken i början av undersökningsperioden. Tekniken är ny och bryter mot många av de självklara och allmänt vedertagna principerna för hur en inledning skall utformas. Så är dock inte fallet, vilket klart framgår av tabellen ovan.

Karlgren har ägnat så gott som hela utrymmet till att beskriva hur man skriver en ingress och inte en inledning i sin handbok, men påpekar vid bokens tillkomst i augusti 1923 att det fortfarande är många av skribenterna på Dagens Nyheter som syndar mot reglerna för hur en nyhetsartikel skall börja. Sandler å sin sida, som är den som utförligast beskriver den inverterade pyramidens struktur, ägnar hälften av utrymmet åt ingressen och lika mycket åt själva textstrukturen. Det är bara två som ägnar större utrymme åt själva textstrukturen än åt ingressen. Det är Olson 1935A och Sandstedt. Om man bortser från dessa två, som ägnar i omfång mätt, ett ytterst minimalt utrymme till den inverterade pyramidens textstruktur över huvud taget, så kan man se en tendens i handböckernas inställning till ingressens betydelse i det utrymme som ägnas själva ingressen. Hur man skriver en god ingress, kraven på ingressen och hur den skall vara konstruerad betonas starkt i samtliga handböcker. Ingressen har således från och med Karlgren 1923 spelat en viktig roll i handböckernas kodifiering av vad som kännetecknar en god journalistisk text.

5.2 Amerikanska handböcker

För att kunna svara på de inledningsvis ställda frågorna får vi återvända till de tidiga amerikanska handböckerna för att se vilka råd och regler de föreskrev när det gäller ingressen. Shuman (1894) konstaterar att det paradoxala när man skriver nyhetsartiklar är att man inte börjar med början. I alla större amerikanska tidningar använder man en speciell stil:

[...] to put the most important and startling point first. Not only this, but the marrow of the whole story, whether the latter be two inches or two columns in length, should be told in the first paragraph, and the briefer the paragraph the better. (Shuman 1894, sidan 22)

Det väsentligaste i artikeln ska komma i första meningen, åtminstone i första stycket menar Shuman vidare. Där ska man placera det bästa, det starkaste, det mest uppseendeväckande. En av de regler som anges för ingresskrivande är således att det viktigaste ska komma redan i den första meningen. En annan regel är vad som skall finnas med i den första paragrafen.

[...] Carry the news to your readers with the cream always on top. Be sure, too, to get these three things into your first paragraph: the actors, the place and the time at which the event occurred. (Shuman 1894, sidan 31)

Shuman anför således att läsaren redan i första stycket skall få besked om: vem, var och när något inträffade. Shuman använder inte vare sig begreppet 'lead' eller 'intro' utan använder genomgående 'paragraph' för det första stycket.

Williams & Martin (1911) anger också att det viktigaste skall komma i 'the lead', i ingressen, och detta fungerar som grunden för resten av artikeln.

The fact or facts (features in the newspaper term) or the greatest importance as news – namely, of the greatest general interest – should be the material for the lead. Such fact, or facts, serve as a foundation for the building of the story. (Williams och Martin 1911, sidan 296)

Författarna är också tveksamma till om man i ingressen skall få svar på frågorna who? why? osv. De är även tveksamma till om nyheten skall återges kort och i sammandrag i ingressen. Att det skulle gå att ge specifika råd för hur man skriver en ingress anser de inte heller vara särskilt meningsfullt.

The theory advanced by some that every lead should answer certain questions such as who? why? etc.; or that the whole story should be told briefly and in a general way in the first paragraph or two, has been discarded by some newspapers. Such a lead, while it might be well for one story, might be wholly ineffective in another. Any attempt to give specific rules for the writing of a lead, then, would be as futile as an attempt to dictate a style that would fit the writing of all news stories. (Williams och Martin 1911, sidan 295)

Ross (1911) använder också begreppet 'lead' och definierar det på följande sätt.

The lead should be complete in itself, so that the reader may grasp the essentials without being compelled to read the entire story. (Ross 1911, sidan 58)

Men detta gäller bara för nyhetsartiklar av en viss längd, påpekar Ross. Är artikeln för kort blir det bara en upprepning i brödtexten. Det gäller inte heller för 'feature writing', det vill säga för reportage (Ross 1911, sidan 58). 'The lead' är sällan längre än ett stycke.

This first paragraph – the most important in the story, since it tells the facts in a nutshell – should be made as concise and pithy as possible. (Ross 1911, sidan 59)

Det är en standardregel att läsaren här skall få svar på frågorna Vem?, Vad?, När?, Var? och Varför? (Ross 1911, sidan 59). Ross menar dock att det är en bra regel men den bör inte tas alltför bokstavligt.

Även Ross menar, precis som Shuman, att det viktigaste ska komma i den första meningen.

In the first sentence tell the most important thing – the climax – in order to grip the reader's attention. (Ross 1911, sidorna 61-62)

Därefter ger Ross råd om hur man skall och inte skall inleda 'the lead'.

- Undvik att börja med tiden eller platsen.
- Undvik banala fraser som 'never in the history of'.
- Börja inte referat med 'at a meeting of'
- Undvik att överlasta inledningen med polisiära uppgifter.
- Berätta huvudfakta befriad från statistik.
- Börja med namn, särskilt nationellt eller lokalt kända personer.
- Vissa tidningar har förbud mot att börja med 'a' och 'the'.

Ross påpekar att förbud mot att börja den första meningen med 'a' och 'the' samt med personnamn ofta leder till att journalisterna tvingas skriva mycket krystade meningar för att undvika dessa.

Ross redovisar också en undersökning som han har gjort över hur första meningen börjar i hundra artiklar i 16 ledande amerikanska dagstidningar. 71 av dessa började med ett enkelt konstaterande av fakta med subjekt och predikat, exempelvis 'Eleven men were killed...'. Av dessa hade 22 stycken namn först. 23 började med en bestämmande fras eller sats, exempelvis 'dragged more than 100 feet'. 4 började med ett direkt citat och endast 2 började med 'There is'. Ingen började med tid eller plats.

Hyde (1912) beskriver i sin första handbok hur den amerikanska journalistiken ser ut och vad som kännetecknar inledningen, 'the lead'.

In general, that part of a story which presents the gist or summary of the entire story at the beginning is called the lead. (Hyde 1912, sidan 31)

Hyde ger också en omfattande beskrivning av hur ingressen kan och ska börja utifrån olika exempel där processen att skriva ingresser illustreras.

I sin andra bok beskriver Hyde på ett betydligt klarare och mera direkt sätt hur ingressen skall skrivas.

[...]a 'summary lead', or introductory paragraph, presents the gist of the news story in a brief, bulletin form with answers to the reader's questions *who, when, where*, etc. [...] (Hyde 1921, sidan 92)

Att ingressen är korrekt kan man prova genom att man ställer följande frågor:

- a. är ingressen tillräckligt komplett och tydlig, kan den stå på egna ben om man stryker resten av artikeln,
- b. får man svar på frågorna när, var, vem, hur och varför,
- c. innehåller ingressen alla delar av nyheten, gäller särskilt om ingressen består av mer än ett stycke och introducerar en lång berättelse,
- d. får man veta resultatet i ingressen? (Hyde 1921, sidan 95 f.)

Det mest nyhetsvärdiga ska också komma i första raden, menar Hyde, för då får man ut mesta möjliga och där uppmärksammas det också bäst (a.a., sidan 96).

5.3 Engelska handböcker

I *Aids to Reporting; or, The Student's Guide to Press Occupation* by A Parliamentary Veteran (1858) behandlas inte hur inledningen till en artikel skall skrivas.

I handboken *Modern Journalism* (A London Editor 1909) behandlas däremot artikelns inledning. Här ges rådet att göra inledningen så intressant och attraktiv som möjligt annars riskerar man att läsaren, och redaktören, snabbt lämnar artikeln.

For, however interested you may be, you are writing not so much for your own pleasure as for that of your reader. And for this reason take care that you make the beginning of your article interesting. By far the most important parts of your contribution are the beginning and the ending. At all costs your beginning *must* be attractive, otherwise you run the risk of too quickly satisfying the reader and the editor, and they will speedily throw it aside as being too dull. (A London Editor 1909, sidan 91)

Det finns flera sätt att göra inledningen intressant menar författaren. Man kan exempelvis börja med en anekdot, en slagfärdig kommentar eller ett slående citat. Denna metod är effektiv men den har en baksida, faran ligger i att undvika ett antiklimax. Inledningen kan ha varit så bra att de följande paragraferna blir en besvikelse (A London Editor 1909, sidan 93). Har man inget bra mate-

rial att börja artikeln med är det en god idé att låta inledningen utgöras av en paragraf som består av en enda mening i stället för en lång paragraf (A London Editor 1909, sidan 93).

Rådet att både inledningen och avslutningen måste vara intressanta går tillbaka till den klassiska retoriken. Inledning och avslutning är båda mycket viktiga. Inledningen därför att det är den som avgör om lyssnaren, läsaren blir intresserad och välvilligt inställd. Avslutningen därför att det är den som läsaren, lyssnaren minns bäst.

Warren (1922) ger visserligen många rent språkliga råd men behandlar inte ingress eller inledning till artiklar, vare sig nyhetsartiklar eller annat material.

5.4 Utländska handböcker som förebild

Sammanfattningsvis kan man konstatera att de amerikanska handböckerna, allt från Shuman 1894 till Hyde 1922, har en mycket stor överensstämmelse när det gäller ingressens utseende och tekniken att skriva ingresser. De engelska handböckerna håller sig, åtminstone de som jag haft tillgång till för undersökningen, fortfarande till den klassiska retoriska stilen med en inledning där man långsamt närmar sig kärnan. Det är ju möjligt att de engelska handböckerna är konservativa och beskriver en journalistik som man kanske håller på att överge i Storbritannien. Den engelska pressen kan mycket väl ha infört ingresstekniken och gjort bruk av den i sitt dagliga textarbete.

5.5 De svenska handböckerna

Utifrån det tidigare förda resonemanget utifrån vad som föreskrevs i de amerikanska handböckerna samt två samtida brittiska handböcker, vilka tillkommit före de svenska och som därmed skulle kunna ha influerat dessa, utkristalliserar sig två huvudlinjer: den klassiska retoriken och den amerikanska ingresstekniken. Ross liksom Hyde påpekar att denna teknik för ingresser bara bör användas när man skriver nyhetsartiklar, för ledare och reportage är den inte användbar.

Hur har då de svenska handböckerna behandlat artikelns inledning? Följer de den amerikanska ingresstekniken eller fortsätter de i den klassiska retorikens teknik som också är den engelska? Skiljer de ut ingress för nyhetsartikel och andra typer av texter, exempelvis ledare och reportage?

Följande anvisningar bör man följa när man skriver ingress enligt den amerikanska tekniken.

1. Ingressen skall vara nyheten i ett nötskal, en sammanfattning.
2. Ingressens konstruktion skall vara med det viktigaste först.
3. Det viktigaste skall helst komma i den första meningen, åtminstone i det första stycket. Det senare bygger på att ingressen kan utgöras av fler än ett stycke.
4. I ingressen skall läsaren få svar på frågorna: Vem?, Vad?, När?, Var? Hur? och Varför?.
5. Inledningen på ingressens första mening bör följa vissa språkliga råd.

Genomgången av de svenska handböckerna kommer att göras fråga för fråga, vilket ger en bättre överblick över hur handböckerna förhållit sig till de olika reglerna över tid. Före denna genomgång ska emellertid handböckernas terminologi diskuteras något. Sist i genomgången kommer att behandlas om handböckerna skiljer på olika typer av ingress för nyhetsartikel, ledare och övrigt material, exempelvis reportage.

5.5.1 Inledning eller ingress?

Den första handboken, Langlet 1915, behandlar inte artikelns inledning över huvud taget. Eftersom Langlet inte behandlar textstruktur återfinns givetvis inte heller vare sig *ingress* eller *inledning*.

Karlgren använder termen *ingress* när han beskriver hur en nyhetsartikel skall inledas. Han påpekar också skillnaden mellan hur man skriver i allmänhet och hur en tidningsartikel skal börja.

Allra minst anse de [folk i allmänhet] uppsatsens kärnpunkt kunna göras till inledning: inledningen är ju enligt dispositionsläran reserverad för reflexioner som endast rätt löst höra ihop med saken, men med vilkas hjälp läsaren försiktigt och varligt, liksom på omvägar, skall föras fram till det egentliga ämnet.

Till skillnad från detta slags författarskap karaktäriseras en tidningsartikels disposition därav att man där direkt kastar sig in på ämnets kärnpunkt, redan i första andetaget meddelar det viktigaste av vad man har att säga. Att börja artikeln ett stycke från centrum, för att sedan med små försiktiga steg söka sig fram dit, är en absolut oduglig metod. (Karlgren 1923, sidan 4)

Karlgren använder genomgående termen *ingress* för att beteckna inledning på en tidningsartikel, vilket i Karlgrens fall rör sig om nyhetsartiklar. Samtliga handboks författare från och med Karlgren använder termen *ingress* för att beteckna inledningen till tidningsartiklar. Ibland talar man om nyhetsartiklar, ib-

land om ledare och annat opinionsbildande material (Grandien 1935), ibland gör man ingen distinktion mellan reportage, nyhetsartikel eller artikel (Poppius & Jansson 1959).

Det innebär således att begreppet från och med Karlgren börjar etablera sig i det journalistiska fackspråket med betydelsen 'början på tidningsartikel, utformad efter vissa givna regler'.

5.5.2 Ingressen skall återge nyheten i ett nötskal, vara en sammanfattning

Tabell 5.2 I ingressen skall nyheten återges i sammanfattning.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981Å	1981Ö	1985	1994	1996
Nyheten i sammanfattning		•	•	•		•	•	•	•							•	•

Den första regeln har Karlgren införlivat med sina råd. Karlgren menar att nyheten skall ges i koncentrerad form i ingressen. Samma råd ger Olson, Sandler, Poppius, Sandstedt, samt Nydahl. Det är värt att notera att Poppius ger detta råd i sin första handbok från 1947. 12 år senare har rådet dock utslutits. Att Grandien inte ger detta råd, trots att även han talar om ingress, beror givetvis på att han behandlar hur man skriver ledare och annat opinionsbildande material i tidningen. De råd Grandien ger följer den klassiska retoriken när det gäller inledningens konstruktion och uppbyggnad.

Det är intressant att notera att från och med Poppius & Jansson 1959 så ges inte detta råd längre. Poppius & Jansson skiljer mellan ingressens struktur och sammanfattningens struktur. Sammanfattningen, även kallad puff, används på förstasidan för att framhäva en värdefull artikel inne i tidningen. Författarna menar att ingressen har en annan uppgift än att ge nyheten i koncentrerad form.

Ingressen är artikelns anslag, inledningsackordet till den följande storyn.

Ingressen lyfter upp och ger relief samtidigt som den leder över till den bredare skildringen. Den engelska termen *lead* betyder bl.a. *utspel*. *Spelöppning* anger kanske ännu bättre vad det här gäller. (Poppius och Jansson 1959, sidan 71)

Det är flera av handboks författarna som är kritiska gentemot denna regel att nyheten skall återges i sammanfattning. Öijer menar exempelvis att

Ingressen bör vara kort och koncentrerad. Men inte en trist sammanfattning av brödtexten. (Öijer 1981, sidan 77)

Samma tema återkommer hos Andersson-Ek 1994.

Under lång tid har det varit brukligt att ingresser sammanfattar innehållet i artikeln, kort och koncist. En vanlig metod är – eller snarare var – att skribenten först skrev brödtexten och därefter ingressen, som då fick karaktären av hela artikeln i kortformat. Den metoden är naturligtvis till gagn för stressade läsare, de kan snabbt och lätt ta till sig det väsentliga utan att behöva läsa hela artikeln. Men metoden inbjuder till grovhuggna och trist faktarabblande ingresser, som definitivt inte väcker nyfikenhet på fortsättningen. (Andersson-Ek m.fl. 1994, sidan 26)

Författarna är yrkesverksamma journalister och här ger de indirekt en inblick i de journalistiska produktionsmetoderna. De menar att det vanliga arbets sättet hittills har varit att först skriva brödtexten och sedan ingressen och att detta arbets sätt leder till grovhuggna och trista ingresser.

Det ovanstående citatet av Öijer fortsätter på följande vis.

Nybjöraren skriver ibland ingressen sist, när de har en total överblick över sitt stoff. Men det strider mot ingressens själva väsen som är att *inleda*, att öppna spelet. (Öijer 1981, sidan 77)

Det Öijer 1981 menar är typiskt för nybjörare har hos Andersson-Ek 1994 blivit upphöjt till en vanlig arbetsmetod hos journalisterna. Författarna är dock överens om att det inte är en bra regel att sammanfatta nyheten i ingressen.

5.5.3 Ingressen skall konstrueras med det viktigaste först

Tabell 5.3 Ingressen skall konstrueras så att det viktigaste kommer först.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981A	1981Ö	1985	1994	1996
Det viktigaste först		•				•	•	(•)	•	•	•		•	•	•	•	•

Det andra rådet att man skall börja med det viktigaste först har Karlgren också anammat. Det tidigare sättet att följa reglerna enligt dispositionsläran passar inte en tidningsartikel.

Till skillnad från detta slags författarskap karaktäriseras en tidningsartikels disposition därav att man där direkt kastar sig in på ämnets kärnpunkt, redan i första andetaget meddelar det viktigaste av vad man har att säga. Att börja ett stycke från centrum, för att sedan med små försiktiga steg söka sig fram dit, är en absolut oduglig metod. (Karlgrén 1923, sidan 4)

Samma råd ges också i övriga handböcker som behandlar ingressen, med undantag för Olson och Grandien. Grandien har tidigare kommenterats. Olson ägnar mycket litet utrymme åt ingressen och konstaterar i allmänna ordalag att den inverterade pyramiden är en amerikansk metod. Det är således en regel som övriga handboks författare är eniga om och den kan därmed på goda grunder anses utgöra en del i kodifieringen av reglerna för god journalistisk text och därmed hur en ingress bör konstrueras.

5.5.4 Det viktigaste skall helst komma i den första meningen

Tabell 5.4 Det viktigaste skall helst komma i första meningen.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981A	1981Ö	1985	1994	1996
Det viktigaste i första meningen		•				•								•	•		

Det tredje rådet, att det viktigaste helst skall komma i första meningen är givetvis en skärpning av det föregående rådet. Det räcker således inte med att man behandlar det viktigaste först, det viktigaste skall komma i första meningen. Karlgren betonar detta flera gånger i sina anvisningar.

Det läsvärdaste i artikeln bör meddelas eller börja meddelas redan på artikels första rad i tidningen, det är alltså regeln. (Karlgren 1923, sidan 17)

Det räcker dock inte med att ingressen i sin helhet ska servera det viktigaste först enligt Karlgren. Den första meningen bör också vara konstruerad så att den första satsen innehåller det viktigaste.

Om sålunda principen är att artikelns kärnpunkt skall återfinnas i artikelns första sats, i den mån det är möjligt i artikelns första sats, så är det blott ett fullföljande av denna princip då man fordrar att denna sats skall vara så konstruerad att även inom densamma det viktiga och intressanta kommer först, det mindre viktiga mot satsens slut. (Karlgren 1923, sidan 15)

Han påpekar också att det fortfarande syndas "... mot principen att artikelns klimax skall serveras i artikelns första mening." (Karlgren 1923, sidan 11). Slutligen ger Karlgren följande råd till sina kollegor på Dagens Nyheter.

Läs i genom de första tio orden i den artikel ni skrivit; befinnas de vara sådana att de kunna väntas locka läsaren att fortsätta, är ingressen riktig; äro de av den art att de med säkerhet lämna läsaren oberörd, är ingressen åt hälsike. (Karlgren 1923, sidan 18)

Även Sandler, Öjjer och Larsson menar att helst bör det viktigaste komma redan i den första meningen. Larsson behandlar detta relativt utförligt.

Den första meningen bör handla om det som är viktigast. Du skall inte mjukstarta med underordnade satser, inte så här: (Larsson 1985, sidan 14)

Därefter ger Larsson exempel och råd på hur olika ingresser borde ha skrivits utifrån olika texter. Larsson ger samma råd som Karlgren, att det viktigaste bör komma först i meningen.

De flesta av handböckerna som behandlar ingressen går som framgår av tabellen, dock inte så här långt i sina krav på ingressen, utan nöjer sig med att ge det föregående, mera allmänna rådet att det viktigaste ska komma först i ingressen.

5.5.5 Svar på frågorna: Vem, Vad, När, Var, Hur och Varför

Tabell 5.5 Ingressen skall svara på frågorna Vem, Vad, När, Var, Hur och Varför.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981Å	1981Ö	1985	1994	1996
Svar på frågorna						•	•		•		•		•	•	•	•	•

Det fjärde rådet att i ingressen skall läsaren få svar på frågorna Vem, Vad, När, Var, Hur och Varför behandlas först av Sandler. Av de handböcker som behandlar ingresstekniken är det därefter bara Sandstedt och Poppius & Jansson som inte tar upp att läsaren skall få svar på de sex frågorna i ingressen. Det är värt att notera att i sin första handbok anger dock Poppius detta.

Att någon av frågorna inte förekommer i en handbok bör man inte dra allt för långtgående slutsatser av. Sannolikt är det mer eller mindre en lapsus att just den har blivit utelämnad. Det framgår också från många av de amerikanska handböckerna där man ofta anger att läsaren ska få svar på frågorna "Who, When, Where etc.". Det är inte den enskilda frågan som är intressant utan sätet att konstruera en ingress så att läsaren får svar på de viktigaste frågorna utifrån vad som hänt.

Ågren menar att det inte är nödvändigt att läsaren får svar på alla frågorna i ingressen. De flesta av frågorna kan besvaras i brödtexten. Ågren ger i stället rådet att koncentrera sig på en enda sak i ingressen (Ågren 1981, sidan 11). Larsson menar också att det inte är nödvändigt att alla frågorna får svar i ingressen.

Öjjer menar dock att man skall försöka besvara frågorna i ingressen.

Även Andersson-Ek mfl diskuterar nödvändigheten av att frågorna besvaras i ingressen och de menar att detta hör hemma i den klassiska ingressen, en typ som de svenska tidningarna enligt författarna har börjat att mer och mer överge.

Även i de tidiga amerikanska handböckerna kan man finna detta råd ifrågasatt. Som tidigare nämnts är exempelvis Williams & Martin tveksamma till att man i ingressen skall få svar på frågorna Vem, Vad osv.

5.5.6 Inledningen på ingressens första mening bör följa vissa språkliga råd

Hur man språkligt bör utforma den första meningen har behandlats lite olika av författarna. De råd man ger, om man ger några språkliga råd för detta över huvud taget, överensstämmer i stor utsträckning med Karlgrens råd. Man kan gärna börja med poängen, en pregnant fras, någon tillspetsad vändning eller någonting som ger läsaren en liten stöt (Karlgren 1923, sidan 14). Vid intervjuer kan man gärna börja med det pregnantaste, mest representativa uttalandet som ett direkt citat (Karlgren 1923, sidan 15).

Att börja ingressen med fraser som "DN har haft ett samtal med" (sidan 15), "Hr X höll igår föredrag på Victoriasalen" (sidan 13), eller nyhetens källa: "Enligt vad DN erfar" är helt fel enligt Karlgren. Lika fel är det att börja med "...embarras av tråkiga och likgiltiga kurialstilsord." av typen 'Sedan överenskomelse träffats om' (sidan 16). Tidsbestämningen är inte heller särskilt lämpligt att börja med. Dessa råd från Karlgren stämmer mycket väl överens med de råd som man kan återfinna hos Ross, se tidigare.

Karlgren kommenterar också regeln i amerikansk journalistik att en tidningsartikel inte får börja med 'the' eller 'a'. Samma råd återfinns exempelvis hos Ross, vilket diskuterats tidigare i kapitlet. Orden är visserligen små men oviktiga och inkräktar för mycket på den dyrbara första radens utrymme (sidan 17-18), men Karlgren ger inte motsvarande råd till journalisterna på Dagens Nyheter att undvika sådana småord.

De svenska handböckerna ger i allmänhet inte så detaljerade språkliga råd för ingressens första inledande mening och hur den får börja. De diskuterar oftast mera övergripande att det viktigaste skall komma först, och är tiden den intressanta nyheten skall det givetvis komma först. De råd som ges avspeglar sannolikt ett oreflekterat bruk av mera formelartade vändningar, de som Karlgren bland annat vänder sig emot.

Inflytande från de amerikanska handböckernas råd avspeglar sig dock hos Sandler.

Ingressen börjar i ytterst få fall med tidsmomentet i nyheten. Det skall röra sig om rena undantagsfall, såsom i meddelanden om tidpunkten för skattebetalning eller något dylikt. Man gör det kanske ibland vid något märkligt

dödsfall. "Klockan åtta i morse avled..." o.s.v. Eller: "Tio år på dagen efter världskrigets avslutning betonade president Calvin Coolidge nödvändigheten av samarbete med den Gamla världen för fredens bevarande" o.s.v. (Sandler 1944, sidan 114)

Poppius angriper också dessa mer eller mindre formelartade inledningar som inte ger någon information. Man skall börja med något som lockar läsaren att intressera sig för nyheten.

Det är plågsamt vanligt att i nybörjares artikelmanuskript möta en sådan förstaradsmening som »Enligt vad X-tidningen erfarit vid samtal med« eller en intervjuinledning som »För att få närmare upplysningar i saken har en av X-tidningens medarbetare vänt sig till N.N., som genast var redo att bevilja en intervju«. (Poppius 1947, sidan 212)

Ågren återkommer dock till mera detaljerade språkliga råd när det gäller ingressens första mening. Ingressen ska inte börja med underordnade satskonstruktioner. Man ska också undvika att-ingresser, det vill säga att börja "Att möta en björn på väg till skolan hör inte till vanligheterna." (Ågren 1981, sidan 12). Att börja med namn kan skänka ökad trovärdighet åt artikeln enligt Ågren.

Öijer refererar direkt till Karlgrens handbok och menar att de råd som Karlgren gav för ingressens konstruktion är de som gäller. Öijer ger dock inte motsvarande specifika språkliga råd för ingressens inledning som Karlgren gjorde. Däremot ger Öijer ett stort antal exempel på bra och dåliga ingresser och diskuterar i det sammanhanget olika sätt att inleda, dock utan att som sagt ge konkreta "undvik-råd".

Larsson ger också en del språkliga råd för första meningen. Man bör exempelvis inte "mjukstarta med underordnade satser" (Larsson 1985, sidan 14). De råd som Larsson ger innebär att man skall undvika att göra den första meningen vänstertung, det vill säga att inleda med exempelvis underordnade satser, förkortade satser, framåtsyftande pronomen eller presens particip, och låta det viktigaste i meningen och satsen komma på slutet.

Du begär för mycket av läsarna om du börjar en ingress med en underordnad sats. Första delen av meningen säger dem ingenting förrän de har läst den andra delen. De ger kanske upp. Om de ändå fortsätter måste de hålla i minnet de obegripliga orden tills de har läst fortsättningen. Då måste de kanske läsa om hela meningen för att förstå den. (Larsson 1985, sidan 15)

Rådet att undvika vänstertunga meningar är allmänt förekommande i skrivhandledningar och språkriktighetsskrifter, just med motiveringen att det försämrar läsbarheten. Vänstertunga meningar anses också vara ett utmärkande drag för kurialstil, det vill säga det som ofta benämns byråkratsvenska.

5.5.6 Sammanställning över ingresstekniken

Tabell 5.6 Sammanställning över reglerna för ingressen.

År	Handbok	Sammanfattning	Viktigaste först	I första meningen	Frågorna
1915	Langlet				
1923	Karlgren	•	•	•	
1935 A	Olson 1:1	•			
1935 B	Olson 1:2	•			
1935 C	Grandien				
1944	Sandler	•	•	•	•
1947	Poppius	•	•		•
1953	Sandstedt	•	(•)		
1956	Nydahl	•	•		•
1959	Poppius & Jansson		•		
1967	Westerberg (red)		•		•
1973	Nerman				
1981	Ågren		•		•
1981	Öjer		•	•	•
1985	Larsson		•	•	•
1994	Andersson-Ek mfl	•	•	•	•
1996	Andersson-Ek mfl	•	•		•

Fyra mönster kan urskiljas i handböckernas behandling av ingresstekniken och vilka råd de ger. För det första så kan man konstatera att regeln att ingressen skall ge nyheten i ett nötskal, vara en sammanfattning och ett koncentrat av nyheten, ges av handböckerna till och med Nydahl 1956. Andersson-Ek tar visserligen upp frågan men menar att det är en teknik som hör till en "klassisk modell", och som de flesta tidningar har övergivit numera.

Det andra som kan urskiljas är att regeln att läsaren i ingressen skall få svar på de sex frågorna kommer in i handböckerna i och med Sandler. Flera av de senare handboks författarna menar dock att det inte är nödvändigt att alla sex besvaras i ingressen, man kan koncentrera sig på någon enstaka.

Det tredje är att viktighetsordning anges som en regel av samtliga handböcker som behandlar ingressen, med undantagen Olson, Grandien vilket diskuterats tidigare. Det innebär att regeln om att i ingressen skall material komma i en sådan ordning att det viktigaste kommer först och det minst viktiga sist är en del av kodifiering om hur en god journalistisk text skall utformas. Viktighetsordningen avspeglar sig också i hela den inverterade pyramidens struktur.

Det fjärde är att ingresstekniken, som behandlas utförligt av Karlgren, får sina uppföljare från och med Sandler. Om Sandler har läst Karlgrrens skrift eller inte spelar i sammanhanget mindre roll. Båda har sin främsta inspirations-

källa i amerikansk press och amerikanska handböcker. Därav de stora likheterna mellan dem.

5.5.7 Olika typer av ingress för olika typer av material

Ett rimligt antagande är att eftersom Langlet inte nämner inledningen över huvud taget följer han den klassiska retorikens tradition, den som hittills gällt för både det muntliga och skriftliga offentliga språket, och som fortfarande lärs ut i det svenska skolsystemet. Hur inledningen skall skrivas är måhända så självklara att det behöver man inte behandla.

Grandien som behandlar tidningens opinionsbildande uppgift och därmed till allra största delen behandlar hur man skriver ledare följer den klassiska retorikens råd för inledning. Ledaren kan gärna "hängas upp" på en händelse som nyligen inträffat. Ett annat användbart sätt är att börja med en anekdot, gärna en bild ur livet som kan ställas i samband med vad som skall behandlas i ledaren (Grandien 1935, sidan 23 f.). Inledningen skall vara "lätt och elegant formulerad", då kommer den utan tvivel att locka många läsare.

Sandler skiljer mellan den sammanfattande och den direkta ingressen för nyhetsartikeln.

Den direkta inledningen ger i omedelbara, koncisa och intressanta ordalag nyhetsstoryns poäng.

Den sammanfattande inledningen förbereder blott läsaren på vad som skall komma utan att i början återge själva poängen. Ibland är poängen avsiktligt fördröjd till storyns slut och då återgiven i klimax-form. (Sandler 1944, sidan 105)

Den direkta inledningen är den vanligaste menar Sandler. Den sammanfattande inledningen används som regel då något av "human-interest"-värde är inblandat i nyheten. Av beskrivningen framgår dock att Sandler menar att den sammanfattande, trots sin beteckning, egentligen innebär något helt annat. Det är den klassiska retoriska inledningen som skall väcka intresse och förbereda läsaren. Det verkar inte vara något problem för Sandler att den sammanfattande inledningen egentligen strider mot den inverterade pyramidens princip där det viktigaste skall komma först.

Poppius gör ingen skillnad mellan olika typer av material till tidningen, utan talar om ingressen som inledning till tidningsartikeln under rubriken *Artikeln disposition*.

Sandstedt, Nydahl, Poppius & Jansson, använder samtliga det övergripande begreppet artikel och ingressens konstruktion är oproblematiserad ur denna aspekt. De skiljer således inte på olika inledningar för olika typer av tidningsartiklar.

I Westerberg 1967 skiljs dock mellan olika typer av artiklar och också mellan olika textstrukturer. Nyhetsartikeln karaktäriseras av den inverterade pyramiden och i ingressen skall det viktigaste presenteras. När man skriver en artikel som baseras på en intervju kan man ha nyhetsartiklarnas grundmodell i åtanke (sidan 235). Som ingress kan man ta ett kärnfullt citat eller en sammanfattning av vad den intervjuade har sagt. Men då man skriver en nyhetsfeature avviker man radikalt från nyhetsartikelns grundregler (sidan 238).

Det viktigaste krav som kan ställas på en artikel av detta slag är att den verkligen är berättad med utnyttjande av stoffets alla möjligheter till stegring, förväntan och överraskning. (Westerberg 1967, sidan 239)

Det innebär således att strukturen på ingressen snarare är den klassiska retorikens inledning än den inverterade pyramidens inledning.

Andersson-Ek 1994 diskuterar olika typer av ingresser. Den klassiska, där ingressen sammanfattar nyheten, en modernare variant där det "...väsentligaste sänds iväg från brödtexten, inledningen skapar intresse men berättar inte allt." (Andersson-Ek m.fl. 1994, sidan 26), samt slutligen vad författarna kallar "triangeln". I denna ingressmodell är triangelns spets starten på texten. Här inleder journalisten med det viktigaste och breddar sedan resonemanget. Enligt författarna har vissa tidningar i Sverige helt frångått bruket av ingresser när det gäller nyhetsartiklar. Rubriken men framför allt en underrubrik ersätter delvis ingressen. Det kan vara värt att notera att författarna faktiskt använder en rättvänd triangel för att illustrera denna ingressmodell, det vill säga samma grafiska framställning som återfinns hos exempelvis Dovifat, och som beskrivs i ord hos Sandler för att illustrera den inverterade pyramidens struktur, vilket tidigare diskuterats.

I sin nästa handbok, Andersson-Ek 1996, har författarna försökt att göra en uppdelning av olika typer av ingresser.

1. På några korta rader sammanfattas det viktigaste i hela texten.
2. Ingressen är enbart ett lockbete – bara några få men kittlande uppgifter finns med.
3. Ingen ingress – historien berättas från A-Ö.
4. Reportageingressen, det nyhetsmässiga kommer i andra hand, person- och miljöbeskrivningar lyfts fram.

Denna indelning speglar tydligt det som diskuterats tidigare, nämligen att många indelningar grundar sig på olika perspektiv, det vill säga man har ingen systematisk indelning med entydiga kriterier. Indelningen ovan speglar författarnas praktiska journalistiska verksamhet. Grupperingen av olika ingresser grundar sig på olika kriterier i de olika fallen. Ett sådant kriterium är funktionen för läsaren – lockbete och sammanfattning, ett annat är icke-närvaro, ett

terde är genretillhörighet. Ett reportage skulle givetvis kunna ha både ingress nummer 1, 2 och 3. Det finns inget i kriterierna som motsäger det.

5.5.8 När blev ingressen allenarådande som inledning?

I det tidigare kapitlet om textstrukturen ställdes frågan om när den inverterade pyramiden blev svensk. Där konstaterades också att det dröjde innan den slog igenom som textstruktur i svensk press om man utgår från handböckernas råd och de indirekta vittnesmål som finns i handböckerna. Det konstaterades också att det som först fick genomslag i svensk press var ingress-tekniken.

När Karlgren skrev sitt "testamente" till journalisterna på Dagens Nyheter, strax innan han skulle lämna tidningen för att bli professor i slaviska språk i Köpenhamn, kunde han konstatera att man fortfarande syndade på tidningen när det gällde artikelns inledning. Karlgren plockar exempel ur Dagens Nyheter på felaktigt skrivna artiklar, artiklar där journalisten har skrivit en traditionell inledning och inte en ingress.

Sandler, som hade utbildat sig i USA och som arbetat på en tidning i Los Angeles, gör jämförelser mellan amerikansk och svensk press. Han konstaterar att det fortfarande i svensk press finns många som skriver mera traditionella inledningar.

Svenska tidningar tillåter sig i alltför stor utsträckning begagnandet av essäformen, som börjar långsamt och med en gradvis utveckling av händelseförloppet. (Sandler 1944, sidan 85)

Man ska istället kasta sig mitt in i händelsen menar Sandler och ge läsaren intryck av att vara vittne till det som händer. Längre fram i handboken beskriver Sandler de sex frågorna som läsaren skall få svar på, åtminstone bör han få svar på vem, vad, när och var. Men det är inte alltid man får svar på dessa frågor.

I svenska tidningar läser man ofta ingresser, som bryter mot dessa fundamentala journalistiska regler. (Sandler 1944, sidan 106)

Ibland är läsaren tvingad att "...plöja igenom ett långt stycke innan han når storyns poäng." (Sandler 1944, sidan 106).

Det är inte alldeles lätt att utifrån dessa iakttagelser dra några slutsatser om hur pass vanlig ingressen hade blivit i svensk press.

Problemet är enkelt uttryckt följande. Ingen av handböckerna försöker systematisera och strukturera reglerna och kraven på en god ingress. Ingen försöker heller att diskutera om de regler som sätts upp verkligen är förenliga eller om de är motstridiga. Handboks författarna själva är inte helt klara över vad som egentligen ligger i begreppet ingress. Vilka regler gäller för strukturen? Går alla regler att använda för alla typer av texter eller är olika regler användbara bara

för vissa genrer? De är inte heller klara över att det som de uppfattar som nyheter när det gäller att skriva ingress är traditionell skriftställning och följer de klassiska reglerna från retoriken. Det innebär att handboks författarna faktiskt ger råd och regler som är svåra att följa eftersom det inte är klart uttryckt när, var och hur reglerna kan användas. Det saknas en systematik – en ”ingress-teknikens syntax”.

Jag ska här göra ett utkast till vad som skulle kunna bli början på en mera systematisk studie av regler för inledningen till en nyhetsartikel, om den sedan kallas ingress eller inledning är mindre relevant i sammanhanget, eftersom handboks författarna, i synnerhet de senare, återanvänder retorikens regler inom ramen för vad de kallar ingress.

De faktorer som skall ingå är åtminstone följande: sammanfattning av nyheten, viktighetsordning, de 6 frågorna, intresseväckande, fokusering på en fråga (vinkling). Frågan är då hur dessa kan kombineras. Är det fullständigt fritt att kombinera dem eller är vissa motstridiga? När det gäller det senare är det givetvis svårt att kombinera sammanfattning och fokusering på en fråga, det som ofta kallas vinkling. Om man gör ett försök att göra kombinationer, så kan man också se vilka möjliga kombinationsregler som finns.

Åtminstone följande kombinationer kan urskiljas.

1. Sammanfattning av nyheten + de 6 frågorna
2. Sammanfattning + de 6 frågorna + viktighetsordning
3. Sammanfattning + viktighetsordning
4. Viktighetsordning + de 6 frågorna
5. Viktighetsordning + någon/några av de 6 frågorna
6. Intresseväckande + någon av de 6 frågorna
7. Fokusering + någon av de 6 frågorna

Viktighetsordning och intresseväckande kan synas vara samma sak med olika begrepp. Viktighetsordningen fokuserar på journalistens bedömning av vad som är viktigt i nyheten. Intresseväckande vädjar till läsaren. Det är läsaren som bedömer om något är intressant eller inte. Det behöver inte alltid vara kopplat till att något är viktigt, även om det givetvis kan vara det. Det är ett omvitnat faktum att vi inte alltid läser det som är viktigt i en tidning, även om vi vet att det är viktigt. Vi väljer många gånger hellre att ägna tiden åt det som intresserar oss, det som vi finner viktigt utifrån intresse, social situation med mera.

Den första kombinationen innebär givetvis att nyheten sammanfattas utan krav på att de ingående delarna inte behöver viktas inbördes. Det kan därmed bli en sammanfattning i händelseförloppets form. Läsaren behöver inte läsa mer än ingressen för att få veta vad som hänt.

Den andra kombinationen ställer betydligt större krav. Nyheten sammanfattas, de ingående delarna viktas inbördes och de rangordnas efter sin viktighet. Även i detta fall behöver läsaren bara läsa ingressen.

Den tredje kombinationen utgörs av sammanfattning och viktighetsordning. Frågan är dock om det går att göra en sammanfattning av nyheten utan att besvara de 6 frågorna.

Den fjärde kombinationen innebär att de 6 frågorna inbördes rangordnas och de återges i ordningen med den viktigaste först och den minst viktiga sist. Även här räcker det med att man läser ingressen.

Den femte kombinationen innebär på ett sätt en skärpning av viktigheten. Bara de av de 6 frågorna som anses tillräckligt viktiga tas med i ingressen och då i sin inbördes viktighetsordning.

Den sjätte kombinationen lyfter fram någon av de 6 frågorna som anses kunna väcka läsarens intresse och locka till vidare läsning. Denna kombination återfinns i den traditionella skriftställningen, och motsvarar de råd och regler som ofta ges inom exempelvis retoriken.

Den sjunde kombinationen fokuserar på en av de 6 frågorna och gör därmed ett medvetet perspektivval. Detta kallas ofta för vinkling och det är journalistens perspektiv som utgör utgångspunkten.

Till detta borde också läggas ytterligare en kombination som i realiteten blir en "icke-kombination". Andersson-Ek 1996 pekar på att man kan välja att inte ha någon ingress över huvud taget. Man kan berätta historien från A-Ö. Det är att utnyttja en kronologisk textstruktur utan att sätta in läsaren i förutläggningarna.

8. Ø kombination = ingen ingress

Av dessa kombinationer är det egentligen bara nr 2 som helt och hållet motsvarar reglerna för ingress som de formulerats i de amerikanska handböckerna. Det är med andra ord ganska hårda krav att uppfylla, och risken är uppenbar att det lätt blir stereotyp och formelartat. Det är dock flera av de svenska handböckerna som ställer upp detta som rättesnöre för ingressen. Dit hör Sandler, Poppius och Nydahl.

Karlgrens råd motsvarar den tredje kombinationen. Frågan är dock om det är möjligt att göra en sammanfattning av nyheten utan att besvara de 6 frågorna. Karlgren behandlar inte frågorna men de kan å andra sidan ligga implicit i just att man skall sammanfatta nyheten.

Den utveckling som kan utläsas ur handböckernas råd och regler för ingresser är ganska tydlig. Ingressen i den svenska pressen går från att vara en sammanfattning av händelsen till att allt mer betona att strukturen skall fokuseras på viktighet. Ingressen skall ta upp och behandla det som är viktigast. Det mindre viktiga kan komma i slutet av ingressen eller i själva brödtexten. Det innebär att om man utgår från de olika kombinationer som diskuterades tidi-

gare så går man ifrån att betona reglerna 1-3, till att allt mer betona 4-7. Att inte ha någon ingress över huvud taget är det endast Andersson-Ek 1996 som anger.

I inledningen till kapitlet nämndes att definitionen på ingress kan delas upp i två delar. Den första är den språkliga konstruktionen, att skriva texten utifrån en viss struktur och givna regler. Den andra är att markera den rent redigeringstekniskt, exempelvis med fet stil och/eller större grad.

Andersson-Ek 1996 påpekar att vissa svenska dagstidningar har gått ifrån ingressen. Vad det innebär kan givetvis diskuteras. Man har lämnat den traditionella markeringen av vad som är en ingress, det vill säga markeringen med stil och grad. I stället har man övergått till att göra en underrubrik som skall leda in i texten. Underrubriken är fet och i större grad. Men själva texten har genomgående samma grad och stil. Frågan är då om *textstrukturen* är förändrad. Har dessa svenska dagstidningar övergått till en helt ny struktur? Det skulle innebära att samtliga journalister på respektive tidning har bytt textstruktur. Eller har de återgått till någon av de traditionella textstrukturer som står till buds. Vad som allt sedan "Karlgrens dagar" varit utmärkande för tidningsartiklar skulle i så fall vara på väg att rensas ut. Det vore intressant att göra en språkvetenskaplig studie över textstrukturerna i dessa dagstidningar för att se i vad mån som ingressen, det specifika sättet att inleda en tidningsartikel, har försvunnit. Att byta grad och stil betyder ju inte att strukturen har förändrats, det är bara en yttre grafisk markering som förändrats. Strukturen kan vara intakt.

Några av handboks författarna har gjort vissa försök att dela upp ingressen i olika typer. Eftersom utgångspunkten i samtliga fall inte har varit ett medvetet försök att vara systematisk, har indelningen grundats på olika kriterier för varje grupp. Det vore ett ämne för vidare studier att försöka göra en systematik över inledning – ingress och till detta även föra olika texttyper.

Till sist några reflexioner kring Karlgrens roll i sammanhanget. Anton Karlgren har av Rydén ansetts vara den som införde ingressen i svensk press. Karlgren knöts till Dagens Nyheter 1911 och fortsatte på den väg för tidningens omdaning som Oscar Hemberg redan hade stakat ut (Karlgren 1952). I sin beskrivning av omgörningen av Dagens Nyheter talar Karlgren inte om ingressen, däremot om rubriksättningen och redigeringen. Hemberg hade redan startat detta arbete och hans främsta inspirationskälla var den danska Politiken (Karlgren 1952). Karlgren menar också att han inte var så amerikaniserad som många påstått och inte heller tog med sig några märkliga ting från USA vid sin studieresa dit 1918 (Karlgren 1952, sidan 229 f.)

Sannolikt hade inte Politiken infört den inverterade pyramidens struktur vid den här tiden. Att döma av de råd som ges i Ole Cavlings handbok är den inverterade pyramiden en främmande fågel även i den danska pressen vid den här tiden. Karlgren kallar den också för amerikansk och förkastar tekniken.

Karlgren hade dock i flera år arbetat med omgörningen och moderniseringen av Dagens Nyheter. Ingressen var uppenbart en av de saker som låg honom varmt om hjärtat för att få till stånd en modernare journalistik. Men Karlgrens tvingas också konstatera att i augustinumret av Dagens Nyheter 1923 så är det många som bryter mot denna regel. Karlgrens handbok skrevs dock som en intern handbok, bara för journalisterna på Dagens Nyheter. Frågan är då om det är Karlgrens handbok som spritt ingresstekniken till andra tidningar, eller om det är journalistiken i Dagens Nyheter – de texter som stod i tidningen och som kunde läsas av var och en. Många av de nyheter som infördes i Dagens Nyheter vid moderniseringen kritiserades hårt av samtidens press, men kopierades lika snabbt.

Jag vill inte påstå att om nyhetsmaterial och tekniska resurser funnits, det skulle ha producerats förstasidor som kunnat tillfredsställa nutida anspråk; säkert är att om det skett, skulle det skrämt slag på folk, inte minst på tidningens översta ledning. Att Dagens Nyheter drev en våldsamt amerikansk journalistik var på den tiden en allmän uppfattning, som den övriga pressen hjälpte till att sprida allt under det den efter bästa förmåga imiterade Dagens Nyheter moderniteter – 'hetsjournalistikens offer' rubricerade Aftonbladet en notis om en av Dagens Nyheterers fotografer, som på en cykelfärd från Stadion till tidningen kolliderade med en bil på Arsenalsgatan och fick några lättare blesstyrer. När Dagens Nyheter styrde ut sina artiklar med vad som föraktligt kallades feta rubriker ansågs det vara ett utslag av dess amerikanska lust att göra sensation. Egentligen borde väl skallet mot tidningen som ett sensationsblad inte varit något att vara rädd för – det var istället ett aktiv, ett erkännande åt de friska Dagens Nyheterstagen. (Karlgren 1952, sidan 222-223)

5.6 Sammanfattning

Ingressen beskrivs första gången av Karlgren 1923. I handboken, ursprungligen riktad till journalisterna på Dagens Nyheter, förespråkar Karlgren att man ska använda sig av ingressen i stället för den traditionella inledningen som långsamt tar läsaren in i ämnet.

Ingressen ska återge nyheten i ett nötskal, vara en sammanfattning. Det rådet ges till den blivande journalisten från och med Karlgren fram till och med Nydahl 1956. Rådet återkommer sedan i Andersson.Ek mfl 1994 och 1996.

Vidare ska ingressen konstrueras så att det viktigaste kommer först. Det förespråkas av Karlgren 1923 och samtliga handböcker från och med Sandler 1944. Till och med i första meningen menar Karlgren och flera efterföljande handböcker.

I ingressen ska läsaren också få svar på frågorna: vem, vad, när, var, hur och varför. Detta råd ges av samtliga handböcker från och med Sandler 1944.

En stor andel av det utrymme som ägnas åt att beskriva den inverterade pyramidens struktur ägnas åt att ge råd och regler för ingressen. Tekniken ägnas stort utrymme under hela undersökningsperioden.

Noggranna regler för ingressens utformning finns i de tidiga amerikanska handböckerna. Samtliga råd som återfinns i dessa har införlivats i råden som de svenska handböckerna ger.

Kapitel 6

Att vårda sitt arbetsredskap

Språket är journalistens arbetsredskap. Med språkets hjälp samlar journalisten in information och med språkets hjälp uttrycker journalisten den information som kommer läsarna till del. Eftersom språket spelar en så vital roll för journalisten är det givetvis av intresse att undersöka hur handboks-författarna behandlar hur man vårdar, och även utvecklar, sitt arbetsredskap.

Vare sig handboks-författarna eller journalisterna befinner sig i ett språkligt vacuum. Som tidigare berörts är de både en produkt av det språk som används av det omgivande samhället och av de normer och regler som styr denna språkanvändning. En intressant fråga är då givetvis vilken språklig norm som handböckerna representerar.

Skolans uppgift är att lära ut det officiella språkets norm. Det innebär en likformighet i bland annat stavning, böjning och syntax. Detta officiella språk finns kodifierat i exempelvis grammatikor, rättstavningsläror och liknande skrifter. Det innebär att varje språkbrukare har en uppsättning av uppfattningar om vad som är korrekt och icke korrekt språkbruk. Skolans språkundervisnings uppgift är i stor utsträckning att vara normerande och preskriptiv, det vill säga att föreskriva och påbjuda ett språkbruk som ligger så nära det offentliga språket som möjligt. Därmed är också läroböcker, grammatikor och liknande skrifter för skolans bruk normerande.

Att skolans språkundervisning är normerande hänger givetvis samman med dess uppgift som läroanstalt för samtliga skolpliktiga svenskar. Det finns vissa basfärdigheter som vi alla förväntas ha tillägnat oss under skoltiden.

När man lämnat skolan är man inte längre lika bunden till skolans språkbruk utan kan själv forma det språk man vill använda inom vissa givna genrer eller ramar. Begränsningen ligger i möjligheterna för de läsare och lyssnare som man vill kommunicera med i det omgivande samhället att förstå och tolka de språkliga utsagorna. En del av den språkliga repertoar som man också tillägnat sig i skolan är kunskap om olika typer, eller genrer, av texter. Varje sådan genre ger sin utövare möjligheter men ställer samtidigt upp begränsningar.

Läroböckerna för skolan ingår i en tradition definierad utifrån skolans och samhällets norm och behov. Men hur förhåller sig handböckerna i journalistik till detta? I vilken utsträckning är handböckerna normerande och preskriptiva eller är de deskriptiva?

Det är ett välkänt fenomen att vad som är "rätt och fel" i språket är en källa till diskussion. Inte minst vittnar tidningarnas insändarspalter om vilket intresse språkriktighetsfrågor tilldrar sig. Om man läser insändarna i pressen som behandlar vad som är rätt och fel i språket kan man konstatera att vad insändarskribenterna anser vara korrekt språkbruk inte alltid överensstämmer med vad som är rätt enligt språkets regler.

I vår språkgemenskap finns det etablerade "sanningar" om vissa språkliga fenomen som överförs från generation till generation. Dessa uppfattningar ifrågasätts sällan av språkets smakdomare och de har en självpåtagen rätt att kritisera och rätta språkbrukare som bryter mot dessa "regler" (se exempelvis Andersson 1985; Milroy och Milroy 1991).

Although public discrimination on the grounds of race, religion and social class is not now publicly acceptable, it appears that discrimination on linguistic grounds *is* publicly acceptable, even though linguistic differences may themselves be associated with ethnic, religious and class differences. (Milroy och Milroy 1991, sidan 3)

Avsikten här är inte att gå in på denna språkvårdsdebatt utan att ge en bakgrund till de överväganden som kan ha väglett handboks författarna i urvalet av språkriktighetsfrågor som de behandlat.

I handböckerna har författarna försökt att beskriva, att kodifiera hur journalistiskt språk skall utformas för att stämma med den språkgemenskap som råder inom journalistikens domäner. I handboken beskrivs hur den blivande journalisten skall hantera vissa specifika språkfrågor. Även urvalet av vilka frågor som behandlas är av betydelse. Handboks författaren har möjlighet att fokusera på, med en journalistisk term skulle man kunna säga "vinkla", vad han finner intressant och viktigt att behandla.

Det övergripande syftet med denna undersökning är studera den journalistiska språkliga normen, det vill säga vilka råd och regler handböckerna ger till den blivande journalisten när det gäller den språkliga utformningen av texten. Detta kan i sin tur delas upp i två huvuddelar. Den första är textstrukturen i artikeln och den andra är utformningen av språket. I det här kapitlet är det den språkliga utformningen som står i fokus.

En handboks författare har som tidigare nämndes den självklara rätten att välja vilka råd och regler han vill behandla. Ett sådant urval kan grunda sig på flera olika faktorer. Det kan dels grunda sig på allmänt förekommande råd och regler som ingår i en tradition för skrivhandledningar i allmänhet, dels specifika råd och regler som kan vara giltiga för en genre eller en texttyp, dels kan det vara författarens högst personliga uppfattning om enskilda språkliga fenomen.

Om man skall studera råd och regler kring den språkliga utformningen av journalistiska texter kan det ske på flera sätt. Ett är att koncentrera sig på det

som i handböckerna karaktäriseras som specifikt och utmärkande för journalistiska texter. Ett annat sätt är att ta sin utgångspunkt i råd och regler för skriftlig framställning i allmänhet.

Med den senare utgångspunkten måste dock vissa övervägande göras. Grammatiken består av ett mycket stort antal regler. Somliga av dessa regler vållar språkbrukarna problem, andra är mer eller mindre oöpplicerade. I handböckerna kan båda typerna förekomma. Råden och reglerna kan som nämnts ovan dels behandla allmänna och övergripande frågor, dels kan de vara en enskild författares personliga fokusering på något som kanske är mer eller mindre marginellt när det gäller textutformningen. Vilka frågor kan anses utforma den journalistiska språkliga normen och skall därmed ingå i undersökningen?

Eftersom syftet med denna studie är att försöka beskriva den språkliga journalistiska norm som återspeglar sig i handböckerna har jag valt att koncentrera undersökningen utifrån tre kriterier.

Det första kriteriet är frågor och problem som tillhör språkvårdsproblem i allmänhet och är frågor som återkommer som problem för många språkbrukare. Dessa frågor återfinns också i andra handböcker för andra typer av skriftlig framställning. Det innebär rent konkret att det finns ett antal frågor och problem som jag förväntat mig skall behandlas i handböckerna. Det innebär också att det kan finnas frågor som jag förväntat mig skall behandlas men som inte återfinns i materialet. Även det är ur undersökningens syfte intressant att diskutera. Varför återfinns inte vissa frågor i handböckerna i journalistik som från andra verksamhetsområden när det gäller skriftlig framställning uppfattas som problematiska?

Det andra kriteriet är att problemet skall behandlas av minst två handböcker. Det kan givetvis finnas frågor och problem som handboks författarna uppmärksammat utifrån sin yrkesverksamhet med texter men som inte direkt återfinns i den allmänna språkvårdsdebatten.

Det tredje kriteriet är att frågan eller problemet uttryckligen skall anges vara ett problem för journalister eller för tidningsspråket som sådant.

För att frågan skall tas upp till behandling och analys räcker det att ett av kriterierna är uppfyllt.

Tanken bakom dessa kriterier är att kunna fånga det som skapar den journalistiska språkliga normen och mönstra ut sådant som inte är särskilt centralt inom språkvården eller sådant som kan vara en enskild handboks författares idiosynkrasi.

Tyvärr saknas det fortfarande en heltäckande undersökning kring vilka ämnen som dominerat den svenska språkvården under 1900-talet. Inte så att det saknas undersökningar om språkvård, men de är alla mer eller mindre fokuserade på enskilda frågor eller fenomen. En bred beskrivning av svensk språkvård under 1900-talet hade varit en stor tillgång för min undersökning. Det saknas

även en bred undersökning av vilka frågor som över tid uppmärksammats av exempelvis Nämnden för svensk språkvård (numera Svenska språknämnden).

Eftersom undersökningen är diakron har andra jämförelsepunkter fått sökas. En naturlig utgångspunkt är Erik Wellanders *Riktig svenska*, som utkom första gången 1939. Den har sedermera utkommit i flera upplagor. I *Riktig svenska* behandlar Wellander ingående de språkriktighetsfrågor och problem som framstod som väsentliga utifrån det faktiska språkbruket under de första decennierna av 1900-talet. *Riktig svenska* har sannolikt också haft en oerhört stor genomslagskraft som en sorts handbok och uppslagsverk i "korrekt svenska". Därigenom har den också med all sannolikhet fungerat normerande.

Nämnden för svensk språkvård utkom 1948 med den första upplagan av *Skrivregler*, som följdes av ytterligare 5 upplagor. Den ersattes 1991 med *Svenska skrivregler* som är "...en handledning i skrivtekniska frågor för alla som skriver svenska." (1991, sidan VIII). Sannolikt har även *Skrivregler* utövat ett stort inflytande på alla som skriver inom det offentliga språket. Många har sannolikt också uppfattat det som står i *Skrivregler* som normerande regler.

Tidningarnas Telegrambyrå utkom 1965 med första upplagan av *TT-språket*. Den vänder sig till TT:s medarbetare och andra praktiskt verksamma journalister som önskar en brukbar exempelsamling. Även den har kommit ut i många upplagor, den senaste 1997. I skriften "har TT samlat några råd och anvisningar om språkbruk och redigering enligt de regler och den praxis som tillämpas inom företaget" (1965, sidan 3). *TT-språket* är med andra ord preskriptiv för journalisterna som arbetar inom Tidningarnas Telegrambyrå. Indirekt har den sannolikt också fungerat normerande även för andra journalister än de som är verksamma på TT på grund av att mycket av tidningarnas textmaterial kommer från TT.

Nämnden för svensk språkvård utger också tidskriften *Språkvård* som behandlar olika aktuella språkvårdsfrågor.

Wellander, *Skrivregler*, *TT-språket* och *Språkvård* används i denna undersökning som referenspunkter för olika frågor inom språkvårdsområdet för att spegla de frågor som behandlas av handböckerna i relation till det offentliga språkets språkvårdsdebatt.

Undersökningen av de journalistiska handböckerna täcker in nästan hela 1900-talet. De speglar därmed var och en sin tids uppfattning om vad man som blivande journalist bör tänka på när det gäller språket. Med en så lång undersökningsperiod skulle det också vara möjligt att spåra förändringar och utvecklingar inom språkvårdens område.

Det finns en vedertagen uppfattning, inte minst bland tidningsmän, att tidningsspråket har bidragit till att modernisera det svenska språket, att det närmast skriftspråket till det vårdade talspråket och att det också gått i bräschen för nymodigheter inom språket.

När det gäller den språkliga utformningen av texten kan diskussionen ovan sammanfattas i följande övergripande frågeställningar.

- Vilka råd och regler ger handböckerna när det gäller språkets utformning? Det handlar både om meningsstruktur och enskilda ord och konstruktioner.
- Är handböckerna föregångare, det vill säga föreslår de radikalare, modernare eller friare alternativ i förhållande till det offentliga språket, eller följer de bara efter den allmänna språkvårdsdebatten?

Indelningen av detta kapitel följer strukturen i språket och går således från delarna till helheten. De olika problem inom språket som behandlats i handböckerna har grupperats utifrån den traditionella grammatiken. Först behandlas de ordklasser som varit aktuella: verb, pronomen, negationer. Sedan behandlas ord och stilfigurer. Därefter kommer perspektivet att skifta något – ”bruk kontra missbruk” av vissa ord, uttryck och konstruktioner behandlas. Många av dessa skulle lika gärna kunna sorteras in under någon av de tidigare rubrikerna, men det finns en tradition inom språkvårdslitteraturen att ta upp vissa ord, uttryck och konstruktioner just därför att de används felaktigt, missbrukas eller sammanblandas. Meningsbyggnad och andra syntaktiska problem behandlas därefter. De grafiska markörerna, skiljetecken och skrivtecken kommer sedan. Sist behandlas olika aspekter på stavningen.

6.1 Verb

När det gäller verben är det framför allt tre frågor inom språkvården som varit aktuella under 1900-talet. Den första är användningen av verbform vid pluralt subjekt. Skall man använda kongruensböjningen och skriva *vi fingo* eller kan man använda singular form till ett pluralt subjekt, *vi fick*? Den andra frågan är de så kallade kortformerna av verben. Skall man och får man använda formen *ska* i stället för *skall*, formen *ta* i stället för *taga*? Dessa frågor har debatterats livligt i olika språkvårdssammanhang och meningarna har varit delade. Som tidigare nämnts har man ofta också gjort en distinktion mellan det offentliga språkets norm och mera informellt språk, mellan olika genrer och stilarter.

Den tredje frågan gäller användningen av passiva konstruktioner, *beslutades att friställa 300 arbetare* i stället för *styrelsen beslutade att friställa 300 arbetare*. Även denna fråga har debatterats livligt, men här har uppfattningar och argumentering ofta pekat i samma riktning.

Hur har då handböckerna hanterat dessa språkvårdsfrågor?

6.1.1 *Vi skrevo eller vi skrev?*

Ett av de stora diskussionsämnen när det gäller språkvårdsfrågor under första hälften av 1900-talet var kongruensböjningen av verben. I seklets början var plurala verbformer vid plurala subjekt det självklara inom det offentliga skriftspråket. De plurala verbformerna användes också inom den svenska pressen som ju också var en del av det offentliga språket.

I talspråket hade dock de singulara verbformerna vid pluralt subjekt tagit över och i stort sett blivit enarådande redan före sekelskiftet.

Aflägsnandet af verbets pluralformer är utan jämförelse det mest storartade resultatet af det sträfvande efter förenkling genom analogibildning, som genomgår vårt språk. I vårt bildade umgängesspråk har deras förenkling öfverallt vunnit insteg – men i skriftspråket tillåtes den icke, om ej möjligen i lågprosan. (Cederschiöld 1897, sidan 248)

När Selma Lagerlöf fick i uppdrag att skriva en läsebok för folkskolan, *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*, var verbformen en av de språkfrågor som måste övervägas. Språkforskaren Adolf Noreen förespråkade singulara former genomgående, men uppdragsgivarna folkskoleinspektören Fridtjuv Berg och överläraren Alfred Dalin var inte så förtjusta i denna nymodighet (Alfvegren 1992). Kompromissen blev att använda singulara verbformer i dialogerna och plurala verbformer i den berättande texten. Den enda gång det förekom plurala verbformer i dialogpartier var när Oscar II samtalade med gubben Klement (a.a.). Dåtidens skolbarn uppfattade med all säkerhet denna användning av olika verbformer som ett uttryck för de stilskillnader som fanns mellan "skrivet" språk och "talat" språk.

I talspråket hade de singulara verbformerna helt slagit igenom, men i skriftspråket behöll de plurala verbformerna sin position länge. Bruket av verbformer var en uppenbart angelägen språkvårdsfråga för dagspressen (Alfvegren 1983). Frågan behandlades och diskuterades intensivt i många olika fora och oenigheten var stor.

Bland de första tidningarna att systematiskt övergå till singulara verbformer vid pluralt subjekt var de kommunistiska och vänstersocialistiska tidningarna under 1910-talet (Alfvegren 1983). De socialdemokratiska och borgerliga tidningarna kom betydligt senare. Under 1930-talet började fler och fler journalister och också fler och fler tidningar gå över till singularformer på verben. Dagens Nyheters ledarredaktion gick mera allmänt över till singularformen i sitt eget material från och med 1940 (a.a.).

Enskilda journalister arbetade också aktivt för att bryta kongruensregeln. När exempelvis Ture Nerman 1910 blev redaktör för den socialdemokratiska tidningen *Nya Samhället* i Sundsvall, införde han omedelbart singularformen i

hela tidningen (Alfvegren 1983). När Nerman lämnade tidningen 1916 återgick tidningen till att använda kongruensböjning.

En viktig faktor i sammanhanget var Tidningarnas Telegrambyrå som konsekvent höll fast vid att använda kongruensböjningen vid plurala subjekt i allt sitt textmaterial. Efter allt starkare påtryckningar beslutade TT den 28 oktober 1945 att övergå till singulara verbformer vid pluralt subjekt (Alfvegren 1983, sidan 102). De flesta tidningar gick därefter också över till att använda singulara former. De sista redaktörer som använde kongruensböjningen i sitt dagliga arbete i tidningsspalterna var Harry Hjärne i *Göteborgs-Posten* och Yngve Hamrin i *Jönköpings-Posten*, båda gick bort 1969 (Alfvegren 1983, sidan 102).

Hur behandlar då handböckerna denna debatterade fråga? Utifrån den intensiva och stundtals ganska hetsiga debatten som pågick inom dagspressen och som Alfvegren (1983) redogör för, skulle man kunna förvänta sig att handböckerna i journalistik behandlar frågan mera ingående och att handböckerna även ger en rekommendation till den blivande journalisten hur man skall hantera frågan.

Tabell 6.1.1 Handböckernas behandling av verbens kongruensböjning.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981Å	1981Ö	1985	1994	1996
Behandlar kongruensböjningen							•						(•)	(•)			
Rekommenderar singular form							•										

Trots att det var en livligt debatterad fråga och en fråga där den blivande journalisten skulle kunna behöva råd för sitt eget språkbruk är det ingen av de tidiga handböckerna som behandlar frågan om kongruensböjningen av verben. Den första handbok som tar upp kongruensböjningen är Poppius 1947, alltså när singularformen redan vunnit kampen.

Efter ett exempel på tidningsspråk från 1912 och vad det blir på 1947 års moderna svenska konstaterar Poppius att kongruensböjningen av verbet mer eller mindre har upphört i pressen.

Regeln om verbet i singularis efter subjekt i pluralis har numera allmänt slagit igenom i tidningssvenskan (Poppius 1947, sidan 177).

Det finns dock fortfarande åtskilliga tidningar som kongruensböjer menar Poppius, men de kommer snart att gå över till singularformen (Poppius 1947). Som skäl för detta anför Poppius att TT gått över till att bara använda singularformen i sitt textmaterial. Poppius ger också nybörjaren rådet att från början gå in för singularformen. Att hålla fast vid den gamla skolregeln skapar bara osäkerhet och skapar dessutom problem för sättare och korrekturläsare.

Egentligen är Poppius den enda handboks författare som behandlar kongruensböjningen av verben ur språkvårdssynpunkt och ger en rekommendation för vilken form som den blivande journalisten skall använda. När ämnet behandlas de följande gångerna, av Ågren 1981 och av Andersson-Ek mfl 1994, är det som beskrivning av ett historiskt fenomen och inte som något som berör den blivande journalistens språkanvändning.

Ågren menar att förändringen har gått väldigt snabbt. I vilken takt språkförändringar sker kan givetvis uppfattas olika och beror på vad man har som jämförelseobjekt. Användningen av singulara former hade som tidigare nämnts slagit igenom i talspråket före sekelskiftet. Det finns exempel på författare som använde formen redan i slutet på 1600-talet (Cederschiöld 1897). Under första hälften av 1900-talet debatterades frågan livligt när det gäller pressens användning. De första tidningar som började använda singularformen var årsbarn med Ågren (född 1910). Ur språkvårdssynpunkt kan man nog hävda att det tog relativt lång tid för de singulara formerna att accepteras och att helt och fullt användas i det offentliga skriftspråket.

Den fråga som man då kan ställa är givetvis varför en så livligt debatterad språkvårdsfråga som kongruensböjningen av verben inte behandlas av de tidiga handboks författarna. Inte heller Karlgren, som aktivt arbetade för en modernisering av *Dagens Nyheter* när det gäller redigering och textstruktur, behandlar frågan. En möjlig förklaring ligger i att det var så intimt förknippat med det offentliga språket att använda kongruensböjning att den var mer eller mindre självklar. Den tillhörde det som skolan omsorgsfullt lärt ut och som säkerligen många journalister under sin skolgång fått arbeta hårt för att bemästra eftersom det för många stred mot det språk som man själv talade. När man väl bemästrade normen blev det också självklart att följa den, ett fenomen som omvittnat gäller även andra språkvårdsfrågor (se exempelvis Grünbaum 1976; Andersson 1985).

Vad gjorde då handboks författarna i sin egen text? Använde man plurala eller singulara former?

Tabell 6.1.2 Användning av verbform i handbokstexten.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981Å	1981Ö	1985	1994	1996
Plural verbform	•	•	•	•	•												
Singular verbform						•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•

Författarnas egen användning av verbform i handbokstexten avspeglar tydligt att de följer det offentliga språkets norm. Användningen avspeglar också den utveckling som skett inom tidningarnas språk. Samtliga författare till och med 1935 använder kongruensböjning, det vill säga plural verbform efter pluralt

subjekt, även Anton Karlgren. Man följer således den rådande normen för offentligt språk, vilket framgår av nedanstående exempel hämtade ur handböckerna. Kursiveringen av den pluralböjda verbformen i nedanstående exempel är gjord av mig.

Om ett helt folk skall samlas till anspänning av sin högsta moraliska och materiella kraft — det är tidningarna som *bära* budet, de *äro* härolderna, som *föra* ut det samlade ropet. (Langlet 1915, sidan 1)

Det är så folk skriver i allmänhet: allt skall berättas i den tids ordning vari det hänt; att bryta ut något ur dess kronologiska och logiska sammanhang förefaller skribenterna som ett skriande brott mot de lärdomar hur en uppsats skall "disponeras" som de *finjo* i skolan. (Karlgrén 1923, sidan 4)

I detta sammanhang *skola* vi fortsätta vår orienteringsgång genom tidningen. (Olson 1935 A, sidan 7)

Tidningens förnämsta medel i opinionsbildningens tjänst *äro* ledare, mellanstick och pressöversikt, vilka alla *ge* uttryck åt den mening, för vilken tidningens ledning är beredd att taga ansvaret. (Grandien 1935, sidan 3)

Den 19 oktober 1945 sände TT ett meddelande till sina abonnenter att man skulle övergå till att använda singular form i allt material som inte var av officiell natur (Bergman 1962).

Fr.o.m. söndagen den 28 dennes kommer TT att i material som icke är av strängt officiell natur i regel använda den förenklade verbböjningen utan särskilda pluralformer av predikatet. I officiella meddelanden och liknande material som återges i direkt anförande bibehålles dock pluralformerna. Innan TT tagit detta steg har byrån konsulterat två för svensk språkvård representativa organ, nämligen Nämnden för svensk språkvård och Modersmålslärares förening. Deras yttranden bifogas för Eder kännedom och får naturligtvis användas vid eventuell publicering. (citerat efter Bergman 1962, sidan 34)

Efter TT:s övergång gick även de tidningar som fortfarande behållit pluralformerna över till den förenklade verbböjningen. TT:s beslut fick därmed stor genomslagskraft bland de tidningar som hittills tvekat (Alfvegren 1983).

I första utgåvan av TT-språket 1965 anges att "Predikatet står i *singularis*." (1965, sidan 7). Det kan vara värt att notera att så sent som i utgåvan från 1986 står det fortfarande att "Predikatet skall stå i *singularis*." (1986, sidan 26). Då har mer än 40 år förflutit från TT:s beslut om övergång till singular form och de sista redaktörerna har slutat att använda formen. För de flesta yrkesverksamma journalister idag är kongruensböjning av verben – om man får skriva *vi fick* i stället för *vi finjo* – något som man i bästa fall hört äldre journalister berätta om. Med mångårig erfarenhet från undervisning på universitetet kan jag kon-

statera att ytterst få av dagens blivande journalister ens vet vad frågan handlar om. Bergman konstaterade 1962 att "...enhetsformen av predikats verbet blivit så naturlig, så stilistiskt neutral, att de flesta människor inte ens lägger märke till den." (Bergman 1962, sidan 34)

När Wellander 1939 behandlar kongruensböjningen av verben var problemet att många språkbrukare var osäkra på verbformen efter pluralt subjekt eftersom man i talspråket redan hade gått över till singular form efter pluralt subjekt. På senare år har ett annat brott mot denna kongruensregel dykt upp, ett brott som visar att nutidens språkbrukare har mycket ringa kunskap om verbens kongruensböjning i numerus. År 1990 dök det upp en affisch i kårvalet till Stockholms universitets studentkår. På affischen stod det *Forskning kräva forskare* (Språkets sega liv? 1990, sidan 32). Anspelingen på den klassiska affischen av Albert Engström inför folkomröstningen i förbudsfrågan är helt klar: *Kräfter kräva dessa drycker*. Men den visar också att känslan för kongruensböjning av verben i numerus är obefintlig; på affischen är verbet böjt i plural medan subjektet är singularis. Formen har tydligen inte känts felaktig utan har kanske uppfattats som lite gammaldags och nostalgisk, vad Bergman menade att formen redan hade blivit 1962 och beskrev att den hade "en patina över sig av ädelrost" (Bergman 1962, sidan 34).

6.1.2 Ska eller skall, ta eller taga?

Användningen av de kortare formerna av verben, exempelvis *ska* i stället för *skall*, ingår i det bildade talspråkets repertoar enligt Erik Wellander (1939). Under 1900-talet har som tidigare nämnts en utjämning mellan skriftspråk och talspråk skett. Talspråksformen *ska* kom under 60-talet alltmer in i skriftspråket. Molde menar 1970 att den är sakprosans normalform och man finner den i tidningsspråk, läroböcker. Många är dock motståndare till att formen *ska* används i skriftspråket, särskilt bland språkmännen har motståndet varit stort (Molde 1970).

Som talspråksformer räknas också de kortare formerna *bli* (*bliva*), *dra* (*draga*), *ge* (*giva*) och *ta* (*taga*). Bergman menar att de korta formerna sannolikt är de normala, det vill säga vid den tidpunkt hans skrift utkommer (Bergman 1962). *Haver* var föråldrat redan i bibelversionen tryckt 1917. Där användes *bliver* men *har*. Bergman menar också att *drager*, *giver* och *tager* kan verka lätt ålderdomliga och göra ett stelt intryck; formerna är förbehållna mycket formell sakprosa (Bergman 1962).

I den första utgåvan av TT-språket (1965, sidan 7) anges att man skall använda de korta formerna av verben, *ha*, *ta*, *bli* och så vidare. Längre fram i skrivråden, under rubriken Stavning, anges dock att TT skriver *lade* och *sade*, inte *la* eller *sa* (1965). En viss osäkerhet kan i och med detta uppstå om vilka

kortformer som egentligen är tillåtna. Däremot skriver TT *skall* och inte *ska*, vilket uttryckligen anges både när verbformerna behandlas och i samband med stavningen. Regeln när det gäller *ska* modifieras dock något efterhand. I den femte upplagan, utgiven 1983, rekommenderas formen *skall* men formen *ska* godtas också. I den senaste upplagan, 1997, anges fortfarande att TT använder formen *sade*, rekommenderar *skall* men godtar formen *ska*.

Svenska språknämndens Skrivregler behandlar inte frågan om användningen av verbens kortformer förrän i sjätte upplagan, utgiven 1971. Nämnden rekommenderar stor återhållsamhet i användningen av talspråksformer i skrift, inklusive kortformerna av verben. I Svenska skrivregler utgiven 1991 konstaterar man att dessa talspråksformer har blivit allmänt brukliga också i skrift och gör inte heller någon skillnad mellan olika stilarter.

När det gäller kortformerna av verben så går således TT:s regler mot en allt större grad av modernisering och föregår Språknämndens skrivregler. En anledning till detta kan givetvis vara att det ur en aspekt är lättare för TT att förespråka ett modernare språk och specifikt ange vad som skall användas än det är för Språknämnden. TT:s regler omfattar bara texterna som kommer från Tidningarnas Telegrambyrå, medan Språknämnden ger rekommendationer till hela språksamhället, inklusive det offentliga språket. Att sedan TT:s regler får spridning i en vidare krets och utanför TT är en annan fråga.

Hur behandlar handböckerna kortformerna av verben och vilka rekommendationer får den blivande journalisten? TT-språket utkom med sin första upplaga 1965. Ligger handböckerna före, samtidigt eller efter tidsmässigt i relation till TT-språket?

Tabell 6.1.3 Handböckernas behandling och rekommendation av verbets kortformer.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981Å	1981Ö	1985	1994	1996
Kortformen																	
<i>ska</i>											•		•		•	•	•
<i>ha</i>													•		•		
<i>ta</i>															•		
<i>sa</i>											•				•	•	
<i>ge</i>																	
<i>la</i>																•	•
<i>bli</i>															•		
<i>ger</i>													•				
<i>dra</i>													•				
Rekommenderar kortformer											•		•		oklart oklart		
Stil- och smakfråga											•						•

Ingen av handböckerna behandlar frågan före den första upplagan av TT-språket. Den första handbok som tar upp verbets kortformer är Westerberg 1967. Ämnet behandlas av Lars Alfvegren i avsnittet Språket i tidningen. Alfvegren menar att man kan använda de korta formerna om man vill och sammanhanget är passande. Det finns inga språkliga skäl att låta bli att använda dem (Westerberg 1967, sidan 207). Alfvegren konstaterar också att det i likhet med användningen av exempelvis *sen* i stället för *sedan* och andra former som har sitt ursprung i talspråket är en fråga om stil och smak. Alfvegren är således något försiktigare än TT-språkets regler.

Ågren 1981 konstaterar att kortformerna håller på att slå igenom; undantaget är formen *ska* i stället för *skall* (1981, sidan 4). Fortfarande är den formen inte tillåten på många håll. Någon uttalad rekommendation finns dock inte hos Ågren utan läsaren får på egen hand dra slutsatser.

Öijer behandlar inte frågan utan hänvisar indirekt till ordlistor, ordböcker och TT-språket som "är ett minimikrav i varje reporters verktygslåda." (Öijer 1981, sidan 132).

Larsson 1985 menar att nästan alla använder de kortare formerna, åtminstone skriver alla tidningar *ha* i stället för *hava*, *ta* i stället för *taga* och *bli* i stället för *bliva*. Helt konsekvent följer man dock inte regeln att den kortaste formen skall användas. Larsson hänvisar till Svenska språknämndens Skrivregler från 1982, där nämnden rekommenderar att man använder *skall* som normalform och *ska* endast och framför allt vid direkt återgivning av talspråket. Nämnden ger i Skrivregler ett generellt råd till den som vill skriva både modernt och korrekt: använd den språkliga form som observeras minst av läsaren. Denna hänvisning avslutas med meningen:

Därför är det klokast att använda de gängse skriftspråksformerna. (Larsson 1985, sidan 145)

Om detta är Larssons eller Språknämndens rekommendation är oklart. Oklart är också vad rekommendationen är till den blivande journalisten. Den förutsätter nämligen att man vet vad som är gängse skriftspråksformer.

Andersson-Ek mfl menar att språket i tidningen bör vara enhetligt och korrekt (Andersson-Ek m.fl. 1994, sidan 37). Det är därför inte bra om man i en och samma tidning finner former som *lade* – *la*, *skall* – *ska*, *sade* – *sa*. Författarna tar dock inte ställning i frågan och någon rekommendation får inte läsaren inför sitt eget språkbruk som journalist. I sin nästa handbok, Andersson-Ek mfl 1996, ger författarna dock rekommendationen att var och en själv får välja vilken form som skall användas. Författarna behandlar *ska* och *la* tillsammans med former som *mej* och *sånt*. De påpekar att detta är exempel på hur det talade språket vunnit insteg i skriftspråket. De menar också att "Det leder till ett lättsammare språk, men det uppfattas också som slarvigt av många." (Andersson-Ek m.fl. 1996, sidan 84). Det är synd att dessa former behandlas som om

de vore likvärdiga, eftersom sannolikt de flesta språkbrukare idag accepterar *ska* och *la* men inte *mej* i skriftspråket.

Samtliga handböcker som behandlar kortformer av verben tar upp frågan om *skall* eller *ska*. Därutöver nämns också andra kortformer av verben, det är dock ingen mer form som behandlas av samtliga.

Det finns således en viss stilskillnad mellan formerna *ska* och *skall* och kanske också en viss motsättning, vilket skulle kunna leda till betydelseförändringar i språket. Carin Sandqvist har i en artikel i Språkvård pekat på att framför allt yngre språkbrukare uppfattar en betydelseskillnad när det gäller kort och lång verbform. Formen *skall* uppfattas som mer auktoritär och "tvingande" än *ska* (Sandqvist 1987, sidan 13).

6.1.3 Läses tidningen eller jag läser tidningen?

Aktiv eller passiv diates, det vill säga vilken synvinkel relationen mellan predikatet och subjektet uttrycker, har också stått i centrum för språkvårdsdebatten. Vid aktiv form är det subjektet som gör något, *jag läser tidningen*, vid passiv form är subjektet föremål för handlingen, *tidningen läses*. Bruket av passiv form kom i hög grad att förknippas med kanslispråk och myndigheters språkanvändning, och blev under 1970-talet starkt kritiserat och ifrågasatt. Kritiken mot användningen av den passiva formen riktade främst in sig på läsbarhet och att det gav möjlighet att "undertrycka information" genom att den som egentligen utförde en handling inte syntes i texten (se exempelvis Karlgren 1971). Uttryck som *750 arbetare avskedas* är mer attraktivt än *Företaget XX avskedar 750 arbetare*.

Det är självklart att det finns tillfällen när den som utför handlingen är underförstådd, exempelvis i en mening som *Mannen dömdes till 10 års fängelse*. I ett sådant fall är det underförstådda subjektet, *domstolen*, självklar. Det är bara domstolar som kan utdöma fängelsestraff. Passiv form gör det också möjligt att låta den som skriver vara "osynlig" i texten. Ett mycket välkänt fenomen från vetenskaplig text, där passiv form ofta brukas för att undvika att skriva *jag*, *vi* eller *arbetsgruppen*. I detta fall är det ett utslag av krav på att texten skall vara opersonlig och neutral. Att passiv form brukas så flitigt i kanslispråket beror givetvis på att tjänstemannen som skriver ofta bara expedierar vad andra har beslutat.

Att variera mellan aktiv och passiv diates är en möjlighet för skribenten att byta perspektiv. Användningen av passiv är inte en språkriktighetsfråga utan snarare en stilistisk fråga. Det är således inte lika enkelt att bara ge ett allmänt förbud mot användningen av passiv form – även om den ur läsbarhetssynpunkt och begriplighet ibland försvårar för läsaren.

Verbformer utan kongruensböjning och verbets kortformer representerar talspråksformer som kommer in i skriftspråket. Därmed finns det också en tidsaspekt på deras intåg i skriftspråket och när de kan tänkas bli aktuella att behandla i handböckerna. Aktiv och passiv form är som nämnts ovan två olika perspektiv och de ingår i skriftspråkets allmänna repertoar. De är därför inte tidsbundna på samma sätt som kongruensböjningen och kortformerna. Problemet med aktiv kontra passiv form ligger i komplexiteten och den starka kopplingen till läsbarhet. Av det skälet skulle man kunna förvänta sig att frågan behandlas under hela den undersökta perioden.

På vilket sätt behandlas frågan i handböckerna och vilka råd ges till den blivande journalisten?

Tabell 6.1.4 Handböckernas behandling av aktiv-passiv diates.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981Å	1981Ö	1985	1994	1996
Aktiv - passiv													•		•		
Förespråkar aktiv													•		•		

Trots att det inte är en tidsbunden fråga behandlas den av handböckerna först sent i undersökningsperioden. Frågan dyker först upp i handböckerna i anslutning till den debatt som pågick när det gäller kanslispråkets och byråkratsvenskans krånglighet.

”Skriv aktivt.”, det rådet ger Ågren till läsaren. Han är också den förste som tar upp och ger någon rekommendation när det gäller aktiv-passiv form. Språkvårdsdebatten och kritiken mot den krångliga byråkratsvenskan avspeglar sig också i Ågrens kommentar till passivformen.

Kanslispråket, byråkratspråket älskar den passiva formen. I det språket finns det sällan någon som är ansvarig för någonting. (Ågren 1981, sidan 8)

Samma korta och koncisa råd ger också Larsson 1985 när det gäller valet mellan aktiv och passiv verbform.

Ingen av handböckerna som behandlar frågan gör det särskilt utförligt. Komplexiteten i frågan är reducerad till en kategorisk rekommendation: Skriv aktivt.

6.1.4 Övriga verbformer

Handböckerna tar upp ytterligare verbkonstruktioner. Karlgren påpekar att man kan använda presens som futurum i stället för *kommer att*, som Karlgren tycker är ”långsläpigt och tungt” (Karlgren 1923, sidan 48). Det kan i sam-

manhanget vara värt att notera att först 1996, Andersson-Ek mfl, kommenteras formen igen, men då ur ett helt annat perspektiv. Andersson-Ek mfl ger rådet till den blivande journalisten att skriva ut *att* i samband med frasen *kommer att*.

På senare tid stympas också allt oftare "kommer att" till bara "kommer": "Johan kommer göra succé", "Robert kommer snart vara tillbaka".

Ovanan vid nyskapelsen innebär läsmotstånd och stark irritation hos de språkmedvetna läsarna. Det är ett bra skäl till att hålla fast vid "kommer att"-formen. (Andersson-Ek m.fl. 1996, sidan 83)

Karlgren tar också upp historiskt presens. Han ger rådet att vara försiktig med denna verbkonstruktion – den är allt för litterär för att höra ihop med reportage. Historiskt presens ställer också krav på skildringen som måste vara "verkligt livfull och dramatisk". Har man däremot börjat i presens så skall man fortsätta med det.

Samma råd ger Larsson i sin handbok; har man börjat reportaget i presens så måste man fortsätta med detta tempus. Larsson påpekar också att det är ett vanligt nybörjarfel att växla mellan presens och imperfekt.

Sandler skriver att man i regel använder ett tempus som ligger så nära i tiden som möjligt för att accentuera det aktuella i händelsen, och menar att imperfektum är att föredra framför perfektum. Enligt Sandler låter "En eldsvåda utbröt på onsdagen." aktuellare än "En eldsvåda har utbrutit i går." (Sandler 1944, sidan 52). Det senare exemplet verkar dock något konstruerat eftersom verbfrasen *har utbrutit* har perfektiv betydelse, det vill säga uttrycker nutid, och tidsadverbialiet, *i går*, uttrycker dåtid.

6.1.5 Sammanfattning

Handböckerna behandlar tre huvudfrågor när det gäller verben. Den första är kongruensböjningen av verben, det vill säga att använda singular form på verbet efter pluralt subjekt. Frågan om man fick använda singularformen debatterades livligt i den allmänna språkvårdsdebatten under första hälften av 1900-talet. 1945 beslutade Tidningarnas Telegrambyrå att enbart använda singular form i sina telegram.

Frågan behandlas första gången av Poppius 1947 när frågan redan i princip var avgjord, och Poppius konstaterar i stort åt vilket håll utvecklingen lett.

Den andra frågan som handböckerna behandlar är i vilken utsträckning man får eller bör använda kortformerna av verben. Frågan dyker upp första gången i Westerberg 1967. Råden till den blivande journalisten är både ja och nej. Vissa former accepteras medan andra anses för talspråkliga.

Den tredje frågan är användningen av passiv i stället för aktiv form. Även denna fråga dyker upp sent i undersökningsperioden. Den behandlas första

gången av Ågren 1981. Trots att det är en komplex fråga behandlas den ytterst summariskt.

Handböckerna behandlar också historiskt presens och *kommer att* som futurum.

6.2 Pronomen

Språkriktighets- och språkvårdsdebatten när det gäller pronomen har under åren handlat om olika aspekter på användningen av pronomen. En aspekt har varit talspråksformer som kommer in i skriftspråket, exempelvis *mej, nån*, och därmed uppstår frågan om användningen av vissa former i olika stilarter. En annan aspekt har varit pronomens inneboende problem med syftningen. Fördelen med pronomen är att de kan ersätta andra ord och uttryck. Som språkbrukare behöver man därigenom inte ständigt upprepa det begrepp man talar om. Nackdelen är givetvis att i en text där det förekommer många *hon, han, de, man* och så vidare kan det bli problem med syftningen. Den tredje aspekten är användningen av pronomen för att skapa vissa retoriska effekter eller markera grupptillhörighet, exempelvis användningen av *vi – dem*. Den fjärde aspekten handlar om "överanvändning" av ett enskilt pronomen. Ett allt för flitigt bruk av ett enskilt pronomen riskerar att ge intryck av samma klichéartade stil som en överanvändning av en metafor eller någon annan stilistisk figur.

Frågan om pronomens syftning kräver också många gånger en större kunskap och insikt om språkstrukturen för att kunna peka på vad som i det enskilda fallet leder till missförstånd och vad som är korrekt språkbruk.

Dessa aspekter på användningen av pronomen är således till sin karaktär olika och kräver också olika former av diskussion och rekommendationer. Den fråga som man då kan ställa är hur handböckerna i journalistik behandlat olika aspekter på användningen av pronomen och när under undersökningssperioden detta behandlas?

6.2.1 Användningen av *vi*

Pronomenet *vi* kan användas både inklusivt och exklusivt i förhållande till lyssnaren. När det används inklusivt ingår lyssnaren, när det används exklusivt utesluts lyssnaren ur *vi*. Uttrycket *Nu ska vi äta*, kan således antingen inkludera alla närvarande personer, inklusive barnens lekkamrater. Det kan också användas för att markera 'vi i den här familjen ska äta', och då exkluderas barnens lekkamrater som då dessutom förväntas gå hem. Vilken av de två funktionerna som används kan bara avgöras utifrån respektive situation.

Pronomenet *vi* kan användas retoriskt för att definiera en grupp, 'vi', som avskiljer sig från en annan grupp, 'dem'. Inom retoriken är det ett väl beprövat sätt för att skapa en gemenskap mellan talaren och lyssnarna. Det ger också talaren möjlighet att för lyssnarna utpeka 'dem', en grupp av individer som inte tycker som 'vi' eller som har en annan uppfattning och som därmed kan identifieras som presumtiva motståndare. Genom detta kan man som talare skapa konflikter och åstadkomma konfrontationer.

Men *vi* kan också användas för att legitimera uppfattningen i en fråga. Uttrycket *Vi är många som tycker så* ger intryck av att vara en allmänt omfattad åsikt, men i realiteten är *vi* kanske bara två personer.

Pronomenet *vi* kan således användas av språkbrukaren för att inkludera eller exkludera mottagaren, markera en gruppstillhörighet och att man ger uttryck för en hel grupps åsikt. Dessa tre användningssätt är givetvis inte varandras motsats, tvärtom bygger de på samma grundprincip att ge uttryck för gemenskap och tillhörighet till en grupp. De kan dock komma i konflikt med varandra beroende på hur lyssnaren/läsaren definierar sitt förhållande till den som använder ordet.

Vad som utmärker den journalistiska texten är att den skrivande är osynlig i den bemärkelsen att man inte markerar sin närvaro i texten med hjälp av uttryck som *jag*, *undertecknad*. Undantag är texttyper som krönikor och liknande. Journalisten "rapporterar" och "refererar" vad som hänt. Det finns också en uppfattning att det journalistiska språket skall vara objektivt och neutralt. I detta avseende har det journalistiska språket stora likheter med det vetenskapliga språket och kanslispråket. Även i dessa typer av sakprosa är skribenten sällan närvarande i form av beteckningar som *jag*, *vi*, *arbetsgruppen*. Detta krav på språkformen får å sin sida andra konsekvenser, exempelvis är passiv diates mycket vanligt i genrer som kanslispråk och vetenskaplig prosa.

Det är dock ur språklig synvinkel skillnad om man som skribent använder uttryck som betecknar första person, *vi*, eller om man väljer att använda beteckningar som kan hänföras till tredje person. Det innebär således att det är stor skillnad på perspektivet att använda pronomenet *vi* och en beteckning. *Vi anser att* skiljer sig betydelsemässigt från *Dagens Nyheter anser att*.

Det finns minst två åtskilda "röster" i tidningen. Dels finns tidningens uppfattning i olika frågor som kommer till uttryck på tidningens ledarspalter och i liknande material. Dels finns den "neutrala" journalistiken som skall prägla nyhetsartiklar, reportage och liknande.

Den fråga man då kan ställa är hur handböckerna behandlar frågan om hur man markerar vem det är som står för en uppfattning. Om man använder *vi*, så kan det som konstaterades ovan i den traditionella retorikens mening också utpekas ett *dem*, och det är kanske inte alltid önskvärt. Att använda *vi* kan också avgränsa läsaren från att känna delaktighet med tidningens åsikter, uppfattning-

ar och värderingar som kommer till uttryck på ledarspalterna, i synnerhet om man inte inbegriper sig själv i detta 'vi' utan uppfattar sig tillhöra 'dem'.

Tabell 6.2.1 Handböckernas behandling av användningen av pronomenet *vi*.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981A	1981Ö	1985	1994	1996
<i>vi</i>		•			•												
Får användas		nej			nej												

Den första handbok som behandlar användningen av pronomenet *vi* är Karlgren 1923 och han meddelar att det inte är tillåtet på Dagens Nyheter att använda det i betydelsen 'tidningen'. Karlgren menar också att det bara är ovana skribenter som tror att det är ett utslag av korrekt journalistik att använda pronomenet *vi*.

Bruket av *vi* i betydelsen tidningen – ett uttryck som varje icke journalist anser vara i högsta grad journalistiskt och som han därför skyndar sig att använda så fort han skall försöka skriva en notis för pressen – är strängt bannlyst i Dagens Nyheter. (Karlgren 1923, sidan 50)

Karlgren behandlar användningen i allmänhet och exempel är hämtade framför allt från nyhetsjournalistik.

Den andra handboken som behandlar ämnet är Grandien 1935 som i sin handbok framför allt behandlar tidningens opinionsbildande verksamhet på ledarsidan. Grandien menar att när tidningen talar å egna vägnar används *vi*. Detta bruk börjar dock försvinna i en del av pressen, och uttrycket kan utan större problem ersättas av andra uttryck. Grandiens perspektiv är således användningsområdet där *vi* representerar tidningen och står för tidningens uttryckliga åsikt.

I Dagens Nyheter råder således 1923 ett generellt förbud mot att använda *vi* som uttryck för tidningen, i stället skall man använda *Dagens Nyheter* eller motsvarande uttryck. Grandiens råd visar på att bruket fortfarande 1935 var levande inom den svenska pressen, men att vissa tidningar har börjat ersätta det med andra uttrycksformer. Karlgren representerar föreskrifter för en bestämd tidning och kan därmed entydigt ange förbud eller påbud, medan Grandiens handbok riktar sig till den som vill ägna sig åt opinionsbildande verksamhet på någon svensk tidning i allmänhet och därför snarast ger en beskrivning av de rådande förhållandena inom pressen.

Ingen av handböckerna därefter behandlar frågan. Det behöver dock inte betyda att frågan om man får använda *vi* som uttryck för 'tidningen' inte längre

är aktuell inom pressen. Den rådande normen är uppenbart att man omtalar 'tidningen' i tredje person, det vill säga exempelvis *Dagens Nyheter*.

6.2.2 *de, dem eller dom?*

En fråga som debatterats livligt är bruket av *dom* i skriftspråket. Får man lov att använda det och i så fall när? Många hävdar också att bruket av *dom* i skriftspråket stadigt ökar.

I vilken utsträckning behandlar handböckerna formerna *de/dem/dom* och vilka rekommendationer gör de till den blivande journalisten?

Tabell 6.2.2 Handböckernas behandling av pronomenformerna *de/dem/dom*.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981A	1981Ö	1985	1994	1996
<i>de, dem, dom</i>											•		•		•	•	•
Rekommenderar <i>de, dem</i>														(•)	•		
Rekommenderar <i>dom</i>																•	
Stil- och smakfråga											•				•		

Westerberg 1967 är den första handbok som behandlar frågan. Alfvegren, som skrivit kapitlet, ger en ganska utförlig bild av problemet och de bakomliggande faktorerna till bruket av *dom*. Alfvegren menar att detta, liksom så mycket annat i språkets värld, är fråga om stil- och smak. Han ställer inte något förbud mot användningen och tar inte heller ställning för eller emot någon av formerna. Alfvegren representerar en liberal inställning i språkvårdsfrågan. Det kan vara värt att i detta sammanhang påminna om att Alfvegren är docent i nordiska språk.

Det finns emellertid inga "historiska" skäl som talar för, att det skulle vara mera övårdat att skriva t.ex. *dom*, där man i skriftspråk tidigare använt *de* eller *dem*. Låt det därför verkligen bli en smakfråga; tycker man att det passar med *di* och *dom* i den artikel, som man just skriver, bör man inte underlåta att använda dessa former. Därmed inte sagt, att man kan använda *dem* i alla slags artiklar. En viss måttlighet är även i detta fall tillrädlig. (Westerberg 1967, sidan 206–207)

Ågren 1981 tar inte heller ställning i frågan, utan hänvisar till att formen *dom* är förbjuden att använda på många tidningar. Sedan ger han läsaren tumregeln att man ska böja *de* när det styrs av preposition eller står i objektsställning.

Måste du använda de och dem (den plurala objektsformen) eller vill du helst använda dessa former skall du tänka på att böja "de" när det styrs av en preposition eller står i objektsställning. (Ågren 1981, sidan 6)

Att Ågren ger en sådan tumregel kan ses som ett tecken på att språkbrukarna börjar bli osäkra på användningen och att många fel dyker upp i texterna.

Öijer behandlar frågan om formerna *de/dem/dom* indirekt. Journalisternas arbetsmaterial är ofta statliga utredningar och betänkanden som är tunga, svår- genomträngliga skriftliga källor som skall översättas till enklare och mer vardaglig prosa, vad Öijer kallar att "slakta ett betänkande".

Men det betyder inte att du ska fylla tidningsspalterna med ord som "mej", "dej", "sej", "dom" och "säjer". Texten blir inte mer lättillgänglig för det. Värna i stället om skillnaden mellan tal- och skriftspråket. (Öijer 1981, sidan 154)

Öijer menar att skillnaden mellan tal- och skriftspråk kan skapa värdefulla spänningar i texten och att man kan använda "...talspråkets 'slappare' former bakom *pratminus*". (Öijer 1981, sidan 154). Öijer gör här en värdering av talspråksformerna som 'slappare' i relation till skriftspråkets former. Det skulle kunna tolkas som att Öijer indirekt menar att talspråket över lag är en 'slapp' variant av språket, och att det är skriftspråket som är den rätta varianten.

Kan man skriva dom? frågar Larsson i sin rubrik och ger svaret att det går givetvis bra i citat när karaktären av talspråk skall förstärkas. Larsson pekar också på TT-språkets regel och att det i en del tidningar är förbjudet att använda *dom*. Även Larsson konstaterar att det föreligger en viss osäkerhet bland språkbrukarna i användningen av formerna *de/dem*. I synnerhet för nybörjare kan det vara svårt att se när det skall vara *de* och när det skall vara *dem*.

Du skall komma ihåg att subjektsformen är *de* och objektsformen *dem*. När du känner dig osäker får du analysera satserna. (Larsson 1985, sidan 147)

För Larsson är det självklart att formerna *de/dem* skall användas i skriftspråk, endast i citat där talspråkskaraktären skall framhävas kan man använda *dom*. Det finns således en stilistisk skillnad mellan formerna som man kan utnyttja.

I samband med behandlingen av dessa former tar Larsson också upp att användningen av pronomen kan leda till syftningsfel i texten.

"Grammatik praktiseras på de mest skilda vis inom media." konstaterar Andersson-Ek mfl 1994 och fortsätter resonemanget utifrån läsarperspektivet.

De mer språkkonservativa läsarna, de som lärt sig den klassiska grammatiken i skolan, har svårt att förstå det moderna sättet att hantera svenskan. "De" och "dem" är så svåra att särskilja att de ofta slås samman till "dom" och det får man acceptera. (Andersson-Ek m.fl. 1994, sidan 44)

Detta får väl ses som ett indirekt råd till den blivande journalisten att *de* och *dem* kan ersättas med *dom*.

I sin nästa handbok konstaterar författarna (Andersson-Ek m.fl. 1996) att tidningsspråket förändras och att svårigheterna för skribenter att hålla isär *de* och *dem* gör att många tidningar accepterar att man använder *dom*. Detta är ett indirekt råd till den blivande skribenten att använda *dom* genom att peka på en sorts uppgivenhet från tidningarnas sida gentemot språkbruket.

Hur förhåller sig då handböckerna till den allmänna språkvårdsdebatten? Vilka allmänna råd har givits och går det att skönja hur utvecklingen ser ut? Hur förhåller sig handböckerna till språkvårdsdebatten över tid?

I talspråket är både subjektformen *de* och objektformen *dem* i stora delar av landet ersatt av formen *dom*, konstaterade Wellander redan 1939. Wellander (1939) pekar på att detta sammanfall kan leda till sammanblandning av *de* och *dem* i skriftspråket.

De som nyttja *dom* även som subjektsskasus ha överhuvud svag känsla för den skillnad, skriftspråket gör mellan *de* och *dem*, och de bruka därför ej sällan dessa former oriktigt. De äro så att säga osäkra i transponeringen till skriftspråk av talspråkets *dom*, och de böra därför göra klart för sig, att skriftspråket gör lika bestämd skillnad mellan *de* och *dem* som mellan *vi* och *oss*. (Wellander 1939, sidan 229)

För Wellander är de enda tänkbara formerna i skriftspråk *de* och *dem*. Han är mer fokuserad på problemet att bruket av *dom* i talspråket kan innebära en viss osäkerhet hos språkbrukarna om vilken form som skall användas i skriftspråket. Han menar att det är ett relativt vanligt fel i skriftspråket att formerna *de/dem* sammanblandas.

Formen *dom* har under hela 1900-talet växt sig stark i talspråket och vid 70-talets början tillhörde det normalt talspråk (Molde 1971). Molde menar också att formen *dom* blivit allt vanligare i skrift, både som ersättning för *de* och för *dem*, även i tidningstext. Frågan är då hur pass vanlig denna form verkligen är i tidningarna, har *dom* helt eller delvis konkurrerat ut *de/dem*?

För att studera den frågan har Ewerth undersökt åtta dagstidningar fredagen den 1 juli 1977 (Ewerth 1978) och sedan följt upp den undersökningen 15 år senare i samma tidningar den 30 juni 1992 (Ewerth 1992) (tabell 6.2.3).

Det är inte avsikten att här gå in på enskilda tidningar utan snarare är det tendensen som är den intressanta. År 1977 utgjorde formen *dom* 2,4% och 15 år senare har det sjunkit till 1,8%. Skillnaden mellan den lägsta och högsta andelen har också minskat under tiden, 0,4% – 7,8% år 1977 till 0,5% – 4,7% år 1992. Man skulle därför kunna hävda att användningen av formen *dom* har en vikande tendens i de undersökta tidningarna. Det talar också för att användningen av formen *dom* inte heller skulle vara stadd i ökning i andra tidningar eller andra sakprosagenrer.

Tabell 6.2.3 Andelen *dom* av alla *de/dem/dom* i åtta dagstidningar den 1 juli 1977 och den 30 juni 1992.

Tidning	Fredagen den 1 juli 1977			Tisdagen den 30 juni 1992		
	Antal de/dem/dom	Antal dom	Andel dom	Antal de/dem/dom	Antal dom	Andel dom
Svenska Dagbladet	428	5	1,2	594	5	0,8
Dagens Nyheter	464	10	2,2	348	8	2,3
Expressen	331	11	3,3	208	1	0,5
Aftonbladet	295	23	7,8	211	10	4,7
Nya Wermlands- tidningen	272	4	1,5	294	7	2,4
Värmlands folkblad	300	7	2,3	278	6	2,2
Nerikes Allehanda	295	3	1,0	409	4	1,0
Örebro-Kuriren	274	1	0,4	198	5	2,5
Summa	2 659	64	2,4	2 540	46	1,8

Vilken form som skall användas behandlas första gången av TT-språket i 4:e upplagan från 1978. Rådet är kort och gott: "Vi skriver *de* och *dem*, inte formen *dom*." (1978, sidan 16). Det rådet står sig även i den senaste upplagan från 1997.

Svenska språknämnden behandlar inte frågan om användningen av *dom* i någon av sina Skrivregler. Det är kanske inte så förvånande eftersom skrivreglerna i första hand behandlar formalia. I den mer omfattande Svenska skrivregler gör man dock skillnad mellan former som används i skrift och former som används i ledigt talspråk. Till det förra förs naturligtvis *de/dem* och till ledigt talspråk förs *dom*. Man gör dock ett påpekande om att vissa av de uppräknade talspråksformerna även kan förekomma i ledigt skriftspråk, vilka dessa är anges dock inte.

Frågan om användning av *dom* har föranlett många insändare till tidningarna och många skrivelser till bland annat TT. Bergman (1962) menar att frågan har blivit mer uppmärksammas efter radions tillkomst eftersom uttalet skiljer sig åt i olika delar av landet. I södra Sverige är uttalet *di* vanligast medan resten av landet i allt större utsträckning använder uttalet *dåm*. Svenska språknämnden har också under årens lopp rekommenderat TT att i sina nyhetssändningar använda uttalet *de* och *dem* för tydlighetens skull. Det är således ett uttal som rättar sig efter skriften.

6.2.3 *sig* eller *sej*?

I skriftspråket har formerna *sig*, *dig* och *mig* länge varit de som använts. Men även när det gäller dessa former finns varianter i talspråket. Formerna *sej*, *mej*

och *dej* har även de varit föremål för diskussion när det gäller möjligheten att använda dem i skriftspråk.

Tabell 6.2.4 Handböckernas behandling av pronomenformerna *sig/sej*.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981A	1981Ö	1985	1994	1996
<i>sig, sej</i>															•	•	•
Rekommenderar <i>sig</i>															(•)	(•)	•
Rekommenderar <i>sej</i>																	

Den första handbok som behandlar formen är Öijer och han gör det indirekt. Som nämnts tidigare menar Öijer att det inte gör språket enklare eller lättare att blanda in vissa talspråksformer.

Larsson nämner att skribenter på 30- och 40-talet konsekvent använde formerna *sej*, *mej* och *dej*, och att vissa skribenter fortfarande gör det, men att dessa former inte har slagit igenom.

Den vanliga är dig och mig, hur nu det kan komma sig. (Larsson 1985, sidan 144)

Larsson ger ingen uttrycklig rekommendation i frågan, vare sig för *sej* eller *sig*. Men eftersom han konstaterar att den vanliga formen är *sig* kan man väl anta att han med det menar att det blivande journalisten skall använda denna form.

Andersson-Ek mfl 1994 konstaterar att det finns skillnader i språkhanteringen och att man i en och samma tidning kan finna både *mig* och *mej*. De menar också att det är sällan som begripligheten minskar genom att man använder olika former, men att det är illa om läsaren förvirras av olika signaler från en sida till en annan sida i tidningen.

Ibland kan det förefalla enkelt – som att det i god svenska bör heta "mig" och absolut inte "mej". (Andersson-Ek m.fl. 1994, sidan 38)

Författarna menar dock att talspråksstavning överlag alltmer accepteras i den skrivna svenskan.

I sin nästa handbok, Andersson-Ek mfl 1996, menar författarna att *ska*, *la*, *mej* och *sånt* är exempel på hur talspråket vunnit insteg i skriftspråket.

Det leder till ett lättsammare språk, men det uppfattas också som slarvigt av många. Var och en får själv avgöra om det är bra eller dåligt, dock lär utvecklingen fortsätta. (Andersson-Ek m.fl. 1996, sidan 84)

Som påpekats i ett annat sammanhang är dessa fyra former inte helt jämförbara. Sannolikt accepterar betydligt fler språkbrukare formen *ska* än formen *mej* eller *sånt* i skriftspråket.

6.2.4 Användningen av *man*

Tabell 6.2.5 Handböckernas behandling av pronomenet *man*.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981Å	1981Ö	1985	1994	1996
<i>man</i>													•	•	•		

Den första handbok som behandlar frågan om användningen av pronomenet *man* är Ågren 1981. Ågren påpekar att pronomenet *man* av många skribenter används i tid och otid. Det är också viktigt att det av texten klart framgår vad pronomenet syftar på.

Många skribenter använder "man" med oklar syftning, ofta tyvärr av ren slöhet som det verkar. (Ågren 1981, sidan 7)

Även Öjjer varnar för att *man* lätt leder till oklarheter i språket. Han ger dessutom rådet att vara sparsam med ordet. Öjjer klassificerar ett antal sjukdomar hos nybörjares texter varav "man-sjukan" är en.

Larsson behandlar problemet med pronomenet *man* utförligt. Ordet kan orsaka kongruensproblem eftersom många uppfattar det som pluralis menar Larsson.

Det handlar ju inte om en enda person utan om många. Därför skriver nybörjaren gärna *Man blev glada*. *Man* är emellertid singularis och i korrekt språk heter det *Man blev glad*. (Larsson 1985, sidan 145-146)

I exemplet ovan gör språkbrukaren som använder *glada* snarare en innehållsböjning än en formböjning.

Han pekar också på att det är ett så användbart ord att det "överbrukas" av skribenter. Som skribent bör man också undvika att använda *man* med olika syftning; det är bättre många gånger att använda det exakta ordet eller ett annat pronomen, till exempel *de*, *den*, *det*, *han*, *vi* eller *hon*.

Problemen med användningen av *man* dyker således upp första gången 1981 i en av handböckerna. Hur förhåller sig detta till den allmänna språkvårdsdebatten i Sverige?

Som tidigare nämnts rådde det under 1970-talet en relativt intensiv debatt kring bland annat kanslispråk och myndigheternas språk och klagomålen på myndigheternas språk har stundtals varit ganska intensiv (se exempelvis Westman 1980).

Pronomenet *man* har singular betydelse och finns bara i nominativ, men eftersom det ofta ersätter substantiv som är kollektiver blir kongruensen ibland osäker hos språkbrukarna, något som Wellander påpekar i Riktig svenska (Wellander 1939). Det är ett indefinit pronomen och betyder 'människa, män-

niskan, människor (i allmänhet)' (Beckman 1916 (tr. 1968)). Just i den sista betydelsen, människor i allmänhet, är det ett praktiskt ord som kan användas för att omtala något generellt, eller något som talaren/skribenten vill hävda är generellt. När man gör om passiv diates till aktiv är det också lätt att utnyttja det obestämda *man*. Åkermalm (1967) konstaterar att bruket av *man* tycks bli allt vanligare i nutida svenska, bland annat därför att det är bekvämt att slippa precisera subjektet. Det får då som konsekvens att *man* i samma stycke eller i samma mening ofta syftar på olika subjekt, vilket irriterar läsaren.

I det personliga språket ökar således bruket av *man* och det leder i sin tur till oklarheter i syftningen. Debatten och kritiken mot det offentliga språket, som i många avseenden är opersonligt, har från tid till annan kritiserats, men utsattes för medvetna försök till förbättring från 1970-talet och framåt. I denna språkvårdsdebatt uppmärksammades också användningen av pronomenet *man* (se exempelvis Westman 1980; Sahlquist 1984). Det är därför inte förvånande att problemet behandlas i handböckerna i anslutning till detta. Även i denna fråga ligger således handböcker strax efter att problemet har uppmärksammats.

6.2.5 Sammanfattning

Formen *dom* har vunnit ett stort insteg i talspråket och får väl numera betraktas som en allmänt förekommande form med undantag för södra Sverige. I skriftspråket verkar dock formen inte ha fått något större fotfäste. Den påstådda allt mer ökande användningen av *dom*, även i tidningsspråk, motsägs av Ewerths undersökningar. Det finns således inget som talar för att formen *dom* skulle vara på frammarsch i skriftspråket – annat än som stilistisk utnyttjad markör för talspråkighet i texter. Användningen av formen har uppenbart varit ett problem och många läsare och lyssnare har stört av den, att döma av vittnesmålen om stora mängder brev och insändare till tidningar och TT. När det gäller handböckerna så ligger de i tid strax efter det att den allmänna språkvårdsdebatten uppmärksammat formen. När det gäller råd och rekommendationer till blivande journalister är Westerberg 1967 och Ågren 1981 neutrala, Öijer rekommenderar indirekt *dem*, Larsson förespråkar entydigt *de/dem* i normal tidningstext med *dom* som en talspråklig markör, medan Andersson-Ek mfl 1994 menar att man kan använda *dom* eftersom sammanblandningen ändå sker i språket av *de/dem*.

Frågan om formen *dom* kan ersätta *de/dem* i tidningsspråket behandlas först av någon av handböckerna efter det att frågan blivit uppmärksammat i den allmänna språkvårdsdebatten. Handböckerna ligger i tid därmed efter den allmänna debatten.

Att använda pronomenet *vi* som uttryck för tidningen behandlas av Karlgren 1923 och Grandien 1935C. Det rekommenderas dock inte.

När det gäller de talspråkliga formerna *mej* och *sej* för *mig* och *sig* behandlas de först av Larsson 1985, som dock inte rekommenderar formerna. Formerna behandlas också av Andersson-Ek mfl 1994 och 1996. Inte heller här får den blivande journalisten rådet att använda formerna från talspråket.

Pronomenet *man* behandlas första gången av Ågren 1981. Pronomenet leder lätt till oklarheter och kongruensproblem. Råden är därför att försöka använda andra ord istället.

6.3 Negationer

Motsättningen mellan negationerna *icke* – *inte* går långt tillbaka i tiden. Negationen *inte* har varit den normala i talspråket åtminstone sedan 1600-talet och var också tillåten i ledigare stilarter (Ståhle 1970). Bellman växlar exempelvis i Fredmans epistlar mellan *inte* och *ej* allt efter rytmens krav; *icke* förekommer bara i talspråklig form som i 'ä'ke det gudomligt' (a.a.).

Wellander konstaterar 1939 att

Av negationerna tillhöra *icke* och *ej* det mera vårdade skriftspråket, *inte* talspråket och detta närstående arter av skriftspråket. (Wellander 1939, sidan 208)

Av detta framgår således att *inte* redan i början på 1900-talet hade vunnit insteg i vissa former av skriftspråket; i det mera vårdade skriftspråket användes fortfarande *icke*. Något som också stöds av undersökningar av förekomsten av de olika negationerna i olika typer av texter (se exempelvis sammanställningen i Ståhle 1970, sidan 51–53).

Så gott som 30 år efter Wellander påpekar Molde (1970) att negationen *inte* alltmer tränger undan *icke* och *ej* i skriftspråket. De två sistnämnda negationerna menar Molde bara finns kvar i enstaka fasta uttryck och i vissa emfatiska användningar. *Icke* blir allt ovanligare i sakprosa, och genom detta blir negationen mer påfallande och bärare av en viss stelare eller strängare stilton eller betydelsenyens menar Molde. Under den tid som förflutit sedan dess har negationen *inte* blivit helt neutral när det gäller stiltillhörighet och är både i talspråk och skriftspråk normalformen. Något som också stöds av de undersökningar som Ståhle sammanställt (1970). Negationen *icke* har på 60 år förändrats från att vara skriftspråkets vanligaste till att idag uppfattas som högtidlig och ålderdomlig (Thelander 1987).

Negationerna är således både exempel på talspråksformer, *inte*, som vinner burskap i skriftspråket, och exempel på stilförändringar, *icke*. Dessa förändringar sker under samma tidsperiod som undersökningen omfattar. Det kan därför vara intressant att se på vilket sätt handböckerna behandlar negationerna,

deras förändring när det gäller användningsområde och deras stilförändring. Eftersom handböckerna omfattar en period när dessa språkliga förändringar sker och språkbrukarna kan känna stor osäkerhet i bruket är också handböckernas råd till de blivande journalisterna av intresse.

Tabell 6.3.1 Handböckernas behandling av negationerna *icke*, *inte* och *ej*

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981A	1981Ö	1985	1994	1996
<i>icke</i>															•		
<i>inte</i>																	
<i>ej</i>															•		

Intressant nog är det bara en handbok som behandlar frågan om negationerna och det är Larsson 1985. Larson ger rådet att skriva aktivt och undvika att i onödan använda negationer. När det gäller *icke* – *ej* – *inte* så konstaterar Larsson att *icke* och *ej* förr förekom i skriftspråket men numera är ganska sällsynta. I tidningarna används praktiskt taget bara *inte*. Negationen *ej* kan man dock hitta i rubriker eftersom det är kortare än *inte*. *Icke* förekommer dock i en del uttryck, exempelvis *icke-angreppspakt*.

Varken TT-språket eller Språknämndens Skrivregler behandlar negationerna, vilket är något överraskande.

6.4 Ord och stilfigurer

Räcker det att språket är grammatiskt korrekt, orden rätt stavade och skilje-tecknen på rätt plats? Svaret på en sådan retorisk fråga är givetvis: Det beror på. Om man som språkbrukare vill så tillhandahåller språket rika möjligheter att åskådligt och konkret beskriva och förklara för läsaren och lyssnaren. Wellander uttrycker det på följande sätt:

Det sanna, slående ordet är vanligen det, som genom sinnlig bestämdhet ger en livlig, åskådlig, för läsarens fantasi omedelbart gripbar föreställning om saken.

Åskådligheten beror av ordens förmåga att vart för sig och genom sin samverkan sätta läsarens föreställnings- och känsloliv i rörelse och egga det till stark och ihållande verksamhet. (Wellander 1939, sidan 604)

Stilistiska figurer, eller retoriska figurer, är en viktig del i retorikens elocutio och ger exempelvis språkbrukaren möjlighet att överdriva (hyperbol), underdriva (litotes), utnyttja bilder (metafor och liknelse), upprepa samma ord på ett

systematiskt sätt (anaför), säga en sak men samtidigt göra klart att man menar något helt annat (ironi), att göra en "förmildrande" omskrivning av ett uttryck (eufemism).

Ord kan både brukas och missbrukas. Det finns en lång tradition inom språkvården att peka på bruk och missbruk. Vissa perspektiv på ordförrådet lyfts fram, exempelvis ord som är mycket vanliga under en kort tid (modeord), ord som tillhör ett bestämt ämnesområde eller yrkesområde (fackord, facktermer), ord som har blivit föråldrade och inte längre används (ålderdomliga ord), ord som ger uttryck för olika typer av värderingar (värdeladdade ord) och ord som har sitt ursprung i andra språk (lålord).

Att i en handbok med ambitionen att lära ut skrivandet som hantverk, i det här fallet hur man skriver goda journalistiska texter, ställer författarna inför en valsituation. Det klassiska och traditionella sättet att visa på vilka möjligheter som finns i språket är att göra en katalog över vad som står till buds och vad man skall vara uppmärksam på. Detta sätt går tillbaka till de klassiska läroböckerna i retorik (se exempelvis Vossius 1990, utgiven första gången 1652). I denna typ av läroböcker ges ofta noggranna och utförliga råd i vilka sammanhang den ena eller den andra stilfiguren är mest användbar eller effektiv. Undvik, var sparsam med, använd inte kan vara uppmaningen till läsaren när det finns behov av varningsord vid användningen av enskilda stilfigurer.

Avsikten med det klassiska och traditionella sättet att räkna upp de olika stilfigurerna var med all sannolikhet att skapa en kunskap hos språkbrukaren om möjligheterna som låg i ett givet språkbruk genom att beskriva en stilfigur, dess användbarhet och vissa aspekter på konsekvensen av användningen. Detta ligger också med all sannolikhet underförstått när man fortfarande den dag som idag är i handböcker i stilistik och skrivande räknar upp olika stilfigurer, ger råd och utfärdar varningsord. Samma underförstådda tanke ligger sannolikt även bakom traditionen inom språkvårdslitteraturen att peka på felanvända ord och uttryck. Genom att peka på det felaktiga vill man göra språkbrukaren uppmärksam på felaktigheten och få honom eller henne att avstå från att använda ordet på detta sätt. Också en möjlighet att medvetandegöra en blivande skribent. Klassikern i detta sammanhang är Wellander (1939).

Ett helt annat tillvägagångssätt är att göra språkbrukaren, i det här fallet den blivande journalisten, medveten om vad det innebär och vilka konsekvenser ett givet språkbruk får för läsarens uppfattning och tolkning av verkligheten. Lite tillspetsat kan man säga att ytterligheterna utgörs av katalog och insikt. Även detta har egentligen sina rötter i den klassiska retoriken. Som tidigare diskuterats var retorikens syfte att talaren skulle använda sitt språk på det effektivaste sättet utifrån den givna situationen för att få gehör för sin uppfattning. Retorik är konsten att 'övertyga'. Retoriken utgår från en teori om människan som språkbrukare och vad i en text och i ett framträdande som påverkar hur hon tolkar och uppfattar andras utsagor. Det handlar om att talaren, och seder-

mera också skribenten, skall vara i stånd att göra medvetna val bland de språkliga möjligheter som står till buds.

För journalister – som har språket som arbetsredskap – är det givetvis inte okomplicerat vilket ordval man använder när man skall återge en händelse, göra ett referat eller beskriva något. På journalistiken ställs dessutom krav att den skall vara objektiv och opartisk, det vill säga inte ta ställning för någon av parterna i exempelvis en konflikt. Journalistiken skall förmedla ”sanningen” i en konflikt. Att detta förhållande inte är oproblematiskt i relation till språket som arbetsredskap är uppenbart (se exempelvis Heradstveit och Bjørge 1996). Det är inte alltid möjligt att finna ”värdeneutrala” ord och uttryck i språket (a.a.).

Språket är journalistens arbetsredskap och samtidigt ett effektivt uttrycksmedel, vilket leder till ett antal frågor. Hur hanterar handböckerna i journalistik de olika möjligheter som står till buds att uttrycka ett innehåll med hjälp av stilfigurer? Vilka råd och regler ger man den blivande journalisten när det gäller att förmedla ett innehåll och göra medvetna val bland alla de uttrycksmöjligheter som står till buds? I vilken utsträckning försöker man skapa en insikt och ett medvetande hos den blivande journalisten om konsekvenserna av ett givet språkbruk?

Ovan pekade jag på att det dels finns stilfigurer eller retoriska figurer som kan utnyttjas för att uppnå en viss avsedd effekt, dels finns det vissa perspektiv på ordförrådet som kan uppmärksammas. Det skulle kunna finnas skäl till att behandla detta var för sig. Jag har dock i stället valt att göra en kronologisk uppställning över både stilfigurer och andra perspektiv på ordförrådet för att på det sättet visa vad som under undersökningsperioden stått i fokus. Det är ju inte alldeles givet att det som uppmärksammas 1923 är det samma som uppmärksammas 1959 eller 1981.

Det finns ytterligare skäl för att föra samman dessa i en och samma uppställning. Indelning i de olika kategorierna är nämligen inte helt oproblematisk ur språkvetenskaplig synvinkel. Kategorierna i nedanstående uppställning är baserade på många olika dimensioner i språket, de korsar och överlappar varandra. Det är således ingen entydig indelning. Indelningen abstrakt–konkret fördelar exempelvis hela ordförrådet i två olika kategorier och är således en dikotomi. Värdeladdade ord kategoriseras utifrån att de har en känslomässig betydelse utöver sin referentiella betydelse. En definition som inte är helt okomplicerad och som jag återkommer till nedan. Modeord är en kategorisering utifrån att orden under en given tidsperiod uppfattas som mycket frekventa i olika typer av texter, så frekventa att man lägger märke till att de urskiljer sig. Slång, fackspråk och kanslispråk kategoriseras utifrån att de tillhör ett givet delområde av språkets ordförråd, att de exempelvis används inom vissa specifika ämnesområden eller av en bestämd grupp av språkbrukare. Man skulle med visst fog

kunna hävda att kanslispråk är en sorts fackspråk, liksom att fackspråk även innehåller slang.

Det finns ytterligare en komplikation när det gäller indelningen och grupperingen som tydligt avspeglar sig i beteckningarna som använts inom språkvårdsdebatten. Som exempel skall jag här bara helt kort belysa komplexiteten med begreppen *eufemism* och *värdeladdade ord*.

Eufemism är en förskönande eller beslöjande omskrivning av något som uppfattas som anstötligt eller obehagligt. Vad som uppfattas som anstötligt eller obehagligt att tala om är kulturberoende och förändrar sig också över tid. Språket är fullt av eufemismer, en del är vi medvetna om, andra inte. Klassiska exempel på eufemismer är *avlida* och *gå bort*. I språkvårdsdebatten förekommer begreppet värdeladdade ord som en beteckning på "... förskönande ord för att kunna lura på medborgarna en otrevlig verklighet." (Sahlquist 1984, sidan 51). Som exempel på sådana värdeladdade ord brukar anföras *föryngringsyta* för *kalhygge*, *deponeringsanläggning* för *sopstation*, *lokalvårdare* för *städerska*. Sådana omskrivningar är givetvis eufemismer.

Varför väljer man då att kalla det för värdeladdade ord i stället för eufemismer? Det finns sannolikt flera skäl till detta. Ett mycket uttalat perspektiv i språkvårdsdebatten under 1970-talet och framåt var läsarens möjlighet att förstå innehållet i framför allt myndigheters texter. Allt som då ansågs kunna försvåra för läsaren skulle mönstras ut. Dit hörde också lånorden eftersom många inte förstod dem. Beteckningen eufemism är ett lånord, och därmed var den inte längre användbar. I stället för eufemism kom beteckningen värdeladdade ord och med det också ett ganska tydligt ställningstagande för läsaren gentemot myndigheternas språk som ansågs gå ut på att "lura på medborgarna en otrevlig verklighet". Beteckningarna är dock inte synonyma med varandra. En förskönande eller beslöjande omskrivning behöver inte vara ett värdeladdat ord i den mening som låg i språkvårdsdebatten som diskuterats ovan. Beteckningarna ger således uttryck för olika perspektiv och syn på språkbruket. Jag har därför valt att hålla isär dem i nedanstående uppställning och betrakta dem som två skilda kategorier eftersom de avspeglar olika perspektiv i språkbruket.

Den indelning som jag följt i uppställning nedan och i den följande genomgången är således den indelning som handböckerna gör, och de i sin tur följer det allmänna språkbruket i många samtida böcker som behandlar språkvårdsfrågor. Uppställningen nedan omfattar de stilfigurer och de perspektiv på ordförrådet som handboks författarna behandlat under den undersökta perioden.

Tabell 6.4.1 Stilfigurer och kategorier inom ordförrådet som behandlas av handböckerna under undersökningsperioden.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981Å	1981Ö	1985	1994	1996
Lånord	•	•	•		•		•		•	•	•		•	•	•	•	
Översättningsfel	•		•														
Kurialstilsord, kanslispråksord		•									•		•	•		•	
Slang, vardagliga former		•							•	•				•		•	
Hyperbol (för starka uttryck)		•								•	•						•
Tautologier (upprepning)		•								•			•				
Bildspråk, allmänt		•	•						•	•	•	•				•	•
Klichéer		•			•				•	•							
Katakres (sammanblandning)			•								•						
Fackord, facktermer									•	•	•		•	•			•
Pleonasm (onödigt utfyllnad)										•	•		•	•			
Metaforer											•						
Allusion											•						
Metonymi											•						
Paradox											•						
Eufemismer											•			•			
Ålderdomliga ord													•				
Modeord													•				
Abstrakta ord													•				
Värdeladdade ord														•		•	

Det första man kan konstatera är att lånord behandlas av så gott som samtliga handböcker. Kurialstil- eller kanslispråksord, fackord och facktermer liksom slang är också något som intresserat många handboks-författare under hela undersökningsperioden. Att använda för starka uttryck uppmärksammas också, dock inte av särskilt många handböcker. Stilfigurer som metafor, metonymi, katakres, tautologi och pleonasm har intresserat ett fåtal. De återstående: ålderdomliga ord, modeord och värdeladdade ord, kommer första gången i handböcker från 1980-talet, den period när sådana ord var livligt diskuterade i den allmänna språkvårdsdebatten i Sverige.

Med tanke på dess starka effekt och stora användbarhet är det dock förvånande att så få handböcker har behandlat möjligheterna och farorna med bildspråket på ett mera allmänt och generellt plan. Att använda bilder i kommunikationen med andra människor kan skapa nya och okonventionella perspektiv, vilket kan leda till ny förståelse. Bilderna gör det också möjligt att se likheter och skillnader med andra företeelser i vår värld. Bilden kan således öppna för ny förståelse och ny kunskap. Men den kan på samma gång inskränka förståelsen och förhindra att man ser samband med andra företeelser. Bilderna kan medvetet utnyttjas för att styra läsaren eller lyssnarens tolkning av den språkliga utsagan och därmed tolkning av världen i en bestämd riktning. Just på grund

av sin starka effekt brukar bildspråket och i synnerhet vissa av stilfigurerna uppmärksammas.

Det är därför förvånande att endast sju av sjutton handböcker uppmärksammar bildspråkets användning på ett allmänt plan. Även sett till enskilda stilfigurer som metafor, metonymi och eufemismer är det endast enstaka handböcker som behandlar stilfigurerna.

Hur har då de enskilda handböckerna behandlat dessa språkliga fenomen och vilka råd ger de till den blivande journalisten?

Flera av stilfigurerna och perspektiven på ordförrådet behandlas av någon enstaka handbok. När de behandlas har handböckerna också fört samman flera av dem och behandlar dem på en och samma gång. Vid genomgången av vilka råd och regler som handböckerna ger har jag därför valt att föra samman stilfigurer och perspektiven på ordförrådet till några större grupper.

6.4.1 Bildspråket och stilfigurerna

Tabell 6.4.2 Handböckernas allmänna behandling av bildspråk, samt stilfigurerna: hyperbol, tautologi, kliché, katakres, pleonasm, metafor, allusion, metonymi, paradox.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981Å	1981Ö	1985	1994	1996	
Bildspråk, allmänt		•	•						•		•	•					•	•
Hyperbol (för starka uttryck)		•								•	•							•
Tautologier (upprepning)		•								•			•					
Klichéer		•			•				•		•							
Katakres (sammanblandning)				•							•							
Pleonasm (onödig utfyllnad)										•	•		•	•				
Metaforer											•							
Allusion											•							
Metonymi											•							
Paradox											•							

Om man verkligen skall använda bildliga talesätt så måste uttrycket vara friskt och originellt menar Karlgren. När det gäller bildspråket ger Karlgren rådet att man skall undvika alla stelnade klichéer.

Att något går i det eller det "tecknet" har på senare åren blivit en så vanlig rubrikkliché att den nu verkar fullkomligt äcklig. "Vädrets makter voro gunstiga" förekommer en gång i veckan i Stockholmspressen etc. etc. (Karl-
gren 1923, sidan 48-49)

Karlgren varnar också för att använda för starka ord och uttryck. Ett ord som *drama* ska inte brukas i tid och otid, utan reserveras för verkligt dramatiska tilldragelser. Tautologier smyger sig lätt in i det journalistiska språket och detta beror på brådskan menar Karlgren.

I vårt dagliga tal och i det skriftspråk som ligger nära talspråket finns det mängder av bilder som är lättförstådda och bekväma att använda för journalisterna menar Olson (1935A). Man måste dock använda dem med förstånd och man bör ha klart för sig att de verkligen passar i sammanhanget. Vill man använda bildspråk får man inte "ge sitt logiska sinne ledighet".

Det duger exempelvis icke att skriva att man skall lotsa sin skuta i hamn, så att den står på fast grund, ty det är ingen önskvärd position för ett fartyg. (Olson 1935 A, sidan 6)

Nydahl ger den blivande journalisten rådet att tänka på logiken när man använder bilder i språket och man bör undvika klichéartade uttryck.

Det är aldrig roligt att i efterhand i tidningen konstatera att man i hastigheten skrivit t.ex. att "styrelsen kan liknas vid en bil som spåret ur". Undvik klichéer som att "regnet stod som spön i backen", hon var "vacker som en tavla" etc. Tala inte alltid om en "fruktansvärd olycka" och en "våldsam brand". (Nydahl 1956, sidan 22)

För starka uttryck, eller "superlativa uppblåsningar" som Poppius & Jansson benämner dem, bör man undvika, liksom onödiga utbyggnader eller förlängningar av ord. Effektivast är att låta orden behålla sin storlek och i stället välja det rätta uttrycket. Det leder annars lätt till pleonasmer och tautologier.

Alfvegren (Westerberg 1967) ägnar ett relativt omfattande utrymme till att både beskriva olika stilfigurer och att ge exempel på missbruk. Metafor, allusion, eufemism, hyperbol, metonymi och paradox tillhör de stilfigurer som behandlas. Rätt använd är bilden ett verkningsfullt stilmedel menar Alfvegren, men det är inte bra att använda alltför många bilder i en och samma text. Det kräver för mycket av läsaren som kan få svårt att följa med i tankegången.

Betydligt allvarigare är det att blanda ihop bilder, katakres, och ger bland annat följande exempel på sammanblandning av bilder.

Tidens tand läker alla sår.

Melodin kom bort ett tag i andra halvlek, men i matchens slutskede hade de båda unga halvorna åter tyglarna i ett stramt grepp. (Westerberg 1967, sidan 215-216)

När en fras eller bild används allt för ofta så blir den utsliten, den blir en kliché, och det finns många sådana klichéer i språket menar Alfvegren.

Nermans handbok från 1973 skiljer sig helt och hållet från övriga handböcker. Om de tidigare handledningarna och även efterföljarna är praktiska handböcker som mer är inriktade på att tala om hur det är eller hur man skall göra, så har Nerman en helt annan utgångspunkt.

Denna bok siktar emellertid inte på att tala om hur det *är* eller hur man *ska* göra. Den ger uppslag så att var och en själv ska kunna se och ta ställning. (Nerman 1973, sidan 13)

Nerman utgår från att om man ska skriva en lärobok för blivande journalister så måste de få en helhetssyn på skrivandet som en skapande handling å ena sidan och textens funktion för läsaren å den andra sidan. Det innebär att den blivande journalisten skall förstå vad det språkliga valet innebär för läsarens möjlighet att tolka och förstå innehållet. När man skriver texter ingår man också i en större helhet, i den produktionsmiljö som mediet tillhör. Nerman talar om tidningarna som textfabriker.

Med medvetenhet följer gärna en upplevelse av ansvar menar Nerman. Allt går att använda för människor eller mot människor. Att tala eller skriva i ett massmedium är en invitation till gemenskap, en gemensam bild av världen och oss själva. En sådan gemenskap är basen för allt förstående.

Massmedietexter utgör ett spel av bilder och har bara i begränsad utsträckning kommit till genom medveten analys menar Nerman. Man kan därför hävda att massmedierna arbetar med schablonbilder. Dessa schablonbilder bygger på och uttrycker från gång till gång lika och förenklade, förytligade, ”konventionella” föreställningar om världen, om läsaren och om den egna rollen, säger Nerman.

Journalistens informativa uppgift är att förbinda människor med världen genom sin text. Att skriva en text är att konkret lösa en bestämd kommunikationsuppgift och den visar vilka föreställningar om världen, om rollen-uppgiften och om läsaren som skribenten har. Sådana föreställningar uppkommer i ett samspel med en faktiskt publik menar Nerman, men de har i mycket liten utsträckning varit föremål för medveten analys inom medierna själva.

”Vad folk vill ha” är en mycket dålig beskrivning: den missar det väsentliga, nämligen att läsvanor och läsförväntningar är produkten av ett mångårigt samspel mellan medium och publik med texterna, de formade meddelandena, som spelplan. I det samspelet är ”planen”, dvs de producerade bilderna i hög grad styrande. (Nerman 1973, sidan 37-38)

Nerman menar också att den första förutsättningen för en överenskommelse på medveten nivå är att vi ser att det är bilder vi använder, att vi inser att vår bild är just vår bild och slutligen att vi förstår vad just denna vår bild socialt innebär.

Nerman behandlar bildspråk och stilfigurer utifrån den tydligt uttalade avsikten att skapa medvetenhet hos de blivande journalisterna om textarbetet i deras kommande yrkesroll. Diskussionen och genomgången ligger på det generella planet, att skapa insikt och förståelse för vad bruket av språkliga enheter får för konsekvenser, vilka tolkningsramar som skapas genom användning av bilder. Han behandlar däremot inte de enskilda stilfigurerna.

Ågren ger rådet att man bör se upp så att det inte blir tautologier i språket.

Öijer refererar till och är starkt influerad av Nerman 1973 och också av socialpedagogen Basil Bernsteins forskning genom Sven Wernströms Makt-språket (Pockettidningen R, nr 6/73), samt Språkklyftan av Nils Frick och Sten Malmström. Det återspeglar sig i Öijers argumentation för hur man skall hantera språkets delar.

Språket kan bära både makthavarnas och det arbetande folkets värderingar.

Det kan ge uttryck åt vitt skilda verklighetsuppfattningar. Journalistens uppgift är därför att ta kamp mot det språk som vill dölja motsättningarna i samhället. (Öijer 1981, sidan 138)

Genom sitt eget ordval personifierar Öijer här språket och definierar det som något som är medvetet handlande. Det är dock knappast språkets fel att det brukas och missbrukas. Snarare är det väl brukaren som journalisten skall "ta kamp mot".

Textgranskning är en viktig del av tidningens arbete menar Andersson-Ek mfl 1994. Texttvätten ska också uppmärksamma bildspråk, som kan vara förrädiskt menar författarna. Texttvätten är ett kvalitetsfilter som skall fånga upp att rätt ord används för rätt sammanhang. Exempel som ges är bland annat:

Finansministern lovar hårdare tag.

Chansen är tyvärr stor att IFK förlorar.

Det skall heta menar författarna:

Finansministern signalerar hårdare tag.

Risken är tyvärr stor att IFK förlorar. (Andersson-Ek m.fl. 1994, sidan 41)

Riktigt så enkelt, som författarna hävdar, är det dock inte att bara byta ut ett uttryck mot ett annat. I en given situation kan det faktiskt vara helt rätt att använda *lovat hårdare tag*, exempelvis om man politiskt sympatiserar med finansministern. *Signalerar* används här bildligt och det är kanske inte den bild journalisten avser och den är kanske inte heller rätt i den givna situationen. Det är givetvis alltid svårt att avgöra vilket ordval som är rätt och fel i en fras eller en mening när meningen är lösryckt ur sitt sammanhang i texten och i samhällsdebatten. Det andra exemplet visar dock ett ganska vanligt misstag bland språkbrukarna idag. Många använder ordet chans som om det var ett neutralt ord.

Det finns en intressant perspektivförskjutning från de tidigare handböcker till Andersson-Ek mfl 1994. I de tidigare handböckerna är det till den skrivande journalisten som råden riktas. Det är således skribenten som har ansvar för texten och dess utformning. I Andersson-Ek mfl är det istället tidningen som sådan som står i fokus och råden riktas till en funktion på tidningen som granskar texterna.

Men språket i tidningen bör inte bara vara korrekt, lika viktigt för texttvättaren är också att se till att språket är enhetligt och konsekvent. Den kontrollfunktionen behövs eftersom skribenterna på en tidning är många och deras språkanvändning varierar. Den enskilde reporterns känsla för språket överensstämmer förvisso inte alltid med fastlagd policy. Men det ska inte läsarna behöva lida för. (Andersson-Ek m.fl. 1994, sidan 37)

I sin nästa bok, Andersson-Ek mfl 1996, ger författarna rådet direkt till skribenten att man alltid bör ta sig tid att noga läsa igenom det man skrivit. Författarna konstaterar också att det på många tidningar finns speciella textgranskare vars uppgift är att "tvätta" texterna, det vill säga göra en språklig och fakta-mässig kvalitetskontroll av dem.

Fackspråk ska man sälla bort, liksom upprepningar och lite slappa uttryck som inte förpliktar till någonting. Författarna ger sedan följande exempel:

En härva rörande grova skattebedrägerier är under uppsegling i Skövde. Igår anhölls av distriktsåklagaren i Skara en 54-årig känd företagare från Skövde, som misstänks för bland annat grovt skattebrott och osant intygande. (Andersson-Ek m.fl. 1996, sidan 94)

Författarna menar att uttrycket *under uppsegling* är ett onödigt och faktiskt ett felaktigt uttryck.

Vad betyder det egentligen? Att skattebedrägerierna i härvform håller på att segla upp mot Skövde? Kommer det en hel armada, med blodröda segel? Var ska de förtöjas? (Andersson-Ek m.fl. 1996, sidan 94-95)

Att segla upp används i exemplet ovan i överförd, bildlig betydelse, som helt följer språkets regler. Det är således inte ett felaktigt uttryck som författarna hävdar. Däremot kanske de menar att bilden används så ofta att den börjar närma sig klichéerna. Men det är en helt annan sak.

6.4.2 Lånord och översättningsfel

Tabell 6.4.3 Handböckernas behandling av lånord och översättningsfel.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981A	1981O	1985	1994	1996
Lånord	•	•	•		•		•		•	•	•		•	•	•	•	
Översättningsfel	•		•														

Langlet 1915 behandlar frågan om lånord snarast ur perspektivet översättning från annat språk till svenska och vilka fallor detta kan medföra.

Vid återgivandet av danska och norska telegram, som intertelefonerats på nämnda språk, förekomma ofta de värsta grodor, beroende på telefonmottagarens bristande kunskap i språket.

Artiklarna å utrikesavdelningen voro här i landet länge egentligen blott översättningar från utländska, mest tyska och danska, tidningar. (Langlet 1915, sidan 27)

Och så fortsätter han i en fotnot.

En ledsam påverkan på den s.k. »tidningssvenskan» torde gå tillbaka till slarvig översättning från dessa språk. Typiska exempel äro det nu så vanliga »osedvanlig» använt i st.f. ovanlig, »grundlag» i bet. grundval, »obönhörlig» = obeveklig, »samfundslag» = samhällsklass, »nog så» kinkig = ganska, tämligen, »möta upp» = infinna sig, »dyrka» jorden = odla, o.d. (Langlet 1915, sidan 27)

Översättningarna leder ofta till rena översättningsfel menar Langlet. Framför allt är det översättningen av material till de så kallade C-notiserna, som utgörs av lättare eller underhållande texter, som bidrar till felen och det beror på att »denna uppgift ej alltid ligger i de bästa händer» (Langlet 1915, sidan 37).

Direktöversatta ord och uttryck från andra språk behandlar också Karlgren 1923. Framför allt ger han rådet att undvika danismer, om inte annat så för att göra Ruben G:son Berg ledsen. Berg hade i ett antal artiklar kritiserat tidningarna för dess språkbruk och inte minst direktöversättningar från danskan (se exempelvis Berg 1916). Men Karlgren behandlar också lånord ur ett annat perspektiv. Han ger rådet att använda utländska ord med måtta. Läsarna retar sig på dem och de kan lätt missförstås. När man använder dem så ska man vara säker på att man använder dem rätt. Man kan inte lita på att korrekturet rättar utländska ord som används på fel sätt.

Det är framför allt två stilistiska faror som lurar på dagsjournalisten menar Olson 1935A.

[...] de osmälta inlåningsorden och de oriktigt och ologiskt brukade bilderna.
(Olson 1935 A, sidan 5)

Danismerna liksom översättningsfelen beror på att de svenska journalisterna läste de danska tidningarna.

Under en period mottog svensk journalistik många goda impulser från Danmark, beroende på att de danska tidningarna tidigare än de svenska tillgodogjorde sig förebilderna från de anglosachsiska länderna. De svenska journalister läste då flitigt danska tidningar och blevo därvid påverkade också i sitt skriftspråk. (Olson 1935 A, sidan 5)

Olson pekar också på att dåligt försvenskade engelska uttryck har börjat komma in i svenskt tidningsspråk.

Grandien 1935C ger rådet att vara försiktig med mindre vanliga främmande ord och om man använder utländska citat bör man helst översätta dem. Det finns en del vändningar i tidningarna, särskilt citat från latinet som missbrukats till leda i ledarspalterna, exempelvis "vestigia terrent" [spåren förskräcker], "videant consules" [det är konsulernas sak att se till] och "periculum in mora" [faran med dröjsmålet]. Det är bättre att formulera tankegången på svenska. Inte bara för att kunskapen i latin börjar avta utan för att sådana ordstäv mer liknar klichéer menar Grandien.

Poppius 1947 behandlar ord och stilfigurer mycket kortfattat. I valet mellan ett svenskt ord och dess utländska motsvarighet eller en försvenskning bör det svenska ordet väljas är det råd som Poppius ger.

Nydahl 1956 ger rådet till den blivande journalisten att inte använda ovanliga ord utan att förklara dess innebörd och man bör undvika främmande ord. I de flesta fall finns det svenska motsvarigheter som täcker innehållet i det främmande ordet. Nydahl menar att tidningarna har en uppgift att fylla som språkvårdare och därför ska de inte okritiskt medverka till att vårt språk "uppblandas med allehanda lånegods" (Nydahl 1956, sidan 21). Främmande ord bryter också kontakten mellan skribenten och många läsare.

Poppius & Jansson 1959 ger rådet att hålla en "lagom avpassad återhållsamhet" när det gäller främmande ord. Det finns gott om lånord i språket och vi skulle klara oss dåligt utan många av dem. Teknik, reklam, film och andra fackområden har blivit inkörsporten för många nya utländska termer och sprids framför allt av fackfolk menar Poppius & Jansson.

Men det är inget fel att använda ett svenskt ord eller ett gammalt lånord som passar lika bra som sista lånskriket. (Poppius och Jansson 1959, sidan 52-53)

De kommenterar också den egna yrkeskårens bruk av lånord och slang.

Förr skrev man en artikel. Nu gör man en story. Om man inte gör en grej. Nåja, slangen växlar. (Poppius och Jansson 1959, sidan 53)

Den blivande journalisten får också rådet att främmande termer och benämningar som inte kan anses kända av flertalet av läsarna bör man översätta eller förklara första gången de förekommer i texten.

Främmande ord och fackord blir allt vanligare menar Alfvegren (Westerberg 1967), men man bör använda dem med viss måttlighet. De gör det svårare för läsaren, men frågan är samtidigt inte så enkel att det bara går att utesluta dem.

Om språket blir alltför bemängt med sådant stoff, blir det omöjligt att förstå för den oinvigde, medan man däremot inte riktigt kan behandla vissa ämnen, om man inte har tillgång till både facktermer och främmande ord. Alltför doktrinära uppfattningar om att ersätta alla främmande ord med svenska motsvarigheter måste sålunda avvisas. (Westerberg 1967, sidan 207)

Ågren 1981 konstaterar att man ibland måste använda främmande ord, fackord och specialord. När man gör det ska man förklara ordet första gången det används i texten. Skälet är nämligen att man enligt Ågren skall samtala med sin läsare.

Det går inte alltid att ersätta "svåra" ord med "lätta" synonymer menar också Öjjer 1981. Det går inte heller att rensa svenska språket från lånord, facktermer, slang och nybildningar. Det är inte heller önskvärt enligt Öjjer.

Han ger rådet till den blivande journalisten att förklara ord som ofta missförstås om man inte vill byta ut dem. Förklaringen kan ges genom sammanhanget i texten, genom förklaring inom parentes, särskild ruta eller i fotnot.

Det finns gott om besvärliga ord konstaterar Larsson 1985 och avser då bland annat utländska ord. Han ger rådet till den blivande journalisten att föredra svenska ord men det finns utländska ord som har etablerat sig och där läsaren inte skulle förstå vad man menar om de inte användes, exempelvis *jeans*, *juice*, *show*. Larsson pekar på att många lånord "försvenskas" och också kommer in i Svenska akademiens ordlista. Dit vänder man sig också för att kontrollera hur utländska ord korrekt behandlas i svenska språket.

6.4.3 Ord från kanslispråk, fackspråk, slang

Tabell 6.4.4 Handböckernas behandling av kanslispråk, fackspråk och slang.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981A	1981Ö	1985	1994	1996
Kurialstilsord, kanslispråksord		•									•		•	•		•	
Slang, vardagliga former		•							•	•				•		•	
Fackord, facktermer									•	•	•		•	•			•

Kurialstilsord ska man undvika, varför använda *såmedelst* i stället för *så*? undrar Karlgren 1923. Han ger också rådet att vara försiktig med användningen av "slang och vulgära uttryck". De kan ha effekt ibland men det kan lätt bli för mycket av dem. Det kan i sammanhanget påpekas att Karlgrens allmänna inställning var att journalisten skall hålla sig så nära talspråket som möjligt, med vilket Karlgren sannolikt avsåg det bildade talspråket.

Stilen kan vara ledig utan att för den skall vara fylld av slangbetonade uttryckssätt menar Nydahl 1956. Indirekt så berör Nydahl också facktermer och fackord. Det är journalistens uppgift att i "bästa mening popularisera fackmännens material". Journalisten skall skriva på ett sådant sätt, även när det gäller fackområden, att även icke-specialister förstår. Detta kräver ett gott samarbete mellan journalisten och fackmännen.

En journalist bör inte av något slags missriktad yrkesstolthet neka fackmännen att före publiceringen läsa igenom den popularisering som journalisten skrivit på grundval av fackmannens sakuppgifter. Man får då också hoppas att fackmännen har förståelse för journalistens målsättning, som är att servera anrättningen så att den kan avnjutas av "mannen på gatan". (Nydahl 1956, sidan 22)

Skriv kort uppmanar Alfvegren (Westerberg 1967) och pekar på en mycket vanlig typ av onödigt långa ord som missbrukas i alla typer av skriftlig framställning, exempelvis *målsättning*, *frågeställning*, *storleksordning*. Det finns också ett slags modeord inom kanslispråket som man skall undvika, exempelvis *göra till föremål för en utredning*, *draga en kostnad av*. Kanslispråket eller kurialstilen utmärks enligt Alfvegren av onödigt långa och tillkrånglade ord, exempelvis *återskaffningsprisprincip*. Man måste lägga stor vikt vid att bekämpa alla tendenser till kanslispråkligt skrivsätt, oavsett var det förekommer i tidningen.

Byråkratspråket och byråkraten är måltavla för mycket av Ågrens 1981 kritik. Myndighetsspråk vimlar av abstrakta ord, en *soptipp* blir en *destruktionsanläggning*. Myndighetsspråk älskar att använda förlängda ord som *bristsituation* i stället för *brist*, en *anställd* får lika mycket betalt som en *befattningshavare*.

Ågrens exempel verkar närmast hämtade från den allmänna språkvårdsdebatten, som under slutet av 1970-talet fokuserades på kanslispråket och det så kallade byråkratspråket, än från faktiskt tidningstext. Även om man som journalist läser många skrivelser från det offentliga området så använder man knappast ord och uttryck som exempelvis *uraktlåta* eller *vid vite* vilka Ågren tar som exempel på ord man skall undvika eftersom de kan missförstås

Nya ord, byråkratiska eller slangbetonade modeord samt försvenskade utländska ord ska man använda med viss försiktighet menar Andersson-Ek mfl 1994.

6.4.4 Eufemismer, värdeladdade ord, ålderdomliga ord, modeord, abstrakta ord

Tabell 6.4.5 Handböckernas behandling av eufemismer, värdeladdade ord, ålderdomliga ord, modeord, abstrakta ord.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981Å	1981Ö	1985	1994	1996
Eufemismer											•			•			
Ålderdomliga ord													•				
Modeord													•				
Abstrakta ord													•				
Värdeladdade ord														•		•	

Ågren 1981 följer traditionen och gör en katalog över olika typer av ord som man skall undvika. Han räknar upp följande kategorier: främmande och utländska ord, fackord och specialord, ålderdomliga ord, modeord, abstrakta ord och uttryck, långa ord, förlängda ord, tunga ord, sammansatta ord, förkortningar, tvetydiga ord samt småord och vaga ord. Alla dessa "kategorier" behandlas inte här eftersom denna kategorisering snarast är ett uttryck för kritiken som riktades mot byråkratspråket under denna tidsperiod och inte avspeglar någon systematik eller konsekvent synsätt.

Den blivande journalisten får rådet att undvika dessa typer av ord. Man ska helst använda enkla svenska ord och uttryck. Ågren refererar till undersökningar av Nils Frick som visat att många ord och uttryck missförstås av språkbrukare.

Undersökningar har visat att många ord som den vane skribenten – inte minst tidningsskribenten – använder, inte går hem. Det vill säga läsaren förstår inte ordet eller missuppfattar det.

Man har talat om en **språkklyfta** som försvårar både information och samtal. Skribenten måste vara mycket varsam när han väljer de ord som han tänker använda. (Ågren 1981, sidan 2)

Ågren ger exempel på missförstånd vid användning av de ovan nämnda typerna av ord. Lagspråket är exempelvis fullt med ord som är ålderdomliga, *gälda*, *uraktlåta*, *änskönt*. Modeord kommer och går och en del är livskraftiga. Som exempel väljer Ågren verbet uppleva, "...som speciellt tyckare älskar. En tyckare anser inte längre någonting, han refererar inte någonting. Han upplever allting, t o m framtiden." (Ågren 1981, sidan 2).

Sammansatta ord kan också vålla problem enligt Ågren och exemplifierar med uttrycket *polismisshandel*. Det kan dels betyda att det är en polis som varit den som misshandlat, dels att polisen blivit misshandlad. Han ger också följande råd:

Tänk på att ledet "jägare" inte betyder detsamma i ordet älgjägare som i ordet fallskärmsjägare. (Ågren 1981, sidan 3)

Denna anmärkning om ledet *jägare* är egendomlig. Den betydelskillnad som ligger i sammansättningen lär knappast ha förorsakat några missförstånd när det gäller dessa två ord.

Öijer 1981 behandlar eufemismer som tidningarna är fulla av och frågar vem som vinner på att man döper om exempelvis *cell* till *bostadsrum*, *högerpolitik* till *moderat politik*, *fördrojning av beslut* till *medbestämmande*.

Öijer uppmanar också den blivande journalisten att fundera över vad han/hon menar med ordet *demokrati*. Vad lägger den blivande journalisten in i ord som: *borgerlig demokrati*, *socialistisk demokrati*, *proletär demokrati*, *arbetsplatsdemokrati*, *företagsdemokrati*?

Som du märker är orden inte bara svårförståeliga, de är också värdeladdade. Värdeorden är farligare än de förra. Värdeorden är fina på att beljuga verkligheten. Du kan aldrig vara säker på att den laddning du ger ordet träffar rätt, när den inleder sitt studsande mellan läsarnas plus- och minuspoler. (Öijer 1981, sidan 143)

Det är något oklart vad Öijer här egentligen avser. Värdeladdade ord och värdeord används sannolikt som synonymer även om de har olika betydelse. Öijers eget bildspråk ger en bild av ord som, likt ping-pong bollar, studsar mellan språkbrukarna och någonstans finns det en "rätt" värdeladdning. Det är också oklart om man skall tolka detta studsande som att det sker inom en och samma språkbrukare eller om Öijer avser att olika språkbrukare kan ha olika värdeladdning på ett och samma ord.

Direkt värderande ord ska inte förekomma i nyhetsjournalistiken menar Öijer. Det finns dock ord med olika värdeladdning och den blivande journalisten bör vara medveten om vilka värdeord som ingår i hans/hennes ordförråd och vilka känslor dessa väcker hos den blivande journalisten och om det finns risk för att de betyder något annat för läsekretsen.

Som en kuriositet kan nämnas att Öijer använder begreppet *uppleva* på det sätt som Ågren varnar för.

Åren 1975-80 upplevde jag termin efter termin samma skeva urval hos de elever som började sin journalistutbildning i Stockholm. (Öijer 1981, sidan 145)

Andersson-Ek mfl 1994 menar att värdeladdade ord kan hamna fel, men det gäller också att vara vaksam mot nyskapade värdeladdade ord.

Politiker, organisationer, näringslivet och andra grupper söker regelbundet att föra in nya ord i svenska språket via tidningsspalterna för att gynna egenintressen av något slag. "Friställa" i stället för "avskeda" eller "säga upp",

”föryngringsyta” i stället för ”kalhygge”, ”lokalvårdare” i stället för ”städare” för att ta några kända exempel. (Andersson-Ek m.fl. 1994, sidan 42)

6.4.5 Sammanfattning

De flesta handböcker som behandlar stilfigurer, och då framför allt bildspråket, gör det ytterst summariskt. De två handböcker som för en diskussion kring möjligheterna som står till buds i språket och vilka konsekvenser språkbruket får är Westerberg 1967 och Nerman 1973. Den sistnämnde skiljer sig helt och hållet från övriga handböcker eftersom den så medvetet arbetar med att skapa förståelse och insikt hos den blivande journalisten om konsekvenserna av språkbruket och också utgår från läsarens tolkning av text i den specifika tidningskontexten. Nermans perspektiv att den blivande journalisten ingår i ett sammanhang som påverkar utformningen av texten är hos Öjjer mycket summariskt.

Råden som ges är till allra största delen att vara försiktig med användningen av de stilfigurer och olika kategorier av ord som behandlas. I de flesta fall varnar man genom exempel på en dålig eller felaktig användning. Man väljer uppenbart ut de möjligheter som man anser vara i mest behov av varningsord och råd. Mycket få handböcker diskuterar frågan på ett sådant sätt att utgångspunkten är att skapa medvetenhet hos den blivande journalisten om uttrycksmöjligheterna som språket tillhandahåller.

De flesta handböckerna följer traditionen att göra en katalog över problem som man skall undvika. I så måtto är handböckerna traditionella. Man kan också ana en viss konservatism i råden. Det beror dels på att råden hela tiden utgår från förbud och inte från möjligheter, dels på att de råd som ges i vissa fall bygger på en felaktigt analys och snarast speglar en normerande hållning hos handboks-författaren. Detta fenomen är ganska vanligt inom språkvårdsdebatten och har tidigare diskuterats. När man själv väl har lärt sig en given norm när det gäller ett visst språkbruk brukar man också vara angelägen om att även andra skall följa denna norm. Om normen är riktig reflekterar man sällan över.

Det kan också vara värt att notera i sammanhanget att författarna till de två handböcker som belyser frågan om språkets möjligheter och dess konsekvenser har en annan bakgrund än den journalistiska. Lars Alfvégren, som behandlar frågan i Westerberg 1967, är docent i nordiska språk och Bengt Nerman är författare och litteraturvetare.

6.5 Felkatalogen

Förutom de stilfigurer och kategorier från ordförrådet som kan vålla problem och missförstånd finns det också ett stort antal ord och fraser där handböckerna uttryckligen påpekar den felaktiga användningen. Dessa ord och fraser är intressanta eftersom de kan visa på förändringar i språket. Det ger också en antydan om när förändringar uppmärksammas och börjar ställa till problem eller förtret för den som behärskar det "riktiga" bruket. De är också intressanta i så måtto att de indirekt visar på vad som är ett faktiskt språkbruk hos ett stort antal språkbrukare, annars vore det inte möda värt att påpeka den felaktiga användningen. Dessa "felkataloger" är intressanta för de visar på vad som upptagit respektive författare när det gäller bruket av enskilda ord och fraser. Flera av orden och fraserna återkommer under undersökningsperioden medan andra, och i realiteten det stora flertalet, bara återfinns i en handbok.

I dessa ord och fraser vacklar språkbruket. Vacklar på det sättet att uttryck sammanblandas eller värdeladdade ord används som om de vore neutrala. Det återfinns också rena missuppfattningar och brist på precision i distinktionen mellan ord som ligger nära varandra rent semantiskt eller ingår i samma lexikala fält.

Den korrekta användningen av ord och fraser vållar många gånger problem, både för språkbrukaren och för språkgemenskapen. Det är också både fascinerande och intressant att iakttä vilken aktivitet en felaktig användning kan skapa inom språkgemenskapen. De flesta språkbrukare anser, som tidigare diskuterats, att det är helt i sin ordning att korrigera ett språkbruk som de inte uppfattar som korrekt eller riktigt.

Eftersom språket är stätt i en ständig förändring innebär det att vi som språkbrukare ofta inte själva är medvetna om att vår definition eller användning av ett visst ord eller fras skiljer sig från språkgemenskapen i övrigt. Just inom detta område återfinns man ofta klagomål på den yngre generationens språkbruk. Självt blev jag för några år sedan genom studenterna uppmärksamrad på den betydelseförändring som pågår inom det svenska språket när det gäller ordet *björntjänst*. För många yngre språkbrukare, och även enstaka äldre, är betydelsen 'mycket stor tjänst', i analogi med betydelsen på begreppet *björnkram*. För det stora flertalet är dock betydelsen 'tjänst som blir till skada för mottagaren'. Med två så skilda betydelser på samma ord är det inte konstigt om det uppstår missförstånd i kommunikationen.

Många av dessa ord och konstruktioner som är i förändring uppmärksammas också inom språkvårdslitteraturen. Det pågår kontinuerligt diskussion kring vissa mer frekventa ord och fraser. Det kan därför vara intressant att se i vad mån som handböckerna tar upp och fullföljer denna tradition från språkvårdslitteraturen.

I god språkvårdstradition har jag därför listat alla ord och fraser som handböckerna behandlar och där handboks författarna vill göra den blivande journalisten uppmärksam på det korrekta språkbruket. I den uppställning som följer här nedan förekommer inte ord eller fraser som använts som exempel på olika fenomen som diskuterats i de tidigare avsnitten.

Givetvis finns det en tydlig koppling mellan den "allmänna" språkvårdsdebatten och de språkriktighetsfrågor som diskuteras i handböckerna. Det finns dock ett och annat som måhända är mer problematiskt för journalisten eftersom det handlar om att använda rätt ord för rätt sak inom vissa ämnesområden. I förmedlingen av information till läsekretsen är det av väsentlig betydelse att rätt begrepp används vid exempelvis rättsliga förhållanden.

En sådan här lista blir också intressant ur den aspekten att den kan visa på när olika fenomen uppmärksammas som problem. Jag har därför förtecknat dem i kronologisk ordning eftersom det ger ett intressant perspektiv på språkförändring samt i två olika listor utifrån deras frekvens i handböckerna. Den första listan omfattar ord och fraser som behandlats av två eller flera handböcker. Den andra listan omfattar ord och fraser som behandlats av en enstaka handbok.

Tabell 6.5.1 Ord och konstruktioner som behandlas av minst två handböcker med fokus på en felaktig användning.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981Å	1981Ö	1985	1994	1996
<i>Sin - hans</i>		•								•							
<i>varken - eller</i>		•								•			•		•		
<i>anhålla - häkta</i>		•								•				•		•	
<i>före - innan</i>										•					•	•	•
<i>tack vare - på grund av</i>										•			•			•	
<i>material - materiel</i>										•			•				
<i>ju, alltså, just</i>																	
(användning av småord)										•	•		•	•	•		•
<i>ur synvinkel - från synvinkel</i>										•	•						
<i>dels - dels</i>													•		•		

Av uppställningen ovan framtonar en bild som är intressant. Det finns ett så tydligt tidsperspektiv i den. Under den första halvan av undersökningsperioden är det bara Karlgren som tar upp och visar på felaktiga användning, och de begrepp som han behandlar återkommer under den andra halvan av undersökningsperioden. Den senare halvan av undersökningsperioden inleds med Poppius & Jansson 1959 som tar upp ett flertal olika ord och konstruktioner, vilka sedan i sin tur återkommer i senare handböcker.

Karlgren för ett resonemang runt användningen av *sin-hans*. Han menar att det syndas mot det korrekta bruket i nästan varje tidningsnummer. Karlgren

ger rådet att "ge akt på saken", är man i tvivelsmål om vilket pronomen det ska vara lönar det sig inte att sitta och "tugga om de båda möjligheterna". Det är bättre att konstruera om satsen så att det blir klart vilket pronomen som skall användas.

Att det är en tvistig fråga, som Karlgren uttrycker det, framgår också av Wellander som skriver:

Frågan om rätta bruket av de possessiva pronomena *sin* och *hans* (*hennes*, *dess*, *deras*) är måhända den mest omstridda i hela den svenska grammatiken [...]. I många fall kan en bestämd regel givas och följas, men i andra fall står regel mot regel, och språkkänslan är osäker. (Wellander 1939, sidan 233)

Huvudregeln är enkel: *Sin* syftar på subjektet i den sats som pronomenet tillhör. Om ett annat ord än detta subjekt avses används *hans*. Problemet och osäkerheten hos språkbrukarna uppstår genom att det finns så många avvikelser från huvudregeln. Även idag är det en fråga som ofta dyker upp i språkvårdssammanhang, vilket innebär att även nutida språkbrukare är osäkra på användningen.

Det är därför kanske något förvånande att det endast är Karlgren 1923 och Poppius & Jansson 1959 som behandlar frågan.

Varken-eller får inte förekomma i en sats som innehåller negation påpekar Karlgren. I nekande satser måste man förbinda *vare sig-eller* med en negation för att satsen ska bli nekande påpekar Ågren. Larsson konstaterar att *varken-eller* är nekande och kan inte stå tillsammans med en annan negation. *Vare sig-eller* har positiv innebörd och kan inte ensamt göra meningen nekande.

En annan typ av problem gäller för begreppen *anhålla-häkta*. Här är det snarare fråga om kunskap hos den enskilde språkbrukaren. Att det finns betydelse-skillnader mellan orden *anhålla* och *häkta* påpekar Karlgren 1923. Att hålla isär begreppen som ingår i det lexikala fältet runt frihetsberövande och polisens ingripande är tydligen ett genomgående problem för även Poppius & Jansson 1959, Öijer 1981, och Andersson-Ek mfl 1994 påpekar att det är viktigt att journalisten kan skilja dem åt och använder rätt begrepp vid rätt tillfälle.

Poppius & Jansson 1959 konstaterar att språkbrukarna har svårt att skilja mellan *före-innan* på det sätt som en del språkvårdare anser att det måste göras. Problemet återkommer hos Larsson, samt Andersson-Ek mfl 1994 och 1996.

Det stora flertalet svenska språkbrukare gör en distinktion mellan *tack vare* och *på grund av*. *Tack vare* har en positiv laddning och *på grund av* är neutralt. Många språkbrukare gör dock ingen distinktion mellan dessa båda konstruktioner utan använder *tack vare* som om det vore neutralt i sin värdeladdning. Det kan givetvis bli en del oavsiktligt komiska och oväntade effekter av ett sådant bruk. Det klassiska exemplet är *Patienten dog tack vare läkarnas slarv*.

Sammanfallet i språkbrukarnas lexikon var uppenbart ett problem redan under 1950-talet. Poppius & Jansson påpekar att *tack vare* hör till ordlistans problembarn, och att *tack vare* bör ”sparas till sådant som är något att tacka för” (Poppius och Jansson 1959, sidan 62). Även Ågren 1981 och Andersson-Ek mfl 1994 pekar på problemet.

Från och med 1959 förbjuds eller påbjuds största sparsamhet med småord som *ju*, *alltså*, *just*. Poppius & Jansson uttrycker det på följande sätt:

Det förekommer *småord* med en häpnadsväckande förmåga att skräpa ner texten. [...]

Ju ska bannlysas. Kapson bör åtminstone läggas på *naturligtvis* och *givetvis*. Alla tre är pladderord. (Poppius och Jansson 1959, sidan 65)

Alfvengren i Westerberg 1967 intar dock en tolerantare hållning till småorden.

Svenskarna har, både i tal och skrift, en tendens att fylla ut sitt språk med en mängd onödiga småord av typen *så*, *ju*, *alltså*, *just*. Oftast kan dessa ord utan större olägenhet tas bort; de fyller ingen speciell funktion och kommer i allmänhet med endast av ren slentrian. (Westerberg 1967, sidan 203)

Ågren 1981, Larsson 1985 och Andersson-Ek mfl 1996 menar att orden oftast är onödiga; de får användas men man bör vara sparsam med dem. Öjer konstaterar att i talspråket används en del onödiga ord, *ju*, *men*, *och*, *alltså*, *va*, flitigt och som måste sällas bort när intervjun skall tryckas.

Poppius & Jansson menar att frasen *ur synpunkt* är allmän, men det finns de som uppfattar att det är en sammanblandning av *från en synpunkt* och *ur en synvinkel*. Något råd ger de dock inte.

Alfvengren (Westerberg 1967) behandlar också frågan om *ur .. synvinkel* och *från .. synvinkel* och intar en pragmatisk hållning.

Det har på senare tid blivit modernt att för vissa uttryck ålägga sig självdisciplin och logisk stringens alldeles i onödan. Jag syftar på uttrycken *ur .. synvinkel* och *från .. synvinkel*. Det är klart, att det måste heta *ur en vinkel* och *från en punkt*, säger man. Men det är lika klart, att större delen av svenska folket spontant säger t.ex. *ur min synpunkt*. Det finns absolut ingen möjlighet att missförstå detta uttryck. Det är användbart, praktiskt och tydligt. Varför skulle man då inte få använda det? (Westerberg 1967, sidan 207)

När det gäller konjunktionen *dels–dels* påpekar Ågren att det andra *dels* inte ska föregås av ett *och*. Larsson pekar på att det är många som använder konjunktionen *dels* felaktigt, som i exemplet *Han hade dels varit i Frankrike men han hade också besökt Afrika*. Det första *dels* måste följas av ytterligare minst ett *dels*. Larsson menar att det bör inte vara något *och* före det andra *dels*.

Tabell 6.5.2 Ord och konstruktioner som behandlas av en handbok med fokus på en felaktig användning.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981Å	1981Ö	1985	1994	1996
antingen - eller		•															
staty - byst		•															
jämt - jämnt										•							
berytad - ryktbar										•							
hårdragen - "hårddragen"										•							
rät köl - "rätt köl"										•							
nåd gå för rätt "före"										•							
bära syn för sagan "sågen"										•							
öppenhjärtig - öppenjärtlig										•							
proportioner - dimensioner										•							
ju - naturligtvis - givetvis										•							
gå lös - gå löst										•							
följa upp											•						
djupfryst - konstfrusen											•						
observans - observation													•				
metod - metodik													•				
plast - plastik													•				
respekt - respektabilitet													•				
teknik - teknologi - teknokrati													•				
dag - dager													•				
utan tvekan - utan tvivel													•				
beträffande - angående													•				
billigt													•				
definitivt - absolut													•				
förtroligt - förtrogen													•				
omständlig													•				
redlig - redig													•				
relativt													•				
respektive													•				
ryktbar													•				
senaste - sista													•				
stridbar - stridsfrågor													•				
tveksam - tvivelaktig													•				
unik													•				
avvisning														•			
förpassning														•			
förvisning														•			
utvisning														•			
uppsägning														•			
permittering														•			
avsked														•			
ju - desto															•		

Tabell 6.5.2 fortsättning.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981A	1981Ö	1985	1994	1996
<i>utnämna - förordna</i>															•		
<i>förorda - förordna</i>															•		
<i>tillstyrka - bifälla</i>															•		
<i>avstyrka - avslå</i>															•		
<i>vi har längre sommarlov än dem</i>															•		
<i>chans - risk</i>																	•

Jag tänker här inte kommentera varje enskilt begreppspar eller ord i uppställningen utan istället koncentrera mig på några allmänna övervägande utifrån uppställningen.

De ord och fraser som återfinns i uppställningen återfinns också i den allmänna språkvårdsdebatten. Uppställningen återspeglar även de problem som språkbrukarna har med ordförrådet och de förändringar som gradvis sker inom ordförrådet på grund av att språkbrukarna inte alltid "lägger in" helt rätt betydelse på ord och fraser när dessa införlivas med språkbrukarens eget ordförråd.

I många fall är det en sammanblandning av olika uttryck som är orsaken till problemet, exempelvis *berytad-ryktbar*, *staty-byst*, *observans-observation*, *utan tvekan-utan tvivel*. Många av begreppsparen som tas upp i handböckerna ligger också nära varandra semantiskt men ger olika betydelse, exempelvis *senaste-sista*.

I flera av begreppsparen pekar handboks författarna på en bristande precision i språkanvändningen, exempelvis *metod-metodik*, *teknik-teknologi-teknokrati*. Det man efterlyser i de flesta fallen är en större medvetenhet hos den blivande journalisten om att rätt ord skall användas för rätt sak.

Vidare kan man konstatera utifrån uppställningen att det finns vissa ord och uttryck som avspeglar handbokens tillkomstperiod. Ett bra sådant exempel är *konstfrusen-djupfrys* som behandlas i Westerberg 1967. Djupfrysningstekniken för livsmedel hade fått ett allt större insteg i våra hem. Samtidigt hade det också blivit möjligt att på konstgjord väg åstadkomma is för att spela exempelvis bandy och ishockey.

Begreppen som Öijer tar upp, *avvisning*, *förpassning*, *förvisning* och så vidare, speglar den samhällsdebatt som pågick under slutet av 1970-talet.

Lite längre tänkte jag dock uppehålla mig vid en konstruktion som de flesta svenskar har ett förhållningssätt till, nämligen *vi har längre sommarlov än dem*. Så gott som varenda svensk kan ange regeln att det skall heta: *vi har längre sommarlov än de* och varför det ska heta så. Man kan nämligen lägga till *har* så att slutet blir *än de har*.

Endast en handbok tar upp frågan, Larsson 1985, vilket egentligen är rätt förvånande eftersom det är en fråga som stötts och blötts i många år och där skola, föräldrar och en bildad allmänhet intagit en aktiv roll. Larsson hävdar att det heter *vi har längre sommarlov än de* på korrekt svenska.

Denna kunskap om en regel är intressant eftersom så många svenska språkbrukare de facto kan formulera den i ord, oavsett skolgång och eventuella grammatiska studier. Vår medvetenhet om det språkliga regelsystemet är som toppen på ett isberg (Andersson 1985). Om man studerar det grammatiska systemet så visar det sig att regeln att det ska heta *än jag* och inte *än mig* långt ifrån är självklar (Andersson 1985).

Varför tar då inte de övriga handboks författarna upp denna fråga? Skälen kan vara flera men sannolikt har handboks författarna, i synnerhet under den första halvan av undersökningsperioden, uppfattat frågan som så självklar. Det heter *än jag* i korrekt svenska, och det har man lärt sig redan under skoltiden. På ett sätt är det nog ganska signifikativt att det dyker upp första gången 1985. Då har frågan debatterats livligt i språkvårdsdebatten och allt fler forskare (se exempelvis Andersson 1985) har öppet hävdad att skolan lär ut fel regel.

Denna konstruktion, om det skall heta *än mig* eller *än jag*, tillhör det inom svensk språkvård där alla språkbrukare som anser att det heter *än jag* också anser sig ha rätt att korrigerar alla språkbrukare som, i tal eller skrift, använder *än mig*. Språkets smakdomare kräver envist att de har tolkningsföreträde.

I materialet saknade jag dock två konstruktioner som ofta dyker upp i den allmänna språkvårdsdebatten, nämligen *varm korvgubbe* och *pannkakor är gott*. Ingen av handböckerna behandlar dessa två konstruktioner.

6.6 Syntaktiska problem

Meningen kan utgöras av en enda huvudsats eller en kombination av huvudsats och bisatser. Vad som är en mening brukar också grafiskt definieras som det som börjar med stor bokstav och avslutas med stort skiljetecken, det vill säga punkt, frågetecken eller utropstecken.

Från det slutande 1800-talet fram till idag har meningsbyggnaden genomgått stora förändringar i det svenska skriftspråket. Den avgörande förskjutningen verkar ha skett årtiondena efter sekelskiftet 1900 (Ståhle 1970). 1800-talets sakprosaideal, den periodiskt byggda meningen som är bildad efter latin-tyska mönster har mer och mer fått ge vika för en meningsbyggnad som står närmare talspråket. Den äldre typen av meningsbyggnad kännetecknas av fast formade och konstfullt fogade meningar, där man inom en mycket tänjbar meningsram organiserar stoffet i en genomtänkt över- och underordning (Ståhle 1970). Man utnyttjar också grammatiska kategorier och stilmedel som

ärvt från latinets bisatser av skilda grader, ibland inskjutna i varandra; attribut och attributkedjor; rikt uppbyggda appositioner och satsförkortningar. Resultatet blir en logiskt genomarbetad, välbalanserad tankeprodukt, skriven för läsare som var övade i den gamla lärdomsskolans språk- och tankeformer. Sådana texter kräver tid, uppmärksamhet och överblick av läsaren (Ståhle 1970). Det som kanske är mest slående med den här typen av meningskonstruktioner är att subjektet kan vara skilt från predikatet av stora textmassor, vilket kan försvåra förståelsen och tolkningen av texten.

I talspråket, som ofta uppställdes som förebild för skriftspråket vid sekelskiftet (se exempelvis Cederschiöld 1897), bildar grammatiskt och logiskt sammanhörande begrepp gärna en obruten, avslutad enhet. Denna textmängd är inte större än att lyssnaren kan ta emot den på en gång. Som lyssnare har man ju inte läsarens möjlighet att överblicka en text och gå tillbaka i den.

Stora förändringar har således skett inom skriftspråket under 1900-talet när det gäller meningsbyggnad och meningslängd. Handböckerna i journalistik täcker i stort in hela detta sekel. På vilket sätt avspeglar sig denna förändring i handböckerna och vilka råd och regler ges till den blivande journalisten när det gäller meningsbyggnad och meningslängd?

Meningsbyggnad och olika syntaktiska problem har under den här perioden också uppmärksammats av språkvårdare och språkforskare. Vilka syntaktiska frågor behandlas av handböckerna under undersökningsperioden? Är det de klassiska språkvårdsproblemen som behandlas eller finns det även andra språkvårdsproblem när det gäller syntaxen som uppmärksammas av handböckerna och som därmed skulle kunna vara specifika problem för tidnings-språket?

Tabell 6.6.1 Meningsstruktur, meningslängd samt andra syntaktiska frågor behandlade av handböckerna i journalistik

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981Å	1981Ö	1985	1994	1996
Meningslängd		•	•			•	•		•		•		•	•	•		
Inskjutna bisatser		•											•		•		
Subjeksregeln		•											•				
Meningsbyggnad		•	•			•	•		•	•			•	•	•		•
Ordföljd										•			•		•		
Satsförkortning										•							
Kongruensregeln										•			•		•		
Satsflöta											•						
Syftningsfel													•		•		

De syntaktiska problem och frågeställningar som handböckerna i journalistik behandlat är samtliga klassiska språkvårdsproblem, vilket tydligt framgår av ovanstående uppställning. De flesta av de problem som behandlas är i högre

grad förknippade med det skrivna språket än med det talade språket. De utgör också i flera fall en återspeglning av den klassiska periodens uppbyggnad och de problem och svårigheter som denna konstfulla form medför för en skribent.

De frågor som flest handböcker uppmärksammat är inte oväntat *meningsbyggnad* och *meningslängd*. Med den skillnad i meningsstruktur och meningslängd som finns mellan det skrivna och det talade språket är det inte förvånande att så gott som samtliga handböcker som över huvud taget behandlat syntax och syntaktiska problem har berört meningslängden. Det bildade tal-språket sågs, som nämndes ovan, som en förebild för skriftspråket när det gäller meningslängd och meningsstruktur.

Knutet till den klassiska perioden är också problemet med *inskjutna bisatser*, att foga den ena bisatsen in i den andra, ofta i långa, komplicerade men väl strukturerade tankekedjor. Som påpekades ovan är det ett utmärkande drag för skriftspråket. Även detta har uppmärksammats av handböckerna, intressant nog ökar intresset i slutet av undersökningsperioden.

Frågan rörande *subjektsregeln* behandlas av två handböcker. Det klassiska exemplet lyder *Omgiven av dåliga rådgivare kan jag ej annat än beklaga Erik XIV* (exemplet från Wellander 1939). Subjektsregeln innebär bland annat att när man börjar satsen med ett particip, i exemplet *omgiven*, så kan detta endast syfta på satsens subjekt, i exemplet *jag*. Brott mot subjektsregeln är relativt vanligt i skriftspråk och Wellander behandlar frågan utförligt och med många exempel i sin bok *Riktig svenska* (Wellander 1939). Sammanflätning av satsens olika delar leder också till oklarheter och brott mot subjektsregeln.

I mitten av undersökningsperioden dyker fem nya språkvårdsproblem upp: ordföljd, satsförkortning, kongruensregeln, satsfläta och syftningsfel.

Satsförkortning är också en typisk företeelse för skriftspråket. Satsförkortning innebär att meningen konstrueras så att en del utgör en "sats i satsen". Denna del utgör en självständig enhet i satsen och har ett eget tankeobjekt, exempelvis *Hon tackade honom genom tryckande av hans hand* (Wellander 1939). En sådan del kan oftast omformas till en bisats. En enda handbok behandlar satsförkortning.

Lika stort intresse har visats den syntaktiska konstruktion som brukar benämnas *satsfläta*. Satsfläta innebär att ett ord bryts ut ur sitt syntaktiska sammanhang och ställs först. Konstruktionen vållar problem eftersom det kan ge oklara samband mellan delarna i meningen. Wellander uttrycker det på följande sätt:

Att på detta sätt en satsdel, som står i intressets blickpunkt, ryckes ut ur sitt syntaktiska sammanhang med en senare sats i meningen och ställes främst i dennas första sats, innebär en märklig rubbning i den syntaktiska samhörigheten inom meningen. (Wellander 1939, sidan 504)

Det är ofta en bra strategi att lyfta fram det som är viktigt, men ibland kan den leda fel. Satsflåtan kan vara mycket effektiv men den kan också leda till syftningsproblem (Strömquist 1989).

Däremot är det tre handböcker som tar upp problemet med *kongruensregeln*. Osäkerhet om det skall vara singular eller plural form på bestämmingar och pronomen kan ibland orsaka brott mot kongruensregeln, i synnerhet gäller det när subjektet utgörs av så kallade mångfaldskollektiver (Lindberg 1980), exempelvis *folk*, *polisen*. Kollektiverna kan ge upphov till osäkerhet när det gäller kongruens just därför att de kan stå i singular form men beteckna flera individer. *Vår skolungdom är van/a vid demokrati i skolan* (exemplet hämtat från Lindberg 1980, sidan 19). Följer man kongruensregeln bör det heta *van*, men många språkbrukare använder *vana*.

Det kan vara värt att notera att sex handböcker, Langlet 1915, Olson 1935B, Grandien 1935, Sandstedt 1953, Nerman 1973 samt Andersson-Ek mfl 1994 inte behandlar meningsstruktur, meningslängd eller andra syntaktiska problem över huvud taget.

Vilka råd har då handböckerna gett till den blivande journalisten när det gäller dessa syntaktiska frågor?

6.6.1 Meningsbyggnad

Tabell 6.6.2 Handböckernas behandling av meningsbyggnad.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981Å	1981Ö	1985	1994	1996
Meningsbyggnad		•	•			•	•		•	•			•	•	•		•

Ibland är råden mycket kortfattade. Man ska undvika att krångla till satsfogningen menar Karlgren 1923.

Sandler 1944 behandlar meningsstruktur och meningsbyggnad utifrån tidningens typografiska förhållanden. Nyheterna trycks i smala spalter med endast fem till sju ord i varje rad och därför måste styckena bli relativt korta. Sandler ger inga explicita råd utan beskriver istället en allmän tendens.

Journalistiskt skrivteri i allmänhet tenderar på grund av de typografiska förordningarna att begagna sig av kortare satser och stycken [...]. (Sandler 1944, sidan 80)

Skriv klart! är Poppius 1947 råd när det gäller meningsbyggnad. Onödiga bisatser gör inte bilden tydligare utan suddar ut den språkliga bilden.

Läsaren söker i tidningen främst klara fakta, och han vill inte ha besvär med att lösa språkliga gåtor. Ett klart språk tyder på rediga tankar. (Poppius 1947, sidan 170)

Rådet att skriva klart har Poppius hämtat från ett anslag på redaktionen på Tidningarnas Telegrambyrå.

Nydahl 1956 ger rådet till den blivande journalisten att lära sig skriva klart, koncentrerat och enkelt om han/hon vill bli läst.

Klart, sakligt, enkelt, lättflytande skall tidningsspråket vara råder Poppius & Jansson 1959. Krångliga konstruktioner är av ondo.

Titeln på Ågrens handbok är *För läsarens skull*, och detta avspeglar sig också i Ågrens fokusering på att textarbetet skall ta hänsyn till läsarens möjlighet att förstå texten. Ett helt avsnitt ägnas därför åt läsbarhet, där Björnsons läsbarhetsindex (LIX) beskrivs. Om man använder LIX med omdöme kan det ge en god hjälp i journalistens strävan att skriva begripligt menar Ågren 1981.

Även Öijer 1981 återger råden från Tidningarnas Telegrambyrå: Skriv kort, skriv klart, skriv svenska, men Öijer har hämtat råden från skriften TT-språket. Det viktigaste är inte att alla meningar skall vara korta eller att de ska vara huvudsatser menar Öijer, som också ger följande råd från en amerikansk lärobok. "Nyckeln till bra skrivande är variation, rytm och balans." Hur detta ska åstadkommas får dock den blivande journalisten ingen vägledning kring.

Öijer tar också upp Björnssons läsbarhetsindex (LIX) och diskuterar hur utfallet blir i olika typer av texter, inklusive ett klipp ur en dagstidning. Syftet med att beskriva LIX är sannolikt att den blivande journalisten ska veta att det finns. Att själv kunna använda det som hjälpmedel för att LIX-beräkna sin egen text går däremot inte utifrån Öijers beskrivning av hur indexet räknas fram.

När det gäller meningsbyggnaden pekar Larsson 1985 på att meningarna blir svårlästa om de innehåller flera upplysningar utan samband. Som skribent måste man tänka på vad som skall vara varje menings väsentliga upplysning. De övriga upplysningarna skall underordnas denna. Man ska inte stapla fakta så att de slår ihjäl varandra råder Larsson. Larsson ger vidare rådet att huvudsaken i regel bör stå i huvudsats och bisak i bisats.

Råden som ges i Andersson-Ek m.fl. 1996 när det gäller syntaktiska frågor är mycket kortfattade. Ord och meningar måste användas så att inget onödigt läs-motstånd uppstår.

En text där skribenten irrat bort sig i bisatser, och där man ideligen tappar tråden, blir sällan läst ända till slutet. (Andersson-Ek m.fl. 1996, sidan 81)

6.6.2 Meningslängd

Tabell 6.6.3 Handböckernas behandling av meningslängd.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981Å	1981Ö	1985	1994	1996
Meningslängd		•	•			•	•		•		•		•	•	•		

Undvik långa meningar! uppmanar Karlgren 1923 den blivande journalisten och påpekar att en lång mening verkar ännu längre i en tidning än den i själva verket är på grund av att tidningen har kortare rader. Karlgren refererar till amerikanska handböcker i journalistik som förbjuder meningar som är längre än 6-7 tryckta rader och med all rätt menar Karlgren.

Den brådsakande läsaren ger sig icke tid att dechiffrera långa invecklade perioder eller att gräva sig fram genom invecklade grammatikaliska konstruktioner. (Karlgren 1923, sidan 47)

Särskilt den första meningen i varje artikel skall man göra kort menar Karlgren. Om läsaren kommer av sig redan från början är det mycket möjligt att han avstår från att läsa artikeln.

"Korta, klara meningar, i minsta möjliga mån tyngda av bisatser, äro idealiska i en tidningsartikd.." (Olson 1935 A, sidan 4) är det korta och kärnfulla råd som Olson 1935A ger.

Sandler 1944 berör meningslängden indirekt genom att peka på att tidningens spaltbredd leder till att journalisterna skriver kortare satser och stycken. Något råd ger han dock inte.

Poppius 1947 ger rådet: "Skriv enkelt! Läsaren har inte lust att sitta och lösa satsdelarna i en tidningsartikel.". Poppius påpekar också att långa och invecklade meningar gör textens innehåll dunkelt för läsaren.

Nydahl 1956 ger rådet att man ska undvika långa, sammanhängande textmassor.

Alfvegren (Westerberg 1967) ger det allmänna rådet att skriva kort, och det gäller både ord, uttryck och meningar. När man skriver tidningsartiklar måste man se upp med meningarnas längd menar Alfvegren. Särskilt i artiklar som behandlar politiska och ekonomiska ämnen ligger alltid en tendens till långa meningar på lur. Denna tendens måste bekämpas. Genom exempel visar Alfvegren hur man skulle kunna stycka upp några långa meningar. I avsnittet *Att vara reporter* anger Heldt att kravet på nyhetsartiklar är att de ska ha korta utgångar och korta satser.

Långa meningar blir lätt krångliga och därför ska man se upp om man har en benägenhet att skriva långa meningar råder Ågren 1981. Han ger också följande tumregel. Börjar meningarna i genomsnitt bli längre än 19-21 ord skall

man tänka sig för, kortar man meningarna så att de genomsnittligt börjar underskrida 10 ord per mening är det också anledning att se upp. I båda fallen gör man det svårare för läsaren. Ågren menar att meningslängden i texter har minskat under årens lopp i de flesta språk och att det finns undersökningar som visar detta.

Korta meningar gör en text lättläst, men som skribent bör man variera meningslängden inom texten råder Ågren. När meningarna innehåller mer än 20 ord kan texten bli svår, men en text som består av meningar som har ett genomsnitt på mindre än 10 ord blir också svårläst. Rådet är därför: Skriv korta meningar – men inte alltför korta.

Öjjer 1981 återger även den amerikanska nyhetsbyrån UPI:s mall för hur långa meningarna får vara för att en text skall bli läsbar. UPI:s föreskrift går från mycket lättläst, upp till 8 ord/mening, till mycket svårläst, 29 ord/mening eller mer.

Larsson 1985 menar att korta meningar gör en text lättläst. När meningarna innehåller fler än 20 ord kan texten bli svår. En text som består av meningar som har ett genomsnitt av mindre än 10 ord blir också svårläst. Larsson ger rådet att en text blir bäst om man varierar meningslängden. En del meningar kan ha 30 ord, andra 5.

6.6.3 Inskjutna bisatser

Tabell 6.6.4 Handböckernas behandling av inskjutna bisatser.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981Å	1981Ö	1985	1994	1996
Inskjutna bisatser		•											•		•		

Karlgren 1923 varnar för metoden att i en mening foga in en annan fristående mening mellan tankstreck, *I går förmiddag inträffade på Birger Jarlsgatan — massor av människor voro i rörelse och en stor trängsel rådde — ett elakartat olyckstillbud.* (Karlgren 1923, sidan 47). Enligt Karlgren har metoden blivit relativt vanlig under senare tid, det vill säga vid tiden för handbokens tillkomst.

Ågren 1981 ger den blivande journalisten rådet att undvika inskjutna bisatser eller andra inskott i meningarna. Läsarna tappar den röda tråden i sammanhanget.

En god regel är att låta varje viktigt faktum få sin egen mening. Ansträng inte läsarnas kortminne! Det är mycket kortare än du tror. (Ågren 1981, sidan 9)

Inskjutna bisatser bör man vara försiktig med råder Larsson 1985, eftersom meningen kan bli svåräst på grund av att de inskjutna bisatserna bryter läsningen. Det är bättre att göra den inskjutna bisatsen till en egen mening.

6.6.4 Subjektsregeln

Tabell 6.6.5 Handböckernas behandling av subjektsregeln.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981Å	1981Ö	1985	1994	1996
Subjektsregeln		•												•			

Karlgren 1923 tar upp och varnar för brott mot subjektsregeln och hänvisar till exemplet med Erik XIV.

Erik XIV återfinns även hos Ågren 1981 som exempel när det gäller subjektsregeln, fast nu har meningen fått följande lydelse: *Vansinnig och omgiven av dåliga rådgivare kan jag inte annat än att beklaga Erik XIV.* Ågren går igenom exemplet och visar varför det blir fel då satsens subjekt, *jag*, inte är det samma som det tänkta subjektet till ordgruppen *vansinnig och omgiven av dåliga rådgivare*. Ågren menar också att den här typen av fel är vanligare än man tror.

6.6.5 Ordföljd

Tabell 6.6.6 Handböckernas behandling av ordföljd.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981Å	1981Ö	1985	1994	1996
Ordföljd										•			•		•		

När det gäller ordföljden ger Poppius & Jansson 1959 följande råd till den blivande journalisten:

I hög grad klarhetsbefordrande är en förnuftig *ordföljd*. Bestämningar ska stå vid sitt huvudord. Pronomen bör inte sväva i luften: [därefter ges ett exempel på där pronomen "svävar i luften"] (Poppius och Jansson 1959, sidan 57)

Någon ytterligare förklaring till vad som är att betrakta som en förnuftig ordföljd ges dock inte av författarna.

Ordföljden är visserligen ganska fri i svenska språket men man bör ändå inte krångla till den råder Ågren 1981. Bestämningar bör stå så att betydelsen blir klar. Placeringen av *därborta* ger olika betydelse beroende på var det återfinns.

Därborta slog pojken till flickan.

Pojken därborta slog till flickan.

Pojken slog till flickan därborta. (Ågren 1981, sidan 10)

När det gäller ordföljden ger Larsson 1985 rådet att så många meningar som möjligt skall ha rak ordföljd, det vill säga att subjektet skall komma före predikatet. Omvänd ordföljd, predikatet för subjektet, är vanligast i frågor och kan vara en bra formulering i rätt sammanhang menar Larsson. Rådet till den blivande journalisten tar inte hänsyn till att en sats som inleds med något annat än subjektet i svenskan får omvänd ordföljd, exempelvis *Igår dansade Olle*. Om man ensidigt följer Larssons råd som blivande journalist skulle det kunna leda till att texten kommer att bestå av identiskt likadant konstruerade påstående-meningar, en text utan variation och som inte inbjuder till läsning under någon längre tid.

6.6.6 Satsförkortning

Tabell 6.6.7 Handböckernas behandling av satsförkortning.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981Å	1981Ö	1985	1994	1996	
Satsförkortning																		•

Den enda handbok som behandlar satsförkortning är Poppius & Jansson 1959. Satsförkortningen illustreras med några exempel, men något direkt råd ges inte.

6.6.7 Kongruensregeln

Tabell 6.6.8 Handböckernas behandling av kongruensregeln.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981Å	1981Ö	1985	1994	1996	
Kongruensregeln																		•

Även när det gäller kongruensregeln ger Poppius & Jansson 1959 några exempel men inga råd eller regler. Enligt författarna är det i vissa fall det engelska språkbruket som smugit sig in i svenskan.

I den forna arablegionen, en gång skapad av engelsmännen, lever traditionerna och uniformerna vidare – och musikkårens män i vitt spelar nu säckpipor vid paraderna i Jordanien.

Nej, de spelar *säckpipa*. (Poppius och Jansson 1959, sidan 63)

Ågren 1981 pekar på att kongruensfel lätt uppstår när huvudordet är i singular form men omfattar flera personer eller föremål. Det skall också vara kongruens mellan huvudordet och bestämningen när det gäller genus.

I vårdat skriftspråk måste man se upp med kongruensfel och syftningsfel, det finns läsare som störs av sådana fel påpekar Larsson 1985. Man bör därför följa språkets regler när det gäller kongruens, att syntaktiskt samhöriga ord stämmer överens i genus, numerus, kasus eller person. Larsson pekar också på att felen lätt uppstår när substantivet står i singularis men har ett pluralt innehåll.

6.6.8 Satsfläta

Tabell 6.6.9 Handböckernas behandling av satsfläta.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981Å	1981Ö	1985	1994	1996	
Satsfläta																		•

Den enda handbok som behandlar satsfläta är Westerberg 1967. Satsfläta behandlas i samband med bildtexter. Alfvegren menar att det inte är något direkt fel att använda sig av satsfläta, att placera det man särskilt vill betona i början av satsen, men viss måttlighet rekommenderas.

6.6.9 Syftningsfel

Tabell 6.6.10 Handböckernas behandling av syftningsfel.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981Å	1981Ö	1985	1994	1996		
Syftningsfel																		•	•

När man använder pronomen skall man vara uppmärksam på att syfta rätt och tydligt menar Ågren 1981. Ordet som pronomenet syftar på måste finnas klart och tydligt utsatt. Ågren pekar också på att just pronomenet *man* lätt leder till oklar syftning.

Även Larsson 1985 tar pronomenet *man* som exempel på där det lätt uppstår oklar syftning eller rena syftningsfel.

6.6.10 Sammanfattning

De syntaktiska problem som behandlas i handböckerna är samma problem som återfinns i den traditionella språkvårdslitteraturen. Ingen av handboks-författarna pekar på något problem som skulle vara specifikt för tidningsspråket. Meningslängden kopplas samman med spaltbredden i dagspressen av bland annat Karlgren och Sandler. Karlgren hänvisar till amerikanska regler som anger att en mening får vara högst 6-7 rader. Senare författare, exempelvis Larsson, anger längden till inte över 20 ord eller under 10 ord per mening. När Karlgren var verksam var det färre antal spalter och därmed större spaltbredd i Dagens Nyheter än idag. Karlgrens uppmaning att skriva korta meningar måste ställas i relation till dåtidens skriftspråk som i många stycken hade den latin-tyska perioden som förebild och dåtidens tidningsspråk. Det innebär sannolikt att det Karlgren uppfattade som korta meningar skulle nutidens läsare och journalister uppfatta som relativt långa meningar.

Vad som kanske är mest slående vid genomgången av vilka syntaktiska problem som handböckerna behandlat är att det är traditionella språkvårdsfrågor som tas upp. En slutsats som skulle kunna dras utifrån detta är att antingen finns det inga specifika problem för tidningsspråket inom detta fält eller också så har de inte uppmärksammats av handboks-författarna. Något som också är påfallande är i vilken omfattning frågorna är behandlade. Flera handböcker "klarar av" meningsstruktur, meningslängd och andra syntaktiska problem på några rader eller i några få meningar. De som utförligast behandlar området är Ågren och Öijer.

Att försöka beskriva och därmed också lära ut hur man bygger upp en läs-värd, variationsrik och språkligt korrekt text baserad på meningsstruktur och meningslängd är givetvis inte helt enkelt. Det avspeglar sig också i att i de flesta handböckerna är det exemplets makt som gäller. Författarna visar med ett exempel hur det inte ska vara och ger förslag på hur det ska vara. Genom exemplet ska så läsaren själv dra slutsats om vad som är bra eller dåligt. Konkreta handfasta råd ges egentligen bara i form av sentenser som skriv kort, skriv enkelt, utan att det i någon större utsträckning definieras vad som avses med kort eller enkelt.

6.7 Skiljetecken och andra skiljande tecken

Skiljetecken används dels för att ge anvisningar när det gäller pausering, tonläge och liknande vid uppläsning, dels för att klargöra sammanhanget mellan satser och satsdelar. Skiljetecknen och skrivtecknen spelar en viktig roll i den kommunikativa processen (Strömquist 1992). Skribenten använder dem för att visa läsaren hur texten skall avkodas och tolkas. Läsaren kan i sin tur med hjälp av skiljetecknens hjälp se hur texten skall uppfattas, hur de språkliga enheterna hör samman eller skall hållas isär. Strömquist menar att om man går till det faktiska bruket av skiljetecken så används några knappast alls, medan andra överanvänds. Språkbrukarna använder dem inte heller på samma sätt. Det självklara ligger i *att* man ska använda skiljetecken, men inte *hur* man ska göra det (Strömquist 1992). Många skribenter tycks uppfatta reglerna för hur skiljetecken skall användas som irrationella och problematiska.

I äldre läroböcker och skrivhandledningar skilde man ofta mellan skiljetecken och skrivtecken (se exempelvis Wennström och Dallby 1929). Till stora skiljetecken hänfördes: punkt (.), frågetecken (?), utropstecken (!), och till mindre skiljetecken: komma (,), semikolon (;), kolon (:). Övriga skrivtecken utgjordes av bland annat parentes (), klammer [], tankstreck –, anförings- eller citationstecken ” ”, bindestreck –, apostrof ‘, och paragraftecken §.

Regler för användningen av skiljetecken och skrivtecken tillhör det som lärs ut tidigt i skolan och tillhör det man som språkbrukare måste behärska för att skriva korrekt svenska. Bruket av skiljetecken och skrivtecken behandlas i de flesta läroböcker för skolan, i skrivhandledningar och liknande skrifter. Att döma av det utrymme regler för kommatering ägnas i många läroböcker och handledningar är komma kanske det skiljetecken som varit svårast att lära sig bemästra. I de flesta handledningar och läroböcker ägnas kommatecknet stort utrymme i förhållande till övriga skiljetecken och skrivtecken. Det är också det skiljetecken som omgärdas av flest regler för när det skall sättas ut och när det inte skall sättas ut. Det senare, att det finns regler för när det *inte* skall sättas ut, skiljer det också från andra skiljetecken och skrivtecken där det som regel endast anges när skiljetecknet eller skrivtecknet skall användas.

Handböckerna i journalistik har som syfte att lära ut hur man skriver en korrekt svenska som överensstämmer med vedertagna normer och regler för gott tidningsspråk. Den fråga som då kan ställas är vilka skiljetecken som behandlas och när behandlas skiljetecken och skrivtecken under undersökningsperioden?

Tabell 6.7.1 Handböckernas behandling av skiljetecken och övriga skrivtecken.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981A	1981Ö	1985	1994	1996
Punkt																	
Utropstecken																	•
Frågetecken																	
Kolon																	•
Semikolon																	
Kommatering							•			•	•		•	•	•	•	•
Pratminus							•			•				•	•	•	•
Citattecken							•			•				•	•	•	•
Bindestreck															•		
Tankstreck											•				•		

Det första man kan konstatera är att ingen av handböckerna utgivna före 1947 behandlar skiljetecken eller andra skrivtecken. Det kan finnas många förklaringar till det. En är att de tidiga handböckerna har ett relativt begränsat omfång i sidantal. En annan att behärskningen av skiljetecken och andra skrivtecken ansågs så självklart att kunna att det behövde man inte ägna något utrymme i handboken.

Komma och reglerna för kommatering är det första skiljetecken som behandlas i handböckerna och först är Poppius 1947. Samma handbok är också den första som behandlar det som inom journalistiken kallas pratminus, att grafiskt markera repliker med ett tankstreck. I slutet av undersökningsperioden behandlas också citattecken, och av någon enstaka handbok utropstecken, kolon, bindestreck och tankstreck.

Skiljetecken och skrivtecken dyker således upp först 1947 i handböckerna. I vilken utsträckning ger handböckerna råd och regler? Följer man det offentliga språkets norm eller avviker tidningsspråket på någon punkt? För att besvara dessa frågor kommer jag att göra en genomgång av varje enskilt skiljetecken och skrivtecken.

6.7.1 Punkt, frågetecken och utropstecken

Tabell 6.7.2 Handböckernas behandling av punkt, utropstecken och frågetecken.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981Å	1981Ö	1985	1994	1996
Punkt																	
Utropstecken																	
Frågetecken																•	

Ingen av handböckerna behandlar vare sig punkt eller frågetecken. En enda handbok behandlar utropstecken, Andersson-Ek mfl 1994.

Punkt uppfattas nog av många som ett okomplicerat skiljetecken. Det finns dock problem kring detta skiljetecken som uppmärksammas i annan språkvårdslitteratur. Det är därför något förvånande att ingen av handböckerna behandlar ett fenomen som ofta aktualiseras när det gäller tidningstext och användningen av punkt. Det är relativt vanligt att i tidningstext finna det som benämns satsradning, att huvudsats fogas till huvudsats utan bindeord som *och* eller *men*, och där det hade varit naturligt att sätta punkt efter varje huvudsats.

Andersson-Ek mfl 1994 ger den blivande journalisten rådet att använda utropstecken sparsamt för att ge rätt effekt när det är befogat.

6.7.2 Kolon

Tabell 6.7.3 Handböckernas behandling av kolon.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981Å	1981Ö	1985	1994	1996
Kolon																•	

Skiljetecknet kolon är det endast en handbok som behandlar, nämligen Larsson 1985. Kolon används framför direkt anföring, i vissa talrelationer, för att bilda genitiv vid initialförkortningar, vid uppräknings exempel och förklaringar.

I Svenska skrivregler (1991) ges regeln att kolon används före citat, replik, tanke eller liknande när en anföringsfras står före. Under senare år har jag noterat en förändring inom tidningsspråket när det gäller bruket av kolon vid direkt anföring. I stället för kolon sätts punkt framför citatet.

Anita Rodriguez invänder.

–Det är en väldigt instängd mentalitet. Varför kan inte svensken ändra på sig och försöka intressera sig för andra kulturer?

(Göteborgs-Posten 1/10 1997, sidan 34)

I samma nummer av Göteborgs-Posten kan man finna att kolon används. Skribenten bryter i stället mot en annan regel. Uppmaningar, utrop och frågor efter kolon ska inledas med stor bokstav, även om det inte är direkt citat.

Han tillägger apropå den förda kulturpolitiken:

–Utan inlevelse, bildning, kultur och dialog kommer minsta politikerbroiler i landet att se sig som en småpåve med oinskränkt makt. Göteborgs stadsteater är ett testfall för politiker idag: vill man att teatern ska räddas?

(Göteborgs-Posten, 1/10 1997, sidan 49)

I nutida tidningstext byggs ofta texten på ett sådant sätt att det inte blir en direkt anföring i traditionell mening. Repliken får stå för sig själv och av sammanhanget ska det framgå vem som är citerad.

Om det är praxis på många tidningar numera att sätta punkt i stället för kolon vid pratminus är det förvånande att ingen av de senare handböckerna tar upp detta.

6.7.3 Semikolon

Tabell 6.7.4 Handböckernas behandling av semikolon.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981Å	1981Ö	1985	1994	1996
Semikolon																	

Ingen av handböckerna behandlar semikolon. Skrivtecknet semikolon är som skiljetecken mindre än punkt men mer än komma. Det kan därför användas när man tycker att punkt är för starkt avskiljande och komma för svagt. Normalt används det mellan huvudsatser som har ett nära samband med varandra. Semikolon är inte särskilt vanligt i sakprosa numera. Det var dock betydligt vanligare under första hälften av 1900-talet. Att de senare handböckerna i journalistik inte behandlar semikolon är därför inte förvånande.

Ovan påtalades att satsradning förekommer relativt ofta i tidningstext. Satsradning innebär, som nämnades tidigare, att man fogar huvudsats till huvudsats och förbinder det med komma i stället för med bindeorden *och* eller *men*. En möjlig tolkning av fenomenet med satsradning är att skribenten uppfattar att det är för starkt avskiljande att sätta punkt mellan satserna och i stället väljer

det mindre avskiljande komma, vilket inte blir helt rätt. Semikolon är just ett skiljetecken som skulle kunna användas i sådana fall. Det är mindre än punkt men mer än komma. Att skribenten inte använder semikolon beror med all säkerhet på att det är så ovanligt i nutida sakprosa att det inte ingår i skribentens repertoar av skiljetecken.

Eftersom semikolon är så ovanligt i nutida sakprosa kan det få som konsekvens att språkbrukarna är osäkra på dess användning. Det är med all sannolikhet skälet till att nutida skribenter ofta blandar samman semikolon och kolon, och använder semikolon där det borde ha varit ett kolon, något som ofta påpekas (se exempelvis Amnestål 1994).

6.7.4 Kommatering

När det gäller kommaterering har vi i svenskan skiftat regelverk under 1900-talet. Under första halvan av 1900-talet använde vi framför allt en logisk-grammatisk kommaterering. Under andra halvan av 1900-talet har vi allt mer gått över till att använda pauskommatering eller tydlighetskommatering.

Kommatecknet är intressant ur flera perspektiv. För att kunna använda skiljetecknet rätt enligt den tidigare logisk-grammatisk principen krävs det en grammatisk och syntaktisk kunskap. I en lärobok för realskolan från 1929 anges som första regel:

I. Komma (,) brukas:

1) för att skilja en fullständig sats från en annan fullständig sats, med vilken den icke har något gemensamt, t.ex. Månen lyser, och stjärnorna tindra. Jag måste väl ta studentexamen, eftersom min far vill, att jag skall göra det. (Wennström och Dallby 1929, sidan 75),

men denna regel har inte mindre än 5 undantag.

Det kan jämföras med regeln för när punkt skall användas:

I. Punkt sättes:

1) efter varje mening, som innehåller ett påstående eller en berättelse, t.ex. Jorden är rund. (Wennström och Dallby 1929, sidan 74)

I första upplagan av Skrivregler (1948) för Nämnden för svensk språkvård ett längre resonemang kring de olika principerna för kommaterering och motiverar sitt ställningstagande. Diskussionen skall här i all korthet återges.

Två huvudprinciper har funnits i svensk skrift för kommaterering. Den éna är efter logisk-grammatiska grunder och den andra efter naturliga pauser vid uppläsning.

Den logisk-grammatiska kommatereringen, ofta kallad satskommatering, utgår från meningens byggnad och innebär att komma skiljer syntaktiskt avgrän-

sade satser och satslement i en mening från varandra. Pauskommateringen utgår från fraseringen och innebär att komma sätts där man vid högläsning gör paus.

Sedan 1800-talets början har kommateringen i svensk skrift och särskilt den kommatering som man lärt ut i skolan följt den logisk-grammatiska principen, mer eller mindre modifierade med hänsyn till fraseringen.

Men även om skolan lärde ut ett regelverk baserat på den logisk-grammatiska principen så fanns det starka krafter redan vid 1900-talets början mot denna strikta kommatering (Ekerot 1991). Det fanns ett motstånd mot satskommateringen och det kom en rad förslag under första decenniet av 1900-talet för en ändrad, sparsammare kommatering.

I andra typer av texter, till exempel skönlitteratur och press har man tillämpat friare regler. Där har komma använts betydligt sparsammare än vad skolkommateringen förutsätter. Många författare och journalister använde en kommatering som i stort liknar den som förespråkas idag (Ekerot 1991).

Syftet med en rationell kommatering menar Nämnden för svensk språkvård är att underlätta en snabb och riktig uppfattning av skriven och tryckt text. Det mesta som skrivs och trycks är avsett att läsas tyst och det är därför i första hand den tysta läsningens behov som skall tillgodoses.

Nämnden för svensk språkvård slår därför fast att den mest praktiska utvägen är att följa de allmänna reglerna för logisk-grammatisk kommatering, men göra de jämkningar som behövs med hänsyn till pauseringen. Ett alltför flitigt bruk av kommatecken gagnar varken tyst läsning eller högläsning. Det är också viktigt att ta hänsyn till framställningens art och innehåll.

I den första upplagan av Skrivregler (1948), ges fyra huvudregler för när kommatecken skall användas.

- 1) Komma sättes mellan de särskilda satserna i en mening.
  - 2) Komma sättes där ett bindeord (och, eller, men, utan) kan tänkas vara utelämnat.
  - 3) Komma avskiljer delar av meningen, som äro parentetiskt tillfogade eller eljest genom sin självständighet avteckna sig mot meningen i övrigt.
  - 4) Komma avskiljer tilltalsord och betonade utropsord från satsen i övrigt.
- (1948, sidan 7-11)

Till den första regeln finns sju undantag.

I sina senaste anvisningar i Svenska skrivregler (1991) anger Svenska språknämnden följande huvudregel.

Kommateringen skall underlätta läsningen. Det innebär att komma sätts mellan led som är förhållandevis fristående från varandra, medan led som hör nära ihop inte skiljs åt med komma. (1991, sidan 100)

Därefter följer ett antal regler som skall uppfattas som en precisering av huvudregeln.

Komma sätts vid: samordning, runt parentetiska inskott, vid diverse fristående fraser, vid bisatser.

Komma sätts inte ut: före bindeord i uppräknings-, mellan satser med gemensam satsdel, mellan samordnade bisatser, vid s.k. nödvändiga bisatser.

Meningslängden inverkar också på kommateringen. I långa meningar kan det finnas behov av att dela upp texten för att underlätta läsningen. Det finns också betydelseskiljande komma som är nödvändigt för att få rätt betydelse.

Om man ser till förändringarna mellan de första och de senaste anvisningarna från Svenska språknämnden kan man konstatera att den första regeln från 1948 har modifierats. År 1948 tillhörde den fortfarande satskommateringsregelverk. Vidare kan man konstatera att den fjärde regeln har försvunnit.

Det offentliga språket har således gått från en logisk-grammatisk kommativering till vad som skulle kunna benämnas som en tydlighetskommatering. Det ställningstagande som Nämnden för svensk språkvård gör 1948 har med all säkerhet varit betydelsfullt för utvecklingen eftersom den givit en form av auktorisation för att lämna det strikta, och i viss mån rigida, satskommaterings-systemet för ett mera funktionellt system.

TT-språkets råd och regler för kommativering är i sak oförändrad mellan första utgåvan 1965 och 1997. I första utgåvan ges råd som baserar sig på tydlighetskommatering.

Kommateringsens uppgift är att göra texten så lättfattlig som möjligt. Spar på kommateurken, men låt ej tydligheten bli lidande. (1965, sidan 23)

I den senaste upplagan uttrycks samma sak på följande vis.

Skiljetecknens uppgift är att göra texten så lättfattlig som möjligt.

Komma

Spar på kommateurken men låt inte tydligheten bli lidande. (1997, sidan 3-4 i utskrift från TT PLUS)

Reglerna för kommativering tillhör således de språkvårdsfrågor som väckt stort intresse under 1900-talet. Strikta regler har ställts mot ett mera funktionellt system och det har givetvis lett till diskussion, debatt och även stor osäkerhet hos språkbrukarna. I och med att det också har funnits ett mera formellt system som skolan lärt ut har det också inbjudit till möjligheter att i textarbete och textkritik fokusera på rent formella avvikelser. När man väl lärt sig ett strikt regelsystem är det lätt att fokusera på systemet och använda det för att bedöma texter och författare efter förmågan att hantera systemet. Ett fenomen som tidigare påtalats och som också gäller för andra språkliga fenomen.

Hur har då handböckerna hanterat denna språkvårdsfråga som uppenbart gett upphov till osäkerhet och skiljaktiga uppfattningar om "det rätta bruket"?

Tabell 6.7.5 Handböckernas behandling av komma och kommateringsregler.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981A	1981Ö	1985	1994	1996
Kommatering							•			•	•		•	•	•	•	•

Inte oväntat är det skiljetecken som tilldragit sig störst intresse från handboks-författarna komma och reglerna för kommaterering, se översiktstabellen 6.7.1. Men den första som behandlar användningen av komma är Poppius 1947. Han menar att tidningssvenskan på två punkter har brutit sönder skolsvenskans gamla grammatikaliska regler. Den ena är kommatereringen och den andra verbets behandling. Med det senare avser Poppius att man frångått kongruensböjning av predikatet vid pluralt subjekt .

Indirekt kan man hos Poppius utläsa att kommateringsreglerna är föremål för diskussion och att många klagomål på pressens användning förekommer. Poppius försvarar pressen och menar att tidningssvenskans kommaterering inte alls är något principlöst slarv, vilket den ofta anklagas för.

Det förhåller sig i stället så, att medan skolsvenskans kommaterering följer vissa rent formella regler, har tidningssvenskan ersatt dessa regler med vissa allmänna principer, som ansluter sig till innehållet i stället för till formen. (Poppius 1947, sidan 175)

Poppius ger följande kommateringsregler:

- 1) innehållet skall bli bekvämt tillgängligt för läsaren genom att göra meningen flytande,
- 2) där kommat för meningens skull inte är nödvändigt, där kan det undvåras,
- 3) där kommat behövs för att göra meningen fullt tydlig eller för att undvika direkt missförstånd, där är det ett stilbrott att inte sätta ut det,
- 4) komma framför bisats sätts endast ut om denna ingår som en parentes i meningen. (Poppius 1947, sidan 175-176)

För tidningssvenskan är pauseringen i läsningen det vägledande vid kommaterering menar Poppius. Av samma skäl utesluter man komma om det skulle signalera en felaktig pausering. Hur skall man då som skribent kunna följa dessa råd och hur hanterar man tveksamma fall?

Ofta nog får det stilistiska gehöret bli utslagsgivande i tveksamma fall. Om skribenten läser sitt manuskript högt för sig själv, kommer han fort underfund med vad som är det riktiga för sammanhanget. Där meningen flyter med tydligt innehåll, där är kommatereringen överflödig. Där han instinktivt

pauserar i meningen, där skall kommatering också signalera pausering för läsaren och göra meningen tydlig för honom. (Poppius 1947, sidan 177)

Vad Poppius således förespråkar är pauskommatering.

Nästa handbok som behandlar kommatering är Poppius & Jansson 1959. Här tar författarna upp de tre principerna: skolkommatering (den logisk-grammatiska), pauskommatering och tydlighetskommatering. De påpekar också att tydlighetskommateringen blir högst individuell eftersom den ger skribenten full frihet att bestämma var han tycker att tydligheten fordrar ett kommatecken. På en tidning med texter från många olika skribenter krävs det fastare riktlinjer. Både sätteri och korrekturavdelningen måste ha bestämda regler att hålla sig till under arbetet. De påpekar också att många tidningar fortfarande i stort sett tillämpar den gängse skolkommateringen.

Författarna ägnar ett relativt stort utrymme till att ge exempel på hur samma text tar sig ut med olika typer av kommatering. De förespråkar pauskommatering och/eller tydlighetskommatering, och ger den blivande journalisten några råd för när komma skall användas och när det inte behöver användas.

Komma behöver inte sättas ut vid: väsentliga attributbestämningar, väsentliga relativsatser, väsentliga temporalsatser, att-satser i allmänhet, absolut då de styrs av preposition och då *att* är utelämnat, bisats som föregås av preposition, mellan titlar, mellan namn och befattning vid uppräknings. Komma skall sättas ut vid parentetiska bestämningar. Genomgången av kommateringsreglerna avslutas med en summering.

Summa summarum: Där man vid välläsning gör uppehåll, där bör komma in; där tydligheten och meningen ropar efter ett komma, där ska man kosta på ett; där läsningen (inte författarens, utan den gemene läsarens, väl att märka) flyter fritt utan risk för missförstånd och utan extra tolkningsmöda, där bör och ska man låta bli kommatecken. (Poppius och Jansson 1959, sidan 69)

Författarna förespråkar således en kombination av pauskommatering och tydlighetskommatering. Men det finns här en motsättning till deras eget påpekande att sätteri och korrekturavdelning behöver betydligt handfastare regler att hålla sig till, att många tidningar fortfarande håller sig till skolkommateringen och att man skall sätta komma där man gör paus. För den blivande journalisten är det inte lätt att veta hur man skall förhålla sig till detta. Ska man följa författarnas råd och därmed överlåta till sätteri och korrekturavdelning att korrigera texten?

Att så blev resultatet skulle man kunna tolka nästa handbok som behandlar frågan, nämligen Westerberg 1967. I kapitlet Språket i tidningen påpekar Lars Alfvegren:

Ibland förefaller det som om t.ex. kommateringens vore helt avskaffad i tidningsspalterna. En del journalister överlåter den detaljen åt sätternas, andra hoppas att korrekturläsarna sätter dit de nödvändiga skiljetecknen. (Westerberg 1967, sidan 212)

De kommateringsregler som Alfvegren behandlar är ganska få. Komma skall sättas ut mellan två fullständiga sats (en regel från skolkommateringens), dock inte vid nödvändiga bisatser. Komma sätts också ut där ett bindeord kan tänkas vara utelämnat, vid inskjutna förklaringar och parentetiskt tillfogade delar av meningar.

Alfvegren hänvisar till Skrivregler och menar att där finns en regel som förtjänar att citeras och därmed också är värd att följa.

Komma sätts, oberoende av föregående regler, om tydligheten så kräver. (Westerberg 1967, sidan 212)

Alfvegren förespråkar således en tydlighetskommatering.

Även nästa handboks författare, Ågren 1981, hänvisar till Skrivregler och att man skall följa de regler som finns där. Ågren ger kort och koncist det enkla rådet: "Spara på kommatecknen." (Ågren 1981, sidan 10).

Under definitionen "och-sjukan" behandlar Öijer 1981 kommatering. Denna sjukdom menar Öijer att skribenten lider av om han inte kan "sätta ut kommatecken vid långa ordföljder". Med detta avser Öijer att man gör en uppräknings och skriver *och* i stället för att sätta komma. Tidigare i kapitlet har Öijer hänvisat generellt till ordböcker, skrivregler och andra hjälpmedel.

Larsson 1985 konstaterar att fasta och allmänt accepterade regler för kommatering inte finns och att Språknämnden anger riktlinjer som man kan göra avvikelser från om det behövs. Han konstaterar också att journalister använder kommatecken sparsamt men att det är noga med vissa kommatecken. De flesta redaktioner har också bestämda krav på kommatecken, och därefter följer fem krav:

1. Du skall alltid sätta komma före anföringsverb:..
2. Du skall alltid sätta komma både före och efter inskjuten uppgift (om du inte föredrag tankstreck):..
3. Du skall alltid avskilja inskjuten relativbisats med komma:..
4. Du skall alltid använda komma vid uppräknings:..
5. Du skall alltid sätta ut komma där ett bindeord (och, men, eller, utan) är utelämnat: ... (Larsson 1985, sidan 156-157)

Om man skall sätta ut fler kommatecken beror på hur man skriver och vad man anser att läsaren behöver för att texten skall bli tydlig. Larsson rekommenderar tydlighetskommatering, och menar att det är den typ av kommatering som görs på tidningarna. Pauskommatering skall man inte använda eftersom

läsaren normalt läser texten tyst. Pauser gör man vid högläsning. Är man tveksam är det i de flesta fall bäst att avstå från kommatecken menar Larsson.

Andersson-Ek mfl 1994 ger rådet till den blivande journalisten att vara sparsam med kommatecken. De konstaterar att det finns flera olika regler men det väsentliga är att man kommaterar för att underlätta läsningen. Kommateringen är ett hjälpmedel för läsarna att se vilka delar som innehållsmässigt hör ihop. Detta skulle kunna tolkas som att författarna förespråkar en form av tydlighetskommatering även om det inte sägs explicit. Handboken ger två regler. Den ena är att sätta ut kommatecken där bindeord (*och, men, eller, utan*) är utelämnat och den andra att sätta komma före och efter en inskjuten sats eller satsdel.

I sin nästa bok, Andersson-Ek mfl 1996, förespråkar däremot författarna pauskommatering. Antingen kan man utgå "...från traditionella grammatiska regler i svenska eller s.k. pauskommatering." (Andersson-Ek m.fl. 1996, sidan 75). Författarna menar att många journalister använder sig av pauskommatering därför att det är enklare, men framför allt för att det kan ge en egen rytm i språket. Den blivande journalisten får följande råd.

Grundmetoden är enkel: läs upp en mening för dig själv. Då gör du korta pauser, hämtar andan, på naturliga ställen i texten. (Andersson-Ek m.fl. 1996, sidan 75)

Från Poppius 1947 till Andersson-Ek mfl 1996 har det hänt ganska mycket när det gäller råd och regler för kommatering. Råden till den blivande journalisten blir allt enklare, men det är inte säkert att det för den sakens skull blir lättare för den blivande skribenten.

6.7.5 *Pratminus och citattecken*

Direkt anföring markeras med kolon och citattecken (kallas också anföringstecken) runt utsagan. I vissa former av texter, exempelvis skönlitteratur har man istället för anföringstecken använt tankstreck (den typografiska benämningen är *minus*) för att markera replikerna i en dialog eller en utsaga. När man använder tankstreck på detta sätt benämns det talstreck, replikstreck eller inom journalistiken oftare pratminus.

Citatecken används för att markera citat och repliker, och sätts runt citatet eller repliken. Det sätts också runt titlar och namn för att undvika missförstånd. Det används även för att markera smeknamn och öknamn, liksom för att framhäva ett uttryck. Det kan vara ett ord eller en användning som man vill fästa uppmärksamheten på. Citattecken kan också användas för att markera att man använder ett ord i en något avvikande betydelse eller ironiskt.

Tabell 6.7.6 Handböckernas behandling av pratminus och citattecken.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981Å	1981Ö	1985	1994	1996
Pratminus							•			•				•	•	•	•
Citatecken							•			•				•	•	•	•

Den första handbok som behandlar pratminus och citattecken är Poppius 1947. Han konstaterar att tidningssvenskan alltmer övergått från kolon och citattecken till att i stället göra utgång och låta citatet börja med "...en linje, s.k. minus." (Poppius 1947, sidan 220). Poppius menar att det nya systemet dels innebär en tidsvinst för skribenten, dels ger honom en hel del andra skrivtek-niska fördelar. Vilka dessa är nämner dock inte Poppius.

Fortfarande, 1947, lever de båda systemen sida vid sida. Det är därför viktigt påpekar Poppius att man är konsekvent, de båda systemen får inte blandas i ett och samma manuskript. Han menar dock att vid vanlig artikelskrivning har kolon och citattecken spelat ut sin roll för att ange direkt citering. Vill man vara modern så har man egentligen inget val – man måste använda det nya sys-temet.

I nästa handbok, Poppius & Jansson 1959, behandlas inte vare sig anföring på traditionellt sätt eller det nya i handbokstexten. Däremot återfinns begreppet *pratminus* bland förklaringarna till några facktermer i slutet av boken.

Slår man upp *pratminus*, hänvisas man till *Anföringstecken*. Där återfinns några exempel på anföringstecken, bland annat:

- ("pratminus", framför fristående anföring) (Poppius och Jansson 1959, sidan 135)

Öijer 1981 konstaterar att texten blir mer levande om man växlar mellan den refererande texten och pratminus. Man bör dessutom inte vänta för länge med det första pratminuset. Det är också viktigt att läsaren vet vem som säger vad i artikeln.

Det finns en skillnad mellan pratminus och citat, och "Verkligheten bjuder här på en vildvuxen praxis.", menar Öijer. Han refererar två olika skolor, den ena hävdar att pratminuset skall innehålla "en ordagrant *exakt* återgivning" av vad intervjupersonen sagt (Öijer 1981, sidan 120). Den andra skolan hävdar att pratminuset "*på ett ungefär*" ska innehålla vad den intervjuade sagt.

Ordval och ordföljd är ointressant. Huvudsaken är att journalisten "hajar" svaren och med sitt eget ordförråd kan förmedla dem till läsaren. Det exakta får ge plats åt "andemeningen". Den här skolan inbjuder till slarv, människo-förakt och minskat förtroende för pressen. (Öijer 1981, sidan 120)

Öijer menar att man som skribent måste sträva efter en så exakt återgivning som möjligt. Man kan dock behöva gallra bort visa saker, till exempel hummanden och avbrutna meningar. Men riktlinjen skall vara att alltid försöka återge samtalet med den intervjuades egna ord.

Därefter tar Öijer upp skillnaden "mera praktiskt" mellan citatet och pratminuset.

Citatet används för att ordagrant återge en passus ur t ex ett protokoll. Men ofta vill man citera bara ett eller ett par ord som någon sagt – för att markera ordet i den löpande texten. Exakt så uttryckte hon sig! Citatet kan alltså användas för att markera ordvalet, låsa en person till ett yttrande, medan pratminuset ger liv åt samtalet: ... (Öijer 1981, sidan 121)

Detta kan tolkas så att citat, markerat med citattecken, är mera exakt än vad ett citat är som återges som pratminus, det vill säga som egen utgång som inleds med skiljetecknet pratminus. Att detta komplicerar den bild som Öijer själv redogjort för tidigare när det gäller skillnaden mellan citat och pratminus är uppenbart. Hur ska man som blivande journalist förhålla sig till citat och pratminus?

När man citerar någon kan man antingen återge andras ord med tankstreck eller anföringstecken (citatecken) menar Larsson 1985. Pratminus används vanligen för att markera att det är talade ord som återges, till exempel vid intervjuer och referat. När man citerar skriftliga källor använder man anföringstecken. Larsson anser dock att det är bättre att använda anföringstecken även för det talade ordet. Han menar att detta är en tydligare metod än att använda pratminus.

Larsson tar också upp problemet med pratminus och anföringstecken som berördes ovan. Han har mött elever som är av den uppfattningen att det är en skillnad i exakthet mellan pratminus och anföringstecken.

Hur skulle det kunna finnas en skillnad? Det skulle innebära att när du arbetar på en tidning med pratminus skulle du vara mindre exakt än när du arbetar på en tidning med anföringstecken. Ett citat är ett citat, och det skall vara korrekt. Det behöver inte vara ordagrant återgivet med språkfel och stakningar, men det som står där skall till sin innebörd vara exakt vad den citerade har velat säga. Är du osäker på att du har fattat rätt bör du kontrollera med den som har gjort uttalandet. (Larsson 1985, sidan 30)

Samma problem behandlar också Andersson-Ek mfl 1994.

Att hävda att citattecken bara ska nyttjas vid ordagranna citat medan pratminus markerar uttalanden där andemeningen återges, det är oacceptabelt. (Andersson-Ek m.fl. 1994, sidan 39)

Författarna menar att användningen av både citattecken och pratminus vid direkt anföring eller yttranden är en källa till förvirring för läsarna, och varje tidning måste bestämma sig för det ena eller det andra.

Pratminus är enligt Andersson-Ek mfl det vanliga vid direkt anföring i texterna. Citattecken är däremot vanligast i rubriker.

Samma råd ger författarna i sin andra bok, Andersson-Ek mfl 1996. Citat kan antingen placeras inom citattecken eller efter pratminus. Det vanliga är att man använder pratminus i texten medan citattecken utnyttjas i rubriker. Handlar det om citat ur en bok eller ett protokoll, det vill säga ett skriftligt utdrag, måste det vara citattecken.

Två handböcker behandlar citattecken med andra användningsområden än som markering av replik. Det är Larsson 1985 och Andersson-Ek mfl 1996. Larsson menar att man kan använda citattecken, till exempel runt namn, för att undvika missförstånd. Tidningarna är emellertid inte konsekventa, en del använder citattecken flitigt runt namn på böcker, filmer, pjäser, melodier. För övrigt är tidningarna sparsamma med anföringstecken. Larsson ger också rådet till den blivande journalisten att vara försiktig med att markera vissa ord och uttryck, till exempel slang eller folkliga uttryck, med citattecken. Man riskerar att verka fisförnäm om man sätter ut citattecken på det sättet menar Larsson, eftersom det uppfattas som att man ber om ursäkt för sitt ordval.

Andersson-Ek mfl 1996 tycker att det är lite förvirrande att citattecken också används för att uttrycka något helt annat, exempelvis ett smeknamn eller en filmtitel, eller för att framhäva en undermening. Eftersom författarna använder citattecken runt sina egna exempel så kan det bli lite förvirrande för läsaren eftersom författarna, helt i linje med vedertaget bruk, då använder apostrofer, i den här funktionen kallade enkla citattecken.

”Vi minns Lennart ‘Nacka’ Skoglund.”

”Jack Nicholsons ‘Gökboet’ är den bästa film jag sett.” (Andersson-Ek m.fl. 1996, sidan 85)

6.7.6 Bindesträck och tanksträck

Tanksträck används för att ange en paus före något oväntat, runt parentetiska inskott och något som läggs till som exempelvis en förklaring. Det kan också användas som anföringstecken före repliker i stället för citattecken, vilket diskuterades ovan.

Tabell 6.7.7 Handböckernas behandling av bindestreck och tankstreck.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981Å	1981Ö	1985	1994	1996
Bindestreck																	
Tankstreck											•				•		

Endast två handböcker behandlar tankstreck i annan funktion än som anföringstecken, nämligen Westerberg 1967 och Larsson 1985.

Alfvegren (i Westerberg 1967) menar att tankstreck kan användas för inskjutna förklaringar eller reservationer av olika slag. Det används då istället för parentes eller kommatecken. Ett alltför flitigt bruk av tankstreck kan lätt verka ”maniererat” menar Alfvegren och tillråder en viss måttlighet.

Ett vanligt sätt att använda tankstreck är för att markera inskjuten upplysning och används som ett tydligare skiljetecken än komma menar Larsson 1985. Man kan också använda det för att utmärka ett avbrott eller en paus framför något oväntat.

Larsson behandlar också bindestreck, den enda handbok som tar upp det. De flesta känner till hur bindestreck skall användas vid avstavning och vid en del sammansättningar. Däremot är det många som glömmer bindestrecket vid så kallade suppleringsförkortning, när man räknar upp flera saker av samma sort, exempelvis *herr- och damfrisering*.

Det finns en skillnad mellan tankstreck och bindestreck som många skribenter är osäkra på menar Larsson. I uttryck som 1945–1950 skall det vara tankstreck utan mellanslag, medan det skall vara mellanslag runt tankstrecket vid inskjutna ord i texten, – *tankstreck* –.

6.7.7 Sammanfattning

När det gäller skiljetecken och skrivtecken är det framför allt två frågor som behandlats av handböckerna. Den första är kommateringen och den andra är pratminus och citattecken. Det är intressant att notera att båda frågorna är källor till osäkerhet bland journalisterna och i viss mån även kan skapa förvirring för läsaren.

I svenskan har vi under 1900-talet övergått från en logisk-grammatisk, även kallad satskommatering, till paus- eller tydlighetskommatering. Skolan har länge lärt ut den traditionella logisk-grammatiska kommateringen. Reglerna för kommatering, både det gamla systemet och det nya, har uppenbart lett till stor osäkerhet bland språkbrukarna i allmänhet. I och med att det finns fasta regler är det lätt att fokusera på brott mot dessa regler och använda bruket av kommatering som ett mått på språkbrukarens kompetens. Så har också skett

och tidningarna har under åren uppenbart utsatts för kritik för sin brist på kommatering, vilket omvittnas i handböckerna.

I och med övergången från den latin-tyska syntaxen med långa, invecklade meningar som var vanlig vid seklets början till en betydligt enklare syntax kommer också kommateringen att spela en mindre roll i den kommunikativa processen. Helt satt ur spel är dock inte kommateringen. Den spelar fortfarande en viktig roll för att ge anvisningar om hur texten skall avkodas och tolkas, hur de språkliga enheterna hör samman eller skall hållas isär.

Poppius uppfattning att tidningssvenskan brutit mot den strikta satskommateringen är riktig, men det är nog att ge språket i tidningarna alltför stor andel i förändringen att hävda, vilket Poppius gör, att de varit orsaken till den förändring som skett inom det offentliga språket som helhet. Den uppfattning som Nämnden för svensk språkvård ger uttryck för i den första upplagan av Skrivregler hade påbörjats redan i slutet på 1800-talet (Ekerot 1991). Även när det gäller kongruensböjningen av verb var pressen relativt sen, vilket belysts tidigare i kapitlet.

Poppius & Jansson 1959 påpekar också att många tidningar fortfarande 1959 följer skolkommateringen. Många tidningar har dessutom haft egna regler för kommatering för att underlätta för sätter och korrektur. Vilket system de har följt är däremot svårt att uttala sig om.

Reglerna som ges till den blivande journalisten i handböckerna blir allt enklare, men det betyder inte att det för den skull blir lättare att kommatera. Ibland ges det enkla rådet att undvika att kommatera om man är osäker.

Användningen av pratminus eller citattecken för att markera direkt anföring behandlas första gången av Poppius 1947. Han konstaterar att tidningarna allt mer övergått till att markera direkt citat med ett pratminus. Fortfarande lever dock de båda systemen sida vid sida, dels det nya med pratminus, dels det gamla med citattecken.

Larsson 1985 tar upp frågan om det är skillnad i exakthet mellan det som är återgivet med pratminus och det som är återgivet med citattecken. Han har mött elever som är av denna uppfattning.

Att det uppenbart bland många journalister finns den uppfattningen omvittnas också av Andersson-Ek mfl 1994 och 1996. Den uppfattningen får dock inget stöd av författarna.

6.8 Stavning

Rättstavning tillhör det som tränas flitigt under skoltiden. Det finns också en allmän uppfattning bland oss språkbrukare att det är viktigt att stava rätt, sannolikt har vi dragit den slutsatsen utifrån den omsorg detta ägnas i skolan.

Stavningen är knuten till vårt gemensamma riksspråk, det är den rättstavningsform som lärs ut i skolan. Stavning räknas därför till de grundläggande färdigheter som vi alla skall lära oss i skolan.

Stavfelen är också lätta att hitta. De kräver sällan någon större insikt i grammatik och språkliga regler för att kunna konstateras. I de flesta fall är stavningen antingen rätt eller fel, även om det finns en hel del alternativ, till exempel *kvalité* och *kvalitet*. Har man ingen uppfattning om texten är bra eller dålig innehållsligt, väl eller illa strukturerad, klar eller ogenomtränglig, så kan man alltid söka efter och kritisera stavfelen.

Men rättstavningen utnyttjas också för andra ändamål. Många stavfel i en text uppfattas av de flesta som att skribenten är okunnig eller slarvig. Man bedömer således skribenten utifrån texten.

Det är dock sällan som stavfelen påverkar förståelsen av texten på så sätt att vi som läsare skulle missuppfatta vad där står. Däremot påverkar det indirekt vår uppfattning av texten eftersom stavfelen kan lägga sig som en blockering mellan skribentens text och vår läsning och tolkning av den.

Mycket kritik har också riktats mot dagspressen för den påstått höga frekvensen av stavfel. Så gott som samtliga dagstidningar är idag datoriserade, vilket innebär att de flesta journalister numera skriver in sin text direkt. På många tidningar har också korrekturet avskaffats eller reducerats och de skrivande journalisterna får själva ansvara för att texten är korrekt (se exempelvis Grünbaum 1994). Det har funnits en viss oro för att detta skulle medföra en lavinartad ökning av antalet stavfel i pressen.

Rättstavning kan i förstone synas som ett ganska enkelt problem, osäkerhet om stavning löses genom kontroll i exempelvis Svenska Akademiens ordlista (SAOL). Men det sista namnet är också ett exempel på ett av rättstavningens problem. Ska det stavas Svenska Akademiens Ordlista eller Svenska akademiens ordlista eller kanske Svenska Akademiens ordlista? Här finns inga ord- eller namnlistor till hjälp. Stor eller liten bokstav är också i det dagliga skrivarbetet ett stort problem för journalisterna, redaktionerna och korrekturet (Grünbaum 1994).

Rättstavning har således flera sidor. En sida handlar om den egentliga rättstavningen, att stava orden enligt riksspråksnormen, där det finns hjälp att tillgå i form av ordlistor och ordböcker. Numera finns det också rättstavningsprogram att tillgå för stavningskontroll. Den andra sidan, knutet till detta, är att vi bedömer skribenten utifrån hans/hennes förmåga att stava rätt, ett språksociologiskt fenomen. En tredje sida är valet mellan stor och liten bokstav i namn på exempelvis myndigheter, och i namnfraser av typen *Göteborgs universitet*. En fjärde sida, också den närmast språksociologisk, är vårt förhållande till stavningen av vårt eget namn. Texterna i dagspressen handlar i mycket stor utsträckning om människor och därför förekommer ett mycket stort antal personnamn. För journalisten gäller det att inte bara rätt uppfatta personens namn utan också

korrekt återge stavningen i sin artikel. Ingvar Karlsson är en annan person än Ingvar Carlsson.

De frågor man då kan ställa är vilka aspekter av rättstavningsfrågan som handböckerna tar upp, och skiljer det sig åt över tid?

Tabell 6.8.1 Handböckernas behandling av rättstavning samt stavningen av ord och namn.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981A	1981Ö	1985	1994	1996
Namn från andra språk	•																
Personnamn		•	•	•				•	•	•	•					•	•
Stor eller liten bokstav											•				•	•	

Handböckerna behandlar tre frågor kring stavningen: hur namn från andra språk skall translittereras till svenska, stavningen av personnamn, samt användningen av stor eller liten bokstav.

En handbok, Langlet 1915, behandlar frågan om ortografin vid översättning av telegram från andra språk. Hur skall man på svenska återge utländska ortnamn och personnamn? Problemet kompliceras särskilt vid språk som har ett annat skrivsystem än vårt, exempelvis ryska. Langlet behandlar frågan i en fotnot i samband med just utrikestelegrammen och bearbetningen av dem. Han ger rådet att återge namnen med de bokstäver i vårt system som motsvarar det främmande språkets system och att undvika att försöka sig på att återge någon form av uttal av namnet. Langlet menar också att det inte finns någon större anledning att stava exempelvis *Moskva* med *w* bara för att namnet förekommer i ett telegram från Tyskland.

Att denna fråga vållar bekymmer finns omvitnat från många håll. I den första liksom i senare upplagor av TT-språket behandlas också denna fråga relativt utförligt och där återfinns dessutom en förteckning över vissa geografiska namn, statsnamn, nationalitetssubstantiv och nationalitetsadjektiv.

Den fråga som de flesta handböckerna behandlar gäller stavningen av personnamn. Anton Karlgren behandlar frågan utförligt och återger även sina egna erfarenheter av att få sitt namn felstavat i tidningen (i detta fall var det Dagens Nyheter). Denna händelse gjorde att Karlgren länge trodde att DN var ovederhäftigare än andra tidningar som hade stavat hans namn rätt.

I själva verket undergräva dylika misstag i längden allmänhetens förtroende för tidningen. Felaktiga namn och felstavade namn förekomma i själva verket i en förfärande utsträckning: lite var gör nog den iakttagelsen att då folk som man själv känner till (med undantag av allmänt bekanta personer) omnämns i pressen, så är det rentav i regel att det är något mankemang med namn. Så mycket viktigare är det att se upp. (Karlgren 1923, sidan 22)

I båda sina handböcker påpekar Olson hur viktigt det är att kontrollera att man uppfattat namnet och stavningen korrekt.

På denna punkt äro de flesta människor mycket känsliga. Ett felstavat namn i en intervju eller ett referat kan för all framtid beröva en värdefull förbindelse och nyhetskälla. (Olson 1935 A, sidan 22)

Samma utgångspunkt har de handböcker som därefter behandlar frågan, Sandstedt 1953 och Nydahl 1956. I alla dessa handböcker uppmanas journalisten att noggrant kontrollera att man uppfattat namnet rätt och att det blir rätt stavat.

I nästa handbok skulle man kunna uppfatta att en viss förskjutning av ansvaret för namn och stavning inom tidningsredaktionen har skett. Poppius & Jansson 1959 skriver nämligen:

Namn och namns stavning åligger det korrekturavdelningens medarbetare att noggrant se upp med. (Poppius och Jansson 1959, sidan 91)

Det är det enda stället i handboken där frågan behandlas och rubriken för avsnittet är Korrektur. Det är möjligt att det är så självklart för författarna att det ligger i journalistens arbetsuppgift vid insamling av fakta att kontrollera att man fått rätt namn och att namnet är rätt stavat att det inte behöver sägas. Däremot har korrekturet en sista möjlighet till kontroll.

I Westerberg 1967 skriver Bengt-Olof Heldt: "Att stava personnamn rätt hör till yrkets elementa." (Westerberg 1967, sidan 240). Även här påpekas att felstavade namn leder till att förtroendet för tidningen rubbas.

Därefter dröjer det nästan 30 år innan det behandlas i en av handböckerna. Även Andersson-Ek mfl 1994 och 1996 menar att tidningens trovärdighet grundläggs med rättstavade namn.

Andersson-Ek mfl behandlar ämnet under rubriken Texttvätt, det vill säga den genomgång som en färdig text måste få för att inga fel skall finnas kvar.

Man kan ana en liten förskjutning i perspektivet under undersökningsperioden. De tidiga handböckerna som behandlar stavningen av personnamn poängterar hur viktigt det är att journalisten kontrollerar att han/hon fått rätt namn och fått det rätt stavat när han samlar material till sin artikel. De två handböcker som ligger sist i undersökningsperioden, skrivna av samma författare, betonar att kontrollen ligger vid texttvätten, det vill säga när artikel är färdig för att lämnas eller redan har lämnats över till någon annan för tvätt.

Uppfattningen att det är viktigt att stava personnamnen rätt förekommer under hela undersökningsperioden. Däremot dyker problemet med stor eller liten bokstav upp först i andra hälften av undersökningsperioden. Den första handbok som behandlar frågan är Westerberg 1967.

Alfvegren behandlar frågan utförligt och stödjer sig på och hänvisar till Språkvårdsnämndens rekommendationer. Han återger också vissa huvudregler för användningen och när bruket vacklar.

Larsson 1985 hänvisar till reglerna i TT-språket och gör en genomgång av dessa regler.

Användningen av stor eller liten bokstav är ett omvittnat problem för journalisterna på de olika tidningarna och detta problem vill de ofta diskutera med språkvårdare i olika sammanhang. Saken förenklas givetvis inte heller av att rekommendationerna från exempelvis Svenska språknämnden förändrats mellan två upplagor. På Dagens Nyheter har journalisterna i sin villrådighet önskat sig en totalförteckning på vad som skall ha stor bokstav och vad som skall ha liten bokstav (Grünbaum 1994).

Kapitel 7

Den goda journalistiska texten

I handböckerna för blivande journalister beskriver och kodifierar författarna vad som är god journalistik. Det sker med tre olika perspektiv. Det första är *korrekthet*. Journalisten skall vara noggrann med namn och faktauppgifter. Man skall kontrollera fakta och inte använda okontrollerade uppgifter. Det andra perspektivet är *innehållet*, genom att författarna beskriver hur man samlar in mesta och bästa möjliga material för att kunna skriva en tidningsartikel. Det tredje perspektivet är *formen*. Detta sker genom beskrivning av hur det journalistiska språket är beskaffat samt hur journalisten skall skriva. Valdemar Langlet uttrycker det på följande sätt 1915:

I alla arter av referat och reportage finnas tre huvudfordringar att fylla. Återgivandet skall vara *riktigt* och *objektivt*, det skall taga sikte på det *väsentliga*, och det skall göras i en tilltalande *form*. (Langlet 1915, sidan 23)

Det övergripande syftet med undersökningen av handböckerna i journalistik är att studera den journalistiska språkliga normen. Det innebär att i denna undersökning har jag skilt mellan form och innehåll, och det är formen som är föremålet för undersökningen. Formen kan i sin tur delas upp i textstruktur och språklig utformning.

I de tre föregående kapitlen har råden och reglerna för textstrukturen respektive den språkliga formen analyserats. I detta kapitel kommer fokus att läggas på handböckernas övergripande råd och regler för hur den goda journalistiska texten skall utformas ur språklig synvinkel. Handböcker i journalistik ingår i en västerländsk tradition av olika typer av handböcker för muntlig och skriftlig framställning. Det kan därför vara värt att gå tillbaka till upprinnelsen till de nutida handböckerna.

Den som först sammanfattade de fyra goda egenskaper som utmärker ett gott tal, som sedan också kom att omfatta skriften, är Theofrastos (född omkr. 372 f.Kr.) (Cassirer 1997). De fyra egenskaperna är enligt Theofrastos: språklig korrekthet, klarhet, utsmäckning och anpassning. Senare läroböcker har formulerat egenskaperna sålunda: *rent*, *klart*, *utsmäkat* och *passande* (Johannesson 1990).

Att språket skulle vara *rent* betyder i detta sammanhang att det skall vara korrekt och vårdat, med en modern beteckning språkriktigt. Det innebär

också att det ska följa det offentliga språkets norm. Men språket skall också vara *klart*. Det innebär att skribenten skall lägga sig vinn om att uttrycka sig så "genomsådligt" som möjligt. Det är skribentens uppgift att uttrycka sig på ett sådant sätt att man underlättar för läsarna att förstå även komplicerade och svårbegripliga frågor.

Den egenskap som det stått mest strid om är kravet på att språket skall vara *utsmyskat*. De olika uttryckssätt som språket tillhandahåller skall skribenten använda för att förtydliga budskapet, samt fångsla och övertyga läsarna. Givetvis ligger det i den rikedom av möjligheter som står varje språkbrukare till buds en stor fara i att överlasta språket med olika stilistiska figurer och bildspråk. Det är också detta som retoriken och därmed språket kritiserats för. Det kan således finnas en viss motsättning mellan klarhet och utsmyskning. Men om språket blir för överlastat bryter man mot det tidigare kravet på klarhet. Det gäller således att använda stilfigurer, bildspråk och liknande med både förstånd och urskiljning.

Kravet på att språket skall vara *passande* innebär en anpassning dels efter skribenten, dels till läsarna, dels till ämnet. Det är alltså tre faktorer som påverkar valet av språk. Anpassning efter skribenten innebär att det språk skribenten väljer att uttrycka sig på ska stämma överens med skribentens ethos, med hans/hennes karaktär. Anpassning till läsarna innebär givetvis att skribenten ska välja ord och uttryck samt en meningsbyggnad som gör det lätt för läsarna att förstå budskapet. Anpassning till ämnet innebär att för vardagliga händelser och ting kan ett vardagligt språk användas, för högtidliga, allvarliga ämnen skall ett motsvarande språk användas. Det kan således finnas specifika stilar för givna ämnesområden.

De tre förstnämnda egenskaperna, rent, klart och utsmyskat, är riktade mot språket, medan den fjärde, anpassat, är riktad mot i första hand innehåll och läsare.

Den fråga som då givetvis bör ställas är i vilken utsträckning handböckerna i journalistik knyter an till dessa fyra egenskaper? Behandlas samtliga egenskaper eller sker det några förändringar över tid? Den fråga som också kan ställas är om journalistiken i sig skulle ge upphov till att någon av egenskaperna ställdes mer i fokus. Retoriken uppmärksammade fyra egenskaper. Räcker de? Är de allmänt heltäckande eller leder journalistiken kanske till att nya egenskaper uppmärksammas och införs som kriterier på hur en god journalistisk text skall se ut.

Detta kapitel består av tre delar. Först behandlas handböckernas definitioner av den goda journalistiska texten. Därefter diskuteras i vilken utsträckning anpassning till läsarna är en del av utformningen av texten och handböckernas syn på läsarna. Till sist diskuteras handböckernas förhållande till skriftspråk—talspråk och vilka rekommendationer de gör när det gäller val av variant.

7.1 Definitioner av den goda journalistiska texten

För Langlet 1915 är ledaren stilidealet och detta ideal gäller även för nyhetsartikeln och reportaget. Vilka krav uppställer då Langlet för ledaren? Ledaren får inte vara för tung, överlastad med uppgifter, siffror, citat eller hänvisningar. Den får inte heller förutsätta alltför mycket som redan bekant.

Liksom den ledande artikeln bör ha aktualitetens intresse och därigenom närma sig nyhetsartikeln, så ökas värdet av den senare, om den fyller de krav på stilkonst, temperament och personlighet, som uppställas på en god ledare. (Langlet 1915, sidan 24)

Klarhet och svenskhet är två andra huvudkrav menar Langlet. För mycket av utländska ord och vändningar blir alltid stilvidrigt. Det är också viktigt att inte använda en för högtidligt språklig stil menar Langlet. Stilen måste rättas efter innehållet.

Ingenting är olyckligare än att stiga upp på koturnen i vardagliga ting. Den höga stilen måste sparas för höga ämnen. (Langlet 1915, sidan 13) [*koturn* är en stövel med styttliknande sula som användes av antikens tragediskådespelare]

Karlgren 1923 refererar till den Wallska satsen: Skriv så att tiotusen pigor förstår er!, och menar att det är en mycket god stilistisk regel. Språket skall vara grammatikaliskt riktigt, lättfattligt, rättframt, okonstlat och enkelt. Det ska ligga så nära vardat talspråk som möjligt och motsvara god vardagsstil.

Kravet på att språket skall vara lättfattligt beror på att tidningen är avsedd att läsas i ett "brådiskande tempo", det bör därför vara så lätt att uppfatta som möjligt.

Även Karlgren tar upp problemet med stilblandning.

Blomsterpryvt, lyriskt språk i reportageartiklar verkar vanligen löjligt, särskilt som vederbörande sällan kan hålla sig konsekvent uppe på den högre nivån utan ofta dimper ned på näsan. (Karlgren 1923, sidan 48)

Olson 1935A anger att den journalistiska stilen bör vara lättflytande och lättläst. Korta, klara meningar som i minsta möjliga mån tyngs av bisatser är idealet för en tidningsartikel.

Läsarna vilja utan mycket andligt besvär inhämta tidningens nyheter och de ha berättigade anspråk på att omedelbart kunna uppfatta vad journalisten vill meddela dem. (Olson 1935 A, sidan 4)

I sin nästa handbok skriver Olson 1935B att man kommer en god bit på väg till de rätta proportionerna om man ställer in sig på att skriva kortfattat och sakligt, att bara ta med det väsentliga.

Denna regel har redan fastställts i det inledande häftet i kursen, men den för-tjänar att åter och åter upprepas. Den är en hörnsten i en journalistik, som måste befatta sig med allt mellan himmel och jord. (Olson 1935 B)

Grandien 1935C behandlar tidningens opinionsbildande arbete i sin handbok och råden och reglerna rör därför uteslutande ledaren och annan typ av opinionsbildande material i tidningen. Grandien menar att stilen skall vara frisk och levande. Ju mer levande den är, desto bättre når den fram till läsaren. Ledaren skall skrivas på en "kultiverad vardagssvenska" som är sådan att den inte medför några svårigheter för "vem det vara må" (Grandien 1935). Vad som avses med kultiverad vardagssvenska kan givetvis diskuteras, men Grandien lägger till att den skall kunna förstås av alla och envar. Om språket skall kunna förstås av "vem det vara må" kan det knappast vara det komplicerade och i många avseenden invecklade skriftspråket med sin förebild i den klassiska perioden som Grandien har i tankarna. Med all sannolikhet avser Grandien med "kultiverad vardagssvenska" det bildade talspråket som var förhärskande vid den här tiden.

Sandler 1944 ger ytterst få råd och regler när det gäller den språkliga utformningen av artikeln, men ger desto fler råd och regler när det gäller struktureringen av framför allt nyhetsartiklar. Storstadstidningarna och de stora telegrambyråerna har utvecklat en karaktäristisk form vid nyhetsskrivandet skriver Sandler. Stilen skiljer sig inte från andra typer av texter "...men det förekommer ett speciellt journalistiskt sätt att lägga fram fakta så att nyheten presenteras för läsaren på ett kort och innehållsrikt, klart och levande sätt. (Sandler 1944, sidan 77).

När det gäller den språkliga utformningen är Sandler inte särskilt vägledande för en blivande journalist.

I varje avseende ska hans stil rätta sig efter nu allmänt rådande språkbruk. (Sandler 1944, sidan 40-41)

Ett sådant råd är inte lätt att följa. Det innebär att den blivande journalisten måste vara förtrogen med det offentliga språkbruket, vilka normer som styr det och samtidigt undvika alla fallgropar som kan finnas. Rådet är på ett sätt förvånande eftersom Sandler med sådan entusiasm driver att den inverterade pyramidens struktur är den som skall användas i nyhetsartiklar.

Poppius 1947 menar att det första en blivande journalist ska vinnlägga sig om är att öva upp sig i att skriva ett enkelt och naturligt språk. Som ledstjärna kan man ha den grundregel som fanns anslagen på stora redaktionen hos Tidningarnas Telegrambyrå. På detta anslag stod det:

Skriv klart! Skriv enkelt! Skriv kort! Skriv svenska! (Poppius 1947, sidan 170)

Det finns anledning att återkomma till dessa råd längre fram.

Poppius menar att tidningsspråket är ett sakligt och rättframt skriftspråk. Det är också ett språk som ständigt förändras och det är därför viktigt att den blivande journalisten kan anpassa sin egen personliga stil efter nya krav.

Tidningssvenskan är inte fastlåst av vissa formregler. Den befinner sig i en fortgående utvecklingsprocess, där stilarter och uttrycksformer ständigt växlar och förnyas. Den skrivande journalisten riskerar att ohjälpligt bli på efterkälken, om han inte kan anpassa sin egen personliga språkstil efter nya krav. Vad som är god tidningssvenska idag, kan vara gammalmodig i morgon. I sitt dagliga skrivande måste han också kunna anpassa sin stil efter det ämne, han för tillfället rör sig med. Det är det utmärkande för tidningssvenskan, att dess uttrycksformer bestämmas av det behandlade ämnet. (Poppius 1947, sidan 173)

Poppius syn på tidningsspråket är intressant. Dels hävdar han att tidningssvenskan inte är fastlåst av vissa givna formregler, dels att det som är utmärkande för tidningssvenskan är att den ständigt förändras och att formen bestäms av innehållet.

Vad Poppius avser med *vissa givna formregler* framgår inte av texten i handboken. Formregler kan ju omfatta både textstruktur och exempelvis rent språkliga regler. Om man ser på tidningsspråket överlag utifrån den tidigare analysen så kan man fundera över vad Poppius egentligen avser. Den inverterade pyramidens struktur håller som bäst på att etablera sig i den svenska journalistiken vid den här tiden. De plurala verbformerna lever exempelvis kvar i många tidningars språk trots att verbformen har försvunnit i många andra typer av sakprosa.

Att språket ständigt förändras är inget som är vare sig unikt eller utmärkande för tidningssvenskan. Det sker kontinuerligt med alla språk. Att formen skall anpassas till innehållet är en klassisk retorisk/stilistisk regel och inte heller någon som är unikt för tidningssvenskan.

Sandstedt 1953 menar att fortfarande gäller det gamla ordet att en artikel ska vara skriven så att tio tusen pigor förstår den. Han nämner dock inte vem som stått för yttrandet. Det finns visserligen speciella krav på en artikel säger Sandstedt, men i stort sett så skiljer den sig inte från kraven på all skriftlig framställning.

... den skall vara enkel och redig, klar och överskådlig och gjord så att den fångar läsarens intresse. (Sandstedt 1953, sidan 44)

Sandstedt definierar eller förklarar ingenstans vad dessa speciella krav skulle vara eller vad kraven på skriftlig framställning i allmänhet innebär. Vill man få hjälp måste man således vända sig någon annanstans.

En vårdad stil är vad som krävs menar Nydahl 1956. Vill man bli läst måste man lära sig att skriva klart, koncentrerat och enkelt. Den unge journalisten

bör skriva enkla, korta meningar och undvika främmande ord råder Nydahl, som dock inte definierar vad som avses med vårdad stil.

Tidningsspråkets mål är en ren och naturlig svenska, ett "allmänligt språk för hela läsekretsen" skriver Poppius & Jansson 1959. Kravet på tidningsspråket är att det skall vara: klart, sakligt, enkelt och lättflytande.

God stil är ingen fristående konst. Den skapas inte med lösa ornament, med dekorerings för dekorerings egen skull. Snirklar och krumelurer utan samband med artikelns uppbyggnad har ingen funktion. En redig och ändamålsenlig plan är viktigare än fasadglitter. God stil är en integrerande del av klar framställning. Byggs artikeln upp på fast grund, kommer den goda stilen som säker följd. (Poppius och Jansson 1959, sidan 50)

Här, liksom hos Karlgren, återfinns reminiscenser av kritiken mot retoriken för ett överlastat och alltför utsmyckat språk.

I Westerberg 1967 har Lars Alfvegren skrivit avsnittet om språket i tidningarna där han hävdar att det är givet att massmedierna har ett stort inflytande både på språkutvecklingen i stort och på den enskilda människans språkvanor.

Det är därför viktigt att det språk, som dagligen frambringas genom massmedierna, är korrekt och värt att ta efter. (Westerberg 1967, sidan 203)

Det är intressant att notera att detta är den enda allmänna beskrivning som språkvetaren Alfvegren ger av hur den goda journalistiska texten skall se ut.

Bengt-Olof Heldt anger i sitt avsnitt *Om att vara reporter* följande beskrivning av den goda journalistiska texten.

Artikeln får inte bjuda motstånd vid läsningen. Språket måste vara klart och lättflytande. Krångliga ord och ohanterliga vändningar hör hemma någon annanstans. Reportern eftersträvar den effektiva formen snarare än den effektfulla. (Westerberg 1967, sidan 218-219)

Inte heller denna beskrivning är helt lätt att följa.

Jag har tidigare pekat på att Bengt Nermans handbok från 1973 skiljer sig från de övriga handböckerna. Nerman behandlar vare sig enskilda textstrukturer eller enskilda språkliga formuleringar. Däremot utgår han från ett teoretiskt perspektiv där den blivande journalisten skall bli medveten om att kommunikativa handlingar också innebär ett ansvar. Detta kommer också till uttryck i de allmänna krav som Nerman ställer på textens utformning.

Journalistens informativa uppgift är, har vi tidigare sagt, att med sin text förbinda människor med verkligheten. Detta är ingen självklarhet: man kan använda texter i helt andra syften; mycket av det som traditionellt kallas journalistik fungerar inte som information i vår mening. Massmediernas rutiner, deras schabloner och nödvändigheten att producera lektyr för konsumtion sitter i vägen. (Nerman 1973, sidan 75)

Ågren 1981 ger två råd för stilen i journalistiska texter. För det första skall man skriva en korrekt svenska. Eftersom Ågren exemplifierar detta med en genomgång av olika fel som kan uppstå måste han med detta avse en grammatiskt korrekt svenska. Det andra rådet är knutet till meningsbyggnad och lyder:

Du skall skriva **enkelt, klart, rakt på sak, aktivt**. Därför måste de meningar, som dina ord bildar när du skriver, vara klara och begripliga. Krånglar du till meningarna hjälper det inte om du använder begripliga ord. Din text, din artikel blir svårläst. (Ågren 1981, sidan 8)

I samband med att Öijer 1981 behandlar läsbarhet i tidningsartiklar beskriver han också hur den goda journalistiska texten skall utformas:

Skriv *kort*, skriv *klart*, skriv *svenska*, råder oss "TT-språket". När vi talar om ett *enkelt* språk så menar vi ett tydligt och begripligt språk, inte ett utarmat och nyansfattigt. Vi menar ett konkret språk befriat från kanslisvenskans satskonstruktioner. (Öijer 1981, sidan 148)

Larsson 1985 inleder kapitlet om språket med en övergripande regel för hur det journalistiska språket skall vara.

Skriv enkelt och klart. Den regeln bör du ständigt ha i huvudet. Den bör vägleda dig i allt du gör. (Larsson 1985, sidan 136)

Larsson menar att detta är journalisternas viktigaste språkregel.

Även Andersson-Ek m.fl. 1994 inleder kapitlet om språket med en övergripande regel för språket:

En tidningsartikel bör vara korrekt i alla avseenden: faktamässigt och språkligt.

[.]

Men språket i tidningen bör inte bara vara korrekt, lika viktigt för texttvättaren är också att se till att språket är enhetligt och konsekvent.

[.]

Detta betyder inte att texterna ska vara trist likriktade. (Andersson-Ek m.fl. 1994, sidan 37)

Att både språket och fakta skall vara korrekt i alla avseenden ställer stora krav på alla inblandade i produktionsprocessen menar författarna. Först och främst på skribenten men också på andra som kontrolläser texten. Språket innehåller ett oändligt antal fallgropar och det är lätt att hamna i en menar författarna. Fallgroparna är allt från enkla stavfel till kommateringsregler. Jag har tidigare berört att perspektivet skiftar i denna handbok från den som skriver texten till att mer vara råd och regler för den som "tvättar" texten. Råden ger dock ganska lite vägledning till den blivande journalisten om den allmänna och över-

gripande synen på språkets utformning, vad som utmärker den goda journalistiska texten.

I sin nästa bok, Andersson-Ek m.fl. 1996, inskränker författarna definitionens omfattningen. Nu omfattar den bara nyhetssidorna i tidningen och är dessutom vagare.

Att språket på nyhetssidor ska vara tydligt och lättläst betyder inte att de ska vara fattigt och enkelt. Däremot måste ord och meningar användas så att inget onödigt läsmotstånd uppstår. En text där skribenten irrat bort sig i bisatser, och där man ideligen tappar tråden, blir sällan läst ända till slutet. (Andersson-Ek m.fl. 1996, sidan 81)

7.1.1 Sammanfattning

De egenskaper som handböckerna tillskriver den goda journalistiska texten stämmer således i stora drag överens med de egenskaper som retoriken angivit med två undantag, nämligen utsmyckat och passande. Visserligen används inte alltid exakt samma ord, men innebörden är dock i stort sett densamma när det gäller kraven att språket skall vara rent och klart. Att språket skall vara *klart* anger de flesta av handböckerna. Likaså är kravet på att språket skall vara *rent*, det vill säga språkriktigt, vanligt att handböckerna anger. Hur har då handböckerna behandlat kraven att språket skall vara utsmyckat och passande?

Att språket skall vara passande har tre aspekter, dels anpassat efter skribenten, dels till läsaren, dels till ämnet. Indirekt behandlas att språket skall vara anpassat till ämnet och efter skribenten. Anpassningen till läsaren spelar en viktig roll i den kommunikativa processen och jag kommer därför att behandla det i nästa avsnitt.

Från och med Poppius 1947 återfinns råden att skriva kort, skriva klart, skriva enkelt och skriva svenska. Poppius och Öijer refererar direkt till TT medan de andra handböckerna traderar råden som efterhand uttrycks med lite andra ord. Poppius anger att dessa råd finns anslagna på redaktionen på Tidningarnas Telegrambyrå. Det skulle kunna tyda på att detta är råd som är framprungna ur den journalistiska kontexten. Men hur förhåller sig dessa råd till den allmänna språkvårdsdebatten?

Råden är korta och koncisa och har fått ett oerhört stort genomslag inom handböckerna och den kodifierade journalistiska språkliga normen. Det är intressant att notera att dessa råd att skriva kort, skriva klart, skriva enkelt och skriva svenska ursprungligen kommer från Erik Wellanders bok *Riktig svenska*. Uppmaningarna är kapitelrubriker under avdelningen som benämns Allmänna riktlinjer. Som tidigare nämnts utkom boken första gången 1939 och tillkom på uppdrag av Svenska Akademien som en ”handledning i svenska språkets

vård" till skolornas och allmänhetens tjänst. Boken har som syfte att vara en "språkspegel" menar Wellander i förordet. I boken vill Wellander peka på de vanligaste felen i det svenska språkbruket och visa på utvägar att undvika dessa (Wellander 1939, sidan IX f.). Åter är det således den allmänna språkvårdsdebatten som ligger före.

Det kan också vara värt att notera i sammanhanget att råden i skriften *TT-språket* är att skriva kort, klart, och svenska. Enkelt saknas bland råden. Det återfinns dock i skriften *Om kortning av formuleringar i TT-materialet från 1946*, en föregångare till *TT-språket*. Råden finns med i upplagan från 1986, men saknas helt i upplagorna från och med 1992.

Flera handböcker anger att språket skall ha egenskaper som *lättflytande* och *sakligt*. Det är egenskaper som sannolikt kan föras in under beteckningen *klart*.

Det är dock intressant att konstatera att vid en första anblick så saknas ett råd helt, nämligen att språket skall vara *utsmyckat*. Allt sedan begynnelsen har retoriken kritiserats för att en okritisk användning av stilistiska figurer och bildspråk lätt leder till ett "blomsterspråk" och ett "överlastat språk". Detta var också en av anledningarna till att retoriken avfördes från skolschemat. De flesta handböckerna anger emellertid att språket skall vara *enkelt*. Vilken betydelse handböckerna lägger in i beteckningen enkelt är inte helt klart. Det finns flera möjliga tolkningar. I vissa fall avses sannolikt att meningsbyggnaden skall vara enkel, men i flera fall är det sannolikt språkets utformning som avses. Med enkelt avser troligen flera av handböckerna att språket skall vara i avsaknad av olika typer av utsmyckningar som bildspråk och liknande. Enkel och utsmyckad blir därmed ytterpunkterna på en och samma egenskap när det gäller språkets utformning. Egenskapen enkel innebär i så fall *avsaknad av utsmyckning*, vilket väl stämmer överens med journalistikens krav på saklighet och objektivitet. Det man eftersträvar är en sorts "neutralt" språk, vilket dock är en betydligt mer komplicerad fråga (se exempelvis Heradstveit och Bjørge 1996).

Det är också påfallande att handböckerna i mycket liten utsträckning behandlar språkets möjligheter att utnyttja bildspråk och andra stilistiska figurer, vilket diskuterades i det föregående kapitlet.

De flesta handböcker anger att den goda journalistiska texten utmärks av egenskapen att vara *kort* eller *koncentrerad*. Egenskapen dyker upp första gången hos Olson 1935 och återfinns därefter hos de flesta handböcker. I takt med att allt mer material skall få plats på samma utrymme i tidningen växer kravet på att fatta sig kort när man skriver. Samma krav återfinns i den första amerikanska handboken Shuman (1894). Att skriva kort var en av kapitelrubrikerna hos Wellander. Den fråga som då kan ställas är om Wellander avsåg samma sak som de senare handböckerna med denna egenskap.

Wellanders råd ges utifrån det offentliga språket och riktar sig till allmänheten. Att texten skall vara kort innebär att man skall undvika att göra den omständlig, bland annat slösa med ord och göra omskrivningar (Wellander 1939,

sidan 138 ff.). Sannolikt har rådet fått ytterligare en dimension inom den journalistiska språkliga normen. Korta, och även koncentrerade texter, är föredömliga i en kontext där utrymmet ständigt är ett problem eftersom det alltid är begränsat.

Handböckerna i journalistik täcker in nästan hela 1900-talet. Under denna period har det offentliga språket genomgått relativt stora förändringar när det gäller enskildheter, men de övergripande egenskaperna på en god text har dock bestått. De är så generella att de utgör grundvalen för hur en god text bör vara beskaffad. Den fråga som då givetvis bör ställas är i vilken utsträckning handböckernas råd när det gäller den goda journalistiska texten förändras över tid. Eftersom handböckerna är specialiserade för en viss yrkesverksamhet är det fullt tänkbart de utnyttjar detta faktum och att de allmänna egenskaperna som handböckerna ger råd om blir mer och mer specificerade till den kontext där texten skall fungera. Det innebär att de skulle kunna gå från de allmänna, generella råden till att mer och mer konkretisera dem.

Om man följer de råd som ges för textens egenskaper så blir bilden kanske inte den förväntade. De första handböckerna är konkreta, specificerar vilka egenskaper som utmärker en god journalistisk text. De senare handböckerna blir allt vagare och refererar till allmänna uttryck som "god stil" utan att specificera vad som karakteriserar god stil. Vad som är god stil är inte alldeles enkelt att avgöra. Det handlar om värderingar, normer, anpassning till innehåll, läsare och kontext. Vad som i ett sammanhang är att betrakta som god stil kan i ett helt annat sammanhang vara helt fel.

Varför går författarna från tydliga råd till allt mer vaga och oprecisa? Det finns sannolikt många förklaringar till det. En kan vara att i seklets början, för författare som Langlet, Karlgren, Olson och Grandien var det betydligt klarare vilka normer som gällde för det offentliga språket och det språk som därmed kunde användas i tidningen. Det är sannolikt lättare att ange vad som bör användas när motpolen är en klar och tydlig norm, som dessutom av många uppfattas som stel och tung. För senare författare är det kanske inte lika självklart vilken norm som gäller och då är det lättare att tillgripa allmänna, svepande formuleringar. Men å andra sidan ger man heller inte särskilt mycket vägledning till den blivande journalisten.

7.2 Anpassning till läsaren och synen på läsaren

Ett av retorikens huvudråd när det gäller god text är att den skall vara anpassad till läsaren, till mottagaren. Det är således läsarens språkkunskaper, erfarenheter, kunskaper, och även normer som avgör vilket språk man som skribent skall välja. Språket måste också anpassas efter den aktuella kommunikationssitua-

tionen. Det är därmed många faktorer som påverkar utformningen av språket och skribenten ställs ständigt inför många valsituationer. Tidningstext är i så måtto intressant eftersom det är en given kontext och det finns en läsekrets, ofta geografiskt homogen men i övrigt heterogen, som formar förutsättningarna. Läsekretsen har också indirekt inflytande på tidningen eftersom den väljer att köpa eller prenumerera på en tidning. Läsekretsen måste ständigt erövrast och övertygas om att tidningen är en produkt som är värd att spendera både tid och ekonomiska resurser på.

Läsekretsen spelar således en viktig roll för tidningen och därmed också för den blivande journalisten. Uppmärksammar handböckerna läsekretsen och den språkliga anpassning som bör göras till läsekretsen? Tar man hänsyn till kommunikationssituationen, det vill säga läsarens möjlighet att ägna tidningen uppmärksamhet och tid?

Tabell 7.1 Handböckernas behandling av språklig anpassning till läsaren.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981Å	1981Ö	1985	1994	1996
Läsarens språk		•								•	•	•	(•)				•
Läsarens tidsbrist		•				•	•		•	•	•		•	•			•

Många av handböckerna hänvisar till läsarens brist på tid och att språket måste anpassas till detta förhållande. Beskrivningarna av läsarens tidsbrist är mer eller mindre detaljerade, allt från Karlgrens "den brådskande läsare" till Andersson-Eks konstaterande att läsaren ägnar 20-30 minuter åt tidningen, något som Shuman konstaterade redan 1894.

Det är dock betydligt färre handböcker som uppmärksammar läsekretsens förutsättningar att tillgodogöra sig texten i tidningen.

Karlgrén ger rådet till journalisterna på Dagens Nyheter att skriva så att det blir så lite missförstånd som möjligt.

Skriv så, att möjligheterna till missförstånd bli så små som möjligt; så dum som den svenska genomsnittsläsaren är begagnar han samvetsgrant alla möjligheter i den vägen. (Karlgrén 1923, sidan 47)

Karlgréns sätt att uttrycka sig om läsekretsen avspeglar sannolikt att handboken från början endast är avsedd för journalisterna på Dagens Nyheter. Boken var inte avsedd för ett allmännare bruk. Synen på läsaren är annars anmärkningsvärd.

Poppius & Jansson 1959 menar att man som journalist har en läsekrets som är mångskiftande. Den representerar en mängd olika intressen och skilda grader av läskunnighet. Men läsekretsen är likformig i ett avseende: "den vill ha snabbservering av vällagad läskost i sin tidning." (Poppius och Jansson 1959,

sidan 50). Det är detta som bestämmer hur språket skall utformas menar författarna. Man ska skriva så att den sakkunnige blir nöjd och den osakkunnige förstår.

I Westerberg 1967 skriver Heldt att man som journalist aldrig skriver för sig själv eller en trång krets av likasinnade. Man skriver för tusentals läsare, för tidningens publik. Heldt menar att man skriver för en mycket heterogen publik och att de sällan ägnar tidningen sin odelade uppmärksamhet. Förhandskunskaper och fattningsgåvor växlar också starkt inom läsekretsen menar Heldt.

En erfaren reporter föraktar inte publiken men gör sig inga större illusioner om den. (Westerberg 1967, sidan 218)

Nerman 1973 menar att både innehållet och formen måste läsaren känna igen. Den värld som beskrivs måste handla om en värld där läsaren känner igen sig, och det medför också att det språk som används måste vara sådant att läsaren känner igen sig. Nerman gör också en genomgång av människan som en språklig varelse och vilka konsekvenser detta får för den som skriver texter i "textfabrikerna".

Ågren 1981 behandlar inte läsekretsen direkt, däremot indirekt genom titeln på sin handbok *För läsarens skull*. De råd som Ågren ger kan således ses som ett ställningstagande för läsaren. Texten skrivs för läsarens skull och skall därmed utformas så att läsaren kan förstå den.

Andersson-Ek mfl 1996 menar att det inte finns ett språk eller ett sätt att skriva. Journalisten bör värdera nyheter efter den målgrupp som tidningen har och använda ett språk som är riktat till just den målgruppen. Anpassningen omfattar texternas längd och ordförrådet. Författarna pekar också på att de flesta journalister rekryteras ur medelklassen och har därigenom fått ett stort ordförråd med sig från hemmet och genom utbildningen. Journalister bosätter sig i medelklassområdena och umgås också med människor som har intellektuella yrken. På detta sätt byggs språket på och klyftan till de människor den normale journalisten skriver för ökar undan för undan. Detta är skälet till att tidningarna vimlar av texter som är skrivna med ett slags uppifrån-perspektiv menar författarna. Journalisten använder svåra ord, inte så mycket för att göra sig märkvärdig men för att journalisten är van att använda dem. Rådet till den blivande journalisten är därför enkelt.

Därför måste hon ständigt fråga sig för vem hon skriver och granska det egna språket. (Andersson-Ek m.fl. 1996, sidan 16)

7.2.1 Sammanfattning

Det är förvånande att så få handböcker diskuterar läsarens roll i textproduktionen. När de gör det pekar man på att läsekretsen är heterogen och har olika förutsättningar att förstå text. Vad detta innebär för textens utformning diskuteras dock inte. Frågan är då vilken syn författarna egentligen har på läsaren. Är det en person som man skall erövra eller är det något annat som skymtar mellan raderna?

Få av handböckerna som behandlat läsarna uppfattar dem som jämbördiga och värdiga "motståndare" i en kommunikationssituation. Det finns snarast ett stråk av "förakt" eller "nedvärdering" av läsaren som ligger halvt dolt i texterna. Karlgren talar om att läsaren är så dum att han tar alla chanser han kan få att missförstå. Heldt menar att en erfaren journalist inte föraktar publiken men heller inte gör sig några illusioner om den. Vad betyder det? Vad ligger mellan förakt och avsaknad av illusion om läsarens fattningsförmågor? Inte mycket kan tyckas.

Andersson-Ek mfl 1996 utgår från att alla journalister har ett medelklassursprung, bosätter sig i medelklassområden och umgås med intellektuella. Detta skapar språkklyftor i samhället. Detta påminner delvis om det resone-mang som Öijer för kring språkets roll och som har sin upprinnelse i språkpedagogen Bernsteins teorier om en utvecklad och en begränsad kod, liksom Frick-Malmströms bok *Språkklyftan*.

7.3 Skriftspråk – talspråk

Teleman gjorde en uppdelning mellan det offentliga språket och närsspråket, där det offentliga språket är det som förekommer i tidningar, betänkanden, utredningar, och närsspråket är det vi använder i vårt vardagsliv.

Ett annat perspektiv är uppdelningen i skriftspråk—talspråk där kriteriet är vilket medium som används för att förmedla budskapet. Dessa båda perspektiv är inte varandras motsatser. Både skriftspråk och talspråk kan vara både offentligt språk och närsspråk. Skriftspråkets normer ligger dock av hävd inom det offentliga språket. På samma sätt uppfattas sannolikt också talspråket som mera knutet till närsspråket, det är "vardagligare" än skriftspråket.

Tidningsspråket har ansetts gå i spetsen för skriftspråkets förändring och närmande till talspråket. Av detta skäl är det intressant att undersöka i vilken utsträckning handböckerna behandlar frågan om de olika språkvarianterna och vilken språkvariant som handböckerna rekommenderar.

Tabell 7.2 Handböckernas behandling av skriftspråk – talspråk och rekommendationer när det gäller användning.

	1915	1923	1935A	1935B	1935C	1944	1947	1953	1956	1959	1967	1973	1981Å	1981Ö	1985	1994	1996
Skillnader skriftspråk-talspråk		•	(•)		(•)		•			•	•			•	•	•	•
Rekommenderar vårdat talspråk		Ja	Oklart		Ja		Ja			Ja	Ja			Oklart	Ja	Ja	Oklart

Språkliga drag som trängt igenom i talspråket kommer ofelbart en gång, trots alla skolfuxars motstånd, säger Karlgren, att också tränga igenom i skriftspråket. Tidningarna har rätt att gå i spetsen och börja använda dessa språkliga enheter från talspråket innan grammatikförfattarna tagit upp dem och därmed sanktionerat dem. Karlgren menar också att det journalistiska språket gärna får innehålla lite djärvare ordval, lite friare ordställning och lite självsvåldigare satsfogning, eftersom det gör stilen mindre enformig och mer levande.

Karlgren förespråkar därmed ett språk som ligger nära det vårdade talspråket. Detta ligger helt i linje med de språkliga strävanden som många företrädare för språkvetenskapen drev under den här tiden, exempelvis Gustaf Cederschiöld och Adolf Noreen.

Olson 1935 A behandlar skillnaderna mellan skriftspråket och talspråket indirekt. Han pekar bland annat på att det dagliga talet och skriftspråket som ligger nära talspråket innehåller mängder med bilder som är lättförstådda och bekväma att använda, men man måste använda dem med förstånd. Olson går också till försvar för tidningsspråket som bland språkmän av facket och mera kräsna läsare inte har någon alltigenom god klang. Olson menar att detta inte beror på att den journalistiska stilen i sig behöver ge anledning till klander utan sammanhänger med att en del journalister "av slentrian, av andlig lättja och bristande vakenhet" (Olson 1935 A, sidan 4) fyller sitt språk med mindre önskvärda eller rent av inkorrekta uttryck och vändningar. Det bedrivs dock en energisk kampanj inom tidningarna för att motverka detta, men på grund av brådskan på tidningarna är det omöjligt att rensa ut allt ogräs. Olson tar dock inte direkt ställning till skriftspråk eller talspråkets användning och det är oklart om han rekommenderar det ena eller det andra. I försvaret kan man dock ana en viss tolerans gentemot talspråkliga och vardagliga språkliga uttryck.

Grandien 1935 C menar att ledaren skall skrivas på en kultiverad vardags-svenska. I det föregående kapitlet diskuterades vad Grandien kan ha avsett med det. Sannolikt avser Grandien det bildade talspråket som var förhärskande vid denna tid, eftersom han pekar på vardagsspråket som förebild. Med en sådan tolkning av begreppet vardagssvenska rekommenderar Grandien talspråket. Han belyser dock inte i skillnaderna mellan de två språkvarianterna.

Däremot behandlar Grandien ett annat perspektiv. Han menar att rådet att skriva en ledare på vårdad vardagssvenska inte innebär att man ska använda "den färglösa och ointressanta språkprodukt som går under namnet 'normalsvenska'" (Grandien 1935, sidan 25).

Normalsvenskan menar Grandien är den stil som används när det gäller att otvetydigt och distinkt fixera de enklaste faktiska förhållanden. Denna språkvariant är ovärderlig i det dagliga affärsumgänget mellan människor men är minst av allt eggande och fascinerande.

Definitionen av olika stilarter i bland annat normalsvenska går tillbaka till en tidigare uppdelning av skriftspråket i högprousa, normalprousa och lågprousa (se exempelvis Cederschiöld 1897). Indelningen baserades på innehållsliga och formmässiga kriterier. Till normalprousan räknades bland annat tidningsspråket.

Normalprousan är till för nyttans skull, hafva vi redan sagt, den är ej till för att bereda estetisk njutning; för normalprousans läsare är innehållet allt, formens största förtjänst är att på bästa möjliga sätt lätta uppfattningen af innehållet; åt formen vill läsare ej egna en enda tanke; den får alltså icke genom några ovanligheter ådraga sig uppmärksamheten. (Cederschiöld 1897, sidan 79)

Beskrivningen och definitionen av normalprousan uppvisar många likheter med vad som idag betecknas som karaktäristiskt för det offentliga språket.

Å andra sidan skola vi finna, att normalprousan, såsom mera reflekterad och genomtänkt än samtalspråket, visar sig mera logisk och exakt, omsorgsfullare i att använda nödig omväxling i uttryck, mera städad, måttfull och försiktig, mera abstrakt och allmängiltig, men något mindre i stånd att anpassa sig efter 'mottagarens' personlighet. (Cederschiöld 1897, sidan 106)

Vad Grandien således sannolikt rekommenderar är en skriftspråk som ligger nära det talspråk som används inom offentligheten och som ibland benämns det bildade talspråket.

Poppius 1947 hävdar i inledningen till kapitlet om språket att tidningarna har gått över från ett "i grammatikaliska former stelnat skriftspråk" till ett leddigt och lättläst vardagsspråk, och detta har skett snabbt och grundligt. Han menar vidare att det svenska skriftspråket som sådant under de senaste decennierna, det vill säga fram till 1947, har närmat sig talspråket. Då menar Poppius att det bara är i sin ordning att pressen inte bara följer med i utvecklingen utan också tar ledningen. Framför allt är det sportjournalistiken som haft det största inflytande över att talspråkligheten har fått fotfäste i tidningarna.

Handboken genomsyras av en anda av utvecklingspositivism och en något romantisk syn på journalisten och journalistiken. Samma entusiasm som också utmärker Sandler förekommer hos Poppius. Här rivs för att få luft och ljus och i spetsen går pressen.

Det ingår i pressens opinionsbildande uppgift att visa allmänheten vägen också i fråga om skriftspråkets sunda utveckling. (Poppius 1947, sidan 169)

Poppius grundsyn är att tidningsspråket driver utvecklingen framåt och andra följer efter, vilket framgår på flera ställen i handboken.

Poppius & Jansson 1959 menar att begreppet tidningssvenska ofta är ett skällsord i mun på icke tidningsskrivande personer. Kritiken riktar sig mot vardagstonen, mot talspråksvändningarna och mot frispråkigheten. Författarna menar också att tidningsspråket skall vara sådant, men inte slarvigt talspråk. Det ska vara ett språk som "hyfsats från störande utväxter" (Poppius och Jansson 1959, sidan 52). Författarna behandlar dock inte skillnaderna mellan talspråk och skriftspråk i någon större omfattning.

I Westerberg 1967 ger Heldt rådet att undvika kurialstilens vändningar, det vill säga kanslispråkets vändningar. Samma råd ger Alfvegren i sitt kapitel. Alfvegren menar att tydligheten är det viktigaste och om läsarna säkert och entydigt förstår vad skribenten menar med ett uttryck eller en språkform kan det inte vara något fel att använda den. Alfvegren ger däremot ingen explicit uppmaning att använda talspråket, däremot kan uppmaningen återfinnas i hans mer toleranta hållning till olika språkvarianter. Alfvegren tar också upp normer och attityder till olika språkliga fenomen.

Det finns inrotade språkliga föreställningar, en del inlärd i skolan, som kan verka hämmande och försvårande, när man vill skriva i tidningen. Dessa språkliga fördomar omfattar allt från hela artiklars uppbyggnad till användandet av enstaka ord. (Westerberg 1967, sidan 206)

Som exempel pekar han på regeln som ofta lärs ut i skolan att meningar inte får börja med *Och* och *Men*. En mening kan i princip inledas på vilket sätt som helst menar Alfvegren.

Öijer 1981 refererar till Postens skrift *Skriv som du talar* som kom ut 1977 och som är en serie häften med goda råd kring hur man skall skriva ett enklare skriftspråk. Öijer ger rådet till den blivande journalisten att inte tolka uppmaningen bokstavigt.

Talspråket lämpar sig inte för direkt avskrivning. Men andemeningen är densamma som Mao och Chruchill var ute efter: vanligt folks talspråk är *uttrycksfullt*. (Öijer 1981, sidan 148)

Öijer behandlar också användningen av talspråket i samband med att han behandlar intervjuer. Det är något oklart vad Öijer rekommenderar, men sannolikt menar han att upprepningar, hummanden och liknande som förekommer mycket flitigt i talspråket tillhör det som inte skall följa med in i skriftspråket. Man kan också ana att Öijer indirekt rekommenderar att använda den förenk-

ling och det mera konkreta språk som Posten ger som förslag till myndigheternas omständliga skrivande.

Larsson 1985 ger rådet till den blivande journalisten att för att uppnå ett ledigt skriftspråk bör man närma sig talspråket. Det innebär dock inte att man ska skriva som man talar. Larsson pekar också på några skillnader mellan skriftspråk och talspråk, exempelvis ska man använda verbet *vara* betydligt flitigare om man vill närma sig talspråket. På samma sätt ska hjälp verbet *ha* användas i perfekt och pluskvamperfekt.

När det gäller råd i språkliga frågor riktar sig Andersson-Ek mfl 1994 som tidigare konstaterats snarast till en funktion på tidningen som "tvättar texterna". Författarna behandlar en del talspråkliga fenomen men ger ingen explicit rekommendation vare sig för skriftspråklighet eller talspråkighet. De menar att ledstjärnan för språket i tidningarna är att texterna ska vara tydliga och begripliga för envar (somliga ledar- och kultursidor möjligen undantagna).

Det hindrar inte att flertalet tidningar med självaktning försöker att finna en läsarvänlig balans mellan klassisk svenska och nutida vardagsspråk. (Andersson-Ek m.fl. 1994, sidan 44)

Författarna definierar inte vad de avser med ett så mångfacetterat begrepp som klassisk svenska. Eftersom det ställs som motsats till nutida vardagssvenska kan det uppfattas som ett mera språkhistoriskt inriktat perspektiv, där en klassisk språkvariant står mot en nutida språkvariant. Så används ofta begreppet klassisk. Det kan också uppfattas som om motpolerna låg i ett annat perspektiv genom markeringen klassisk svenska - vardagssvenska. Det skulle då kunna tolkas som antingen en polarisering mellan skriftspråk—talspråk eller offentligt språk—närspråk. För den blivande journalisten ger handbokens beskrivning inte mycket vägledning.

Även i sin nästa bok tar författarna upp vissa skillnader mellan talspråket och skriftspråket. Författarna ger dock inga uttryckliga rekommendationer för användningen av talspråket, däremot konstaterar de i några fall att man får acceptera att språket förändras.

7.3.1 Sammanfattning

Drygt hälften av handböckerna tar upp och behandlar skillnaderna mellan skriftspråket och talspråket. I några fall är handböckerna mycket tydliga i sina rekommendationer, bland annat Karlgren, Poppius, Poppius & Jansson och Larsson. I några fall är det oklart vilken ställningstagande som författaren gör.

Handböckernas rekommendationer innebär således att de i de flesta fall ger uttryck för att talspråket är en förebild. Det skulle också stämma väl överens

med den allmänna uppfattning som finns när det gäller tidningsspråket att det ligger närmare talspråket. Men har handböckerna gått i bräschen, det vill säga verkligen rekommenderat den talspråkliga varianten i valet mellan skriftspråklig och talspråklig variant? Här liksom i så många andra fall är det fullt möjligt att ge uttryck för en positiv inställning till en språklig variant medan det faktiska bruket är något annat.

Det finns några frågor som mer än andra har fokuserat skillnaderna mellan skriftspråket och talspråket. Det är exempelvis användningen av kongruensböjning vid verben, kortformerna av verben, vissa pronomen som *dom*, *man*, *mej*. I det föregående kapitlet gjorde jag en genomgång av handböckernas råd och regler när det gäller olika språkliga fenomen. När det gäller att använda singular verbform vid pluralt subjekt tas det upp och behandlas i handböckerna först när striden är vunnen i det offentliga skriftspråket. I så gott som samtliga fall när det gäller varianter från talspråket rekommenderar handböckerna stor återhållsamhet eller att formen inte skall användas. Formerna accepteras ibland på grund av att språkbrukarna har svårt att hålla isär dem eller att bruket redan har slagit igenom. Ingen av handböckerna driver medvetet att talspråksformer ska användas inom tidningsspråket. Ingen av handböckerna förordar heller varianter från det privata språket, från närsspråket.

Kapitel 8

Sammanfattning och slutdiskussion

Det övergripande syftet med denna undersökning har varit att studera den journalistiska språkliga normen så som den avspeglar sig i handböckerna i journalistik. Undersökningsperioden omfattar nästan hela 1900-talet och startar med den första svenska handboken som utkom 1915 och avslutas 1996.

Undersökningen har haft tre syften.

- Det första syftet är att beskriva den språkliga normen i handböckerna och dess utveckling över tid.
- Det andra syftet är att klarlägga hur den journalistiska normen förhåller sig till den allmänna språknormen.
- Det tredje syftet är att försöka förklara varför de språkliga normerna i handböckerna förhåller sig till andra normer som de gör.

Beskrivningen av den språkliga normen i handböckerna och dess utveckling över tid görs med utgångspunkt i tre olika frågeställningar.

- Vilka ämnesområden behandlas i handböckerna?
- Vilka konkreta råd och regler ges i specifika språkvårdsfrågor?
- Vilka förändringar sker över tid?

Det andra syftet att klarlägga hur den journalistiska normen förhåller sig till den allmänna språknormen och det tredje syftet att försöka förklara varför de språkliga normerna i handböckerna förhåller sig till andra normer som de gör leder till ytterligare två frågeställningar.

- Hur förhåller sig handböckerna i journalistik till det offentliga språket och andra språkvarianter och normer?
- Följer handböckerna den allmänna språkvårdsdebatten eller är de aktiva och pådrivande i språkvårdsfrågor?

I detta kapitel sammanfattar och diskuterar jag de väsentligaste svaren utifrån frågeställningarna. Jag behandlar dem var för sig med ett undantag. Frågan om vilka förändringar som skett över tid kommer att behandlas tillsammans med de övriga frågeställningarna.

8.1 Ämnesområden som behandlas i handböckerna

Handböcker för en profession kan ses som en dokumentation över kraven på yrkesutövarna i en given kontext. När man skriver en handbok har man som författare möjlighet att välja olika perspektiv och infallsvinklar på yrket, från att ge en beskrivning av hur produktionen går till i alla dess aspekter, till att bara fokusera en eller ett par delar i denna produktionsprocess. Vilka områden som behandlas kan givetvis skifta över tid. Förändringar i produktionsvillkor, teknik, lagstiftning med mera kan göra att vissa områden sätts mer eller mindre i fokus.

Handböckerna har totalt sett behandlat samtliga områden i produktionsprocessen. Vissa har behandlat samtliga områden, andra har valt vissa delar. Under undersökningsperioden får dock produktionsvillkoren allt mindre roll i handböckerna. Författarna inriktar sig i allt större utsträckning på produkten, det vill säga formen och innehållet.

Produktionen av text får störst andel av utrymmet under två perioder, 1923–1944 och 1973–1996. Den senare perioden sammanfaller med det allmänna intresset för språkvårdsfrågor i samhället. En livlig debatt har förts kring det offentliga språket och medborgarnas problem och svårigheter att förstå ”byråkratsvenska” och ”krångelsvenska”. Från myndigheternas sida har det också drivits ett aktivt språkvårdsarbete med att göra det offentliga språket enklare och mer anpassat till medborgarna.

8.2 Den journalistiska språkliga normen

Den journalistiska språkliga normen, det vill säga de råd och regler som handböckerna ger till den blivande journalisten när det gäller den språkliga utformningen av texten utgörs av två huvuddelar. Den första är textstrukturen i artikeln och den andra är utformningen av språket.

För språkbrukaren i gemen finns ett antal textmönster att tillgå när man vill strukturera innehållet i texten. I handböckerna behandlas ett antal textmönster som ingår i allmänspråkets repertoar. Dit hör behållningskurvan, linjär-klimax, kronologisk samt deskriptiv struktur. Många av handböckerna för också diskussioner om textens struktur och uppbyggnad i allmänhet. Den textstruktur som har sin uppkomst inom dagspressen, den inverterade pyramiden, röner störst uppmärksamhet i handböckerna, både när det gäller antal handböcker som behandlar den och det utrymme som textmönstret ägnas. Det är givetvis inte förvånande eftersom den inverterade pyramiden är något nytt och specifikt, knutet till den journalistiska kontexten.

Den inverterade pyramiden har sin uppkomst i amerikansk journalistik och beskrevs första gången i en amerikansk handbok 1894. I denna handbok finns hela strukturen beskriven, liksom även kraven på hur ingressen skall vara utformad. Beteckningen 'inverted pyramid' omnämns i en amerikansk handbok 1903 (Shuman 1903 (1914)).

Den inverterade pyramidens struktur beskrivs första gången i en svensk handbok av Karlgren 1923, som dock anser att den inte passar för svenska förhållanden. Karlgren propagerar starkt för att man inom journalistiken ska gå över till att skriva ingresser i stället för de traditionella, långrandiga inledningarna som endast långsamt tar läsaren in i texten. Karlgren förespråkar att det viktigaste, det som verkligen fångar läsaren ska komma i första stycket, i ingressen. I stället för den långrandiga inledningen skall man gå direkt på händelsen. I ingressen ska läsaren också få en sammanfattning av händelsen. Därefter menar Karlgren kan man dock gå över till att berätta händelsen i kronologisk ordning.

Sandler 1944 är den som först beskriver den inverterade pyramiden och den första svenska handbok som använder beteckningen *inverterad pyramid* för denna struktur.

Den inverterade pyramiden har en mycket tydlig struktur. I det första stycket, ingressen, skall det viktigaste komma, helst i första meningen. I detta första stycke skall läsaren också få svar på frågorna vem, vad, när, var, hur och varför. Efter det första stycket startar historien om. Varje stycke ska utgöra ett avslutat helt så att det går att stryka texten efter varje sådant stycke utan att helheten går förlorad. Innehållet i artikeln skall sorteras i viktighetsordning. Det innebär att det viktigaste kommer först och det minst viktiga sist. Den inverterade pyramidens struktur är inte kronologisk, tvärtom. Den inverterade pyramiden är episodisk och fragmentarisk där de olika delarna av informationen kommer i den ordning som de bedöms ha intresse och nyhetsvärde. Ju längre man läser en artikel med denna struktur ju mer detaljer får man veta. Läsaren kan också lämna artikeln var som helst utan att gå miste om vad som hänt.

Influenserna när det gäller den nya textstrukturen kommer med all sannolikhet från amerikansk press, amerikanska handböcker och eventuellt också engelsk press. Engelska, tyska eller danska handböcker publicerade före 1923, har inte varit direkta källor. I och med att textstrukturen börjar användas i svenska tidningar blir de i sin tur förebilder för andra tidningar.

Att döma av beteckningen på textstrukturen uppfattades den som främmande långt in på 1950-talet. Ända fram till och med Sandstedt 1953 betecknas den som amerikansk. 14 år senare har den i Westerberg 1967 övergått till att bli klassisk. Sandstedt 1953 menar att det dels finns svenska tidningar som fortfarande har som praxis när det gäller textstruktur att följa det klassiska berättandet, dels finns tidningar som övergått till det "amerikanska sättet" att skriva nyhetsartiklar.

Råden till den blivande journalisten tyder således på att den inverterade pyramiden tagit god tid på sig att komma in i svensk press. Den inverterade pyramiden är den textstruktur som handböckerna förespråkar för nyhetsartiklar från och med Sandler 1944. I de tidigare handböckerna omtalas strukturen men den blivande journalisten får inte rådet att använda den för exempelvis nyhetsartiklar.

Det finns hittills inga systematiska undersökningar av textstrukturen i svensk dagspress som täcker in hela undersökningsperioden. Det finns dock indikationer på att textstrukturen förekommer i början av 1900-talet i svensk dagspress. Per Ledin menar att den förekommer här och var i svensk arbetarpress (Ledin 1995; Ledin 1996) redan i början av 1900-talet. Gunilla Byrman (1998) utgår i sin undersökning av notiser från en textstruktur som hon betecknar med "löpsedelstekniken" och menar att den förekommer i notiser redan 1819 för att sedan i notiser bli den allena rådande textstrukturen under 1900-talet. Det exempel som används för att illustrera löpsedelstekniken uppfyller dock inte riktigt kriterierna på den inverterade pyramiden.

I handböckerna har kodifierats hur texterna skall utformas för att stämma med den journalistiska kontexten. Jag har valt att i min undersökning ta upp sådana problem som utgår från tre kriterier. Alla tre kriterierna behöver dock inte vara uppfyllda samtidigt, det räcker med ett. Det första kriteriet är frågor och problem som tillhör språkvårdsproblem i allmänhet och som återkommer som problem för många språkbrukare. Det andra kriteriet är att problemet skall behandlas i minst två handböcker och det tredje innebär att frågan eller problemet uttryckligen skall anges vara ett problem för journalister eller för tidningsspråket som sådant.

När det gäller verben är det tre huvudfrågorna där handböckerna ger råd. Den första frågan är kongruensböjningen av verben, det vill säga att använda singular form av verbet efter pluralt subjekt. Den första som behandlar frågan är Poppius 1947 som konstaterar att singularformen har slagit igenom i tidningssvenskan. Frågan behandlas således först när reformen är genomförd, både i det offentliga språket och i tidningarnas språk. Här lämnas den blivande journalisten således i sticket i en språkvårdsfråga när debatten var som mest intensiv. Först när striden är över och singularformen vunnit striden tas frågan upp av en handbok.

Den andra fråga som behandlas när det gäller verben är bruket av kortformer. Ska eller får man använda former som *ska* i stället för *skall*, *ta* i stället för *taga*? Frågan behandlas första gången av Westerberg 1967 och råden till den blivande journalisten är både ja och nej. Vissa former accepteras medan andra inte har lika lätt att vinna burskap hos författarna.

Den tredje frågan är användningen av passiv i stället för aktiv form. Även denna fråga dyker upp sent i undersökningsperioden, först hos Ågren 1981.

Trots att det är en komplex fråga behandlas den ytterst kortfattat. Rådet är summariskt att skriva aktivt.

Språkriktighetsdebatten när det gäller pronomen har bland annat handlat om bruket av de talspråkliga formerna *dom* i stället för *de* och *dem*, samt formerna *mej* och *sej* i stället för *mig* och *sig*. Frågan om man får använda *dom* i tidningsspråket behandlas första gången av Westerberg 1967. I de flesta fall konstaterar författarna att det är en stil- och smakfråga när det gäller bruket av *dom* i tidningsartiklar. Endast en handbok ger rådet att använda *dom*, Andersson-Ek mfl 1994, och gör det utifrån att det är ett bruk man får acceptera eftersom många språkbrukare har svårt att skilja mellan *de* och *dem*.

Formen *dom* har växt sig stark i talspråket under 1900-talet, och många har ansett att *dom* även blivit allt vanligare i skrift, även i tidningstext. Men undersökningar har visat att bruket av *dom* snarast visar en vikande tendens i tidningstext under de senaste 20 åren. Formen har, enligt samma undersökningar, sannolikt aldrig varit särskilt frekvent i tidningstext.

När det gäller de talspråkliga formerna *mej* och *sej* behandlas de i handböckerna först på 1980-talet. Ingen handbok rekommenderar dock användningen av den talspråkliga formen utan ger rådet att använda *mig* och *sig*.

Några handböcker uppmärksammar problemet med pronomenet *man*, som har singular betydelse. Det ersätter ofta substantiv med kollektiv betydelse vilket lätt kan leda till osäkerhet hos brukaren. När man gör om passiv diates till aktiv är det också lätt att utnyttja det obestämda *man*. Det får som konsekvens att pronomenet syftar på olika subjekt i samma stycke eller i samma mening. Råden till den blivande journalisten är att undvika att använda pronomenet *man* eftersom det lätt skapar oklarheter.

När det gäller ord och stilfigurer är det påfallande hur styvmoderligt detta område behandlas i så gott som samtliga handböcker. Språkets rika förråd av möjligheter att uttrycka ett budskap med hjälp av olika stilfigurer behandlas ytterst summariskt, om det behandlas över huvud taget. Det som uppmärksammas i någon mån är lånord, samt ord från fackspråk och kanslispråk.

Den enda handbok som behandlar språkets möjligheter, men också vilka konsekvenser detta medför för blivande journalister, är Nerman 1973. Här förs ett fördjupat resonemang utifrån semantik, semiotik och retorik kring den blivande journalistens arbete inom tidningsvärlden, vad Nerman kallar "textfabriker".

Betydligt större utrymme ägnar handböckerna dock åt vad som här kallats för Felkatalogen. Ett stort antal ord och fraser kan vålla problem för språkbrukarna, många gånger på grund av att språkbruket vacklar, uttryck sammanblandas eller värdeladdade ord används som om de vore neutrala. Det återfinns också rena missuppfattningar och brist på precision i distinktionen mellan ord som ligger nära varandra rent semantiskt eller ingår i samma lexikala fält. Det

finns ett fåtal sådana fall som behandlas av mer än en handbok. Det allra största antalet återfinns endast i en handbok.

Det är dock intressant att konstatera att endast en handbok behandlar frågan om konstruktionen *än jag/än mig*. Eftersom det är en fråga som stötts och blötts i många år och där skola, föräldrar och en bildad allmänhet intagit en aktiv roll är det förvånande att endast en handbok behandlar frågan. Larsson 1985 ger dessutom regeln att det på korrekt svenska heter *än jag*.

När det gäller de syntaktiska problemen är det framför allt meningsbyggnad och meningslängd där handböckerna ger råd. Korta meningar och enkel meningsbyggnad är den regel som ges. Att försöka beskriva och lära ut hur man bygger en läsvärd, variationsrik och språkligt korrekt text är givetvis inte helt enkelt. Det avspeglar sig också i att handböckerna framför allt genom exemplifiering försöker illustrera hur det inte skall vara och ger förslag på hur meningarna kan konstrueras bättre.

Skiljetecken och skrivtecken spelar en viktig roll i den kommunikativa processen. Skribenten använder dem för att visa läsaren hur texten skall avkodas och tolkas. Det kan vara värt att notera att den första handbok som behandlar skiljetecken är Poppius 1947. En möjlig orsak till att de tidigare handböckerna inte behandlar skiljetecken eller skrivtecken kan vara att det uppfattades som så självklart vilka regler som gällde. I svenskan har vi övergått från en logisk-grammatisk, ibland även kallad satskommatering, till pauskommatering eller tydlighetskommatering. Den utveckling som var på gång i det offentliga skriftspråket under första hälften av 1900-talet kodifierades av Svenska språknämnden i den första upplagan av Skrivregler 1948.

Handböckernas råd till den blivande journalisten är ganska enkelt. Lite tillspetsat kan det formuleras som att man bör använda så lite kommatecken som möjligt. Råden har blivit enklare, men det är för den skull inte säkert att det blivit lättare för den blivande skribenten. Råden som ges grundar sig för det mesta på en form av tydlighetskommatering. Kommaterar gör man för att göra texten tydligare. Är man osäker är det bättre att avstå från att sätta ut kommatecken.

Att kommatecken numera inte spelar riktigt samma roll i tidningstexten kan givetvis också kopplas till den allmänna utvecklingen av språket där meningsbyggnaden blivit allt enklare och med avsevärt kortare meningar.

Stort utrymme ägnas också åt användningen av pratminus och citattecken. Den första handbok som behandlar pratminus, det vill säga att markera repliker i texten genom att använda tankstreck, är Poppius 1947. Vid denna tidpunkt levde pratminus och kolon + citattecken sida vid sida i den svenska pressen. Men vill man vara modern har man inget val – då måste man använda pratminus, menar Poppius.

Att det skulle föreligga någon skillnad i exakthet när det gäller ett citat som kan markeras genom att använda citattecken eller pratminus föreligger inte påpekar bland annat Larsson 1985, även om många journalister använder skilletecknen som om det vore skillnad.

Rättstavning borde egentligen höra till skolans domän, men för journalister är det ett omvittnat problem. Framför allt är det två frågor som handböckerna uppmärksammar. Det första rådet till den blivande journalisten är att vara uppmärksam så att egennamn blir rätt stavade. Det handlar om tidningens trovärdighet.

Det andra rådet handlar om stor eller liten bokstav, heter det exempelvis Svenska Akademien eller Svenska akademien, riksåklagaren eller Riksåklagaren? Det är ett omvittnat problem för journalisterna och är ofta det problem de vill diskutera med språkvårdare. Språkbrukare i allmänhet brukar sällan ägna frågan samma uppmärksamhet. De handböcker som behandlar frågan hänvisar den blivande journalisten till Språkvårdsnämndens rekommendationer eller till reglerna i skriften *TT-språket*.

Retorikens krav på en text, att språket skall vara rent, klart, utsmyckat och passande, återfinns också delvis i handböckernas allmänna råd kring textens utformning. Det kan vara värt att notera att i handböckerna saknas rådet att språket skall vara utsmyckat. De flesta handböckerna anger dock att språket skall vara enkelt, vilket väl får tolkas som en avsaknad av olika typer av utsmyckningar som bildspråk och liknande. Detta kan ses som att journalistikens krav på saklighet och objektivitet kräver en form av "neutralt" språk, vilket dock är en betydligt mer komplicerad fråga och som handböckerna inte behandlar.

Handböckerna har lagt till ett krav, nämligen att texten skall vara kort. Från och med Poppius 1947 ger handböckerna rådet till den blivande journalisten att skriva kort, klart, enkelt och svenska. Poppius hänvisar till ett anslag på redaktionen på Tidningarnas Telegrambyrå. Råden har dock sitt ursprung i Erik Wellanders *Riktig svenska* och utgör kapitelrubriker i denna bok.

Vad som dock förvånar är det begränsade utrymme som handböckerna ägnar åt att diskutera läsaren och behovet av språklig anpassning till läsekretsen. När frågan någon gång behandlas pekar man på att läsekretsen är heterogen och har olika förutsättningar att förstå text. Det är dock betydligt fler handböcker som hänvisar till läsarens brist på tid och att detta skulle vara den främsta orsaken till att språket måste anpassas därefter. Beskrivningen av läsarens tidsbrist går allt från Karlgrens "den brådsakande läsaren" till ett konstaterande att läsaren ägnar 20-30 minuter åt tidningen, något som Shuman konstaterade redan 1894.

8.3 Handböckernas relation till det offentliga språket och andra språkvarianter och normer

Flera av handböckerna tar upp skillnaderna mellan skriftspråk och talspråk. De rekommenderar också den blivande journalisten att använda skriftspråk präglad av vårdat talspråk. Det skulle stämma väl överens med den allmänna uppfattningen att tidningsspråket skulle ligga närmare talspråket än det offentliga språket i allmänhet. Handböckerna är dock restriktiva i att rekommendera talspråksformer som exempelvis *dom*, *mej*, *la*.

Rekommendationen att använda vårdat talspråk har givetvis en tidsfaktor inbyggd som är olika vid olika tidpunkter under undersökningsperioden. När Karlgren 1923 rekommenderar att man som journalist skall använda vårdat talspråk är det ett relativt radikalt förslag ställt i relation till dåtidens offentliga svenska. Redan 1897 rekommenderade Cederschiöld att det offentliga skriftspråket måste närma sig det vårdade talspråket för att inte alldeles stelna. I 1900-talets början var det offentliga språket ett skriftspråk med förebilder i latin-tysk syntax med långa, invecklade perioder. Essäistiken var ofta förebild för artikelskrivandet. Detta vände sig Karlgren emot och ställde som motsats upp en artikelstruktur som i stället för en lång inledning som gradvis tog läsaren in i händelsen omedelbart gav läsaren de viktigaste fakta redan i första stycket, i ingressen.

När handböckerna i slutet av 1900-talet rekommenderar att man som blivande journalist skall ha det vårdade talspråket som förebild är skillnaden mellan skriftspråk och talspråk inte längre lika stor. Detta beror på den utveckling som skett under 1900-talet av det offentliga språket, även om denna utveckling inte är helt entydig. Utvecklingen har gått mot en allt enklare syntax och kortare meningar. Däremot har allt längre ord kommit in i det offentliga språket. Under andra hälften av 1900-talet har myndigheterna i Sverige haft en allmän strävan att göra språket i sina olika texter allt mer förenklat. Det har skett en allmän anpassning av det offentliga språket som också omfattar språket i tidningarna. Om pressen gått i bräschen för denna förändring, något som ofta hävdas inte minst från branschens eget håll, eller om tidningarna är en del i den allmänna utvecklingen och förändringen är svårt att uttala sig om. Tyvärr finns det inga undersökningar som behandlar frågan systematiskt och som täcker in hela 1900-talet.

Det man kan konstatera utifrån den journalistiska språkliga normen så som den kodifierats i handböckerna så följer den det offentliga språket. När talspråksformer behandlas, exempelvis formerna *dom*, *mej* och *la* rekommenderas de inte. Det enda undantaget är *dom* som rekommenderas av Andersson-Ek mfl 1994, vilket tidigare diskuterats.

Handböckerna rekommenderar inte någon gång former eller uttryck som är hämtade från andra språkvarianter. Snarare ger man rådet till den blivande

journalisten att vara försiktig med jargong och andra mera vardagliga varianter av språket.

I kapitel 1 diskuterades uppdelningen mellan det offentliga och det privata språket, mellan ett fjärrspråk och ett närspråk. Jag konstaterade också att det inte är helt enkelt att klassificera tidningsspråket utifrån dessa två kategorier. Tidningarnas språk tillhör givetvis det offentliga språket, men på samma gång ligger det i det journalistiska uppdraget att konkretisera svåra, abstrakta förhållanden och knyta dem till läsarens vardag så att läsaren känner igen sig. Det skulle kunna innebära att tidningsspråket därigenom också närmade sig det som Teleman benämner närspråket.

Om man utgår från den kodifiering som sker i handböckerna så är det svårt att finna några råd eller rekommendationer som skulle peka mot ett närmande till det privata språket. Den journalistiska språkliga normen i handböckerna vetter snarast mot det offentliga språket.

8.4 Handböckerna och den allmänna språkvårdsdebatten – aktiva eller passiva?

Tidningsspråket är en del av det offentliga språket och ingår därmed också i det språkvårdsarbete som det offentliga språket omfattas av. Tidningsspråket tillhör dock en specifik kontext och kan därmed också forma egna regler som blir specifika för denna kontext. Språket är samtidigt journalistens arbetsredskap och som sådant i behov av att ständigt finslipas och förbättras. När man bestämmer sig för att skriva en handbok i journalistik har man som författare också den unika möjligheten att påverka och driva frågor som man anser vara viktiga. Som författare styr man över urvalet och vilka råd och regler som skall ges till den blivande journalisten. Det är därför intressant att jämföra handböckernas råd med den allmänna språkvårdsdebatten. Är det samma frågor som behandlas och överensstämmer de i tid med varandra?

Av den genomgång som skett i framför allt kapitel 6, Att vårda sitt arbetsredskap, framgår det tydligt att de frågor som behandlas i handböckerna också återfinns i den allmänna språkvårdsdebatten. Någon enstaka fråga, där den allmänna språkvårdsdebatten varit livlig och spännt över lång tid, förekommer sporadiskt i handböckerna, exempelvis frågan om *större än mig/större än jag*. Några frågor som normalt inte väcker särskilt stort intresse i den allmänna språkvårdsdebatten uppmärksammas i handböckerna, exempelvis frågan om stor eller liten bokstav, ett erkänt bekymmer för de skrivande journalisterna.

Vad som dock kanske är mest påfallande är att handböckerna inte ligger före den allmänna språkvårdsdebatten utan snarare kommer efter. En fråga som be-

handlas i handböckerna har redan varit föremål för debatt och diskussion i den allmänna språkvårdsdebatten. Påfallande är också att riktigt stora, viktiga frågor för en skrivande journalist och där det kunde varit bra med ett råd, lyser helt med sin frånvaro under den tid som diskussionen pågår i den allmänna språkvårdsdebatten. Det mest slående exemplet är behandlingen av de singulara verbformerna.

Denna fråga diskuterades mycket livligt i den allmänna språkvårdsdebatten. Det fanns tidningar som redan 1910 gick över till att konsekvent använda singular form efter pluralt subjekt. Många namnkunniga journalister och författare drev aktivt frågan att man skulle använda den singulara formen genomgående. Frågan dyker upp i en handbok först när striden är över och singularformen helt slagit igenom. Tidningarnas Telegrambyrå beslutade 1945 att konsekvent övergå till singularformen i sina telegram. Först två år efter detta, 1947, behandlas frågan i en handbok och då mest som ett konstaterande av vart utveckling lett. Man inväntar således resultatet av den allmänna utvecklingen av det offentliga språket.

I flera olika sammanhang har jag återkommit till Erik Wellander och hans bok *Riktig svenska*, utgiven första gången 1939. Denna bok har fungerat som en uppslagsbok och som en riksläkare för språkbrukare som sökt vägledning i olika språkfrågor. Wellander har varit, och är fortfarande i stor utsträckning, auktoriteten när det gäller språkvårdsfrågor. Det är också påfallande att så många av de frågor som tas upp i handböckerna har behandlats av Wellander.

Handböckerna fungerar också som en sorts tidsspegel om man ser till när olika språkvårdsfrågor dyker upp i handböckerna. Synen på språket som ett uttryck för makt, till och med som ett medel för förtryck av medborgarna, avspeglar sig exempelvis i att det perspektivet och de mest debatterade språkvårdsfrågorna när det gäller myndigheternas språk som var aktuella på 1970-talet återfinns i handböckerna som utkommit under 1980- och 1990-talen.

Handböckerna i journalistik täcker in så gott som hela 1900-talet. Finns det då ingenting som är nytt? Finns det inga försök att driva frågor som skulle förbättra det journalistiska språket? Det gör det givetvis. Fyra av de sju handböcker som ingår i undersökningsmaterialet skiljer ut sig genom att de inför något nytt i den journalistiska språkliga normen.

Först ut är Karlgren 1923 som mycket aktivt propagerar för att journalisterna på Dagens Nyheter ska övergå till att skriva ingresser i stället för de traditionella långrandiga inledningarna. Karlgrens uppmaning att språket gärna kan närma sig det bildade talspråket är också för sin tid ett kraftigt ställningstagande.

Den andra handboken är Sandler 1944. Sandler hade lärt sig tekniken med den inverterade pyramiden under sin utbildning och verksamhet som journalist i USA. Han propagerar mycket starkt för denna textstruktur och menar att det är den som man som blivande journalist bör tillägna sig.

Den tredje handboken är Nerman 1973. Det är den första och hittills enda handbok i journalistik som har ett mera teoretiskt förhållningssätt till språket som redskap och vilka konsekvenser språkbruket får för läsarens möjligheter att tolka och förstå texten. Nerman utgår från att journalisten är en del i en kontext och att denna kontext ställer vissa givna krav på textförfattaren. Nerman menar också att journalisten har ett mycket stort ansvar och måste vara medveten om detta ansvar. Att skriva text i tidningarnas "textfabriker" är så mycket mer än att "randa en artikel".

Den fjärde handboken är Larsson 1985 som är den första som försöker systematisera olika textstrukturer och diskutera vilken textstruktur som passar med respektive texttyp.

Ur ett annat perspektiv skiljer sig ytterligare en handbok och det gäller närmast förhållningssättet till olika språkliga varianter. Den största delen kring den journalistiska språkliga normen i Westerberg 1967 är skriven av Lars Alfvengren. Alfvengren försöker visa på språkets olika möjligheter och också förklara varför vissa parallella former kan vara lika bra, att det många gånger är fråga om en stil- eller smakfråga vilken form man väljer. Här finns en större tolerans mot olika språkliga varianter.

Det blir därmed en sorts tröghet i systemet. De frågor som handboks-författaren behandlar återfinns oftast i tidigare handböcker och i den allmänna språkvårdsdebatten. Handböckerna blir på detta sätt en länk i en kedja och frågor som egentligen är avgjorda fortsätter att behandlas av handböckerna, medan nya problem kanske inte alls uppmärksammas.

Handböckerna kodifierar således ett redan etablerat språkbruk. Även andra centrala områden inom journalistiken har fungerat på liknande sätt. Ett område är det pressetiska regelsystemet, där nya regler formulerades först när de var förankrade i dagspressen och ofta redan hade börjat tillämpas (Weibull och Börjesson 1995, sidan 234 ff.)

8.5 Slutord

När man skriver en handbok har man möjlighet att påverka innehållet. Som författare kan man välja vilka områden som ska behandlas och hur stort utrymme som området ägnas. De frågor som man anser viktiga kan således ägnas ett relativt stort utrymme och frågor som man anser mindre viktiga kan behandlas därefter. Det finns givetvis ingen möjlighet att få plats med allt som man önskar behandla, ett urval måste alltid ske. Som handboks-författare ställs man därmed inför situationen att man måste välja. Vilka områden har handboks-författarna prioriterat under undersökningsperioden? Är det samma frågor som behandlas i början av undersökningsperioden som i slutet? En fråga

som också kan ställas är varför har just dessa områden valts ut och behandlats i handböckerna.

Givetvis uppfattar handboks författarna att de ämnen och problem som de tar upp och behandlar är viktiga. Annars skulle de sannolikt ha rensats ut på manuskriptstadiet. Är då alla områden lika viktiga för att kunna skriva god journalistisk text? Det beror givetvis på vad man definierar som god journalistisk text. Om man med det avser en text som är korrekt och vårdad, vad som i retoriken benämnts rent och med vilket avses att språket är grammatiskt korrekt, kan tyngdpunkten med fördel läggas på just grammatiska frågor, sammanblandade uttryck och liknande. Men om man med en god text avser något mer så får andra områden kanske större betydelse.

Att skriva texter som är läsbara, intressanta och som håller läsaren kvar till slutet är målsättningen. Det gäller att bygga upp innehållet på ett sådant sätt att läsarens intresse väcks och sedan hela tiden hålls vid liv. Att skriva sådana texter kräver andra kunskaper förutom de rent grammatiska. Vissa språkliga fenomen är lättare att beskriva och går att lära ut i form av enkla, handfasta regler, medan andra delar kräver djupare insikter och kunskaper i språkets struktur. Hur man komponerar en läsvärd och intressant text utifrån kontextens krav och läsarens behov är mer komplicerat än att ge en lista över ord och uttryck som ofta sammanblandas.

Avspeglar sig detta i handböckerna? Svaret på den frågan är både ja och nej. Man skulle kunna hävda att det avspeglar sig men omvänt. Textstruktur och meningsbyggnad är de områden som många handböcker ägnar ett förhållandevis begränsat utrymme, trots att de egentligen är mer krävande. Däremot ägnas ett proportionellt större utrymme åt det som egentligen är betydligt lättare att lära sig och där det är enkelt att ge handfasta, konkreta råd, nämligen språkliga detaljer och "missbruk" av ord och uttryck.

Vilka faktorer ligger bakom ett sådant urval och är det medvetet? Sannolikt finns här flera orsaker till att urvalet ser ut som det gör. En orsak kan vara att handboks författarna tar upp frågor som de själva konfronterats med under sin väg in i yrket. Det är omvittnat att just språkvårdsfrågor har en tendens att traderas från generation till generation. Det som man själv med möda lärt sig att skilja på uppfattas som viktigt och skall därför också traderas till nästa generation. Det skulle med andra ord innebära att den upplevda normen spelar en viss roll för urvalet. Som författare väljer man att behandla de frågor som man själv uppfattar tillhör den journalistiska språkliga normen.

Ett annat skäl kan vara att själva kontexten har påverkat urvalet. De flesta av författarna har en mångårig yrkesverksamhet bakom sig. Det innebär att man fokuserat på produktion av texter, mera sällan på reflektion och diskussion av texter. Man har också lång erfarenhet av att bearbeta texter. Den goda journalistiska texten är svår att fånga i ord och beskriva, men man känner igen den när man möter den. Så skulle man kunna formulera vad många handboks-

författare uppenbart försöker förmedla. Det är den goda texten som avspeglar sig i de allmänna, övergripande kraven på att texten skall vara kort, klar, enkel och på svenska. Att det är så svårt att beskriva den är sannolikt också skälet till att författarna många gånger använder exempel för att visa på hur det inte bör vara och hur det istället ska se ut om det är en god text.

Det som är enklare att beskriva får därför större utrymme på bekostnad av det som är svårt att beskriva och formulera i ord.

Ett tredje skäl skulle också kunna knytas till den journalistiska kontexten. Hur gör man ett urval? Den frågan har många av handboks författarna ställts inför dagligdags i arbetet på tidningsredaktionen. Vilka nyheter skall komma med i nästa dags tidning och vilket utrymme kan respektive nyhet göra anspråk på? Detta är ett klassiskt problem när man har ett givet och begränsat utrymme till sitt förfogande. Ska man välja bredd eller djup? Samma problem ställs man också inför som författare till en handbok. Ska man välja att behandla många frågor? Då blir utrymmet för varje fråga och problem begränsat. Väljer man å andra sidan att behandla få frågor eller problem så kan varje sak få större utrymme. Den ökande fokuseringen på produkten, det vill säga form och innehåll, som sker i slutet av undersökningsperioden skulle kunna ses i ljuset av detta.

Undersökningen sträcker sig över nästan hela 1900-talet. Ett rimligt antagande vore att under denna period har problem och språkliga ämnen skiftat. Vad som var problem i början av seklet är något annat än vad som är problem 80 år senare. Förvånande nog är det påfallande många frågor som kommer igen under hela undersökningsperioden. Andra frågor har en kortare blomstringsperiod, men återfinns dock i den allmänna språkvårdsdebatten.

Handböckerna uppvisar många skillnader men framför allt många likheter. Man skulle därför kunna hävda att det finns en genre för handböcker i journalistik. Skiljer sig handböckerna i journalistik från andra typer av handböcker som behandlar skrivande mer allmänt? Som jag tidigare konstaterat saknas det fortfarande en undersökning av generella handböcker för skrivande. Men det allmänna intrycket är trots det att handböckerna i journalistik ingår i en större tradition av handböcker. Det skulle kunna peka på att det finns en "läroboksgenre"; handboks författarna ingår i ett större komplex av handböcker, något som Cameron också pekar på.

Skulle handböckerna kunnat vara annorlunda? Svaret på den frågan är obetingat ja. Undersökningen omfattar som tidigare nämnts 80 år. Under denna period har det offentliga språket genomgått relativt stora förändringar. Vad som kanske mest förvånat är att handböckerna är så traditionella och faktiskt även konservativa. I stället för att ta chansen att försöka utveckla och förändra det journalistiska språket har man valt traditionens väg. Man följer det offentliga språkets råd och rekommendationer. Det är värt att notera att handböckerna i journalistik är avsedda för en specifik kontext. Man behöver således inte följa

de allmänna, mer generella råd som ges när det gäller det offentliga språket, utan kan utforma råd och regler som skapar en språkvariant som är väl anpassad till den specifika kontexten.

Varför väljer man traditionens väg? Det finns säkerligen flera förklaringar till det men lite tillspetsat skulle man kunna säga att handböckerna försöker generalisera inom en given kontext. Tidningssvenska eller tidningsspråket är givetvis, i likhet med språket i övrigt, en variant med variationer inom sig. Det framgår också av genomgången tidigare att dagstidningarna i vissa fall behandlar en fråga på lite olika sätt. Av råden till den blivande journalisten framgår det också i flera fall att författarna är medvetna om att olika tidningar har olika regler. Råden till den blivande journalisten angående den goda journalistiska texten närmar sig därmed lätt det offentliga språkets norm.

Vad saknas i handböckerna? Framför allt saknas reflektion och diskussion kring de olika språkliga problem som behandlas, varför en variant är bättre eller sämre än något annat. Varför är reflektion och diskussion så sparsamt förekommande i de flesta handböcker? Det finns säkerligen många orsaker till det, men jag skall här bara peka på en faktor som sannolikt spelar en viss roll.

För att kunna diskutera och reflektera över olika språkliga fenomen så behöver man sakkunskap inom olika områden av språkvetenskapen. För att kunna ta ställning till olika språkliga varianter behöver man många gånger känna deras historia, man behöver också förstå varför olika språkliga varianter bedöms som de gör. Inte utifrån att de är grammatiskt felaktiga utan därför att tycke och smak många gånger har avgjort vilken form som vunnit burskap i det offentliga språket.

De flesta av författarna har sin bakgrund inom journalistiken med många års yrkesverksamhet. Några av författarna har dock en annan bakgrund och intressant nog så avspeglar sig det i handböckerna. Langlet, sedermera lektor i svenska i Budapest, driver mycket aktivt frågan om en utbildning för journalister. Karlgren, sedermera professor i slaviska språk, inför ingressen och rekommenderar att "tidningssvenskan icke blott får, utan bör mera närma sig talspråket" (Karlgren 1923, sidan 45). Alfvegren, docent i nordiska språk, visar på att språkliga varianter kan vara likvärdiga rent språkligt. Det är en stil- och smakfråga vilken man väljer. Nerman, litteraturvetare, bygger hela sin handbok utifrån retorik, semantik och språksociologi. Intressant nog finns det en kronologi i dessa handböcker: krav på utbildning, vårdat talspråk, tolerans för olika språkliga varianter, medvetenhet om språkets roll i kodning och tolkning av texter.

Handböckerna ingår i vad Cameron betecknade som en "endless circle" eller "feedback loop". De frågor som behandlas i handböckerna är de frågor som författarna själva har konfronterats med under sin utbildning eller yrkesverksamhet. Handböckerna förändrar sig påfallande lite över tid. Samma frågor och samma förhållningssätt återkommer i handbok efter handbok. Det som också är påfallande är att handböckerna sällan aktivt driver någon fråga.

Handboks författarna utnyttjar därmed inte sin möjlighet att utveckla och förändra morgondagens journalistiska språk. Det man gör är att man kodifierar det existerande och ställer upp det som norm för nästa generation.

De flesta handboks författare har sannolikt inte heller uppfattat sig själva som normsättare eller regelskapare, vilket de dock är. De har sannolikt precis som Cameron pekar på, uppfattat sig själva som återgivare av traditionell vishet och förnuft.

Trots att tidningsspråket ofta utgjort det empiriska materialet för språkforskningen är vår kunskap om det styckevis och delat. Det saknas fortfarande undersökningar om många språkvårdsfrågor som är centrala för vår förståelse av utvecklingen av tidningsspråket under 1900-talet. Jag har redan pekat på att jag under undersökningens gång har saknat en systematisk beskrivning över utveckling av det svenska språket och vilka språkvårdsfrågor som varit aktuella under detta århundrade. Då först skulle vi kunna belägga eller vederlägga i vilken utsträckning som det faktiska bruket av språket i tidningarna påverkar allmänspråket. Vi vet således mycket lite om den faktiska normen, vad språkbukarna verkligen gör. Tills dess får vi åtminstone förhålla oss kritiska till påståendena om att tidningsspråket har ett stort inflytande på allmänspråket. Den journalistiska språkliga normen, så som den finns kodifierad i handböckerna, ger heller inget stöd för uppfattningen att tidningsspråket gått i bräschen för språkets utveckling. När väl ett specifikt språkbruk vunnit burskap, kodifieras det i handböckerna på ett mycket pragmatiskt sätt.

English Summary

”To the young, to those who aim
to be newspaper men”

Handbooks in journalism

The primary purpose of this study has been to investigate the journalistic linguistic norms as reflected in journalistic handbooks published in Sweden. The period under study encompasses nearly the entire twentieth century, beginning with the first handbook published in 1915 and extending to 1996.

This study has had three purposes.

- The first purpose is to describe the linguistic norms in the handbooks and their development over time.
- The second purpose is to clarify how the journalistic norms relate to the general linguistic norms.
- The third purpose is to explain why the linguistic norms in the handbooks relate to the other norms the way they actually do.

The description of the linguistic norms in the handbooks and their development over time involves three distinct issues.

- What subject areas are treated in the handbooks?
- What concrete advice and rules are given with regard to specific language engineering issues?
- What changes have taken place over time?

The second purpose, i.e. to clarify how the journalistic norms relate to the general linguistic norms, and the third purpose, i.e. to explain why the linguistic norms in the handbooks relate to the other norms in a specific way, lead to two further issues:

- How do journalistic handbooks relate to official language and other language varieties and norms?
- Do the handbooks reflect the general language debate or are they an active and driving force in language engineering issues?

In this chapter, I summarize and discuss the most important answers to these questions. The issues are treated on an individual basis, with one exception. The question of the changes that have taken place over time is treated together with the other questions.

Subject areas treated in the handbooks

The handbooks of a profession can be seen as a documentation of the demands placed on persons practicing that profession in a given context. When writing a handbook, the author has the opportunity to choose among different perspectives and approaches to the profession, ranging from a description of how the production is organized in all its aspects to a focus on only one or two parts of the production process. The areas chosen for treatment can of course shift over time. Changes in production conditions, technology, legislation, etc., can cause certain areas to be brought more or less into focus.

Taken together, the handbooks have treated all areas in the production process. Some have treated all areas, while others have chosen to cover certain parts. During the period under study, the conditions of production have been assigned an increasingly minor role in the handbooks. The authors have gradually tended to focus more on the product, that is, on matters of form and content.

The production of text receives the largest share of space in the handbooks during two periods, 1923–1944 and 1973–1996. The latter period coincides with a general interest in language engineering issues in society. A lively debate has been conducted around official language and the problems and difficulties of citizens in understanding “bureaucratic Swedish” and “convoluted Swedish”. The authorities have also been engaged in active language engineering work with the aim of making official language simpler and more adapted to the citizenry.

The journalistic linguistic norm

The journalistic linguistic norm, i.e., the advice and rules provided by the handbooks to the prospective journalist regarding the linguistic form of the text, consists of two main parts. The first part deals with the textual structure of the article and the second concerns the language forms used.

For the language user in general, there are a number of textual patterns available for the structuring of the text. The handbooks treat a number of tex-

tual patterns that are a part of the general language's repertoire. These patterns include the interest retention curve, linear-climax, chronological and descriptive structure. Many of the handbooks provide a general discussion of text structure and construction. A text structure that has its origin in the daily press, the inverted pyramid, has received the greatest attention in the handbooks, in terms of both the number of handbooks that treat the issue and the amount of space devoted to text patterns. This is not surprising, of course, since the inverted pyramid is something new and specifically tied to the journalistic context.

The inverted pyramid has its origin in American journalism and is described for the first time in an American handbook in 1894. This handbook describes the entire structure, as well as requirements as to how the lead, or intro, should be designed. The term "inverted pyramid" itself appears in an American handbook 1903 (Shuman 1903 [1914]).

The structure of the inverted pyramid is first described in a 1923 Swedish handbook by Karlgren, who, however, considers it unsuitable for Swedish conditions. Karlgren strongly advocates that journalists should change to writing leads instead of the traditional, rambling introductions that took the reader very gradually into the text. Karlgren argues that the first paragraph, the lead, should give the most important information, really capturing the reader's interest. Instead of long, winded introductions, the text should begin directly with the actual event. The lead should also provide the reader with a summary of the event. After that, Karlgren states, the journalist can proceed to describe the event in chronological order.

Sandler 1944 is the first to describe the inverted pyramid, and the first Swedish handbook to use the term *inverted pyramid* for this structure.

The inverted pyramid has a very clear structure. The first paragraph, the lead, should contain the most important information, preferably in the first sentence. The lead should also provide the reader with answers to the questions who, what, when, where, how and why. After the lead, the story begins again. Every paragraph should constitute a complete whole, so that it would be possible to remove the subsequent text without losing the whole. The contents of the article should be arranged according to relative importance. This means that what is most important appears first and the least important appears last. The structure of the inverted pyramid is not chronological, just the opposite. The inverted pyramid is episodic and fragmented, the different pieces of the information appearing in the order conducive to interest and news value. The further the reader gets into the article, the more details are revealed. The reader can also leave the article at any point without missing what happened.

The inspiration for the new text structure comes, in all likelihood, from the American press, American handbooks and possibly also the English press. English, German and Danish handbooks published before 1923 have not been di-

rect sources. As soon as the text structure had begun to be used in Swedish newspapers, they in turn became models for other newspapers.

Judging from the characterization of the text structure, the inverted pyramid was perceived as foreign long into the 1950s. It is characterized as American right up to and including Sandstedt 1953. Fourteen years later, it had become classic in Westerberg 1967. Sandstedt 1953 argues that on the one hand there were Swedish newspapers that still adhered to the classical narrative style in regard to text structure, and on the other hand, there were newspapers that had changed to the "American way" of writing news articles.

Thus the advice to prospective journalists indicates that the inverted pyramid took a long time entering the Swedish press. Beginning with Sandler 1944, the inverted pyramid is the text structure which the handbooks advocate for news articles. The structure is mentioned in the earlier handbooks, but the prospective journalist is not advised to use it in for example, news articles.

There have not been any systematic investigations to date of the text structure in the Swedish daily press that cover the entire period under study. However, there are indications that this text structure appeared in the Swedish daily press at the beginning of the century. Per Ledin is of the opinion that it had appeared sporadically in the Swedish Labor press already at the beginning of the century (Ledin 1995; Ledin 1996). Gunilla Byrman (1998) bases her study of short news items on a text structure that she designates "the news sheet technique", claiming that it had appeared in short news items and announcements already by 1819, subsequently to become the universally prevailing text structure during the twentieth century. However, the examples that are used to illustrate the news sheet technique do not adequately meet the criteria for the inverted pyramid.

The handbooks have codified how the texts should be designed in order to fit with the journalistic context. In this study, I have chosen to treat such problems on the basis of three criteria. All three criteria, however, need not be satisfied simultaneously; one criterion is sufficient. The first criterion concerns issues and problems that belong to language engineering in general and which recur as problems for many language users. The second criterion is that the problem should have been treated in at least two handbooks, while the third criterion implies that the issue or problem should be expressly identified as a problem for journalists or for newspaper language as such.

The handbooks give advice on three major problems in regard to verbs. The first issue concerns number in verb inflection, that is, using singular forms of the verb in combination with a plural subject. The first to treat this issue is Poppius 1947, who states that the singular form has established itself in newspaper Swedish. Consequently, the issue is first treated after the reform had been implemented, both in official language and in newspaper language. Thus the prospective journalist was left in the lurch concerning a language engi-

neering issue when the debate was at its most intensive. The handbooks took up the issue only after the battle was over and the singular form had won.

The second issue in connection with verbs concerned the use of short forms. Should or could one use such short verb forms as *ska* instead of *skall* ('shall'), *ta* instead of *taga* ('take')? The issue was first dealt with by Westerberg 1967 and his advice to the prospective journalist was an equivocal yes *and* no. Certain forms are found acceptable while other forms have a more difficult time winning favor among the handbook authors.

The third issue concerns the use of the passive form instead of the active form. This question also appears late in the period under study, first taken up by Ågren 1981. Despite the fact that it is a complex issue, it receives very brief treatment. The advice is, basically, to write in the active form.

In regard to pronouns, the debate on linguistic correctness has included the use of the spoken forms *dom* instead of *de* ('they') and *dem* ('them'), and the use of the forms *mej* and *sej* instead of *mig* ('me') and *sig* ('himself', 'herself', 'themselves'). The question of whether to use *dom* in newspaper Swedish was first treated by Westerberg 1967. In most cases, the handbook authors point out that the use of *dom* in newspaper articles is a question of style and taste. Only one handbook, Andersson-Ek et. al 1994, advises the use of *dom*, stating that this is a usage that should be accepted because so many language users find it difficult to differentiate between the forms *de* and *dem*.

The form *dom* has become predominant in the spoken language during the twentieth century, and many believe that *dom* has also become much more common in writing, even in newspaper text. But studies have shown that the use of *dom* has rather had a declining tendency in newspaper text during the last 20 years. According to the same studies, the form has probably never been particularly frequent in newspaper text.

The handbooks first treated the issue of the spoken forms *mej* and *sej* in the 1980s. However, none of the handbooks recommend the use of the spoken form, but they do advise the use of *mig* and *sig*.

Some handbooks discuss the problem of the indefinite pronoun *man* ('one'), which has a singular meaning. It often replaces nouns with a collective meaning, which can easily lead to uncertainty. The indefinite pronoun *man* is often used when changing a passive clause into the active voice. As a consequence, the pronoun can refer to different subjects in the same paragraph or even in the same sentence. The advice to the prospective journalist is to avoid using the pronoun *man* since it easily creates ambiguity.

When it comes to vocabulary and figures of speech, it is remarkable how poorly this area is treated in nearly all the handbooks. The language's rich store of possibilities for expressing a message with the aid of different stylistic devices is treated very briefly, if at all. Instead, some attention is given to loan words, as well as words from technical and bureaucratic language.

Nerman 1973 is the only handbook that treats the potential of language, as well as the ensuing consequences for the prospective journalist. It provides a thorough discussion, based on semantics, semiotics and rhetoric concerning the prospective journalist's work in the newspaper world, what Nerman calls "text factories".

The handbooks devote significantly more space, however, to what is here called the Catalogue of Errors. There are a large number of words and phrases that can cause problems for language users, often due to divided usage, confusing expressions, or the use of emotionally charged words as if they were in fact neutral. In addition, there are pure misunderstandings and a lack of precision in distinguishing between words that are semantically similar or belong to the same definitional field. Only a few such cases are treated by more than one handbook. The greatest number by far can be found in only one handbook.

However, it is interesting to note that only one handbook treats the controversy relating to the construction *än jag/än mig* ('than I/than me'). Since this is an issue that has been debated for many years and in which schools, parents and an informed public have played an active role, it is surprising that only one handbook discusses it. Moreover, Larsson 1985 provides the rule that the grammatically correct Swedish form is *än jag*.

When it comes to problems of syntax, the handbooks provide advice especially on sentence structure and sentence length. The rule given advocates short sentences with simple structure. It is obviously not an easy matter to describe and teach how to construct a readable, varied and linguistically correct text. This is reflected in the handbooks, which rely mainly on examples to illustrate how the text should *not* be and to suggest how sentences can be improved.

Punctuation plays an important role in the communicative process. Writers use it to show the reader how the text should be decoded and interpreted. It is worth noting that Poppius 1947 is the first handbook to treat punctuation. One possible reason why the earlier handbooks did not treat punctuation or written characters can be that the rules applied were considered more or less self-evident. In the use of commas, the Swedish language has changed from a logical-grammatical punctuation, sometimes called clausal punctuation, to pausal punctuation or clarifying punctuation. The development that was under way in official written language during the first half of the twentieth century was codified by Svenska språknämnden (the Swedish Language Committee) in the first edition of *Skrivregler* (Rules of Writing) 1948.

The advice in the handbooks to prospective journalists is quite simple. Basically, commas should be used as little as possible. The advice may have become simpler, but it is not obvious that this has simplified the work of the prospective writer. The advice is based mainly on the use of commas as a form of

clarifying punctuation. The writer inserts commas to make the text clearer. If he is uncertain, commas are best omitted.

The fact that the comma no longer plays quite the same role in journalistic text can, of course, be linked to general developments in the language, where sentence structure has become simpler and sentences significantly shorter.

A large amount of space has been also devoted to the use of quotation marks and the quotation dash. The first handbook that treats the quotation dash, that is, setting off replies in the text by using a dash, is Poppius 1947. The quotation dash lived side by side with the colon plus quotation marks at this time in the Swedish press. But according to Poppius, there was no choice if you wanted to be modern; you had to use the quotation dash.

Larsson 1985, among others, indicates that there is no difference in precision when marking a quotation by means of a quotation dash or quotation marks, even if many journalists use these punctuation marks as if there was actually a difference.

Problems of correct spelling properly belong to the school's domain, but for journalists it is an acknowledged problem. There are primarily two issues that the handbooks note. The first recommendation to the prospective journalist is to be observant that proper names are spelled correctly. This reflects on the credibility of the newspaper.

The second recommendation concerns capitalization, for example, is the correct form Svenska Akademien ('the Swedish Academy') or Svenska akademien ('the Swedish academy'), Riksåklagaren ('Chief Public Prosecutor') or riksåklagaren ('Chief public prosecutor')? This is also a well-known problem for journalists and it is often the specific problem they want to discuss with a linguistic expert. Language users in general seldom devote the issue the same attention. Those handbooks that treat the question refer the prospective journalist to the recommendations from Svenska språknämnden (the Swedish Language Committee) or to the rules found in the publication *TT-språket* (The language of the Swedish News Agency – TT).

The rhetorical demands made on a text, i.e. that the language should be pure, clear, stylistically embellished and appropriate are also found, to some extent, in the general advice concerning textual design provided by the handbooks. It is worth noting that the handbooks say nothing about stylistically embellishment. Most of them state, however, that the language should be simple, which may well be interpreted as an absence of different types of embellishments, such as imagery. This can be seen as the demands of journalism for factualism where objectivity requires a "neutral" language. However, this is a substantially more complicated question and one that the handbooks do not treat.

The handbooks have added a further requirement, namely that the text should be short. Beginning with Poppius 1947, the handbooks recommend

the prospective journalist to write briefly, clearly, simply, and to write Swedish. Poppius refers to a notice at the editorial office of Tidningarnas Telegrambyrå (the Swedish News Agency – TT). The recommendations have their origins, however, in Erik Wellander's *Riktig svenska* (Correct Swedish) and constitute the chapter headings in that book.

What is surprising, however, is the limited space that the handbooks devote to discussing the reader and the need to adapt the language to the readership. Where the issue is treated, the author notes that the readership is heterogeneous, differing in their ability to understand a text. However, there are significantly more handbooks that refer to the reader's lack of time and that this should be the primary reason why the language must be properly adapted. The description of the reader's lack of time extends from Karlgren's "hurried reader" to the statement that the reader spends 20 to 30 minutes with the newspaper every day, a fact which Shuman established as early as 1894.

The relation of the handbooks to the official language and other language varieties and norms

Several of the handbooks discuss the difference between written language and spoken language. They also recommend that the prospective journalist use a written language that reflects careful and correct spoken language. This would agree well with the general understanding that newspaper language is closer to the spoken language than the general official language. The handbooks, however, are restrictive in recommending such spoken language forms as *dom, mej, la* ('them', 'me', 'lay').

The recommendation to use correct spoken language has, of course, a built-in time factor, which is different at different points in time in the period under study. When Karlgren 1923 recommends that the journalist should use careful and correct spoken language it is a relatively radical proposal in relation to the official Swedish during that period. As early as 1897 Cederschiöld had recommended that the official written language must approach careful and correct spoken language in order not to become too rigid. At the beginning of the twentieth century, the official language was a written language modeled on a Latin-Germanic syntax with long sentences and complex sentence structure. Essayistic styles were often a model for article writing. Karlgren objected to this and proposed, in contrast, an article structure that, instead of a long introduction that gradually led the reader into the event, immediately gave the reader the most important facts in the very first paragraph, in the lead.

When, at the end of the twentieth century the handbooks recommend that the prospective journalist use correct spoken language as a model, the differ-

ence between the written language and the spoken language is not as great as before. This is due to the development of the official language during the twentieth century, even if this development is not entirely unambiguous. The development has been toward simpler syntax and shorter sentences. However, words of increasing length have entered the official language. During the latter half of the twentieth century, the authorities in Sweden have generally undertaken to render the language more simple in their various texts. There has been a general process of adaptation in the official language which has also involved the language in newspapers. It is difficult to determine whether the press took the lead for this change, as is sometimes maintained not least from the press itself, or if the newspapers were part of the general development and change. Unfortunately, there are no studies that treat the question systematically, spanning the entire twentieth century.

What can be said judging from the journalistic linguistic norm codified in the handbooks is that the newspaper language has conformed to the official language. When spoken language forms are treated, for example the forms *dom*, *mej* and *la*, they are not recommended. The only exception is *dom*, which is recommended by Andersson-Ek et al. 1994, as discussed above.

The handbooks do not recommend any forms or expressions that are taken from other language varieties. Rather, the advice to the prospective journalists is to be careful with jargon and other more everyday language varieties.

In Chapter 1, the division between official language and private language, between a "distant" language and a "near" language was discussed. I found that it was not a simple matter to classify newspaper language using these two categories. The newspaper language belongs, of course, to the official language. But at the same time it is part of the journalist's task to make difficult, abstract relationships concrete and link them to the reader's everyday life so that the reader will recognize himself or herself. That would mean that the newspaper language also approached what Teleman calls the "near" language.

To judge from the codification found in the handbooks, it is difficult to find any advice or recommendations that would indicate an adaptation to the private language. The journalistic linguistic norm in the handbooks leans toward the official language.

The handbooks and the general language debate – an active or passive role?

Newspaper language is a part of the official language and thus it is also included in the language engineering work with the official language. Newspaper language, however, belongs to a specific context and therefore it can form its

own rules that are specific to this context. At the same time, the language is the journalist's working tool and as such it is in constant need of being sharpened and improved. When an author decides to write a handbook in journalism, he has the unique possibility of influencing and promoting issues that he considers important. As an author, he determines the selection of materials and what advice and rules should be given to the prospective journalist. It is therefore interesting to compare the advice from handbooks with the general language debate. Are the same issues treated and are they contemporaneous with each other?

As will have become clear from the discussion in especially Chapter 6, *Att vårda sitt arbetsredskap* (Taking care of your working tool), the issues treated in the handbooks are also found in the general language debate. Occasionally, a single issue, where the language debate has been especially lively and extended, appears sporadically in the handbooks, for example, the question of *större än mig/större än jag* ('bigger than me'/'bigger than I'). Some issues that normally do not arouse a great deal of interest in the general language debate are given attention in the handbooks, for example, the question of capitalization, an acknowledged problem for writing journalists.

What is perhaps most striking, however, is that the handbooks do not precede the general language debate but rather follow it. An issue treated in the handbooks has previously been the object of debate and discussion in the general language debate. It is also striking that major and important issues for a writing journalist, where advice would probably be appreciated, are conspicuous by their absence when they are part of the ongoing general language debate. The clearest example is the treatment of the singular verb forms.

There was a very lively discussion on this issue in the language debate. There were newspapers that, by 1910, had already gone over to the consistent use of the singular verb form after a plural subject. Many renowned journalists and authors actively promoted the view that the single form should be used throughout. The issue first appears in a handbook after the struggle is over and the acceptance of the singular form has become complete. In 1945 *Tidningarnas Telegrambyrå* (the Swedish News Agency – TT) decided to change completely to the use of the singular verb form in their news telegrams. It was only in 1947, two years later, that the question was treated in a handbook and then mainly as a statement concerning the trend in progress. Thus the authors await the results of general developments in the official language.

In several different contexts, I have referred to Erik Wellander and his book *Riktig svenska*, published in 1939. This work has functioned as a reference book and as a national standard for language users seeking guidance on various linguistic issues. Wellander has been, and still is to a great extent, *the* authority on questions of language engineering. It is also striking that so many of the issues discussed in the handbooks have been treated by Wellander.

The handbooks also function as a sort of historical mirror with regard to when various language engineering issues appear in the handbooks. For example, the view of language as an expression of power, and even as a means of repression, was current in the 1970s. This perspective and the most debated issues regarding the language of the authorities are found in the handbooks published in the 1980s and 1990s.

The handbooks in journalism cover nearly the entire twentieth century. Is there nothing, then, that is new? Are there any attempts to promote issues that would improve newspaper language? Naturally, there are some. Four of the 17 handbooks included in the study distinguish themselves by introducing something new to the journalistic linguistic norm.

The first handbook was Karlgren 1923, which very actively advocated that journalists at Dagens Nyheter should change to writing leads, or intros, instead of traditional rambling introductions. Karlgren urged that the language could well approach educated spoken language, which also represented a bold position for his time.

The second handbook is Sandler 1944. Sandler had learned the technique of the inverted pyramid during his education and work as a journalist in the USA. He argued very strongly for this kind of text structure stating that this is what the prospective journalist should master.

The third handbook is Nerman 1973. It is the first and still the only handbook in journalism that has a more theoretical approach to language as a tool and to the consequences of language usage for the reader's ability to interpret and understand the text. Nerman assumes that the journalist is a part of a context and this context places certain given demands on the author of a text. Nerman also argues that the journalist has a very great responsibility and must be aware of this responsibility. Writing a text in the newspapers' "text factories" is much more than just "jotting down an article".

The fourth handbook is Larsson 1985, which is the first to attempt to systematize different text structures and discuss what kind of text structure is suitable for a specific type of text.

One more handbook stands out from the others, mainly in its approach to various linguistic forms. In Westerberg 1967, Lars Alfvegren has written the largest section regarding the journalistic linguistic norm. Alfvegren attempts to show the different potentials of language and to explain why certain parallel forms can be equally good; the choice of form is many times a question of style or taste. There is a greater tolerance here for different linguistic varieties.

Thus there is a sort of inertia in the system. The issues treated by handbook writers are often found in the older handbooks and in the language debate. In this way the handbooks become a link in a chain; issues that have already been settled continue to be treated in the handbooks, while new problems may not receive any attention.

Consequently, the handbooks codify previously established language usage. Other central areas in journalism have also functioned in a similar manner. One area is the press ethical rule system, where new rules are formulated only after they have been established in the daily press and often after they have already been applied for some time (Weibull and Börjesson 1995, pp. 234ff.)

Conclusion

In writing a handbook, an author has the opportunity to influence its contents. The author can choose which areas to treat and how much space to allocate to these areas. Consequently, he can devote a relatively large space to questions he considers important, while less important issues are treated in less depth. It is, of course, not possible to provide space for everything that one would like to treat; there must always be a choice. A handbook writer is in a position where he must choose. What areas have the handbook writers given priority in the period under study? Are the same issues treated at the beginning of the period as at the end? Another question that can be put to the material is why these areas have been selected for treatment in the handbooks?

Obviously, the handbook writers perceive the subjects and issues that they select and treat as important. Otherwise they would probably have been removed at the manuscript stage. Are then all areas equally important for the writing of good journalistic text? This depends, of course, on how good journalistic text is defined. If you are referring to a text that is correct and polished, what in rhetoric is called pure, i.e., a language that is grammatically correct, then the main emphasis can be usefully placed precisely on just grammatical questions, confusing expressions and the like. But if the term good text refers to something more, other areas may be assigned greater significance.

The aim is to write texts that are readable and interesting, constantly holding the reader's attention. This is a question of building and structuring the contents of a text in such a way that it stimulates the reader's interest and keeps it alive. Writing such texts requires knowledge other than purely grammatical. Certain linguistic phenomena are fairly easy to describe and can be taught in the form of simple handbook rules, while others require deeper insights and knowledge of language structure. Writing a readable and interesting text, based on contextual requirements and the reader's needs, is much more complicated than providing a list of words and expressions that are often confused.

Is this reflected in the handbooks? The answer is both yes and no. It would be argued that the reverse situation is reflected in the handbooks. Many handbooks devote a relatively limited space to text structure and sentence construction, even though these areas are actually more demanding. Yet a propor-

tionally larger space is devoted to areas that are substantially easier to learn and for which it is simple to provide definite, concrete advice, such as details of language and the "abuse" of words and expressions.

What factors lie behind this selection and is it deliberate? There are probably several reasons why the choice looks the way it does. One reason may be that handbook writers treat questions that they themselves confronted when they entered the profession. It is a well-attested fact that precisely language engineering questions have a tendency to be passed on from generation to generation. Knowledge that has been laboriously acquired is considered important and is therefore also passed on to the next generation. In other words, this means that the experienced norm plays a certain role for the choice made. A writer chooses to treat those issues which he perceives to belong to the journalistic linguistic norm.

Another reason may be that the context itself has influenced the choice. Most of the authors have a long professional career behind them. This means that they have focused on the production of text, but rather less on reflection and on discussion of texts. They also have a long experience working with and revising texts. The good journalistic text is difficult to capture with words and describe, but you recognize it when you see it. This is one way of expressing what many handbook writers are obviously trying to communicate. The overall requirement demands that the text should be short, clear, simple, and written in Swedish reflects what is considered a good text. The fact that it is so difficult to describe is also probably the reason why the authors often use examples to demonstrate what a good text should *not* look like and what instead it *should* look like.

Consequently, what is simpler to describe receives greater space at the expense of what is more difficult to describe and express in words.

A third reason may also be related to the journalistic context. How is a selection made? Many handbook writers have faced this question on a daily basis in their work as a newspaper editor. Which news should appear in tomorrow's edition and how much space should be allocated to the different news items? This is a classic problem whenever there is a given and limited space at an editor's disposal. Should he choose breadth or depth? He also faces the same problems as the writer of a handbook. Should he choose to treat many issues? If so, then the amount of space for each issue and problem becomes limited. On the other hand, if he should choose to treat a few issues or problems, then each item can receive greater space. The increased focus on the product, i.e., on form and content, that occurs at the end of the period under study, can be understood in this context.

This study covers nearly the entire twentieth century. A reasonable assumption would have been that the problems and language issues have shifted during this period. What was a problem at the beginning of the century is some-

thing other than what is a problem some 80 years later. Surprisingly, a large number of issues recur during the entire period. Other questions have a shorter life, but still turn up in the general language debate.

The handbooks display many differences, but there are, above all, many similarities. It is possible, therefore, to maintain that there is a genre for handbooks in journalism. Do handbooks in journalism differ from other types of handbooks that treat writing in more general terms? As noted above, there is still no study of the general handbooks for writing. Despite this, the prevailing impression is that handbooks in journalism belong to a broader tradition of handbooks. This might indicate the presence of a "textbook genre", where handbook writers are included in a larger complex of textbooks, as indicated by Cameron.

Could the handbooks have been different? The answer to that question is an unequivocal yes. As already noted, the study covers 80 years. During this time the official language has undergone relatively substantial changes. What is perhaps most surprising is that the handbooks are so traditional and, in fact, so conservative. Instead of taking the opportunity to try to develop and change the journalistic language, they have chosen to follow tradition. They follow the advice and recommendations of the official language. It is worth noting that the handbooks in journalism are intended for a specific context. It is therefore not necessary to conform to the more general advice provided in regard to the official language. Instead, advice and rules can be designed to create a form of language that is well adapted to the specific context.

Why did they choose the traditional route? There are surely many reasons, but succinctly stated, the handbooks are trying to generalize within a given context. Newspaper Swedish or newspaper language is, of course, as is language in general, a form with certain variations. It also appears from the discussion above that daily newspapers in certain cases treat a question in somewhat different ways. In several cases it is also apparent from the advice to prospective journalists that the authors are aware that different newspapers have different rules. Thus, the advice to the prospective journalist regarding the good journalistic text will tend to assimilate the norms of official language.

What is missing in the handbooks? There is, above all, a lack of reflection and discussion concerning the treatment of different linguistic problems, why one language form is better or worse than another. Why are reflection and discussion so infrequent in most handbooks? There are many reasons for this, but here I will merely indicate one factor that probably plays a definite role.

The ability to discuss and reflect on different language phenomena requires expert knowledge in different fields of linguistics. The ability to take a position on different linguistic forms often requires knowledge of their history and an understanding of the criteria for assessing them. This position is not based on

their grammatical correctness, since taste and opinion have often determined which form has been adopted into the official language.

Most of the authors have a background in journalism with many years of professional activity. Some authors, however, have a different background and, interestingly enough, this is reflected in the handbooks. Langlet, who later became a lecturer in Swedish in Budapest, actively advocated a special education for journalists. Karlgren, who subsequently became a professor in Slavic languages, introduced the lead, or intro, and recommended that "newspaper Swedish not only may, but should come closer to the spoken language" (Karlgrén 1923, p. 45). Alfvegren, an associate professor in Nordic languages, showed that linguistic forms could be equal in purely linguistic terms; the choice of forms was a question of style and taste. Nerman, a literary scholar, based his handbook entirely on rhetoric, semantics and sociolinguistics. It is interesting to note that there is a chronology in these handbooks: demands for professional education, correct spoken language, tolerance for different linguistic forms, awareness of the role of language in encoding and interpreting texts.

The handbooks are part of what Cameron (1995) calls an "endless circle" or "feedback loop". The questions treated in the handbooks are issues that the authors themselves confronted during their education or in their professional careers. The handbooks change remarkably little over time. The same questions and the same approaches recur in handbook after handbook. It is also striking that the handbooks seldom actively promote any issue. Thus, the handbook writers do not seize the opportunity to develop and change the newspaper language of tomorrow. Instead, they codify what already exists and present it as a norm for the next generation.

Most handbook writers have probably not regarded themselves as either norm setters or rule creators, which is what they are. They have probably, precisely as Cameron has indicated, perceived themselves as reproducers of traditional wisdom and common sense.

Even though the newspaper language has often served as empirical material for linguistic research, our knowledge about it is fragmented. There are still no studies on many language engineering issues that are central to our understanding of the development of the newspaper language during the twentieth century. I have already indicated that during the course of this study, I have lacked a systematic description of the development of the Swedish language, and also of what language engineering issues have been current during this century. Until we have such a description, there is no way of confirming or refuting to what extent the actual use of language in newspapers influences language in general. Thus we know very little about the actual norms, about what language users really do. Until then we may at least remain critical toward assertions that newspaper language wields a great influence on the general lan-

guage. Nor do the journalistic linguistic norms, as codified in the handbooks, provide any support for the notion that the newspaper language took the lead in the development of the language. Once a specific use of language has been generally adopted, it has been codified in the handbooks in a very pragmatic manner.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckt material

Sven Sandstedts samlingar, Volym 3. Pressarkivet, Stockholm.

Källmaterial

- Andersson-Ek, Per, Kenth Andréasson och Åke Edwardson (1994). *Göra tidning*. Stockholm: Ordfronts förlag.
- Andersson-Ek, Per, Kenth Andréasson och Åke Edwardson (1996). *Börja skriva*. Stockholm: Ordfronts förlag.
- Grandien, Alf (1935). *Journalistik. Tidningens opinionsbildande arbete*. Stockholm: Tryckeri AB Thule.
- Karlgren, Anton (1923). *Journalistik i Dagens Nyheter*. Stockholm: Dagens Nyheter.
- Langlet, Valdemar (1915). *Pressen och tidningsmännen. Ett ord till ämnessvennerna och allmänheten.Handledning för självstudier*. Stockholm: Tidskrift för det svenska folkbildningsarbetet.
- Larsson, Sören (1985). *Att skriva i tidning: om grunderna för reporterns arbete*. Stockholm: Legenda.
- Nerman, Bengt (1973). *Massmedieretorik*. Stockholm: AWE/Gebbers.
- Nydahl, Gustav (1956). *Vi i redaktionen. En handledning för volontärer och korrespondenter*. Skara/Stockholm: Föreningen Högerpress.
- Olson, Erik Wilhelm (1935 A). *Journalistik*. Stockholm: Tryckeri AB Thule.
- Olson, Erik Wilhelm (1935 B). *Journalistik. Nyhetstjänsten*. Stockholm: Tryckeri AB Thule.
- Poppius, Set (1947). *Journalisten. En orientering i modern dagsjournalistik under medverkan av ett flertal specialister utarbetade av Set Poppius, rektor för Poppius Journalistskola*. Stockholm: Sohlmans Förlag.
- Poppius, Set och Sven Jansson (1959). *Journalistik. En orientering i tidningsarbete*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Sandler, Åke (1944). *Hur man blir journalist. Handbok i journalistik och reportage*. Stockholm: Natur och kultur.
- Sandstedt, Sven (1953). *Hur man blir journalist*. Stockholm: Strömbergs.
- Westerberg, Erik, Red. (1967). *Journalist i press, radio, TV*. Stockholm: Bonniers.
- Ågren, Sigge (1981). *För läsarnas skull*. Stockholm: Förlags AB Marieberg.
- Öijer, Björn (1981). *Så snickerar du en tidningsartikel*. Stockholm: LiberFörlag.

Förkortningar

NE = Nationalencyklopedin

SAOB = Svenska Akademiens Ordbok

Litteraturförteckning

- A London Editor (1909). *Modern Journalism*. London: Sidgwick & Jackson Ltd.
- A Parliamentary Veteran (1858). *Aids to Reporting; or, The Student's Guide to Press Occupation*. London: Groombridge and Sons.
- Ahlmér, Anneli (1996). *V som i vinkel*. Onsala: Förlag Byline: Ahlmér.
- Ajagán-Lester, Luis (1997). "De andra" i pedagogiska texter. *Afrikaner i svenska skoltexter*. Rapport från projektet Svensk sakprosa, Nr 13. Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
- Alfvegren, Lars (1983). *Vi gingo och vi gick*. Stockholm: Esselte Studium.
- Alfvegren, Lars (1992). Adolf Noreen och Selma Lagerlöf. *Språk- och stil*. Nr 2. Ny följd. Sid. 33-41.
- Allén, Sture (1970). *Nusvensk frekvensordbok*. 1. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Allén, Sture (1971). *Nusvensk frekvensordbok*. 2. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Allén, Sture (1975). *Nusvensk frekvensordbok*. 3. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Allén, Sture (1980). *Nusvensk frekvensordbok*. 4. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Allén, Sture, Martin Gellerstam och Sven-Göran Malmgren (1989). *Orden speglar samhället*. Stockholm: Allmänna förlaget.
- Amnestål, Per (1994). *Klar text. Att handskas med det skrivna ordet*. Kalmar: Björklunds Förlag AB.
- An Editor (1872). *Hints to Young Editors*. New Haven, Conn.: Charles C. Chatfield & Co.
- Andersson, Lars-Gunnar (1985). *Fult språk*. Stockholm: Carlssons.
- Andersson Odén, Tomas (1996). *Principer på pränt. En studie av redaktionella mål inom den svenska dagspressen*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Asp, Kent (1992). Journalistik som forskningsområde. *Forskning om journalistik, medier & kommunikation*. Red. Ulla Carlsson & Anders Lindblad. Göteborg: NORDICOM-Sverige, Göteborgs universitet. NORDICOM-NYTT/Sverige 1992. Sid. 59-69.
- Beard, Henry och Christopher Cerf (1992). *The Official Politically Correct Dictionary and Handbook*. New York, London: Grafton.
- Beckman, Natanael (1916 (tr. 1968)). *Svensk språklära för den högre elementarundervisningen*. Stockholm: Svenska Bokförlaget Bonniers.
- Bell, Allan (1991). *The Language of News Media*. Oxford: Blackwell.
- Berg, Ruben G:son (1916). *Tidningssvenska. Det nya Sverige. X*. Stockholm: P.A. Norstedt & Söner. Sid. 341-360.
- Berg, Ruben G:son (1924). *Ett och annat om Tidningarnas språk*. Stockholm: Hugo Gebers förlag.
- Berglund, P.O. (1913). *Konsten att hålla tal och Föredrag, uppläsa värs och skriva tidningsartiklar. Råd, upplysningar och anvisningar för föreningsmedlemmar m.fl.* Stockholm: Bokförlaget Nutiden.
- Berglund, P.O. (1916). *Konsten att hålla tal och föredrag, uppläsa värs och skriva tidningsartiklar. Råd, upplysningar och anvisningar för föreningsmedlemmar m.fl.* Stockholm: Bokförlaget Nutiden.
- Bergman, Gösta (1962). *Rätt och fel i språket*. Stockholm: Svenska Bokförlaget/Norstedts.
- Byrman, Gunilla (1998). *Tidningsnotisen i förändring 1746-1997*. Rapport från projektet Svensk sakprosa, Nr 15. Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
- Cameron, Deborah (1995). *Verbal Hygiene*. London: Routledge.
- Cassirer, Peter (1997). *Huvudlinjer i retorikens historia*. Lund: Studentlitteratur.
- Cavling, Ole (1928). *Journalistik*. Köbenhavn: Gyldendal. Nordisk forlag.
- Cederschiöld, Gustaf (1897). *Om svenskan som skriftspråk*. Göteborg: Wettergren & Kerber.

- Conon, Lars (1973). *Rubrikspråket på Dagens Nyheters förstasidor I-II*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Conon, Lars (1976). Språk och stil i nyhetsrubriker. *Språket i spalterna*. Lund: Studentlitteratur. Sid. 32-52.
- Dahlstedt, Karl-Hampus (1970). *Massmedierna och språket*. Stockholm: Läromedelsförlagen Svenska Bokförlaget.
- Danell, Jan (1962a). Något om tidningssvenskans idrottsmetaforer. *MLFÅ*. 1962. Sid. 124-133.
- Danell, Jan (1962b). Sport och politik. Sekundärt bruk av idrottens språk i politiska tidningsartiklar. *Nysvenska studier*. 42. Sid. 88-118.
- Dovifat, Emil (1927). *Der amerikanische Journalismus*. Berlin und Leipzig: Deutsche Verlags-Anstalt Stuttgart.
- Dovifat, Emil (1937). *Zeitungslehre I. Theoretische Grundlagen; Nachricht und Meinung, Sprache und Form*. Berlin/Leipzig: Walter de Gruyter & Co.
- Ekdahl, Mats (1996). *Tidningsmakarna – skapandets filosofi*. Stockholm: Bokförlaget Rabén Prisma.
- Ekerot, Lars-Johan (1991). Satskommatering och tydlighetskommatering. Ett bidrag till den svenska kommateringens 1900-talshistoria. *Studier i svensk språkhistoria*. 2. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis. Sid. 31-56.
- Ekvall, Ulla (1997). *Formativt, figurativt, operativt i läroböcker för barn. Del 1. Utvecklingen under 1800-talet*. Rapporter från projektet Svensk sakprosa Nr 12. Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
- Ewerth, Sten (1978). Ska dom eller ska de? *Språkvård* 1978:2. Sid. 25-30.
- Ewerth, Sten (1992). De, dem, dom. *Språkvård* 1992:3. Sid. 17-19.
- Gellerstam, Martin (1969). *Jämförande vokabulärstudier i svensk morgonpress*. Göteborg: Göteborgs universitet. Institutionen för nordiska språk.
- Gellerstam, Martin (1976). Förtegn fraser – ett bidrag till konsten att undertrycka information. *Språket i spalterna*. Lund: Studentlitteratur. Sid. 79-88.
- Grahn, Lars (1971 (1965)). Det moderna tidningsspråket. *Studier i dagens svenska*. Stockholm: Läromedelsförlagen. Sid. 109-129.
- Grünbaum, Catharina (1976). Språknämndens enkät till svensklärare. *Språkvård*. 1976:4. Sid. 3-23.
- Grünbaum, Catharina (1994). Att språkvårda en dagstidning. *Språkvård*. 1994:1. Sid. 7-15.
- Halliday, M.A.K. (1976). "Anti-Languages." *American Anthropologist*. 78. Sid. 570-584.
- Hansén, Stig och Clas Thor (1992). *Att resa och skriva*. Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur.
- Hedin, S.A. (1917 (1905)). Tidningssvenska. *Språk och stil*. Sid. 186-196.
- Hellspong, Lennart (1992). *Konsten att tala. Handbok i retorik*. Lund: Studentlitteratur.
- Hemlin, Bengt (1997). *Sammanfattningsvis skulle jag vilja säga*. Stockholm: Esper.
- Heradstveit, Daniel och Tore Bjørge (1996). *Politisk kommunikation. Introduktion till semiotik och retorik*. Lund: Studentlitteratur.
- Herd, Harold (1927). *Making of modern journalism*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Hubendick, L. A. Red. (1884). *Hvad skall man bli? Rådgivare ved valet af lefnadsbana*. Del 4. Stockholm: Samson & Wallin.
- Hultman, Tor G. (1989). Skrivutveckling i ett pragmatiskt perspektiv. *Språkutveckling under skoltiden*. Red. Carin Sandqvist och Ulf Teleman. Lund: Studentlitteratur. Sid. 117-142.
- Hvitfelt, Håkan (1989). *Nyheter och verkligheten. Byggstenar till en teori*. Göteborg: Göteborgs universitet. Journalisthögskolan.

- Hyde, Grant Milnor (1912). *Newspaper reporting and correspondance. A manual for reporters, correspondents, and students of newspaper writing*. New York and London: D. Appleton and Company.
- Hyde, Grant Milnor (1921). *Handbook for Newspaper workers*. New York and London: D. Appleton and Company.
- Johannesson, Kurt (1990). *Retorik eller konsten att övertyga*. Stockholm: Norstedts Förlag AB.
- Jonsson, Åke (1989). Språkvård i praktiken. Norm och tradition i etermediernas språk. *Språket i massmedierna*. Red. Ulla Carlsson. Göteborg: NORDICOM, Göteborgs universitet. 3-4, 1989. Sid. 61-73.
- Josephson, Olle (1996). Det betydelselösa tidningsspråket. *Språk- och stil*. Nr 6. Ny följd. Sid. 93-105.
- Journalistik* (1956). Stockholm: Scoutförlaget
- Karlgren, Anton (1952). Kring en sida i Dagens Nyheter. *Bakom spalterna. Ur Dagens Nyheter historia. Del I. Minnesanteckningar av Otto v. Zweigbergk och andra*. Ivar Ljungquist. Stockholm: Albert Bonniers Förlag. Del I. Sid. 200-234.
- Karlgren, Hans (1971). Konsten att undertrycka information. *Språkvård*. 1971:1. Sid. 8-12.
- Keeble, Richard (1994). *The Newspapers Handbook*. London: Routledge.
- Keenan, Elinor (1974). Norm-Makers, Norm-Breakers: Uses of Speech by Men and Women in a Malagasy Community. *Explorations in the Ethnography of Speaking*. Richard Bauman and Joel Sherzer. London: Cambridge University Press. Sid. 125-143.
- Kindsjö, Thelma och Per Stening (1987). *Tidningsboken*. Malmö: Liber.
- Labov, William (1972). *Language in the Inner City. Studies in the Black English Vernacular*. Philadelphia.
- Labov, William (1974). Logiken i "Nonstandard English". *Barnspråk i klassamhälle*. Red. B. Loman. Lund: Liber Läromedel. Sid. 188-215.
- Langlet, Valdemar (1906). Om pressens uppgift och tidningsmannens utbildning. *I vår tids livsfrågor*. XLVI:4. Sid. 1-39.
- Larsson, Kent (1976). Några synpunkter på syntaxen i en svensk landsortstidning. *Språket i spalterna*. Lund: Studentlitteratur. Sid. 53-78.
- Larsson, Sören (1994). *Berättande journalistik*. Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur.
- Ledin, Per (1995). *Arbetarnes är denna tidning. Textförändringar i den tidiga socialdemokratiska pressen*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Ledin, Per (1996). Det nya journalistiska språket kring sekelskiftet 1900. *Presshistorisk årsbok*. Sid. 45-61.
- Lindberg, Ebba (1980). *Beskrivande svensk grammatik*. Stockholm: Almqvist & Wiksell Förlag AB.
- Lindstedt, Inger (1989a). *Sportspråkets personnamnsbruk*. Göteborg: Institutionen för nordiska språk, Göteborgs universitet.
- Lindstedt, Inger (1989b). Affektiva namn i sportspråket. *Språket i massmedierna*. Red. Ulla Carlsson. Göteborg: NORDICOM/Sverige, Göteborgs universitet. 3-4/89. Sid. 137-150.
- Ljung, Magnus (1988). *Skinheads, hackers & lama ankor*. Stockholm: Bokförlaget Trevi.
- Ljungquist, Ivar, Red. (1952). *Bakom spalterna. Ur Dagens Nyheter historia. Del I. Minnesanteckningar av Otto v. Zweigbergk och andra*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Lötmarker, Lena (1997). *Mellan retoriken och Skoluppsatsen. Läroverkens skrivundervisning under 1800-talets andra hälft*. Rapport från projektet Svensk sakprosa, Nr 6. Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
- Manoff, Robert Karl och Michael Schudson (1986). *Reading the News. Reading the News*. Robert Karl Manoff and Michael Schudson. New York: Pantheon Books. Sid. 3-8.

- Melander, Björn (1996). *Läsebok för folkskolan – bakåsträvande eller framåtblickande?* Rapport från projektet Svensk sakprosa, Nr 4. Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
- Milroy, James och Lesley Milroy (1991). *Authority in Language. Investigating language prescription and standardisation*. London: Routledge.
- Mirando, Joe (1993). Journalism's First Textbook: Creating a News Reporting Body of Knowledge. Paper submitted to the History Division of the Association for Education in Journalism and Mass Communication to be considered for presentation at the AEJMC 76th convention, 11-14 August 1993, Kansas City .
- Molde, Bertil (1970). Dagens svenska och morgondagens. 1900-talssvenska. Stockholm: Läromedelsförlagen Svenska Bokförlaget. Sid. 5-24.
- Molde, Bertil (1971). Dom och andra talspråksformer. *Språkvård*. 1971:2. Sid. 14-16.
- Mårdsjö, Karin (1992). *Människa, text, teknik – tekniska handböcker som kommunikationsmedel*. Linköping: Tema Teknik och social förändring.
- Mårdsjö, Karin (1996). *Hemkonservering – en studie i värderingar, språkbruk och bildutformning i hushålls handböcker från svenskt 1930-, 40- och 50-tal*. Rapport från projektet Svensk sakprosa, Nr 5. Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
- Mårtensson, Eva (1988). Förändringar i 1900-talets svenska – en litteraturgenomgång. *Offentlighetsstruktur och språkförändring*. Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet. 14. Sid. 217.
- Oestreicher, Amelie (1991). *Texthantering på tidningsredaktioner. Redigeringsorganisatoriska ramar i svensk dagspress*. Uppsala: FUMS, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Ong, Walter J (1990 (1982)). *Muntlig och skriftlig kultur. Teknologiseringen av ordet*. Göteborg: Anthropos.
- Propp, Vladimir (1971 (1928)). Undersagans transformationer. *Form och struktur*. Red. Kurt Aspelin och Bengt A. Lundberg. Stockholm: Bokförlaget PAN/Norstedts. Sid. 99-122.
- Ross, Charles G. (1911). *The Writing of News. A Handbook*. New York: Henry Holt and Company.
- Rydén, Per (1988). Handledningarnas historia. Redaktionskatekeserna berättar om yrkets regler och ställning. *Forskning om journalistik*. Red. Ulla Carlsson. Göteborg: NORDICOM. 4-88. Sid. 161-176.
- Rydén, Per (1990). *Den lömska tystnaden*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Rydén, Per (1991). *Allmänningen*. Press & Litteratur Nr 16. Lund: Avdelningen för pressforskning, Litteraturvetenskapliga institutionen, Lunds universitet.
- Rydstedt, Rudolf (1993). *Retorik*. Lund: Studentlitteratur.
- Sahlquist, Åsa (1984). *Språkballongen. En bok om offentlig svenska för byråkrater och andra*. Stockholm: Liber Förlag AB.
- Sandblad, Henrik (1976). Legendariska laxar eller Hamlet på Ullevi. *Vad händer med svenska språket?* Red. Inge Jonsson. Stockholm: Svenska Akademien. PAN/Norstedts. Sid. 155-173.
- Sandqvist, Carin (1987). Några synpunkter på den nya upplagan av SAOL. *Språkvård*. 1987:3. Sid. 5-14.
- Shuman, Edwin Llewellyn (1894). *Steps into Journalism; Helps and Hints for Young Writers*. Evanston, Illinois: Correspondence School of Journalism.
- Shuman, Edwin L. (1903 (1914)). *Practical Journalism. A complete manual of the best newspaper methods*. New York and London: D. Appleton and Company.
- Skrivregler* (1948). Stockholm: Svenska Bokförlaget. Norstedts

- SOU (1975:25). *A jour. Om journalistutbildning. Betänkande av journalistutbildningsutredningen. Statens offentliga utredningar.* Stockholm.
- Språkets sega liv? (1990). *Språkvård.* 1990:2. Sid. 32.
- Stephens, Mitchell (1988). *A History of News. From the Drum to the Satellite.* New York: Viking.
- Strand, Hans (1984). *Nusvenskt tidningsspråk. Kvantitativa studier av reportage i morgon-, kvälls- och veckopress.* Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Strand, Hans (1989). Vad är massmediespråk? *Språket i massmedierna.* Red. Ulla Carlsson. Göteborg: NORDICOM/Sverige, Göteborgs universitet. 3-4/89. Sid. 7-12.
- Strömquist, Siv (1987). *Styckevis och helt.* Malmö: Liber.
- Strömquist, Siv (1989). *Skrivboken. Skrivprocess, skrivråd och skrivstrategier.* Malmö: Liber.
- Strömquist, Siv (1992). Våra skiljetecken i ett historiskt perspektiv. *Språk & stil. Tidskrift för svensk språkforskning* Nr. 2. Ny följd. Sid. 77-112.
- Ståhle, Carl Ivar (1970). Några drag i svenska språkets förändring under 1900-talet. *1900-tals-svenska.* Stockholm: Läromedelsförlagen Svenska bokförlaget. Sid. 25-76.
- Svenska skrivregler* (1991). Stockholm: Almqvist & Wiksell Förlag AB
- Svensson, Jan (1988). Det offentliga samtalet – kommunikationsteoretiska utgångspunkter. *Offentlighetsstruktur och språkförändring.* Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet. 14. Sid. 9-58.
- Svensson, Jan (1993). *Språk och offentlighet. Om språkbruksförändringar i den politiska offentligheten.* Lund: Lund University Press.
- Svensson, Jan (1995). Den diskursiva texten. *Medietexter och medietolkningar.* Red. Claes-Göran Holmberg och Jan Svensson. Nora: Bokförlaget Nya Doxa. Sid. 163-188.
- Teleman, Ulf (1979). *Språkerätt.* Lund: LiberLäromedel.
- Teleman, Ulf (1991). Om normföreställningars födelse. *Studier i svensk språkhistoria, 2.* Red. Sven-Göran Malmgren och Bo Ralph. Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet. Sid. 214-229.
- Thelander, Mats (1987). Nu eller alltid? Perspektiv på 110 års nusvenska. *Nysvenska studier.* 67. Sid. 5-14.
- Tingbjörn, Gunnar (1968). *Sport och idrott. Studier över det engelska ordförrådet i svensk idrottsprosa 1910-1960.* Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- TT-språket. Skriv- och redigeringsregler* (1965). Stockholm: Tidningarnas Telegrambyrå
- TT-språket* (1978). Stockholm: Tidningarnas Telegrambyrå
- TT-språket.* (1986). Stockholm: Tidningarnas telegrambyrå
- TT-språket* (1997). Stockholm: Tidningarnas Telegrambyrå
- van Dijk, Teun A. (1988). *News as Discourse.* Hove and London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Warren, Low (1922). *Journalism.* London: Cecil Palmer.
- Ways with Words; A Research Report of the Literacy Committee* (1993). American Society of Newspaper Editors. In co-operation with The Poynter Institute for Media Studies, the St. Petersburg Times and the University of Wisconsin-Madison. Reston: ASNE Foundation.
- Weibull, Lennart och Britt Börjesson (1995). *Publicistiska seder. Svensk pressetik i teori och praktik 1900-1994.* Stockholm: Tidens förlag/Svenska Journalistförbundet.
- Wellander, Erik (1939). *Riktig svenska. En handledning i svenska språkets vård.* Stockholm: Svenska Bokförlaget/P.A. Norstedt & söner.
- Wennström, Torsten och Nils Dallby (1929). *Metodisk lärobok i modersmålet för realskolestadiet.* Uppsala: Hugo Gebers Förlag.

- Westman, Margareta (1980). *Att skriva bättre offentlig svenska. Ett studiematerial utarbetat av Margareta Westman under medverkan av Ove Oskarsson*. Stockholm: SIPU och Svenska språknämnden.
- Williams, Walter och Frank L. Martin (1911). *The Practice of Journalism. A Treatise on Newspaper Making*. Columbia, Missouri: Press of E.W. Stephen's Publishing Co.
- Vossius (1990). *Elementa Rhetorica på svenska*. Göteborg: Litteraturvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Åkermalm, Åke (1952). Om verbet atombomba och liknande bildningar i nutida svensk dagspress. *Nysvenska studier*. 32. Sid. 8-46.
- Åkermalm, Åke (1956). Om termerna avledning och retrograd avledning. *Arkiv för nordisk filologi* Nr. 71. Sid. 66-69.
- Åkermalm, Åke (1965). *Rubriksvenska och andra studier*. Lund: Gleerups.
- Åkermalm, Åke (1967). *Modern svenska. Språk- och stilfrågor*. Stockholm: Gleerups.

Göteborgsstudier i masskommunikation

Redaktör: Lennart Weibull

1. Burnett, Robert: *Concentration and Diversity in the International Phonogram Industry*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet 1990
2. Wallis, Roger: *Internationalisation, Localisation & Integration*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet 1991

Göteborgsstudier i journalistik och masskommunikation

Redaktörer: Kent Asp och Lennart Weibull

3. Severinsson, Ronny: *Tidningar i konkurrens. Dagstidningarnas agerande på lokala läsarmarknader i Västergötland 1950-1985*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet 1994
4. Reimer, Bo: *The Most Common of Practices. On Mass Media Use in Late Modernity*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet 1994
5. Wallin, Ulf: *Vad fick vi veta? En studie i svenska nyhetsmediers rapportering åren före folkomröstningen om EU*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet 1994
6. Weibull, Lennart och Charlotta Kratz (red): *Tidningsmiljöer. Dagstidningsläsning på 1990-talet*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet 1995
7. Borden, William: *Power Plays: A Comparison of Swedish and American Press Policies*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet 1995
8. Tassew, Admassu: *Reporting a Pandemic: A Comparative Study of AIDS News Coverage in African and European Prestige Dailies*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet 1995
9. Djerf Pierre, Monika: *Gröna Nyheter. Miljöjournalistiken i televisionens nyhetssändningar 1961-1994*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet 1996
10. Andersson Odén, Tomas: *Principer på pränt. En studie av redaktionella mål inom den svenska dagspressen*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet, 1996
11. Melin-Higgins, Margareta: *Pedagoger och spårhundar. En studie av svenska journalisters yrkesideal*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet, 1996
12. Elliot, Maria: *Förtroendet för medierna. TV, radio och dagspress i allmänhetens ögon*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet, 1997
13. Asp, Kent, Johansson, Bengt och Larsson, Larsåke: *Nära Nyheter. Studier om kommunaljournalistik*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet, 1997
14. Carlsson, Ulla: *Frågan om en ny internationell informationsordning. En studie i internationell mediepolitik*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet, 1998
15. Johansson, Bengt: *Nyheter mitt ibland oss. Kommunala nyheter, personlig erfarenhet och lokal opinionsbildning*. Institutionen för journalistik och masskommunikation. Göteborgs universitet, 1998.
16. Wallin, Ulf: *Sporten i spalterna. Sportjournalistikens utveckling i svensk dagspress under 100 år*. Institutionen för journalistik och masskommunikation. Göteborgs universitet, 1998.
17. Larsson, Larsåke: *Nyheter i samspel. Studier i kommunjournalistik*. Institutionen för journalistik och masskommunikation. Göteborgs universitet, 1998.
18. Weibull, Lennart och Ingela Wadbring (red): *Publik och medier 1996/1997*. Särtryck av artiklar om medier ur SOM-rapporterna nr 18 och 19. Institutionen för journalistik och masskommunikation. Göteborgs universitet, 1998.
19. Inger Lindstedt: *"Till de unga, till dem som ämna bliva tidningsmän". Handböcker i journalistik*. Göteborgs universitet 1998.

Det finns många vägar att lära sig att skriva god journalistisk text. En av dessa är genom handböcker i journalistik. I **"Till de unga, till dem som ämna bli tidningsmän"** analyseras vilka råd och regler handböcker i journalistik ger till den blivande journalisten när det gäller att utforma en text som ska uppfylla de journalistiska kraven. Råden omfattar både textens struktur och språkets utformning. Undersökningen startar med den första svenska handboken utgiven 1915 och avslutas 1996.

Det journalistiska textmönstret, den inverterade pyramiden, belyses liksom dess ursprung och introduktion genom handböckerna. De råd som ges i handböckerna när det gäller den språkliga utformningen ställs i relation till den allmänna språkvårdsdebatten. Går handböckerna i bräschen för förnyelse av tidningsspråket eller följer råden det offentliga språkets norm?

Inger Lindstedt har varit verksam som lärare och forskare vid Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet. Numera verksam vid Malmö högskola och ansvarig för området Konst och kommunikation.

JMG

Institutionen för
journalistik och masskommunikation
Göteborgs universitet

ISSN 1101-4652

ISBN 91-88212-31-9

Livréna Grafiska AB, Kungälv 1998